

20 000 лье під водою

Жуль Верн

ЧАСТИНА ПЕРША

Глава перша ПЛАВУЧИЙ РИФ

Рік 1866 ознаменувався дивовижною подією, яку, імовірно пам'ятають ще багато хто. Мало того, що це незбагненне явище викликали усілякі чутки, які хвилювали жителів приморських міст і континентів, вони ще посіяли тривогу і серед моряків. Купці, судновласники, капітани суден, шкіпери як у Європі, так і в Америці, моряки військового флоту всіх країн, навіть уряди різних держав Старого і Нового Світу були стурбовані подією, що не піддавалася поясненню.

Річ у тім, що багато кораблів спостерігали в морі якийсь довгий (він ще й фосфоресціював), веретеноподібний предмет, який далеко перевершував кита як розмірами, так і швидкістю пересування.

Записи, зроблені в бортових журналах різних суден, дивовижно схожі в описах загадкової істоти або предмета, нечуваної швидкості і сили його рухів, а також особливостей його поведінки. Якщо це було китоподібне, то, судячи з описів, воно перевершувало величиною всіх донині відомих у науці представників цього виду. Ні Кюв'є, ні Ласепед, ні Дюмеріль, ні Катрфаж не повірили б у існування такого феномена, не побачивши його на власні очі, вірніше, очима вчених.

Відкидаючи надто обережні оцінки, за якими пресловута істота мала не більше двохсот футів довжини, а також явні перебільшення, коли вона зображувалася якимось гігантом, — завширшки одну милю, завдовжки три милі! — усе-таки треба було припустити, дотримуючись золотої середини, що дивовижний звір, якщо тільки він існує, значно

перевершував розміри, установлені сучасними зоологами.

Оскільки людина схильна вірити у всякі чудеса, то легко зрозуміти, як схвилювало уми це незвичайне явище. Дехто спробував було відхреститися від цієї історії як пустопорожніх домислів, але даремно! Тварина все-таки існувала; цей факт не підлягав ані найменшому сумніву.

Двадцятого липня 1866 року судно "Гавернор-Хігінсон" пароплавної компанії "Калькутта енд Бернах" зустріло величезну плавучу масу за п'ять миль від східних берегів Австралії. Капітан Бекер вирішив спершу, що він виявив не занесений па карти риф; він узявся було встановлювати його координати, але тут із надр цієї темної маси раптом вирвалися два фонтани води і зі свистом злетіли в повітря футів на півтора. Що за притичина? Підводний риф, із виверженням гейзерів? Або ж просто-напросто який-небудь морський ссавець, що викидав з ніздрів разом із повітрям фонтани води?

Двадцять третього липня того ж таки року подібне явище спостерігалось у водах Тихого океану з пароплава "Кристовал-Колоп", що належав Тихоокеанській Вест-Індській пароплавної компанії. Де це чувано, щоб яке-небудь китоподібне здатне було пересуватися з такою надприродною швидкістю? Протягом трьох днів два пароплави — "Гавернор-Хігінсон" і "Кристовал-Колон" — зустріли його в двох точках земної кулі на відстані одна від одної більше ніж сімсот морських льє!(1)

(1) Морське льє дорівнює 5555 метрів.

П'ятнадцять днів потому, за дві тисячі льє від вищезгаданого місця, пароплави "Гельвеція", Національної пароплавної компанії, і "Шанон", пароплавної компанії "Роял-Мейл", котрі йшли

контр-галсом, зустрілись у Атлантичному океані на шляху між Америкою і Європою, виявили морське чудовисько під 42° 15' північної широти і 60°35' довготи, на захід від Грінвічського меридіана. При обопільному спостереженні установили на око, що в довжину ссавець сягає щонайменше трьохсот п'ятдесяти англійських футів(1). Вони виходили з тих міркувань, що "Шанон" і "Гельвеція" були менші од тварини, хоча обидва мали по сто метрів від форштевня(2) до ахтерштевня(3). Але найбільші кити, котрі водяться в районі Алеутських островів, і ті не перевищували п'ятдесяти шести метрів завдовжки, — якщо взагалі досягали подібних розмірів!

Ці повідомлення, Що надійшли одне за одним, нові повідомлення з борту трансатлантичного пароплава "Перер", зіткнення чудовиська із судном "Етна", акт, складений офіцерами французького фрегата "Нормандія", і докладний звіт, що надійшов від коммодора Фітц-Джеймса з борту "Лорд-Кляйда", — усе це неабияк стривожило суспільну думку. У країнах, легковажно настроєних, феномен прислужився як невичерпна тема для жартів, але в країнах поважних і практичних, як-от Англія, Америка, Німеччина, ним дуже зацікавилися.

В усіх столицях морське чудовисько ввійшло в моду: про нього співалися пісеньки в кафе, над ним знущалися в газетах, його виводили на підмостках театрів. Для газетних качок відкрилася нагода підсипати яйця всіх кольорів. Журнали узялися витягувати на світ божий усяких фантастичних гігантів, починаючи від білого кита, страшного "Мобі-Діка" арктичних країн, до потворних спрутів, що буцімто спроможні своїми щупальцями обплутати судно в п'ятсот тонн водотоннажністю і затягти його в безодні океану. Відшукали в архівній пилюці старовинні рукописи, праці Аристотеля і

Плінія, котрі допускали існування морських чудовиськ, норвезькі розповіді єпископа Понтопідана, повідомлення Поля Геггеда і, нарешті, повідомлення Харінгтона, добропорядність якого не підлягає сумніву, що твердив, буцімто в 1857 році, перебуваючи на борту "Кастіллана", він на власні очі бачив дивовижного морського змія, якого досі спостерігала у водах тільки блаженної пам'яті "Конститюсьонель".

(1) Англійський фут дорівнює 30,4 сантиметра.

(2) Форштевень — носова частина судна, що є продовженням кіля.

(3) Ахтерштевень — нижня кормова частина судна, що є продовженням кіля.

В учених товариствах і на сторінках наукових журналів піднялася нескінченна полемічна метушня між віруючими і невіруючими. Дивовижна тварина була темою гарячих суперечок. Журналісти, шанувальники науки, у боротьбі зі своїми супротивниками, що виїжджали на дотепності, пролили в цю пам'ятну епопею потоки чорнила; а декотрі навіть пролили кілька крапель крові, бо через цього морського змія доходило буквально до сутичок.

Шість місяців тривала ця війна з перемінним успіхом. На серйозні наукові статті журналів Бразильського географічного інституту, Берлінської королівської академії наук, Британської асоціації, Смітсонівського інституту у Вашингтоні, на дискусію солідних журналів "Індіан Аршіпелаго", "Космосу" абата Муаньо, "Міт-тейлунген" Петерманна, на наукові замітки солідних французьких та іноземних газет бульварна преса відповідала невичерпними глузами. Пародіюючи вислів Ліннея, наведений кимось із супротивників чудовиська, журнальні

дотепники твердили, що "природа не створює дурнів", і заклинали своїх сучасників не ображати природу, приписуючи їй створення неправдоподібних спрутів, морських зміїв, різних "Мобі-Діків", котрі, мовляв, існують лише у розладнаній уяві моряків! Нарешті, популярний сатиричний журнал, в особі відомого письменника, який кинувся на морське чудовисько, як новий Іполіт, наніс йому, при загальному посміху, останній удар пером гумориста. Дотепність перемогла науку.

У перші місяці 1867 року питання про новоявлену дивовижу, здавалося, було поховане, і, очевидно, йому не судилося воскреснути. Але тут нові факти стали відомі публіці. І йшлося вже не про з'ясування цікавої наукової проблеми, а про серйозну справжню небезпеку. Тема зазнала нового висвітлення. Морське чудовисько перетворилося на острів, скелю, риф, але риф блукаючий, невловний, загадковий!

П'ятого березня 1867 року пароплав "Моравія", що належав Монреальській океанічній компанії, під 27°30' широти і 72° 15' довготи вдарився на повному ході об підводні скелі, не позначені ні на яких штурманських картах. Завдяки попутному вітру і машині в чотириста кінських сил пароплав робив тринадцять вузлів(1). Удар був настільки сильний, що, якби корпус судна не був винятково міцним, зіткнення скінчилося б загибеллю пароплава і двохсот тридцяти семи чоловік, команди і пасажирів, яких він віз із Канади.

(1) Вузол — міра швидкості морського транспорту, дорівнює 1,852 км/год. (1) Кабельтов — традиційна морська міра довжини, дорівнює 185,2 м.

Зіткнення сталося близько п'ятої години ранку, на світанні. Вахтові офіцери кинулися до корми. Вони оглянули поверхню океану якнайретельніше. Але нічого підозрілого не помітили, окрім великої хвилі

на водній гладі на відстані трьох кабельтових(2). Установивши координати, "Моравія" продовжувала свій шлях, на щастя, без явних ознак аварії. На що ж наткнувся пароплав? На підводний риф чи на остов розбитого корабля? Ніхто цього не знав. Але пізніше, у докові, при огляді підводної частини судна, виявилося, що частина кіля(1) ушкоджена.

Подія, сама по собі серйозна, імовірно, була б незабаром забута, подібно до багатьох інших, якби три тижні по тому вона не повторилася за тих самих умов. І оскільки постраждале судно йшло під прапором великої держави і належало впливовій пароплавній компанії, нещасний випадок набрав широкого розголосу. Ім'я англійського судовласника Кюнарда відомо всякому. Цей спритний ділок відкрив 1840 року регулярні поштові рейси між Ліверпулем і Галіфаксом, маючи три дерев'яних колісних пароплави потужністю в чотириста кінських сил і водотоннажністю в тисячу сто шістдесят дві тонни.

(1) Кіль — балка, що є основним кріпленням днища судна.

Вісім років потому кількість суден пароплавної компанії збільшилася на чотири судна потужністю в шістсот п'ятдесят кінських сил і водотоннажністю в тисячу вісімсот двадцять тонн. А двома роками пізніше додалося ще два судна, що перевершували своїх попередників потужністю і тоннажем. У 1853 році пароплавна компанія Кюнарда відновила переважне право перевозити термінову пошту і поступово ввела до складу своєї флотилії нові судна, як: "Аравія", "Персія", "Китай", "Шотландія", "Ява", "Росія". Усі ці судна відрізнялися швидким ходом % розмірами поступалися тільки "Грейт-Істерпу". У 1867 році пароплавна компанія володіла дванадцятьма суднами, з яких вісім було колісних і чотири гвинтових. Вдаючись у такі подробиці, я хочу

докладніше показати значення цієї компанії морського пароплавства, що своєю чіткістю в роботі набула світової популярності. Жодне трансокеанське пароплавне підприємство не було кероване з таким умінням; жодна справа не увінчалася таким успіхом. Протягом двадцяти шести років судна пароплавства Кюнарда дві тисячі разів перетнули Атлантичний океан, жодного разу не скасувавши рейсу, жодного разу не спізнившись проти розкладу, жодного разу не втративши хоча б одного листа, жодної людини, жодного судна за час свого плавання! І дотепер, попри сильну конкуренцію з боку Франції, пасажери віддають перевагу пароплавній компанії Кюнарда проти всіх інших компаній, як це видно з офіційних документів за останні роки. Узявши до уваги всі ці обставини, легко зрозуміти, який піднявся шум навколо аварії, що її зазнав один із кращих пароплавів компанії Кюнарда! Тринадцятого квітня 1867 року "Шотландія" знаходилася під 15° 12' довготи і 45° 37' широти. Море було спокійне, подирав легкий вітерець. Тисячосила машина виробляла швидкість у тринадцять і сорок три сотих вузла. Колеса пароплава рівномірно перетинали морські хвилі. Осадка судна становила шість метрів сімдесят сантиметрів, а його водотоннажність — шість тисяч шістсот двадцять чотири кубічних метри.

— О четвертій годині сімнадцять хвилин пополудні, у той час як пасажери снідали в кают-компанії, корпус пароплава здригнувся від легкого удару в кормову частину, трохи за колесом лівого борту.

За характером поштовху можна було припустити, що удар був нанесений якимось гострим предметом. Причому поштовх був настільки слабким, що ніхто па борту не звернув би на це уваги, якби не кочегари, що, вибігши на палубу, заволали:

— Теча в трюмі! Теча в трюмі!

У перші хвилини пасажери, природно, сполошилися, але капітан Андерсон заспокоїв їх. Дійсно, судну не загрожувала небезпека. Пароплав, розділений на сім відсіків водонепроникними перегородками, міг не боятися якоїсь легкої пробоїни.

Капітан Андерсон негайно ж спустився до трюму. Він установив, що п'ятий відсік залитий водою і, судячи зі швидкості, з якою вода прибувала, пробоїна в борті була значна. На щастя, у цьому відсіку не було парових котлів, інакше вода миттєво загасила б топки.

Капітан Андерсон розпорядився зупинити машини і потім наказав одному з матросів, опустившись у воду, оглянути пробоїну. Через кілька хвилин було з'ясовано, що в підводній частині пароплава є пробоїна шириною в два метри. Таку пробоїну не було можливості залатати, і "Шотландія" з колісьми, наполовину зануреними у воду, продовжувала свій шлях. Аварія сталася за триста миль від мису Клер. Отже, "Шотландія" прийшла до Ліверпульського порту і причалила до пристані компанії із запізненням на три дні, викликавши тим самим неабияке занепокоєння.

Пароплав поставили в сухий док, і інженери компанії оглянули судно. Вони не повірили своїм очам. У корпусі судна, за два з половиною метри нижче ватерлінії, зяяла пробоїна у вигляді рівнобедреного трикутника. Краї пробоїни були рівні, їх ніби вирізали різцем. Очевидно, знаряддя, що пробило корпус судна, було неабияк загартоване. Причому, пробивши листове залізо товщиною в чотири сантиметри, воно само собою вивільнилося з пробоїни! Цей факт був уже геть непояснений!

Відтоді всі морські катастрофи від нез'ясованих причин стали відносити на рахунок тварини. Міфічному звіру довелося відповідати за багато

аварій кораблів. А кількість їх, на жаль, значна, адже принаймні двісті з трьох тисяч суден, про загибель яких щорічно повідомляється в "Бюро-Верітас", вважаються "зниклими безвісті".

Так чи інакше, але з вини "чудовиська" зв'язок між материками ставав усе більше і більше небезпечним, і громадська думка настійно вимагала, щоб моря були очищені будь-якою ціною від грізного китоподібного.

Глава друга ЗА І ПРОТИ

У той час, коли відбувалися зазначені події, я повертався з подорожі штатом Небраска в Північній Америці, початої з метою вивчення цього незвіданого краю. Французький уряд відрядив мене до наукової експедиції як ад'юнкт-професора при Паризькому музеї природничих наук. Зібравши за шість місяців мандрівок по Небрасці неоціненні колекції, я наприкінці березня прибув до Нью-Йорка. Я планував виїхати до Франції на початку травня. Отже, дозволя, що залишилося до від'їзду, я присвятив класифікації моїх мінералогічних, ботанічних і зоологічних багатств. Саме в цей час і сталася аварія з пароплавом "Шотландія".

Я був, певна річ, у курсі подій, що неабияк хвилювали суспільну думку, та й чи могло бути інакше? Я читав і перечитував усі американські та європейські газети, але ясності в питання, що хвилювало усіх, вони не вносили. Таємнича історія збурювала мою цікавість. У пошуках істини я кидався з однієї крайності в іншу. Що тут крилася таємниця, сумніватися не доводилося, а скептикам надавалося право "укласти персти у рани" "Шотландії".

Я приїхав до Нью-Йорка саме у розпал суперечок навколо цієї події. Припущення щодо блукаючого острова, невловного рифу, висловлені особами

малокомпетентними, були остаточно відкинуті. І справді, як би міг пересуватися з такою швидкістю горезвісний риф, якби в нього не було могутньої машини? Відкинута була і гіпотеза про блукаючий остов затонулого гігантського корабля, що пересувався так само з неоясненою швидкістю.

Залишалися два можливих варіанти питання, що мали своїх прихильників: одні приписували всі лиха тварині колосальної величини, інші припускали існування підводного судна із надзвичайно потужним двигуном.

Останнє припущення, найбільш вірогідне, відпало в результаті розслідування, зробленого в обох півкулях. Важко було припустити, щоб приватна особа володіла подібним судном. Де і коли було воно побудоване? І як будівництво такого гіганта могло зберегтися в таємниці?

Тільки держава спроможна була створити механізм, котрий володіє такою руйнівною силою. У нашу епоху, коли людський розум витончується над винаходами смертоносних знарядь, легко припустити, що яка-небудь держава потай від інших спорудила і випробувала цю грізну машину. Після рушниць Шасепо — торпеди, після торпед — підводні тарани, потім — затишшя. Принаймні я па це сподівався.

Але припущення щодо військового підводного корабля відпало: надійшли заяви від всіх урядів про їхню непричетність до цієї справи. У щирості урядових заяв не можна було сумніватися, оскільки небезпека загрожувала міжнародним трансокеанським сполученням. Окрім того, як могло вислизнути з-під громадської уваги спорудження гігантського підводного судна? Зберегти таємницю в подібних умовах надзвичайно важко приватній особі

і зовсім немислимо окремій державі, за кожною дією якої ревниво стежать могутні держави-суперниці.

Отже, після того як були наведені довідки в Англії, Франції, Росії, Пруссії, Іспанії, Італії, Америці і навіть у Туреччині, гіпотеза щодо підводного монстра рішуче відпала.

Знову на поверхню вод, незважаючи на глузування бульварної преси, сплигло горезвісне чудовисько, і збуджена уява малювала найбезглуздіші картини з області іхтіологічної фантастики.

По приїзді моєму до Нью-Йорка багато осіб виявили мені честь консультуватися зі мною щодо цього діткливого питання. Ще під час перебування мого у Франції я випустив у світ книгу в двох томах *in-quarto*(1), під назвою "Таємниці морських глибин". Ця книга, що її добре зустріли у науковому світі, створила мені славу фахівця в порівняно мало дослідженій галузі природничої науки. Мене просили висловити свою думку щодо цього питання. Але, оскільки в моєму розпорядженні не було ніякого фактичного матеріалу, я ухилявся, посилаючись на свою повну непоінформованість. Однак, притиснутий до стіни, я змушений був винести на загальний огляд і своє судження. І "шановний П'єр Аронакс, професор Паризького музею", до якого звернулися репортери "Нью-Йорк—Геральда" із проханням "сформулювати своє судження", нарешті здався.

(1) У чверть паперового листа (лат.).

Я заговорив, оскільки мовчання ставало вже непристойним. Я розглянув питання зусібіч, з політичного і наукового. Наводжу цитати зі статті, що з'явилася 30 квітня в газеті.

"Отже, — писав я, — зваживши одну за одною усі висунуті гіпотези і не маючи інших більш вагомих припущень, доводиться визнати існування морської тварини, що володіє колосальною силою.

Глибинні шари океану майже не досліджені. Ніякий зонд ще не досягав туди. Що діється в невідомих безоднях? Які істоти живуть і можуть жити у глибинах дванадцяти або п'ятнадцяти миль під рівнем вод? Що за організм у цих тварин? Будь-яке припущення було б лише імовірним.

Розв'язання проблеми, що стоїть перед нами, може бути двояким.

Або нам відомі усі види істот, які населяють нашу планету, або вони не всі нам відомі.

Якщо нам відомі не усі види живих істот, якщо в області іхтіології природа зберігає від нас таємниці, немає ніяких підстав не допускати існування риб або китоподібних невідомих нам видів або навіть родів, особливих "глибоководних" організмів, пристосованих жити в глибинних водних шарах і котрі лише в силу якихось фізичних законів або, якщо завгодно, примх природи часом спливають на поверхню океану.

Якщо ж, навпроти, нам відомі усі види живих істот, то потрібно шукати тварину, про яку йде мова, серед уже класифікованих морських тварин, і в цьому випадку я готовий допустити існування гігантського нарвала.

Звичайний нарвал, або єдиноріг, часто становить шістдесят футів у довжину. Удесятерить його розміри, наділіть тварину силою, пропорційною його величині, відповідно збільште його бивень, і ви маєте уявлення про чудовиської Тварина набуває розмірів, зазначених офіцерами "Шанона", бивень,

здатний нанести пробоїну пароплаву "Шотландія", і силу достатню, щоб протаранити корпус океанського пароплава.

Справді, нарвал озброєний подобою кістяної шпаги, алебардою, за висловом деяких натуралістів. Це величезний ріг, що володіє твердістю сталі. Сліди від поранень неодноразово знаходили на тілі китів, яких нарвал завжди атакував з успіхом. Часом осколки бивня нарвала витягали з дерев'яних корпусів суден, що їх вони пробивали наскрізь, як свердло просвердлює барило. Музей паризького медичного факультету має в розпорядженні бивень довжиною в два метри двадцять п'ять сантиметрів, який у основі досягає в окружності сорока восьми сантиметрів!

Отож уявімо собі бивень удесятеро більший, тварину в десять разів сильнішу, уявімо, що вона рухається зі швидкістю двадцяти миль за годину, помножимо масу тварини на швидкість, і ви зрозумієте можливу причину катастрофи.

Отже, у очікуванні більш повних повідомлень я схиляюся до думки, що ми маємо справу з морським єдинорогом гігантських розмірів, озброєним уже не алебардою, а справжнім тараном, як броненосці-фрегати й інші військові судна, такі ж масивні, як вони, і наділені такою самою рухливістю.

Так пояснюю я це непоясненне явище за умов, що таке явище справді мало місце, а не було витвором розладнаної уяви, — що теж можливо".

Останні слова були з мого боку маневром: я хотів зберегти свою гідність ученого і не дати приводу для глузувань американців, що, як відомо, неабиякі майстри пожартувати. Я залишив собі шлях для відступу. Насправді ж я був переконаний в існуванні "чудовиська".

Стаття моя викликала гарячі суперечки й набула широкої популярності. У мене навіть з'явилися одностудії. Запропоноване в ній рішення проблеми давало, утім, повний простір уяві. Людський розум схильний створювати величні образи гігантів. І море — саме та царина, та єдина стихія, де ці гіганти, — перед якими земні тварини, слони і носороги — просто пігмеї, — можуть народжуватися й існувати. Водне середовище плекає найбільші види ссавців, і, може, у ньому живуть велетенські молюски, ракоподібні, що наводять жах, омари завдовжки сто метрів, краби вагою в двісті тонн! Хто знає напевне? Колись земні тварини, сучасники геологічних епох, чотириногі, четверорукі, плазуни, птахи були створені за гігантськими зразками. Вони були відлиті в колосальні форми, потім час скоротив їхні розміри. Чому не припустити, що море у своїх незвіданих глибинах зберегло величні зразки життя найвіддаленіших епох — море, котре не зазнало ніяких; змін, водночас як земна кора безперервно змінюється? Чому б морю не зберегти у своєму лоні останні види титанічних істот, вік яких дорівнює століттям, а віки — тисячоліттям?

(1) Миля — одиниця відстані, дорівнює 1852 м.

Але я піддаюся мріям, з якими мені личило б боротися! Геть породження фантазії! Нині все це обернулося на жакливу дійсність! Повторюю, природа надзвичайного явища не викликала більше сумнівів, і суспільство визнало існування дивовижної істоти, що не має нічого спільного з казковими морськими зміями.

Але якщо для декого уся ця таємнича історія мала чисто науковий інтерес, то для людей більш практичних, особливо для американців і англійців, зацікавлених у безпеці трансокеанських сполучень, з усією очевидністю поставала необхідність очистити океан від страшного звіра. Преса, що представляла

інтереси промислових і фінансових кіл, розглядала питання принципово, саме з цього практичного боку, "Шипнінг-ейд-Меркентайл газет", "Ллойд", "Пакебот", "Ревю-марітім-колоніаль" — усі ці органи, фінансовані страховими компаніями, що погрожували підвищити страхові оподаткування, висловилися щодо цього одностайно.

Громадська думка, і в першу чергу Сполучені Штати, підтримали ініціативу страхових компаній. У Нью-Йорку стали готуватися до експедиції, спеціально призначеної для піймання нарвала. Швидкохідний фрегат "Авраам Лінкольн" мав найближчим часом вийти в море. Військові склади були відкриті для капітана Фарагута, і капітан спішно споряджав свій фрегат.

Але, як це часто трапляється, саме в той час, коли було вирішено спорядити експедицію, тварина перестала з'являтися. Протягом двох місяців не було про нього ніяких чуток. Жодне судно з ним не зустрічалось. Єдиноріг немов відчув, що проти нього організовують змову. Про це стільки говорили! Зв'язувалися навіть по трансатлантичному підводному кабелю! Жартівники запевняли, що цей халамидник перехопив яку-небудь телеграму і вжив необхідних заходів.

Отже, фрегат був споряджений у далеке плавання, оснащений грізними китобійними снарядами, а в яку сторону йому прямувати, ніхто не знав. Напруження сягнуло своєї межі, аж раптом 2 липня пішли чутки, що пароплав, який робить рейси між Сан-Франциско і Шанхаєм, тижнів три тому зустрів тварину в північних водах Тихого океану.

Звістка ця справила неабияке враження. Капітану Фарагута не дали і двадцяти чотирьох годин відстрочки. Провізію було завантажено па борт. Трюми вщерть наповнені вугіллям. Команда була в

повному складі. Залишалося тільки розпалити топки, розвести пару й відшвартуватися! Йому не простили б і кількох годин зволікання! Утім, капітан Фарагут і сам рвався вийти в море.

За три години до відплиття "Авраама Лінкольна" мені вручили листа такого змісту:

"Пану Аронаксу, професору Паризького музею Готель "П'яте авеню". Нью-Йорк.

Вельмишановний добродію!

Якщо Ви побажаєте приєднатися до експедиції на фрегаті "Авраам Лінкольн*", уряд Сполучених Штатів Америки висловить почуття вдовolenня, довідавшись, що у Вашій особі Франція взяла участь у цьому заході. Капітан Фарагут надасть у Ваше розпорядження каюту.

Із усією шанобою до Вас морський міністр Д. Б. Гобсон".

Глава третя ЯК БУДЕ ЗАВГОДНО ПАНУ ПРОФЕСОРУ

У момент отримання листа від пана Гобсона я стільки ж думав про полювання на єдинорога, скільки про спробу прорватися крізь льодові поля Північно-Західної протоки. Однак, прочитавши листа морського міністра, я збагнув, що щире моє покликання, мета усього мого життя в тім і полягає, щоб знищити цю зловредну тварюку і тим самим врятувати від нього світ.

Я щойно повернувся з важкої подорожі, страшенно втомився, мав потребу у відпочинку. Я так мріяв повернутися на батьківщину, до друзів, у свою квартиру при Ботанічному саду, до моїх милих дорогоцінних колекцій! Але ніщо не могло мене утримати від участі в експедиції. Утома, друзі,

колекції — усе було забуто! Не вагаючись, я прийняв запрошення американського уряду.

"Утім, — міркував я, — усі шляхи ведуть до Європи! І люб'язний єдиноріг, мабуть, приведе мене до берегів Франції! Поважна тварина не позбавить мене задоволення привезти в Паризький музей природознавства як експонат не менше півметра його кістяної алебарди".

Але в очікуванні далекого майбутнього треба було вистежувати нарвала в північних водах Тихого океану, — себто прямувати у протилежний бік від Франції.

— Консель! — крикнув я нетерпляче.

Консель був моїм слугою і супроводжував мене у всіх моїх подорожах. Я любив його, і він платив мені взаємністю. Флегматичний за природою, добропорядний із принципу, слухняний за звичкою, він філософськи ставився до несподіваних поворотів долі і був майстер на всі руки, завжди готовий служити, він, усупереч своєму імені(1), ніколи не давав порад — навіть коли до нього зверталися за цим.

Маючи повсякчас справу із нашим ученим товариством при Ботанічному саду, Консель і сам дечому навчився. Він спеціалізувався в області природничо-наукової класифікації, наловчився зі швидкістю акробата пробігати всі сходинки типів, груп, класів, підкласів, загонів, сімейств, родів, підродів, видів і підвидів. Але його знання на цьому і закінчувалися. Класифікувати — це була його стихія, далі він не йшов. Дока у теорії класифікації, але слабо підготовлений практично, він, я гадаю, не зумів би відрізнити кашалота від беззубого кита! І все-таки який славний хлопець!

(1) Conseil — рада (франц.).

От уже десять років Консель супроводжує мене у всіх наукових експедиціях. І я ніколи не чув від нього скарги, якщо подорож затягувалася або супроводжувалася великими тяготами. Він готовий був щохвилини їхати зі мною в будь-яку країну, нехай це буде Китай або Конго, яким би далеким не був шлях. Він готовий був беззастережно супроводжувати мене всюди. Притому він міг похвалитися неабияким здоров'ям, якому не страшні ніякі хвороби, міцними м'язами і, здавалося, повною відсутністю нервів.

Йому було тридцять років, і вік його перебував у відношенні до віку його пана, як п'ятнадцять до двадцяти. Хай вибачать мені трохи ускладнену форму, у яку вилилося моє зізнання в тім, що мені сорок років!

Але в Конселя була одна вада. Непоправний формаліст, він звертався до мене не інакше, як у третій особі — манера, що дратувала мене.

— Консель! — удруге покликав я, із лихоманковою квапливістю узявшись лаштуватися до від'їзду.

У відданості Коиселя я був упевнений. Звичайно я не запитував, чи згодний він супроводжувати мене в поїздки, але цього разу мова йшла про експедицію, що могла затягтися на невизначений час, про справу ризиковану, про полювання на тварину, здатну пустити до дна фрегат, як горіхову шкаралупу! Було над чим задуматися навіть найбільш флегматичній людині!

— Консель! — крикнув я втретє. Консель з'явився.

— Пан професор зволив кликати мене? — запитав він, входячи.

— Так, друже мій, збирай мої речі і збирайся сам. Ми їдемо через дві години.

— Як буде завгодно пану професору, — відповів Консель спокійно.

— Не можна втрачати ні хвилини. Уклади у валізу все моє дорожнє начиння, костюми, сорочки, шкарпетки, і якомога більше і хутчій!

— А колекції пана професора? — запитав Консель.

— Ми займемося ними пізніше.

— Як же! Архіотерії, гіракотерії, ореодони, херопотамуси та інші викопні рештки...

— Вони залишаться па збереження в готелі.

— А бабіруса?

— Її будуть годувати під час нашої відсутності. Утім, я розпоряджуся, щоб усе наше господарство відправили у Францію.

— А ми хіба їдемо не до Парижа? — запитав Консель.

— Так... звичайно... тільки доведеться, мабуть, зробити невеликий гак...

— Як буде завгодно пану професору. Гак, то й гак!

— Зовсім дріб'язковий! Ми тільки трохи ухилимося від прямого шляху, от і все! Ми відпливаємо на фрегаті "Авраам Лінкольн".

— Як буде завгодно пану професору, — відповідав слухняно Консель.

— Знаєш, друже, річ іде про чудовисько... про знаменитого нарвала. Ми очистимо від нього моря! Автор книги в двох томах, in-quarto, "Таємниці морських глибин" не може відмовитися

супроводжувати капітана Фарагута в експедиції. Місія почесна, але... і небезпечна! Тут доведеться діяти наосліп. Звір може виявитися з примхами! Але будь що буде! Наш капітан не зробить промаху!..

— Куди пан професор, туди і я, — відповідав Консель.

— Подумай гарненько! Я від тебе нічого не хочу приховувати. З таких експедицій не завжди повертаються.

— Як буде завгодно пану професору.

Через чверть години валізи були складені. Коисель хутко впорався зі зборами, і можна було поручитися, що він нічого не забув, адже він так само добре класифікував сорочки і всю одіж, як птахів і ссавців.

Служитель готелю переніс наші речі у вестибуль. Я прожогом кинувся через кілька сходинок на нижній поверх. Розплатився за рахунком у конторі, де вічно юрмилися приїжджі. Я розпорядився, щоб тюки з препаративними тваринами і засушеними рослинами були відправлені у Францію (до Парижу). Відкривши солідний кредит своїй бабірусі, я, а услід за мною і Консель, стрибнули в карету.

Екіпаж, найнятий за двадцять франків, спустився Бродвеєм до Юніон-скверу, завернув на Четверту авеню, проїхав нею до перехрестя з Боуер-стріт, потім звернув на Катрін-стріт і зупинився коло Тридцять четвертого пірса(1). Звідси на катрінському поромі нас доставили — людей, коней і карету — у Бруклін, головне передмістя Нью-Йорка, розташоване на лівому березі Іст-Рівера. Через кілька хвилин карета була коло причалу, де стояв "Авраам Лінкольн", із двох труб якого валував дим.

Наш багаж негайно завантажили на пароплав. Я вибіг по трапу на борт корабля. Запитав капітана

Фарагута. Матрос провів мене на ют(2). Там мене зустрів офіцер з чудовою виправкою.

Простягнувши мені руку, він запитав:

— Пан П'єр Аронакс?

— Саме так, — відповів я. — Капітан Фарагут?

— Власною персоною! Ласкаво просимо, пане професор! Каюта до ваших послуг.

Я відкланявся і, не відволікаючи уваги капітана від клопотів, пов'язаних з відплиттям, попрохав лише показати призначену мені каюту.

"Авраам Лінкольн" був чудово пристосований для свого нового призначення. Це був швидкохідний фрегат, обладнаний найдосконалішими машинами, що працювали при тиску пари до семи атмосфер. При такому тиску "Авраам Лінкольн" досягав середньої швидкості вісімнадцяти і три десятих миль за годину, швидкості значної, але, на жаль, недостатньої для погоні за гігантським китоподібним.

Внутрішнє оздоблення фрегата відповідало його морехідним якостям. Я був цілком задоволений своєю каютою, що знаходилася на кормовій частині судна і з'єднувалася з кают-компанією(3).

(1) Пірс — причальна лінія пристані.

(2) Ют — кормова частина палуби корабля.

(3) Кают-компанія — приміщення на судні, в якому обідають, відпочивають.

— Нам буде тут зручно, — сказав я Конселю.

— Зручно, як раку-самітнику в мушлі молюска-сурмача, дозволю собі сказати! — відповів Консель.

Я віддав Конселю розпаковувати валізи, а сам піднявся на палубу, подивитися на приготування до відплиття.

Саме цієї хвилини капітан Фарагут наказав віддати кінці, що утримували "Авраама Лінкольна" коло Бруклінської пристані. Спізнився я на чверть години, навіть і того менше, фрегат відчалив би, і мені не довелося би брати участь у цій надзвичайній, надприродній, неправдоподібній експедиції, найбільш достовірний опис якої можуть вважати за найчистіший вимисел.

Капітан Фарагут не бажав гаяти ні дня, ні години; він поспішав вийти в моря, де була помічена тварина.

Він викликав старшого механіка.

— Тиск достатній? — запитав його капітан.

— Так точно, капітане, — відповідав механік.

— Go ahead!(1) — розпорядився капітан Фарагут.

(1) Уперед! (англ.)

Наказ тут же був переданий у машинне відділення по апарату, що приводився в дію стиснутим повітрям; механіки повернули пусковий важіль. Пара зі свистом ринула в золотники. Поршні стали обертати гребний вал. Лопаті гвинта закрутилися з наростаючою швидкістю, і "Авраам Лінкольн" велично рушив у путь, супроводжуваний сотнею катерів і буксирів, переповнених людьми, котрі влаштували ці урочисті проводи.

Набережні Брукліна і вся частина Нью-Йорка уздовж Іст-Рівера були повні народу. Трикратне "ура", що вирвалося з п'ятисот тисяч вуст, пролунало в повітрі. Тисяча хусток здійнялася над головами у густій юрбі, що вітала "Авраама Лінкольна", поки він не ввійшов

у води Гудзону на краю півострова, на якому розташований Нью-Йорк.

Фрегат, дотримуючись мальовничого правого берега в Нью-Джерсі, суцільно забудованого віллами, пройшов повз форти, що салютували йому з найбільших гармат. "Авраам Лінкольн" у відповідь тричі піднімав і опускав американський прапор із тридцятьма дев'ятьма зірками, що маяв на гафелі; потім, коли судно, змінюючи курс, щоб увійти у позначений бакенами фарватер, що округлявся у внутрішній бухті, утвореній краєм Санді-Хука, огинало цю піщану мілину, його знову вітала багатотисячна юрба.

Процесія катерів і буксирів проводжала фрегат до двох плавучих маяків, вогні яких указують суднам вхід до Нью-Йоркського порту.

Була третя година пополудні. Лоцман залишив свій місток, сів у шлюпку, що доставила його на шхуну, яка очікувала під вітром. Додали пари; лопаті гвинта усе швидше розсікали воду; фрегат ішов уздовж піщаного і низького берега Лонг-Айлендаї близько восьмої години, утративши з виду па північному сході вогні Файр-Айленда, пішов щодуху темними водами Атлантичного океану.

Глава четверта НЕД ЛЕНД

Капітан Фарагут був досвідчений моряк, воістину гідний фрегата, яким він командував. Становлячи зі своїм судном ніби одне ціле, він був його душею. Існування китоподібного не підлягало для нього ніякому сумніву, і він не допускав на своєму кораблі ніяких домислів з цього приводу. Він вірив в існування тварини, як деякі бабусі вірять у біблійного Левіафана — не розумом, а серцем. Чудовисько існувало, і капітан Фарагут звільнить від нього моря, — він у цьому запрявся. Це був такий собі родоський лицар, як-от Дьедоне де Гозон, що

вступив у боротьбу з драконом, який спустошував його острів. Або капітан Фарагут уб'є нарвала, або нарвал уб'є капітана Фарагута. Третього бути не могло! Команда поділяла думку свого капітана. Треба було послухати, як люди тлумачили, сперечалися, обговорювали, зважували можливі шанси на швидку зустріч із твариною! І як вони вдивлялися у неозору широчінь океану! Навіть ті офіцери, що зазвичай вважали вахту каторжним обов'язком, готові були чергувати зайвий раз. Поки сонце описувало на небокраї свій денний шлях, матроси піднімалися на рангоут(1), бо дошки палуби пекли їм ноги і вони не могли стояти на одному місці. А тим часом "Авраам Лінкольн" ще не розсікав своїм форштевнем підозрілих вод Тихого океану! Що ж до екіпажу, у нього було одне бажання: зустріти єдинорога, загарпунити його, витягти на борт і порубати на шматки. За морем спостерігали з напруженою увагою. Слід сказати, що капітан Фарагут пообіцяв премію в дві тисячі доларів тому, хто перший помітить тварину, будь то юнга, матрос, боцман чи офіцер. Можна собі уявити, з якою ретельністю екіпаж "Авраама Лінкольна" вдивлявся в море! І я не відставав від інших, вистоюючи цілими днями на палубі. Наш фрегат мав усі підстави іменуватися "Аргусом". Лише Консель виявляв повну байдужість до питання, яке хвилювало нас, і не поділяв збудженого настрою, що панував па борту.

(1) Рангоут — частини судна, призначені для встановлення вітрил.

Я вже говорив, що капітан Фарагут подбав про те, щоб забезпечити своє судно всіма пристосуваннями для лову гігантських китів. Жодне китобійне судно не могло бути краще споряджене. У нас були всі сучасні китобійні снаряди, починаючи від ручного гарпуна до мушкетонів із зазубреними стрілами і довгими рушницями з розривними кулями. На баці

стояла удосконалена гармата, що заряджалася з казенної частини, з дуже товстими стінками і вузьким жерлом, модель якої була представлена на Всесвітній виставці 1867 року. Це чудове знаряддя американського зразка стріляло чотирикілограмовими снарядами конічної форми на відстань шістнадцяти кілометрів.

Отже, "Авраам Лінкольн" споряджений був усіма видами смертоносних знарядь. Мало того! На борту фрегата перебував Нед Ленд, король гарпунерів.

Нед Ленд, уродженець Канади, був досконалим китобоем, що не знав суперників у своєму небезпечному ремеслі. Спритність і холонокровність, сміливість і кмітливість поєдналися в ньому однаковою мірою. Отже, це мав бути дуже підступний, дуже хитрий кашалот, щоб вивернутися від удару його гарпуна.

Неду Ленду було близько сорока років. Це був високого зросту, — більше шести англійських футів, — міцної статури, суворий на вигляд чолов'яга; нетовариський, запальний, він легко впадав у гнів при найменшому протиріччі. Зовнішність його звертала на себе увагу; і понад усе — вражав вольовий вираз його очей, що надавало його обличчю особливої виразності.

Я вважаю, що капітан Фарагут вчинив мудро, запросивши цю людину до участі в експедиції: за твердістю руки і пильністю ока він один вартий був усього екіпажу. Неда Ленда можна було уподібнити могутньому телескопу, що одночасно був і гарматою, завжди готовою вистрелити.

Канадець — той же француз, і я повинен зізнатися, що Нед Ленд, попри свою нетовариську вдачу, відчув до мене певну приязнь. Очевидно, його приваблювала моя національність. Йому трапилася

нагода поговорити зі мною по-французьки, а мені послухати давню французьку мову, якою писав Рабле, мову, що збереглася ще в деяких провінціях Канади. Нед походив зі старовинної квебекської родини, в роду у них було чимало сміливих рибалок ще в ту пору, коли місто належало Франції.

Потроху Нед розговорився, і я охоче слухав його розповіді про пережиті незгоди в полярних морях. Розповіді про рибну ловлю, про двобої з китами дихали наївною поезією. Оповіді викладалися в епічній формі, і часом мені здавалося, що я слухаю якогось канадського Гомера, що виконує "Іліаду" гіперборейських країн!

Я описую цю відважну людину такою, якою я знаю його тепер. Ми стали з ним друзями. Ми з ним пов'язані непорушними узами дружби, що зароджується і міцніє у важких життєвих випробуваннях! Молодчина Нед! Я не проти прожити ще сто років, щоб подовше згадувати про тебе!

Однак якої ж думки тримався Нед Ленд щодо морського чудовиська? Треба зізнатися, він не вірив в існування фантастичного єдиногого й з усіх на борту лише один не розділяв загального осліплення. Вій уникав навіть торкатися цієї теми, коли я якось спробував з ним про це заговорити.

Чудового вечора 30 липня, себто через три тижні після того, як ми відчалили від набережної Брукліна, фрегат знаходився поблизу мису Бланка, у тридцяти милях під вітром від патагонських берегів. Ми перетнули тропік Козерога, і, десь через сімсот миль на південь, перед нами відкриється вхід до Магелланової протоки. Ще вісім днів, і "Авраам Лінкольн" буде борознити води Тихого океану!

Сидячи з Недом Леидом на юті, ми розбалакували про різні дрібниці, не зводячи очей з моря, таємничі глибини якого усе ще недоступні людському розуму. Розмова, природно, перейшла на гігантського єдиного, і я став перебирати різні можливі випадки, у залежності від яких підвищувалися або падали шанси на успіх нашої експедиції. Але, бачачи, що Нед ухиляється від розмови, я поставив питання руба.

— Як можете ви, Нед, — сказав я, — сумніватися в існуванні китоподібного, за яким ми полюємо? Які у вас підстави не довіряти фактам?

Гарпунер подивився на мене з хвилину. Перш ніж відповісти, звичним жестом потер собі лоба, заплющив очі, ніби збираючись з думками, і, нарешті, сказав:

— Підстави вагомі, пане Аронакс.

— Послухайте, Нед! Ви китобій за професією, вам доводилося не раз мати справу з великими морськими ссавцями. Вам легше, ніж будь-кому, допустити можливість існування гігантського китоподібного. Кому-кому, а вам якось не личить в даному разі бути маловіром!

— Ви помиляєтеся, пане професоре, — відповів Нед. — Якщо невіглас вірить, що якісь лиховісні комети борознять небо, що в надрах земної кулі живуть допотопні дивовижні істоти, — це ще сяк-так! Але астроному і геологу смішні подібні казки. Також і китобоеві. Я багато разів полював за китоподібними, багато їх загарпунив, безліч убив, але, які б не були могутні і сильні ці тварини, ні своїм хвостом, ні бивнем вони неспроможні пробити металеву обшивку пароплава.

— Однак, Нед, кажуть же, що бували випадки, коли зуб нарвала протаранював судно наскрізь.

— Дерев'яні судна, це ще можливо! — відповідав канадець. — Утім, я цього не бачив. І поки не побачу на власні очі, не повірю, що кити, кашалоти і єдинокороти можуть зробити подібні пробоїни.

— Послухайте, Нед...

— Бога ради, професоре! Усе, що завгодно, тільки не це. Хіба що гігантський спрут...

— Це ще менш імовірно, Нед! Спрут — це м'якотіле. Уже сама назва вказує на особливості його тіла. Та хоч би він мав п'ятсот футів у довжину, спрут залишається живим безхребетним і, отже, зовсім безпечним для таких суден, як "Шотландія" і "Авраам Лінкольн". Настав час здати в архів байки про "подвиги" різних спрутів і тому подібних чудовиськ!

— Отже, шановний професоре, — запитав Нед трохи іронічно, — ви переконані в існуванні гігантського китоподібного?..

— Так, Нед! І переконання моє ґрунтується на логічному зіставленні фактів. Я упевнений в існуванні ссавця могутньої будови, що належить, як і кити, кашалоти або дельфіни, до підтипу хребетних і наділеного кістковим бивнем виняткової міцності.

— Гм! — вимовив гарпунер, із сумнівом похитавши головою.

— Зауважте, шановний канадцю, — продовжував я, — якщо подібна тварина існує, якщо вона живе в океанічних глибинах, у водних шарах, що лежать па глибині кількох миль від поверхні моря, вона, безсумнівно, повинна мати організм величезної життєвої сили.

— А навіщо йому така сила? — запитав Нед.

— Сила потрібна, щоб, живучи в глибинах океану, витримувати тиск верхніх шарів води.

— Справді? — сказав Нед, дивлячись на мене прискаленим оком.

— Справді! І на доказ можу навести кілька цифр.

— Ет! Цифри! — зауважив Нед. — Цифрами можна оперувати як завгодно!

— У торговельних справах, Неде, але не в математиці. Вислухайте мене. Уявімо собі тиск в одну атмосферу у вигляді тиску водяного стовпа висотою в тридцять два фути(1). У дійсності висота водяного стовпа має бути трохи менша, оскільки морська вода має більшу щільність, ніж прісна. Отже, коли ви поринаєте у воду, Нед, ваше тіло зазнає тиску в стільки атмосфер, себто у стільки кілограмів на кожний квадратний сантиметр своєї поверхні, скільки стовпів води в тридцять два фути відокремлюють вас від поверхні моря. Звідси випливає, що на глибині в триста двадцять футів тиск дорівнює десятиєм атмосферам, на глибині в три тисячі двісті футів — ста атмосферам, а в тридцять дві тисячі футів, тобто па глибині двох з половиною льє, — тисячі атмосферам. Коротше кажучи, якби вам удалось опуститися в настільки казкові глибини океану, на кожний квадратний сантиметр вашого тіла випадав би тиск у тисячу кілограмів. А вам відомо, шановний Неде, скільки квадратних сантиметрів має поверхня вашого тіла?

(1) Фут — міра довжини, дорівнює 30,48 см.

— Не маю уявлення, пане Аронакс.

— Близько сімнадцяти тисяч.

— Та невже?

— А через те що в дійсності атмосферний тиск трохи перевищує один кілограм на квадратний сантиметр, то сімнадцять тисяч квадратних сантиметрів вашого тіла зазнають у цю хвилину тиск сімнадцяти тисяч п'ятисот шістдесяти восьми кілограмів!

— А я цього не помічаю?

— А ви цього і не помічаєте. Під цим величезним тиском ваше тіло не сплющується лише тому, що повітря, яке знаходиться усередині вашого тіла, має настільки ж високий тиск. З цієї причини й існує рівновага між тиском ззовні і тиском зсередини, що нейтралізується одне іншим. От чому ви і не помічаєте цього тиску. Але у воді — зовсім інша справа.

— А-а! Розумію, — відповідав Нед, що уважно слухав.
— Вода не повітря, вона давить ззовні, а усередину не проникає!

— Саме так, Неде! На глибині тридцяти двох футів ви будете зазнавати тиску в сімнадцять тисяч п'ятсот шістдесят вісім кілограмів; па глибині трьохсот двадцяти футів цей тиск удесятериться, тобто буде дорівнювати ста сімдесяти п'яти тисячам шестистам вісімдесятьом кілограмам; нарешті, на глибині тридцяти двох тисяч футів тиск збільшиться в тисячу разів, тобто буде дорівнювати сімнадцяти мільйонам п'ятистам шістдесяти вісьмом тисячам кілограмів; образно кажучи, вас сплющило б куди сильніше од усякого гідравлічного преса!

— Тьху, чорт! — сказав Нед.

— Одже, шановний гарпунере, якщо хребетне довжиною в кілька сот метрів і неабияких розмірів може триматися в таких глибинах, значить, мільйони квадратних сантиметрів його поверхні

зазнають тиску багатьох мільярдів кілограмів. Якою ж мускульною силою повинна володіти тварина і яка повинна бути опірність її організму, щоб витримувати такий тиск!

— Треба думати, — відповідав Нед Ленд, — що паньому обшивка з листового заліза у вісім дюймів завтовшки, як на броненосних фрегатах!

— Мабуть, що так, Неде. І подумайте, якої руйнації може завдати подібна маса, ринувшись зі швидкістю кур'єрського потяга на корпус корабля!

— Да-а... точно... може бути... — відповідав канадець, збентежений цифровими викладками, але все-таки ще не бажав здаватися.

— Ну, переконалися ви чи ні?

— В одному ви переконали мене, пане натуралісте, що, коли подібні тварини існують у морських глибинах, треба думати, вони і справді дивовижно сильні, як ви говорите.

— Але якби вони не існували, уперта ви людина, то чим ви поясните випадок із пароплавом "Шотландія"?

— А тим... — сказав Нед нерішуче.

— Ну-ну, кажіть!

— А тим... що все це брехня! — відповів Нед, несвідомо повторюючи знамениту відповідь Араго.

Але відповідь ця доводила лише упертість гарпунера і нічого більше. У той день я залишив його в спокої. Подія з пароплавом "Шотландія" не підлягала ні найменшому сумніву. Пробоїна була настільки ґрунтовна, що її довелося довго залатувати, і я не думаю, що були потрібні докази більш переконливі. Не могла ж пробоїна виникнути сама собою; а

оскільки будь-яка думка про можливості удару об підводний риф або який-небудь китобійний снаряд виключалася, усе приписувалося пробивній силі тварини.

Отже, на підставі міркувань, викладених вище, я відносив тварину до підтипу хребетних, класу ссавців, до загону китоподібних. Що ж стосується сімейства, що ж стосується роду, виду, до якого його належало віднести, це з'ясується тільки згодом. Щоб розв'язати це питання, потрібно було зробити розтин невідомого чудовиська, та спершу треба було його виловити, а щоб виловити, треба було його загарпунити, — це було справою Неда Лен-да, — щоб загарпунити, слід було його вистежити, — а це було справою всього екіпажу, — а щоб його вистежити, треба було його зустріти, — а це вже залежало від випадку!

Глава п'ята НАВМАННЯ!

Спочатку плавання "Авраама Лінкольна" протікало одноманітно. Тільки одного разу випало Неду Ленду виявити свою дивовижну вправність, що здобула йому загальну повагу.

Тридцятого червня, на широті Фолклендських островів, фрегат зустрівся з американським китобійним судном "Монрое"; але виявилось, що там нічого не чули про нарвала. Капітан китобійного судна, довідавшись, що на борту "Авраама Лінкольна" знаходиться Нед Ленд, звернувся до нього з проханням допомогти їм загарпунити кита, якого вони вистежили в тутешніх водах. Капітану Фарагута захотілося побачити Неда Ленда в ділі, отож він дозволив гарпунеру перейти на борт "Монрое". Полювання склалося вдало для нашого канадця. Замість одного кита він загарпунив двох: одного уклав на місці, поціливши гарпуном у саме серце, за іншим довелося полювати кілька хвилин!

Отож я не поручуся за життя тварини, якщо їй випаде мати справу з гарпунером Недом Лендом!

Ми пройшли з великою швидкістю повз південно-східний берег Південної Америки, і 3 липня, на довготі мису Дів, були, нарешті, коло входу в Магелланову протоку. Але капітан Фарагут не побажав входити в цю звивисту протоку і взяв курс на мис Горн.

Екіпаж одностайно схвалив рішення капітана. І справді, чи можливо було зустріти нарвала в цьому вузькому проході? Більшість матросів були переконані, що чудовисько "занадто товсте, щоб запливти в таку щілину".

Шостого липня, близько трьох годин пополудні, "Авраам Лінкольн" обігнув у п'ятнадцятьох милях на південь той відокремлений острів, ту скелю на краю Південної Америки, що її голландські моряки назвали на честь свого рідного міста мисом Гори. Обігнувши мис Гори, ми взяли курс на північний захід, і наступного ранку гвинт фрегата розсікав води Тихого океану.

"Дивися в обидва! Дивися в обидва!" — говорили один одному матроси "Авраама Лінкольна".

І вони дійсно вдивлялися щосили. Нагорода в дві тисячі доларів приваблювала кожного. І очі і підзорні труби не знали ні хвилини спокою! І вдень і вночі пильно вдивлялися в поверхню океану; і люди, що страждають на нікталопію(1), мали вдвічі більше шансів одержати премію, бо у темряві вони прекрасно бачили.

Премія не приваблювала мене, проте я уважно вдивлявся в море. Нашвидку обідав, тривожно спав. І, незважаючи на палючу спеку, незважаючи на зливи, не ішов з палуби. То перегнувшись через борт

на бакові, то обіпершись об поручні на шканцях(2), я жадібно впивався в спінені гребені бурунів, що покреслили морську широчінь до самого обрію! І скільки разів доводилося мені хвилюватися разом з екіпажем, варто лиш було виступити з води чорній спині кита! Матроси валили валом на палубу. Затаївши подих, напружуючи зір, уся команда стежила за твариною. Я теж дивився, дивився, ризикуючи пошкодити очі, осліпнути! Флегматичний Консель незмінно говорив:

— Пан професор бачив би набагато краще, якби менше напружував очі!

(1) Нікталопія — підвищена гострота зору у темряві.

(2) Шканці — частина верхньої палуби між середньою і задньою щоглою.

Але даремні були наші хвилювання! Траплялося, "Авраам Лінкольн", лавіруючи, ледве чи не впритул підходив до вистеженої тварини. Але виявлялося, що це був звичайний кит або кашалот, що пускався навтьоки під лемент розлюченої команди.

Погода стояла прекрасна. Плавання тривало при сприятливих умовах, хоча пора року була саме дощова, адже у Південній півкулі липень відповідає нашому європейському січню; море було спокійне, видимість чудова.

Нед Ленд, як і раніше, скептично ставився до наших тривог. Він демонстративно не виходив на палубу в години, вільні від вахти. А тим часом дивовижна гострота його зору могла б неабияк прислужитися! Але упертий канадець із дванадцяти годин волів вісім проводити у своїй каюті за книжкою або просто валятися на ліжку. Скільки разів я дорікав йому байдужістю!

— Ех, пане професоре! — відповідав вій. — Так якби ця тварина й існувала, чи багато в нас шансів вистежити її? Адже ми ганяємося за звіром навмання, чи не так? Кажуть, що цю горезвісну тварину бачили в північних водах Тихого океану? Припустімо. Але ж відтоді минуло два місяці, а судячи з вдачі вашого нарвала, він не любить киснути на місці! Ви ж самі говорите: "Він визначається, мовляв, незвичайною швидкістю руху!" А ви знаєте краще за мене, пане професоре, що природа нічого не створює без мети. І вона не обдарувала б тварину, ледачу за натурою, жвавістю рухів. Отже, якщо паша тварина й існує, вона вже далеко звідси!

Усе це так! Ми йшли навмання. Але що було робити? Шанси па зустріч з нарвалом усе зменшувалися. І все-таки ніхто не сумнівався в успіху, і жоден матрос не став би битися об заклад щодо факту існування тварини і швидкої зустрічі з ним.

Двадцятого липня ми вдруге перетнули тропік Козерога під 105° довготи, а двадцять сьомого числа того ж місяця перевалили за екватор на сто десятому меридіані. Звідси фрегат узяв курс на захід, до центрального басейну Тихого океану. Капітан Фарагут досить резонно розсудив, що нарвала можна скоріше зустріти в глибоководних зонах, удалині від материків і великих островів, наблизитися до яких тварина уникала, мабуть, через те, що "прибережні води для нього занадто мілкі", як пояснював нам боцман. Фрегат пройшов повз острови Паумоту, Маркізькі, Сандвічеві, перетнув тропік Рака під 132° довготи і направився в Китайські моря. Нарешті ми були на театрі останніх подвигів чудовиська! І, сказати правду, усе життя на судні завмерло. Серця у всіх прискорено билися, і, звичайно, для більшості з нас серцеві захворювання були забезпечені. Усі були збуджені до краю. Люди не їли, не спали. Разів

двадцять на день яка-небудь помилка в обчисленні, омана зору якого-небудь матроса, що виліз на кабестан(1), заставляли нас хвилюватися. Нерви наші перебували в украй розладнаному стані, що загрожувало викликати швидку реакцію.

І реакція не заставила ждати. Три місяці — цілих три місяці, коли кожен день здавався вічністю, — "Авраам Лінкольн" борознив моря північної частини Тихого океану в гонитві за зустрічними китами, круто змінюючи курс, лягаючи з галса(2) на галс, то різко сповільнюючи хід, то розводячи пари з ризиком вивести машину з ладу. Не залишилося недосліджею жодної точки від берегів Японії до американських берегів. Але все марно! Пустельні були океанські води! Ні сліду гігантського нарвала, жодної ознаки якого-небудь підводного острова або плаваючого рифа, ні примари затонулого судна, що блукає в тутешніх водах, одне слово, ніякої фантастики! Настала реакція. Зневіра викликала занепад духу, відкрила дорогу невір'ю. Збудження, яке панувало на борту, заступило інше почуття: на одну третину це було почуття сорому, на дві третини — почуття злості. "Пошитися в дурні", ганяючися за химерою, — от що особливо лютило! Купа доказів, нагромаджена протягом року, звалилася, і кожен поспішав надолужити даремно згаяні години сну і відпочинку! З мінливістю, властивою людям, команда з одних крайнощів кидалася в інші. Найгарячіші прихильники експедиції, на лихо, стали найлютішими супротивниками її. Занепалий настрій охопив увесь корабель, починаючи від кубрика(3) до кают-компанії, і, якби не дивовижна затятість капітана Фарагута, фрегат, безсумнівно, повернув би носом до півдня.

(1) Кабестан — лебідка з барабаном для витягання суднових якорів.

(2) Галс — курс вітрильного судна відносно вітру.

(3) Кубрик — житлове приміщення для команди на судах.

Однаке даремні пошуки не могли продовжуватися нескінченно. Екіпажеві "Авраама Лінкольна" не випадало звинувачувати себе за невдачу, вій зробив усе, що тільки від нього залежало. Ніколи ще матроси американського флоту не виявляли такого терпіння і ретельності. Вони були не винні, що експедиція не мала успіху. Залишалося якнайскоріше повернутися па батьківщину.

Заява в цьому дусі була зроблена капітану. Капітан стояв на своєму. Матроси не приховували свого невдоволення, і дисципліна на судні занепала. Я не хочу сказати, що на борту почався бунт, але все-таки після нетривалого опору капітан Фарагут, як колись Колумб, змушений був просити три дні відстрочки. Якщо протягом трьох днів чудовисько не буде виявлено, керманіч покладе кермо на борт, і "Авраам Лінкольн" спрямує свій біг убік європейських морів.

Обіцянка була дана 2 листопада. Настрій команди відразу піднявся. З новою енергією люди вдивлялися в океанські води. Кожен хотів кинути останній погляд на море в надії на успіх. Підзорні труби знову пішли в хід. Це був останній урочистий виклик гіганту-нарвалу, і чудовисько не мало причини ухилитися від вимоги "стати перед судом"!

Два дні сплигло. "Авраам Лінкольн" ішов під малими парами. Команда вигадувала тисячу способів, щоб привернути увагу тварини або "розворушити" її, на той випадок, якщо вона знаходиться в тутешніх водах. Величезні шматки сала, прив'язані до мотузок, теребенилися за кормом(1), — треба сказати, на превелике задоволення акул! "Авраам Лінкольн" лежав у дрейфі, а довкола нього шлюпки борознили море у всіх напрямках, не залишаючи без уваги жодної крапки на його поверхні. Настав вечір 4

листопада, а підводна таємниця так і залишалася таємницею!

Опівдні 5 листопада минав зазначений термін. З останнім ударом годинника капітан Фарагут, вірний своєму слову, мав віддати наказ повернути на південний схід і залишити води північної частини Тихого океану.

Фрегат перебував тоді під 31°15' північної широти і 136°42' східної довготи. Японські береги були менше ніж за двісті миль під вітром. Настала ніч. Пробило восьму годину. Густі хмари заволокли серп місяця, що вступив у свою першу чверть. Легкими хвилями розбігалася вода з-під форштевня фрегата.

Я стояв на бакові, обіпершись па поручні штирборт(2). Консель, що знаходився поруч, дивився прямо перед собою. Матроси, піднявшись на ванти, спостерігали за обрієм, що усе звужувався у вечірніх сутінках. Офіцери, приставивши до очей нічні біноклі, обнишпорювали води, огорнені передвечірньою імлою. Де-не-де місячний промінь, прорвавшись крізь хмари, кидав срібні зблиски на темпу поверхню океану. Але надходили хмари, і срібний слід гаснув у мороці. Позираючи на Конселя, я вирішив, що вперше за весь цей час він піддався загальному настрою. Так принаймні мені здавалося. Можливо, що вперше в житті нерви його напружилися під впливом цікавості.

(1) Корма — задня частина судна.

(2) Штирборт — правий борт судна.

— Ну, Конселю, — сказав я, — востаннє випадає нагода заробити дві тисячі доларів!

— З дозволу пана професора, скажу, — зауважив Консель, — що я ніколи не розраховував на цю премію. І якби уряд Сполучених Штатів пообіцяв не

дві тисячі доларів, а сто, він не втратив би ні копійки!

— Ти правий, Конселю. Дурна витівка! І ми вчинили легковажно, вплутавшись у цю справу. Скільки часу змарновано! Скільки даремних хвилювань! Ще півроку тому ми могли б повернутися до Франції...

— У квартиру пана професора, — підхопив Консель, — при Паризькому музеї! І я б уже класифікував викопні зразки з колекції пана професора! Бабіруса, вивезена паном професором, сиділа б тепер у клітці в Ботанічному саду і приохочувала до себе цікавих із усіх кінців столиці!

— Усе це так і було б, Конселю! І, уявляю, як з пас будуть сміятися!

— Та вже ж! — відповідав спокійно Консель. — Я думаю, що будуть глузувати з пана професора. Не знаю, чи казати...

— Говори, Коиселю.

— ...і пан професор заслужив ці глузи.

— Ради Бога!

— Коли маєш честь бути ученим, як пан професор, не слід пускатися...

Консель не закінчив своєї люб'язності. Глибоку тишу порушив голосний вигук. Це був голос Неда Ленда. Нед Ленд кричав:

— Ого-го! А наша-бо штука під вітром, перед самим нашим носом!

Глава шоста ПІД УСІМА ПАРАМИ

Весь екіпаж кинувся до гарпунера: капітан, офіцери, матроси, юнги, навіть механіки, що полишили свої

машини, навіть кочегари, що залишили свої топки. Був відданий наказ зупинити судно, і фрегат ішов лише в силу інерції.

Ніч була темна; і я здивувався, як міг канадець, при усій своїй пильності, що-небудь побачити в такому мороці. Серце в мене калатало так, що готове було розірватися.

Але Нед Ленд не помилився. І невдовзі ми усі побачили предмет, на який він указував.

У двох кабельтових від "Авраама Лінкольна", за штирбортом, море, здавалося, було освітлене зсередини. Це не було звичайним явищем світіння моря. Чудовисько, спливши в поверхневі водні шари, відпочивало в декількох туазах(1) від поверхні океану, і від нього струмувало це яскраве, незбагненної сили світло, про яке згадували у своїх повідомленнях багато капітанів. Якою ж надзвичайною потужністю мали володіти світні органи живого організму, що випромінювали таке чудове сяйво! Світний предмет мав контури величезного, подовженої форми, овалу, у центрі якого, як у фокусі, світло було особливо яскраве, у міру ж наближення до країв слабшало.

(1) Туаз — міра довжини, дорівнює 1,949 метра.

— Так це просто скупчення фосфоресціюючих організмів! — вигукнув один з офіцерів.

— Ви помиляєтеся, шановний, — заперечив я рішуче. — Ніколи фолادي або сальпи не виділяють таку яскраву світну речовину. Це світло електричного походження... Утім, погляньте-но туди! Світло переміщається! То наближається, то віддаляється. Тепер воно прямує до нас!

На палубі піднявся лемент.

— Струнко! — скомандував капітан Фарагут. — Кермо під вітер! Задній хід!

Усі кинулися по своїх місцях: хто до керма, хто в машинне відділення. І "Авраам Лінкольн", розгортнувшись на бакборт, описав півколо.

— Право руля! Хід уперед! — командував капітан Фарагут. Фрегат набрав великого ходу і став віддалятися від світної точки.

Я помилився. Фрегат тільки мав намір віддалитися, але надприродна тварина погналася за ним зі швидкістю, що перевищувала швидкість його ходу.

Ми затаїли подих. Швидше, навіть не страх, а подив прикував нас до місця. Тварина гналася за нами, ніби граючись. Вона зробила коло довкруг судна, що йшло зі швидкістю чотирнадцяти вузлів, обдавши його каскадом електричних променів, немов світним пилом, і миттєво виявилася на відстані двох або трьох миль від нас, залишивши за собою в морі фосфоресцюючий слід, що нагадував клуби диму, який викидає локомотив кур'єрського потяга. І раптом з-за темної лінії обрію, куди воно відступило, щоб узяти розбіг, чудовисько ринулося па "Авраама Лінкольна" із страхітливою швидкістю і, круто обірвавши свій біг у двадцяти футах від борту, згасло. Ні, воно не пішло під воду, інакше яскравість його світіння зменшувалася б поступово, — воно згасло відразу, немов джерело цього світлового потоку миттєво вичерпалося. І відразу ж з'явилося по інший бік судна, чи то обійшовши його, чи то прослизнувши під його корпусом. Щосекунди могло відбутися фатальне зіткнення.

Маневри фрегата мене дивували. Корабель рятувався втечею, а не вступав у бій. Фрегату належало переслідувати морське чудовисько, а тут чудовисько переслідувало фрегат! Я звернув на це

увагу капітана Фарагута. У цю хвилину на його завжди врівноваженому обличчі було помітно неабиякий подив.

— Пане Аронаксе, — сказав він у відповідь, — я не знаю, з яким грізним звіром маю справу, і не хочу ризикувати своїм фрегатом у нічній пільмі. І як накажете атакувати невідому тварину? Як від неї захищатися? Почекаємо світанку, тоді ролі переміняться.

— Отже, ви сумніваєтеся вже в природі цього явища, капітане?

— Бачите, пане, цілком імовірно, що це гігантський нарвал, притому електричний нарвал!

— Мабуть, — сказав я, — він так само небезпечний, як електричний скат.

— Ну, а якщо в цього звіра ще й електричні органи, то це воістину найстрашніша тварина, коли-небудь створена рукою творця! — відповів капітан. — Тому, пане, я хочу вжити всіх запобіжних заходів.

Екіпаж фрегата був на ногах усю піч. Ніхто не склепив очей. "Авраам Лінкольн", не в змозі змагатися у швидкості з морською твариною, стримав хід і йшов під малими парами. Нарвал, ніби копіюючи його дії, ліниво погойдувався на хвилях і, здавалося, не виявляв бажання залишати бойовище.

Близько півночі вій усе-таки зник, або, говорячи точніше, "згас", як гігантський світляк. Чи не сховалася тварина в морських глибинах? Ми не сміли на це сподіватися. Була перша година ночі, коли ми почули оглушливий свист. Здавалося, що десь поблизу, вирвавшись із океанських глибин, забив могутній фонтан.

Капітан Фарагут, Нед Ленд і я стояли в цей момент на юті і з жадібністю вдивлялися в нічний морок.

— А чи часто вам, Неде Леїде, доводилося чути, як кити викидають воду? — поцікавився капітан.

— Частенько, пане! Але жодного разу не доводилося зустрічати кита, один вигляд якого приніс би мені дві тисячі доларів.

— Справді, ви заслужили премію. Ну, а скажіть мені, коли кит викидає воду з носових отворів, чутно такий же шиплячий свист?

— Точнісінько! Але тільки шуму побільше. Помилки бути не може. Ясно, що до нас пришвартувалося китоподібне, котре водиться в тутешніх водах. З вашого дозволу, пане, — додав гарпунер, — на світанку я скажу йому кілька теплих слів!

— Якщо він буде в настрої вас вислухати, містере Ленд, — зауважив я з деяким сумнівом.

— Коли я наближуся до нього на відстань чотириразової довжини гарпуна, — заперечив канадець, — так доведеться вислухати!

— Але для цього я повинен дати вам вельбот(1)? — запитав капітан.

— Само собою.

— І ризикувати життям веслярів?

— І моїм! — просто сказав гарпунер.

(1) Вельбот — морська шлюпка із загостреним носом і кормою.

Близько другої ночі, під вітром, за п'ять миль від "Авраама Лінкольна", знову з'явився предмет, що настільки ж інтенсивно світився. Попри відстань і

шум вітру та моря, виразно чувся могутній сплеск хвостом і астматичне дихання тварини. Здавалося, що повітря, подібно до пари в циліндрах машини в дві тисячі кінських сил, уривалося в легені цього гіганта моря, коли він, спливши на поверхню океану, переводив подих.

"Ну, — подумав я, — гарний кит, що може поміритися силами з цілим кавалерійським полком!"

До світанку ми були насторожі і готувалися до бою. Китоловні сіті були розкладені по бортах судна. Помічник капітана наказав приготувати мушкетони, що викидають гарпун па відстань цілої милі, і тримати наготові рушниці, заряджені розривними кулями, що б'ють наповал навіть найбільших тварин. Нед Ленд обмежився тим, що нагострив свій гарпун — смертоносне знаряддя в його руках.

О шостій годині почало світати; і з першими променями ранкової зорі померкло електричне сяйво нарвала. О сьомій годині майже зовсім розвиднилося; але густий ранковий туман застелян обрій, і в найкращі підзорні труби нічого не можна було розгледіти. Яке було наше розчарування і гнів, можна собі уявити!

Я піднявся па бізань-щоглу(1). Кілька офіцерів вилізли на марсові площадки.

(1) Бізань — остання щогла на вітрильнику, а також нижнє косе вітрило на ній.

О восьмій годині густі клуби туману попливли над хвилями і повільно почали розсіюватися. Обрій розширився і прояснився.

Зненацька, як і напередодні, пролунав голос Неда Ленда.

— Дивіться! Ця штука з лівого борту, за кормою! — кричав гарпунер.

Усі погляди скупчилися в зазначеному напрямку.

Там, за півтори милі від фрегата, виднілося якесь довге темне тіло, що виступало приблизно на метр над поверхнею води. Хвилі пінилися під могутніми ударами його хвоста. Ніколи ще не доводилося спостерігати, щоб хвостовий плавець розбивав хвилі з такою силою! Сліпучий своєю білизною слід, описуючи дугу, позначав шлях тварини.

Фрегат наблизився до китоподібної тварини.

Я став уважно вдивлятися в нього. Повідомлення "Шанона" і "Гельвеції" трохи перебільшили його розміри. По-моєму, довжина тварини не перевищувала двохсот п'ятдесятьох футів. Що ж до товщини, то її важко було визначити; все-таки у мене виникло враження, що тварина дивовижно пропорційна у всіх трьох вимірах.

У той час як я спостерігав за цією дивовижною істотою, з його носових отворів вирвалися два водяних стовпи, що розсипалися срібними бризками на висоті сорока метрів. Тепер у мене було деяке уявлення про те, як нарвал дихає. І я дійшов до висновку, що тварина належить до підтипу хребетних, до класу ссавців, заgonу китоподібних, сімейства... От цього я ще не вирішив. Загін китоподібних містить у собі китів, кашалотів і дельфінів; до останнього зараховуються і нарвали. Кожне сімейство підрозділяється на роди, роди на види, види... Я не міг іще визначити, до якого роду і виду належить тварина; але я не сумнівався, що заповню прогалину у класифікації за допомогою неба і капітана Фарагута.

Команда з нетерпінням очікувала наказів начальника. Капітан якийсь час уважно спостерігав за твариною, потім наказав покликати старшого механіка. Той з'явився.

— Пари розведені? — запитав капітан.

— Так точно! — відповів механік.

— Підсилити тиск! Дати повний хід!

Трикратне "ура" гримнуло у відповідь на наказ.

Час бою настав. Кілька секунд потому із двох труб фрегата валували клуби чорного диму, палуба дрижала від клекотання пари в котлах, що працювали під високим тиском.

Могутній гвинт запрацював, і "Авраам Лінкольн" під усіма парами кинувся до тварини. Тварина підпустила до себе корабель на відстань напівкабельтова. Потім неквапно попливла, тримаючись на шанобливій відстані.

Принаймні три чверті години продовжувалася погоня, але фрегат не виграв і двох туазів. Було очевидно, що при такій швидкості тварини не наздогнати.

Капітан Фарагут люто смикав свою густу бороду.

— Неде Ленд! — гукнув він. Канадець підійшов.

— Ну, містере Ленд, — сказав капітан, — чи не час спустити шлюпки?

— Доведеться почекати, пане, — відповів Нед Ленд.

— Поки ця тварюка сама не побажає датися в руки, її не візьмеш!

— Що ж робити?

— Підняти тиск пари, якщо це можливо, пане. Я ж, із вашого дозволу, вмощуся на бушприті(1) і, як тільки ми підійдемо ближче, ударю по цій тварині гарпуном.

— Ідіть, Неде, — відповів капітан Фарагут. — Збільшити тиск пари! — скомандував він механікам.

(1) Бушприт — брус, що служить для підймання носових вітрил.

Нед Ленд зайняв свій пост. Запрацювали топки, і гвинт став давати сорок три оберти за хвилину; пара клубами виривалася назовні через клапани. Кинутий у воду лаг показав, що "Авраам Лінкольн" робить вісімнадцять з половиною миль за годину.

Але і проклята тварина пливла зі швидкістю вісімнадцять з половиною миль за годину!

Протягом години фрегат йшов на такій швидкості, не вигравши жодного туалета! Як це було принизливо для одного із найбільш швидкохідних суден американського флоту! Команда шаленіла. Матроси проклинали морське чудовисько, але воно й у вус не дуло! Капітан Фарагут уже не смикав свою борідку, а кусав її.

Знову було покликано старшого механіка.

— Тиск доведений до межі? — запитав капітан.

— Так точно, капітане, — відповів той.

— Скільки атмосфер?..

— Шість з половиною.

— Доведіть до десяти.

Воістину американський наказ! Капітан пароплава якої-небудь приватної компанії на Місісіпі, у

прагненні обігнати "конкурента", не міг би вчинити краще!

— Консель, — сказав я моєму вірному слугі, — ми, як видно, злетимо в повітря!

— Як буде завгодно пану професору! — відповідав Консель. Зізнаюся, відвага капітана була мені до душі.

Запобіжні клапани були затиснуті. Знову засипали вугілля на колосники. Вентилятори нагнітали повітря в топки. "Авраам Лінкольн" рвався вперед. Щогли дрижали до самого степса(1), і вихори диму з трудом проривалися назовні крізь вузькі отвори труб.

Удруге кинули лаг.

— Скільки ходу? — запитав капітан Фарагут.

— Дев'ятнадцять і три десятих милі, капітане.

— Підняти тиск!

Старший механік скорився. Манометр показував десять атмосфер. Але і чудовисько йшло "під усіма парами", роблячи без помітного зусилля по дев'ятнадцять і три десятих милі за годину.

Яка гонитва! Не можу описати свого хвилювання. Я тремтів усіма фібрами(2)! Нед Ленд стояв на посту з гарпуном у руці. Кілька разів тварина підпускала фрегат на близьку відстань до себе.

— Наздоганяємо! Наздоганяємо! — кричав канадець.

(1) Степе — гніздо, яке фіксує нижній кінець щогли.

(2) Усіма фібрами — дуже сильно, найвищою мірою.

Але в той момент, коли він готувався метнути гарпун, тварина рятувалася втечею, розвиваючи швидкість не менше тридцяти миль на годину. І в той час як ми йшли з максимальною швидкістю, тварина, немов знущаючись над нами, описала навколо нас велике коло! В. усіх нас вирвався шалений вигук.

Опівдні нас відокремлювала від тварини така ж відстань, як і о восьмій годині ранку.

Капітан Фарагут наважився, нарешті, удатися до більш крутих заходів.

— Ага! — сказав він. — Від "Авраама Лінкольна" тварина вислизає! Подивимося, чи вислизне вона від конічних бомб! Боцмане! Людей до носової гармати!

Гармати на бакові негайно зарядили і навели. Пролунав постріл, але снаряд пролетів на кілька футів вище від тварини, що знаходилася на відстані півмилі від фрегата.

— Вправнішого навідника! — скомандував капітан.
— П'ятсот доларів тому, хто пристрелить цей виплодок пекла!

Старий канонір із сивою бородою, — я як зараз бачу його спокійний погляд і незворушне обличчя, — підійшов до гармати, ретельно навів її і довго прицілювався.

Не устиг пролунали постріл, як розляглося багатоголосе "ура!".

Снаряд улучив у ціль. Але дивовижа! Ковзнувши по спині тварини, що виступала з води, ядро, відлетівши милі на дві, упало в море.

— Ах, щоб тобі! — скрикнув розлючено старий. — Тож цей гад у панцирі із шестидюймового заліза!

— Прокляття! — закричав капітан Фарагут.

Полювання поновилося; і капітан, нахилиючись до мене, сказав:

— Поки фрегат не злетить у повітря, я буду полювати за цим звіром!

— Ви правильно робите, — відповів я.

Можна було сподіватися, що тварина втомиться, не витримавши змагання з паровою машиною. Анітрохи! Спливала година за годиною, а вона не виявляла ні найменшої ознаки стомлення.

До честі "Авраама Лінкольна" треба сказати, що він полював за звіром з нечуваною завзятістю. Я гадаю, він зробив щонайменше п'ятсот кілометрів у цей нещасливий день шостого листопада! Але настала ніч і огорнула мороком неспокійний океан.

Тієї миті мені здалося, що наша експедиція закінчилася і ми ніколи більше не побачимо фантастичну істоту. Але я помилявся.

О десятій годині п'ятдесят хвилин вечора знову спалахнуло електричне сяйво в трьох милях під вітром від фрегата — настільки ж ясне, яскраве, як і минулої ночі.

Нарвал лежав нерухомо. Може, стомившись за день, він спав, погойдуючись на хвилях? Капітан Фарагут вирішив скористатися слушним моментом.

Він віддав потрібні накази. "Авраам Лінкольн" узяв малий хід, щоб не розбудити свого супротивника. Зустріти у відкритому океані сплячого кита зовсім не рідкість, і сам Нед Ленд загарпунив не одного з них саме під час сну. Канадець знову зайняв свій пост на бушприті.

Фрегат безшумно наблизився на два кабельтових до тварини. Тут машину було зупинено, і судно йшло за інерцією. На борту запанувала тиша. Усі затаїли подих. Ми були усього за сотню футів від світляного простору. Сила світіння ще збільшилася і буквально сліпила очі.

Я стояв на баку, обіпершись об борт, і бачив, як унизу, на бушприті, Нед Ленд, вчепившись однією рукою за мартинштаг, потрясав своїм страшним знаряддям. Всього двадцять футів відокремлювало його від тварини.

Раптом рука Неда Ленда піднялася широким помахом, і гарпун здійнявся в повітрі. Почувся дзенькіт, як при ударі по металу.

Електричне випромінювання згасло миттєво, і два гігантські водяні стовпи обрушилися на палубу фрегата, збиваючи з ніг людей, ламаючи фальшборти.

Пролунав страшний тріск, і, не встигнувши схопитися за поручні, я вилетів за борт.

Глава сьома КИТ НЕВІДОМОГО ВИДУ

Зненацька упавши у воду, я був приголомшений, але свідомість не втратив.

Мене відразу ж потягнуло на глибину близько двадцяти футів. Я добре плаваю; і хоча не претендую змагатися з такими плавцями, як Байрон і Едгар По, але, опинившись у воді, я не розгубився. Двома сильними помахами я сплив на поверхню океану.

Я став шукати очима фрегат. Чи помітили там моє зникнення? Чи повернув "Авраам Лінкольн" на інший галс? Чи здогадався капітан Фарагут послати на мої розшуки шлюпку? Чи є надія на порятунок?

Морок був повний. Я ледь розрізнив удалині якусь темну масу, що, судячи з вогнів, які поступово згасали, віддалялася на схід. Це був фрегат. Я загинув!

— Рятуйте! На допомогу! — закричав я, намагаючись, щосили пливти услід "Авраамові Лінкольну".

Одяг стискував мене. Намокнувши, він прилипав до тіла, утруднюючи рухи. Я йшов до дна! Я задихався!..

— На допомогу!

Я крикнув востаннє. Захлеснуло рот водою. Я став битися, але безодня втягувала мене...

Раптом чиясь сильна рука схопила мене за комір і одним ривком витягла на поверхню води. І я почув, так, почув! як у самісіньке моє вухо хтось сказав:

— Якщо пан зволить обіпертися на моє плече, йому буде легше плисти.

Я схопив за руку вірного Конселя.

— Це ти! — закричав я. — Ти!

— Я, — відповідав Консель, — і в повному розпорядженні пана професора.

— Ти упав у воду разом зі мною?

— Ні, не впав. Але, перебуваючи на службі у пана професора, стрибнув за ним.

І він вважав свій учинок природним!

— А фрегат?

— Фрегат! — відповідав Консель, лягаючи на спину.
— Не порадив би я пану професору розраховувати на нього!

— Що ти кажеш?

— А те, що, коли я стрибнув у море, вахтовий крикнув: "Гребний гвинт зламано!"

— Зламано?

— Так! Чудовисько пробило його своїм бивнем. Думаю, що "Авраам Лінкольн" відбувся невеликою аварією. Але для нас це плачевна історія. Фрегат утратив керування!

— Виходить, ми загинули!

— Усе може бути, — спокійно відповів Консель. — Утім, ще є кілька годин у нашім розпорядженні; а за кілька годин може багато чого трапитися!

Холоднокровність незворушного Конселя підбадьорила мене. Я поплив скільки вистачало сил; але промоклий одяг здавлював мене, як свинцеве покриття, і я ледве тримався на воді. Консель це помітив.

— Чи не дозволить пан розрізати на ньому одіж? — сказав він. Вийнявши ніж, Консель розпоров на мені одяг від верху донизу, і поки я його підтримував на воді, він зірвав його з мене.

Я у свою чергу зробив таку ж послугу Конселю. І ми, тримаючись один одного, продовжували наше "плавання".

Усе-таки становище наше було не менш катастрофічним. Нашого зникнення, можливо, і не помітили. А якби і помітили, фрегат, що втратив керування, усе одно в пошуках нас не міг піти проти вітру. Розраховувати можна було тільки на шлюпки.

Консель холоднокровно обговорював усі можливості нашого порятунку і склав план дій. Дивна натура! Флегматичний хлопець почував себе тут як удома!

Отже, єдина надія була на шлюпки "Авраама Лінкольна". Значить, нам необхідно було якомога довше протриматися на воді.

Заощаджуючи свої сили, ми вирішили діяти в такий спосіб: у той час як один із нас, схрестивши руки і витягнувши ноги, буде відпочивати, лежачи па спині, інший буде пливти, підштовхуючи перед собою відпочиваючого. Ми змінювали один одного кожні десять хвилин. Чергуючись у такий спосіб, ми сподівалися утриматися на плаву кілька годин, а може, і до світанку!

Слабка надія! Але людина так уже створена, що ніколи не втрачає надії. Все-таки нас було двоє.

Але якби я, як це не парадоксально, і утратив всякі ілюзії, якби у хвилину слабкості і готовий був здатися без боротьби, — я не міг би цього зробити!

Зіткнення фрегата з нарвалом відбулося близько одинадцятої години вечора. Отже, до світанку залишалося майже вісім годин. Задача цілком здійсненна за умови чергування. Море було спокійне, плавання майже не стомлювало нас. Час від часу я вдивлявся в густий морок, що порушувався лише фосфоричним світінням води, потривоженої змахами наших рук. Я дивився на світні хвилі, що, розбиваючись об мою руку, розбігалися широким водяним полем, поцяткованим свинцевими відблисками. Ми немов пливли в морі ртуті.

Близько першої ночі мене раптово охопила крайня втома. Руки і ноги судомило. Консель мав підтримувати мене, і турбота про наш порятунок випала па його долю. Незабаром я почув його уривчасте і важке дихання. Консель задихався, і я зрозумів, що довго він не витримає.

— Облиш мене! Облиш! — говорив я.

— Залишити пана професора! Нізащо! — відповів він. — Я сподіваюся потонути першим.

У цю хвилину місяць прозирнув крізь чорну хмару, що вітер її гнав на південь. Поверхня океану заіскрилася при місячному сяйві. Благодатне сяйво місяця додало нам сил. Я підняв голову. Окинув поглядом обрії. Удалині, на відстані п'яти миль від нас, ледь вимальовувався темний силует фрегата. Але жодної шлюпки у воді!

Я хотів крикнути. Але хіба почують мій голос на такій відстані! До того ж я не міг розтулити розпухлих губ. Консель зібрався із силами і крикнув:

— На допомогу! На допомогу!

Зупинившись на секунду, ми прислухалися. Що це? Шум у вухах від припливу крові до голови? Чи мені здалося, наче на лемент Конселя відповіли погуком?

— Ти чув? — прошепотів я. — Чув!

І Консель знову відчайдушно закричав.

Помилитися було не можна! Людський голос відповів на крик Конселя! Чи був це голос такого ж бідолахи, як і ми, викинутого в океанську безодню, такої ж жертви катастрофи, що спостигла корабель? А чи не подають нам сигнали зі шлюпки, невидимої в мороці ночі?

Консель, зібравши останні сили й обіпершись на моє плече, зведене судомою, висунувся наполовину з води, але відразу упав знесилений.

— Що ти бачив?

— Я бачив, — прошепотів він, — я бачив... помовчімо краще... побережемо наші сили!

Що ж він побачив? І раптом думка про морське чудовисько вперше спала мені на думку. Чи не побачив він морське чудовисько?.. Ну, а людський голос?

Минули ті часи, коли Іони ховалися в череві китів!

Консель з останніх сил підштовхував мене перед собою. Часом він піднімав голову і, дивлячись удалину, кричав. На його лемент відповідав голос, що ставав усе чутніший, немовби наближаючись до нас.

Але слух відмовлявся мені слугувати. Сили мої вичерпувалися, пальці німіли, плече ставало ненадійною опорою, я не міг закрити рота, зведеного судомою. Я захлинався солоною водою. Холод пронизував мене до самих кісток. Я востаннє підвів голову і пішов до дна...

І тут я наштовхнувся на якесь тверде тіло. Я затримався на ньому. Відчув, що мене виносить на поверхню води, що дихати легше... я знепритомнів...

Очевидно, я незабаром отямився завдяки енергійному розтиранню всього тіла. Розплющив очі...

— Консель! — прошепотів я.

— Пап зволив покликати мене? — відгукнувся Консель.

І при світлі місяця, що заходив, переді мною майнуло й інше обличчя, що я його відразу упізнав.

— Нед! — скрикнув я.

— Атож, це я, пане! Як бачите, усе ще ганяюся за премією! — відповів канадець.

— Вас скинуло у воду при струсі фрегата?

— Так точно! Але мені повезло більше, ніж вам. Я майже відразу ж висадився на плавучий острівцець.

— На острівцець?

— Точніше сказати, осідлав нашого гігантського нарвала!

— Не розумію вас, Неде, — сказав я.

— Бачите, я відразу ж скумекав, чому мій гарпун не міг пробити шкіру чудовиська, а тільки ковзнув по поверхні.

— Чому, Неде? Чому?

— А тому, що ця тварина, пане професоре, закута в сталевий панцир!

До мене раптом повернулася здатність мислити, пожвавилася пам'ять, я отямився.

Слова канадця остаточно протверезили мене. Трохи оговтавшись від потрясіння, я видерся на спину цієї невразливої істоти або предмета. Я спробував ударити по ньому ногою. Тіло було явно тверде, непіддатливе, несхоже на м'яку масу тіла великих морських ссавців!

Але це могло бути кістковим панциром, подібно до суцільного кістяного покриву черепа допотопних тварин! А якщо так, то мені довелося б віднести чудовисько до допотопних плазунів типу черепах або крокодилів.

Але ні! Спина, що відливала чорним глянцем, на якій я стояв, була гладенька, відполірована, а не луската. При ударі вона видавала металевий звук і, як це не дивно, була склепана з листового заліза. Сумніву не було! Те, що ми вважали твариною, чудовиськом, надзвичайним явищем природи, котре поставило в тупик увесь учений світ, і що схилювало уяву

моряків обох півкуль, виявилось ще більш чудесним явищем: творінням людських рук!

Якби мені довелося установити існування найфантастичнішої, напівміфічної тварини, я не був би так вражений. У тім, що природа творить чудеса, немає нічого дивного, але побачити своїми очима щось чудесне, надприродне і притому створене людським генієм, — отут є над чим помислити!

Однак роздумувати довго не було часу. Ми лежали на поверхні небаченого підводного судна, що нагадувало собою, наскільки я міг судити, величезну сталеву рибу. Думка Неда Ленда щодо цього склалася. Нам із Конселем лишалося тільки погодитися з ним.

— Якщо це і справді судно, — сказав я, — то повинні бути і машини, що приводять його в рух, і екіпаж для керування ним?

— Ну, як і належить! — відповів гарпунер. — Але от уже третя година, як я стирчу на цьому плавучому островці, а не помітив ніяких ознак життя.

— Що ж, судно рухається?

— Ні, пане Аронаксе! Погойдується собі на хвилях, а з місця не рушає.

— Ну, ми-то знаємо, якнайкраще, яка швидкохідність цього судна! Щоб розвинути таку швидкість, потрібні машини, а щоб керувати машинами, потрібні механіки, з чого я роблю висновок, що... ми врятовані!

— Гм! — із сумнівом проказав Нед.

У цей момент, немов на підтвердження моїх слів, за кормою цього фантастичного судна почулося якесь шипіння. Очевидно, прийшли в рух лопаті гребного

гвинта, і судно дало хід. Ми ледь устигли схопитися за невелике узвишся в носовій частині, що виступало з води сантиметрів на вісімдесят. На щастя, судно йшло з помірною швидкістю.

— Поки цей поплавець тримається на поверхні, — бурчав Нед Ленд, — мені нічого заперечити. Але коли йому прийде фантазія пірнути, я не дам і двох доларів за свою шкіру!

Канадець міг би дати за неї іще менше. Треба було невідкладно починати переговори з людьми, що знаходилися в цьому плавучому механізмі. Я став обмацувати поверхню, відшукуючи який-небудь люк, отвір, яку-небудь "горловину", говорячи технічною мовою; але ряди заклепок, щільно пригнаних до країв сталевोї обшивки, не залишали ніякої щілини.

Місяць зайшов за обрій, і ми опинилися в цілковитій темряві. Потрібно було очікувати світанку, щоб спробувати проникнути усередину підводного судна.

Отже, наше життя цілком залежало від примхи таємничих керманичів, що керували судном! Якби вони здумали пірнути під воду, ми б загинули! У противному разі я не сумнівався в можливості ввійти з ними в стосунки. І справді, якщо тільки вони не виробляли кисень хімічним способом, їм доводилося час від часу спливати на поверхню океану, щоб поновити запаси чистого повітря! А отже, мав бути якийсь отвір, через який повітря надходило усередину судна.

Марні були надії на допомогу капітана Фарагута! Ми йшли на захід із помірною швидкістю, не більше, я думаю, дванадцяти миль за годину. Лопаті гвинта розрізали воду з математичною рівномірністю, викидаючи час від часу в повітря цілі снопи фосфоресціюючих бризок.

Близько четвертої години ранку швидкість ходу зросла. Ми ледь утримувалися на полірованій поверхні судна, котре із запаморочливою швидкістю перетинало океанські хвилі, які несамовито хльоскали зусібич. Добре, що Нед намацав якірне кільце, вправлене в сталеву обшивку! Ми поспішили міцніше за нього ухопитися.

Минула і ця довга ніч.

Мені важко відновити в пам'яті усе, що було пережито мною в ту ніч! Пам'ятаю, що інколи, коли шум вітру і гуркіт хвиль стихав, доносилися здалеку швидкі акорди, уривки мелодії. Що за таємниче підводне судно? Куди тримає воно шлях? Що за люди знаходяться в ньому? Що за дивовижний механічний двигун дозволяє йому розвивати таку скажену швидкість?

Розвиднілося. Ранковий туман огорнув нас своєю завісою. Але і туман розсіявся. Я хотів уже приступити до ретельного огляду верхньої частини корпусу, що виступала з води у вигляді горизонтального майданчика, як раптом відчув, що судно повільно занурюється у воду.

— Гей ви, дияволи! — заволав Нед Ленд, гупаючи ногами по металу обшивки. — Відчиняйте, та хутчіше! Горе-мореплавці!

Але важко було що-небудь почути через оглушливий шум гребного гвинта. На щастя, занурення в морські глибини припинилося.

Зсередини судна почувся брязкіт засувів. Піднялася кришка люка. Відтіля виглянув чолов'яга; він викрикнув якесь незрозуміле слово і миттєво зник.

Кілька хвилин потому з люка вийшли вісім дужих крем'язнів із непроникними лицами; вони мовчки

потягли пас усередину свого грізного підводного, корабля.

Глава восьма MOBILIS IN MOBILE(1)

(1) Рухливий у рухливому (лат.).

Це безцеремонне викрадення здійснилося зі швидкістю блискавки. Ми буквально не встигли опам'ятатися. Не знаю, що відчували мої супутники, опинившись у плавучій в'язниці, але в мене мороз пробіг по шкірі. З ким ми мали справу? Безсумнівно, з піратами нової формації, що розбійничали на морях новим винайденим ними способом.

Ледь кришка вузького люка закрилася, я опинився в повній темряві. Очі, що звикли до денного світла, відмовлялися слугувати в цьому мороці. Я навіпамацки йшов, ступаючи босими ногами по залізних сходинках. Слідом за мною вели Неда Ленда і Консе-ля. Унизу сходів знаходилися двері, що розчахнулися і, пропустивши нас, із дзенькотом зачинилися.

Ми залишилися самі. Куди ми потрапили? Що можна було сказати? Я уявити собі не міг, де ми знаходимося. Усе було занурено в морок. Морок був настільки повний, що навіть кілька хвилин потому не можна було вловити ні найменшого проблиску світла, мерехтіння якого відчувається найтемнішої ночі.

Нед Ленд, розлютований брутальністю поводження, дав волю своєму обуренню.

— Тисяча чортів! — волав він. — Ці люди перевершили в гостинності каледоиських дикунів! Бракує тільки, щоб вони виявилися людоджерами. Мене це анітрохи не здивує, але я заздалегідь заявляю, що добровільно на поїдання не здамся!

— Годі, друже Нед, годі! — говорив незворушний Консель. — Не кип'ятися завчасно. Ми ще не на сковороді!

— Не на сковороді! — відповідав канадець, — але в грубці-то вже напевно! І пільма кромішня. На щастя, мій "bowie-knife" (1) при мені, і не потрібно багато світла, щоб його пустити в хід! Нехай тільки хоч один бандит торкнеться мене...

— Не хвилюйтеся, Нед, — сказав я гарпунеру, — і не ставте мас у неприємне становище своєю даремною гарячковитістю. Хтозна, чи не підслуховують нас? Спробуємо краще з'ясувати, де ми знаходимося!

(1) Ніж із широким лезом (англ.).

Я пішов навпомацки. Пройшовши кроків п'ять, я уперся в стіну, оббиту листовим залізом. Рушивши уздовж стіни, я наткнувся на дерев'яний стіл, біля якого стояло кілька ослонів. Підлога нашої в'язниці покрита була товстою циновкою із матеріалу, що заглушав кроки. На голих стінах не було й ознак дверей або вікна. Коисель, що пустився в обхід в інший бік, зіштовхнувся зі мною, і ми обоє вийшли насередину камери, що мала в довжину приблизно футів двадцять, а в ширину футів десять. Що стосується висоти, то Нед Ленд, попри свій ріст, не міг дотягтися— рукою до стелі.

Минуло півгодини, а усе залишалось як і було. І раптом наші очі, що звикли до повної темряви, засліпило яскраве світло. Наша в'язниця раптом освітилася. Світло було настільки яскраве, що в перший момент я мимоволі заплющив очі. Я пізнав це білувате сліпуче світло, що заливало в ту страшну ніч весь простір навколо підводного корабля, світло, що ми вважали чудовим явищем фосфоресценції морських організмів! Коли я відкрив очі, я побачив,

що живлюще світло виходило з електричної арматури у виді півкулі, вправленої в стелю камери.

— Нарешті світло! — закричав Нед Ленд, що стояв в оборонній позі з ножом у руці.

— Так, але становище наше не прояснилося! — відповів я.

— Нехай пан професор запасеться терпінням, — сказав незворушний Консель.

При електричному освітленні можна було розгледіти камеру в усіх подробицях. Обстановка складалася зі столу і п'яти лав. Потаємні двері, очевидно, закривалися герметично. Жодного звуку ззовні не долиняло до наших вух. Здавалося, усе вмерло на цьому судні. Чи пливли ми по поверхні океану? Чи занурилися в морську безодню? Цього не можна було вгадати.

Але даремно ж засвітилася осяйна куля! У мене зблиснула надія, що хтось із екіпажу судна неодмінно з'явиться. Якщо хочуть забути про людей, не освітлюють підземні темниці!

Я не обманувся в сподіваннях. Почувся брязкіт затворів, двері відчинилися, увійшли двоє.

Один був невисокий на зріст, мускулястий, широкоплечий, з великою головою, скуйовдженим чорним волоссям, вусатий, гострозорий. Увесь його вигляд виказував жителя півдня і мав на собі відбиток чисто французької жвавості, що видавала в ньому провансальця. Дідро справедливо зауважив, що характер людини позначається в його рухах, а цей здоровань міг служити тому живим доказом. Відчувалося, що мова його барвіста, щедра на приказки, яскраві вирази, на химерні словечка. Утім, я не міг у цьому переконатися, бо в нашій

присутності вони говорили на дивному невідомому мені наріччі.

Другий незнайомец заслугує більш докладного опису. Для учня Грасіоле і Енгеля його обличчя було відкритою книгою. Я не вагаючись визначив основні риси характеру цієї людини: впевненість у собі, про що свідчили шляхетна постава голови, погляд чорних очей, сповнений холодної рішучості, спокій, адже блідість його шкіри говорила про холонокровність, непохитність волі, що видавало швидке скорочення надбрівних м'язів, — нарешті, мужність, — бо його глибоке дихання свідчило про великий запас життєвих сил.

Додам, що це була людина горда, погляд її, твердий і спокійний, здавалося, виражав витонченість думки; і у всьому вигляді, у поставі, рухах, у виразі його обличчя позначалася, якщо вірити спостереженням фізіологістів, прямота натури.

У його присутності я мимоволі відчув себе у безпеці, і діалог з ним провіщав благополучний розв'язок нашої пригоди.

Скільки було років цій людині? Йому можна було дати і тридцять п'ять і п'ятдесят! Він був високого зросту; різко окреслений рот, чудові зуби, рука, тонка в кисті, з подовженими пальцями, найвищою мірою "психічна", визначення запозичене зі словника хіромантів, тобто характерне для натури піднесеної і жагучої, усе в ньому дихало шляхетністю. Одне слово, ця людина становила досконалий зразок чоловічої краси, який мені ще не доводилося зустрічати. От ще прикметність його обличчя: очі, широко розставлені, могли ухопити поглядом майже чверть обрію! Ця здатність, — як я довідався пізніше, — поєднувалася з гостротою зору, що перевіряла Неда Ленда.

Коли незнайомець спрямовував на що-небудь свій погляд, брови його зсувалися; він примружував очі, обмежуючи поле зору, і дивився! Що за погляд! Він пронизував душу! Він проникав крізь водні шари, непроникні для наших очей, розкривав таємниці морських глибин!..

Обоє незнайомців були в беретах з хутра морської видри, взуті у високі морські чоботи з тюленьчої шкіри. Одяг з якоїсь особливої тканини м'яко облягав їхній стан, не заважаючи рухам.

Високий, — очевидно, капітан судна, — оглянув нас із пильною увагою, не вимовивши ні слова. Потім, обернувшись до свого супутника, він заговорив мовою, про існування якої я зовсім не підозрював. Це була благозвучна, гнучка, співуча мова з наголосами на голосних.

Той кивнув головою й зронив два-три слова тією ж мовою. Потім він запитально глянув на мене.

Я відповів чіткою французькою мовою, що не розумію його питання. Але він, очевидно, теж не зрозумів мене. Становище ставало досить скрутним.

— А все-таки нехай пан професор розповість їм нашу історію, — сказав мені Консель. — Либонь, ці добродії зрозуміють хоч щось!

Я став розповідати про наші пригоди, чітко, по складах, вимовляючи кожне слово, не упускаючи жодної подробиці. Я назвав наші імена, указав звання і з дотриманням усіх правил етикету представився особисто як професор Аронакс. Потім представив свого слугу Конселя і гарпунера, містера Неда Ленда.

Людина з прекрасними добрими очима слухала мене спокійно, навіть поштиво, і надзвичайно уважно, але я не міг прочитати на його обличчі, чи зрозумів він

хоч що-небудь із моєї розповіді. Я закінчив оповідь. Він не вимовив ні слова.

Залишалася можливість порозумітися з ними по-англійському. Може, вони говорять мовою, що стала майже загальноновживаною? Я швидко читав і по-англійському і по-німецькому, але вільно говорити не міг. А тут потрібна була насамперед чіткість викладу.

— Ну, тепер ваша черга, — сказав я гарпунеру. — Ану, містере Ленд, не вдарте лицем у грязь і почніть переговори, як личить англосаксу, найчистішою англійською мовою! Хтозна, може вам поталанить більше, ніж мені.

Нед не змусив себе просити і повторив англійською мою розповідь. Вірніше, він передав сутність, але зовсім в іншій формі. Канадець, під впливом свого темпераменту, говорив із великою наснагою. Він у різких виразах протестував проти нашого ув'язнення, здійсненого із явним порушенням прав людини! Запитував, у силу якого закону нас тримають на цьому поплавку, посилався на *habeas corpus* (1) погрожував судовим переслідуванням тих, хто позбавив нас волі, скаженів, розмахував руками, кричав і зрештою виразним жестом дав зрозуміти, що ми вмираємо з голоду.

(1) Початкові слова закону про недоторканність особи, прийнятого англійським парламентом у 1679 році.

Це була суцця правда, але ми про це майже забули.

На превеликий подив, гарпунер, очевидно, досягнув не більше за мене. Наші відвідувачі і бровою не повели. Мова Фарадея, як і мова Араго, була для них незрозуміла.

Збентежений невдачею, вичерпавши усі філологічні ресурси, я не знав, як нам бути далі. Але тут Консель сказав:

— Якщо пай професор дозволить, я поговорю з ними по-німецькому.

— Як, ти говориш німецькою мовою? — вигукнув я.

— Як усякий фламандець, з дозволу пана професора.

— Оце мені подобається! Давай, друзяко!

І Консель статечно розповів утретє всі перипетії нашої історії. Але, незважаючи на вишуканість зворотів і прекрасну вимову оповідача, німецька мова також не мала успіху.

Нарешті, доведений до краю, я спробував відновити в пам'яті свої юнацькі знання і пустився викладати наші поневіряння латиною. Цицерон затулив би собі вуха і виставив би мене за двері, але все-таки я довів розповідь до кінця. Результат був такий же жалюгідний.

Остання спроба теж не мала успіху. Незнайомці обмінялися кількома словами якоюсь незбагненою мовою і пішли, не подавши нам надії яким-небудь підбадьорливим знаком, зрозумілим у всіх країнах світу! Двері за ними зачинилися.

— Яка ницість! — заволав Нед Ленд, розлютувавшись уже, напевне, удвадцятьє. — Як! З ними говорять і по-фрайцузьки, і по-англійськи, і по-німецьки, і латиною, а ці пройди хоч би з увічливості словом обмовилися!

— Заспокойтеся, Нед, — сказав я розгаряченому гарпунеру. — Лементом справі не допоможеш.

— Але ви самі поміркуйте, пане професоре, — заперечив наш дратівливий компаньйон, — не здихати ж нам із голоду в цій залізній клітці!

— Ба! — зауважив філософськи Консель. — Ми ще в змозі протриматися чимало часу!

— Друзі мої, — сказав я, — не треба впадати у відчай. Ми були ще в гіршому стані. Не поспішайте, будь ласка, складати думку щодо командира й екіпажу цього судна.

— Моя думка вже склалася, — відповів Нед Ленд. — Страшенні негідники...

— Ну! А з якої країни?

— Із країни негідників!

— Любий Неде, — сказав я, — країна ця ще недосить чітко позначена на географічній карті, і, зізнаюся, важко визначити, якої національності наші незнайомці. Що вони не англійці, не французи, не німці — можна сказати з певністю. А все-таки мені здається, що командир і його помічник народилися під низькими широтами. У них зовнішність жителів півдня. Але хто вони? Іспанці, турки, араби чи індуси? Зовнішність їх не настільки типова, щоб судити про їхню національну приналежність. Що стосується мови, походження її абсолютно нез'ясоване.

— Велика прикрість — не знати всіх мов! — зауважив Консель. — А ще простіше було б ввести одну загальну мову!

— І це б не допомогло! — заперечив Нед Ленд. — Невже ви не бачите, що в цих людей мова власного винаходу, вигадана, щоб викликати сказ у порядної людини, яка хоче жерти! В усіх країнах світу розуміють, що треба людині, коли вона відкриває

рот, клацає зубами, плямкає! Щодо цього мова одна як у Квебеку, так і в Паумоту, як у Парижі, так і скрізь: "Я голодний! Дайте мені поїсти!"

— Е-е! — сказав Консель. — Бувають такі нетямущі натуре... Не устиг він сказати останнє слово, як двері розчинилися.

Увійшов стюард(1). Він приніс нам одяг, куртки і морські штани, пошиті з якоїсь дивовижної тканини. Я швидко вдягся. Мої супутники зробили те саме. Тим часом стюард, — німий, а може, і глухий, — накрив на стіл і поставив три прибори.

(1) Стюард — буфетник на кораблі (англ.).

— Справа набуває серйозного характеру, — сказав Консель. — Початок підбальорливий!

— Ти ба! — вигукнув вороже настроєний гарпунер.
— На кий біс нам їхні страви! Черепашча печінка, філе акули, біфштекс із морського собаки!

— А от побачимо! — сказав Консель.

Страви, прикриті срібними ковпаками, були акуратно розставлені на столі, застеленому скатертиною. Ми сіли за стіл. їй-богу, ми мали справу з людьми цивілізованими, і, якби не електричне освітлення, можна було б уявити, що ми сидимо десь у ресторані готелю Адельфі в Ліверпулі або в Гранд-Отелі в Парижі. Треба сказати, що до столу не подали ні хліба, ні вина. Вода була свіжа і прозора, але все-таки це була вода, — що було не до смаку Неду Ленду. З-поміж поданих нам страв я відзначив кілька знайомих мені рибних страв, чудово приготовлених; але перед деякими стравами я став у тупик. Я не міг навіть визначити, якого вони походження — рослинного чи тваринного. Що ж до сервіровки столу, на усьому лежав відбиток вишуканості і тонкого смаку. На столових приборах, ложках,

виделках, ножах, тарілках, був вигравіюваний ініціал у півколі напису-девізу. От точне факсиміле: Рухливий у рухливому середовищі! Девіз, що дивовижно підходив до цього підводного судна за умови, що прийменник *in* у перекладі читати як *у*, а не *на*. Буква *N* була, мабуть, ініціалом таємничої особи, що панувала в глибинах морів!

Нед і Консель не вдавалися в подібні міркування. Вони накинулися на їжу, і я поспішив зробити так само. Тепер я був спокійний за нашу долю, і мені здавалося очевидним, що наші хазяї не дадуть нам умерти від виснаження.

Однак усе на світі має кінець, усе минає, навіть голод людей, котрі не їли цілих п'ятнадцять годин! Наївшись, ми відчували, що пас нездоланно хилить у сон. Реакція цілком природна після боротьби зі смертю в ту ніч, якій, здавалося, кінця не буде.

— Ох, їй-бо, я охоче задрімав би, — сказав Консель.

— А я вже сплю, — відповів Нед Ленд.

І обоє моїх супутників розляглися на циновках, розстелених па підлозі кабіни, і миттєво заснули.

Але для мене не так просто було віддатися владній потребі сну. Тисячі думок непокоїли мозок, тисячі нез'ясованих питань уставали переді мною, тисячі образів не давали мені склепити очей!. Де ми? Яка невідомість сила захопила нас? Я відчував, — вірніше, мені здавалося, що відчуваю, — буцімто судно занурюється в самісіньку глибину моря. Мене мучили кошмари. З таємничих морських безодень виникали цілі сонмища невідомих тварин, здавалося, споріднених з цим підводним кораблем, таким же життєдіяльним, рухливим, грізним, як вони!.. Потроху збудження вляглося, примари

розтанули в тумані дрімоти, і я тут же поринув у важкий сон.

Глава дев'ята НЕД ЛЕНД ЛЮТУЄ

Не знаю, чи довго ми спали; може й довго, оскільки я почувався цілком відпочилим. Прокинувся я раніше од усіх. Мої супутники мирно спочивали, розлігшись у кутку.

Голова у мене була свіжа, думки ясні. Підвівшись зі свого досить твердого ложа, я знову став уважно досліджувати наш каземат.

Ніяких метаморфоз отут не відбулося. Темниця залишалася темницею, а бранці бранцями! Тільки прибрані були прибори зі столу. Ніщо не свідчило про швидку зміну нашого становища; і в тривозі я запитував себе: невже ми приречені, бозна який час жити в цій клітці?

Невеселе майбуття вимальовувалося ще в більш похмурих барвах, бо мені раптом забракло повітря. Я відчув якесь стиснення у грудях, хоча вчорашні кошмари більше не повторювалися. Дихання ставало усе більш утрудненим. Від задухи я буквально задихався. Хоча паша камера була досить простора, ми, очевидно, поглинули велику частину кисню, що утримується в повітрі. Відомо, що людина витрачає за годину таку кількість кисню, яка міститься в ста літрах повітря. Тому повітря, насичене майже такою ж кількістю видихуваного вуглекислого газу, стає непридатним для дихання.

Коротше кажучи, необхідно було освіжити атмосферу в нашій камері і, само собою, у всьому підводному кораблі.

Але тут у мене виникло запитання. Що робить у такому випадку командир підводного судна? Чи не одержує він кисень хімічним способом: шляхом

прожарювання бертолетової солі з одночасним поглинанням вуглекислого газу повітря хлористим калієм? Адже запаси хімічних речовин вичерпуються, їх доводиться поновлювати і, отже, підтримувати стосунки з Землею? Можливо, він задовольняється стисненням повітрям, що нагнітається в спеціальні резервуари, котре витрачається в міру потреби? Усе може бути! Чи не діє він простішим, економічнішим, а отже, і більш доступним способом? Чи не піднімається він на поверхню океану подібно до кита, щоб подихати свіжим повітрям?

Але яким би способом він не діяв, по-моєму, настав час застосувати його без зволікань!

Я намагався дихати частіше, вбираючи в себе рештки кисню, що ще збереглися в задушливому приміщенні. І раптом на мене ввійшло морем: струмінь чистого, насиченого морськими пахощами повітря ввірвався в наш каземат! Життєдайного, напоєного йодистими випарами, морського повітря! Широко розкривши рота, я вдихнув із жадібністю його чудодійний струмінь! І буквально в ту ж хвилину відчув легкий поштовх і потім нерізку бортову хитавицю, утім досить відчутну. Судно, це сталеве чудовисько, спливало на поверхню вод подихати, як діє кит, свіжим повітрям! Отже, спосіб вентилявання судна був установлений.

Надихавшись повними грудьми, я став шукати вентиляційний отвір, так би мовити, "повітропровід", крізь який надходив живлющий струмінь. Я незабаром знайшов його. Над дверима була віддушина, через яку уривався струмінь чистого повітря, що освіжав камеру.

Як тільки пахнуло свіжістю, прокинулися Нед і Консель.

Точно по команді, протерши очі, потягнувшись, вони обоє підхопилися на ноги.

— Як спочивалося пану професору? — поштиво запитав Консель.

— Чудово, мій друже, — відповів я. — А вам, містере Нед Ленд?

— Слав мертвим сном, пане професоре. Якщо не помиляюся, повіяло морським вітерцем?

Моряк не міг помилитися, і я розповів гарпунеру про те, що відбулося, поки вони спали.

— Он воно що! — сказав він. — Тепер зрозуміло, що це був за свист, який ми чули, коли мнимий нарвал шастав коло "Авраама Лінкольна"!

— Цілком правильно, містере Ленд! До нас доносився його свистячий подих.

— А скажіть-но, пане Аронаксе, котра зараз година? Я ніяк не можу збагнути, чи не обідня?

— Обідня, мій шановний гарпунере? Ви, мабуть, хочете сказати, що час снідати? Ми напевно проспали весь учорашній день до самого нинішнього ранку!

— Виходить, що ми проспали цілу добу! — здивувався Консель.

— Так мені здається, — відповів я.

— Не стану сперечатися з вами, пане професоре, — сказав Нед Ленд. — Як на мене, то все одно — обід чи снідання! Аби стюард напоумився подати нам і те й інше!

— І те й інше! — повторив Консель.

— Правильно! — підтримав його канадець. — Ми маємо право і на те і на інше! А щодо мене, то я віддам належне і сніданку й обідові.

— Ну, що ж, Неде, доведеться заpastися терпінням, — сказав я. — Наші невідомі хазяї, мабуть, не мають наміру морити нас голодом. Інакше їм не було б сенсу годувати нас учора обідом.

— А що коли вони здумали відгодовувати нас на забій? — сказав Нед.

— Навряд чи! — відповів я. — Не в руки ж людоджерів ми потрапили!

— Один раз поласувати — на те не зважають, — серйозно сказав канадець. — Хтозна, може ці люди давненько не пробували свіжого м'яса. А троє здоровецьких, добре угодованих панів, як-от професор, його слуга і я...

— Викиньте нісенітниці з голови, містере Ленд, — відповів я гарпунеру. — І головне, не здумайте розмовляти в такому дусі з нашими хазяїнами, ви цим тільки погіршите наше становище.

— Баста! — сказав гарпунер. — Я голодний, як тисяча чортів, і будь то обід чи вечеря, а нам його не подають!

— Містере Ленде, — зауважив я, — на кораблі варто підкорятися встановленому розпорядку, а я підозрюю, що сигнали наших шлунків випереджають дзвоник кока(1)!

(1) Кок — кухар на кораблі.

— Що ж, переведемо стрілки наших годинників, — сказав незворушний Консель.

— Упізнаю вас, друже Консель! — закричав нетерплячий канадець. — У вас жовч даремно не

розливається, ви бережете свої нерви! Завидний спокій! Ви здатні, не поївши, висловити подяку! Ви скоріше помрете з голоду, аніж станете скаржитися!

— А який сенс у скаргах? — запитав Консель.

— Який? Поскаржишся, і вже якось легше! Ну, а коли ці пірати, — я кажу пірати з поваги до пана професора, бо він забороняє мені називати їх людоджерами, — коли ці пірати думають, що я дозволю тримати себе в клітці, де задихаюся, і що справа обійдеться без міцних слів, на які я скорий у гніві, то вони помиляються! Послухайте, пане Аронаксе, скажіть відверто, як ви думаєте, довго ще нас будуть томити у цій залізній скрині?

— Відверто кажучи, я знаю про це не більше за вас, мій друже!

— Ну, усе-таки, як ви гадаєте?

— Я думаю, що випадок дозволив нам відкрити важливу таємницю. І якщо екіпаж підводного судна зацікавлений у збереженні цієї таємниці і якщо таємниця для них дорожча, аніж життя трьох чоловіків, то, я думаю, ми у великій небезпеці. У протилежному разі чудовисько, що поглинуло нас, при першій же нагоді поверне пас у суспільство нам подібних.

— Або зарахує нас у суднову команду, — сказав Консель, — і буде тримати...

— Доти, — закінчив Нед Ленд, — доки який-небудь фрегат, більш швидкохідний або більш щасливий, аніж "Авраам Лінколн", не захопить це розбійницьке гніздо і не повісить весь екіпаж і нас разом з ним на реї.

— Досить резонно, містере Ленд, — помітив я. — Але, як мені відомо, ніхто ще не робив нам яких-

небудь пропозицій. То'му даремно будувати плани на майбутнє. Повторюю, потрібно виждати час, потрібно діяти відповідно до обставин; і не слід нічого робити, оскільки робити нічого!

— Навпаки, пане професоре, — відповів гарпунер, що не бажав здаватися, — потрібно щось робити!

— Але що ж саме, містере Ленде?

— Тікати!

— Тікати з "земної" в'язниці і то досить важко, але тікати з підводної в'язниці і зовсім, по-моєму, немислимо.

— Е, друже Ленд, — звернувся до нього Консель, — що ви скажете у відповідь на зауваження пана професора? Я не повірю, щоб американець поліз у кишеню за словом!

Гарпунер, явно збентежений, мовчав. Втеча в тих умовах, у які поставив нас випадок, була зовсім неможлива. Але даремно канадець наполовину француз, і Нед Ленд довів це своєю відповіддю.

— Отже, пане Аронаксе, — сказав він після короткого роздуму, — ви не здогадуєтеся, що має робити людина, якщо вона не може вирватися із в'язниці?

— Не здогадуюся, мій друже!

— А дуже просто! Вона улаштовується там по-хазяйськи.

— Ще б пак! — сказав Консель. — Куди приємніше облаштовуватися усередині плавучої в'язниці, аніж опинитися поза її стінами!

— Але колись потрібно викинути геть усіх тюремників, ключників, стражників! — додав Нед Ленд.

— Годі, Неде! Невже ви серйозно думаєте захопити у свої руки судію?

— Цілком серйозно, — відповів гарпунер.

— Марна затія!

— Чому ж, пане? Хіба не може випасти зручна нагода? А раз так, я не бачу причини нею не скористатися. Коли на цьому поплавку не більше двадцяти чоловік екіпажу, невже вони змусять відступити двох французів і одного канадця!

Розумніше було обійти мовчанням фантазерство гарпунера і не встрявати з ним у суперечку. Тому я обмежився дипломатичним застереженням.

— При пагоді, містере Ленд, ми повернемося до цієї теми, — сказав я. — Але прошу вас запастися терпінням. Отут треба діяти обережно, а ви своєю запальністю тільки всю справу зіпсуєте! Обіцяйте мені рахуватися з нашим становищем і не впадати у гнів.

— Обіцяю, пане професоре, — відповідав Нед Ленд не дуже вдоволено. — У рот води наберу, не зраджу себе жодним порухом, нехай навіть не будуть годувати, як нам того хотілося б!

— Ви дали слово, Неде, — сказав я канадцю.

Розмова на цьому скінчилася, і кожен з нас заглибився у свої думки.

Треба зізнатися, що всупереч гарпунеру, сповненому, райдужних надій, я не мав ніяких ілюзій. Я не вірив у щасливий випадок, на який покладався Нед Ленд. Судячи з того, як мистецьки маневрував підводний корабель, па борту мав знаходитися солідний екіпаж; і, отже, вступивши в боротьбу, ми зіштовхнулися б із сильним супротивником.

Притому, щоб діяти, потрібно бути вільними, а ми сиділи взаперті! Я не уявляв собі, яким побитом можна втекти з цього сталевого каземату із герметичними затворами. І якщо командир зберігає в таємниці існування свого підводного корабля, — що було цілком імовірно, — він не дозволить нам розгулювати на борту судна. Як він чинитиме з нами? Чи прирече на смерть, чи висадить колись на безлюдний острів? Ми були в його владі. Усі мої домисли, як мені здавалося, однаково були близькі до істини, і потрібно бути Недом Лендом, щоб сподіватися вирватися па волю. Утім, знаючи схильність канадця до нав'язливих ідей, я розумів, що чим більше він буде роздумувати, тим більше буде озлоблятися. Я вже відчував, що прокльони застряють у його горлянці, що в його рухах відчувається ледь стримувана лють. Він підхоплювався, метався, як дикий звір у клітці, гатив у стіну і ногою і кулаками. Час минав, голод давався взнаки, а стюард не показувався. Нашим хазяїнам, якщо у них дійсно були щодо нас добрі наміри, не личило б так надовго залишати без уваги потерпілих від аварії корабля!

Неда Ленда від голоду мучили спазми у шлунку, і він усе більше вибухав люттю; я починав уже побоюватися з його боку, попри дане ним слово, вибухів гніву при появі когось із команди судна.

Спливло ще дві години. Гнів Неда Ленда усе нарастив. Канадець гукав, волав, але марно. Глухі були залізні стіни. Не чути було ні найменшого шуму на судні, начебто усе там вимерло. Не відчувалося легкого дрижання корпусу при обертанні гвинта. Судно, без сумніву, стояло на місці. Занурившись у морську глибину, воно не належало більше землі. Безгоміння це було жахливе.

Ми були полишені всіма, замкнені в стінах каземату. Я страшився думати про те, як довго може тривати

наше ув'язнення. Проблиск надії, що спалахнув було при побаченні з капітаном, потроху згас. Ласкавий погляд цієї людини, печать великодушності на його обличчі, шляхетність постави — усе згладилось у моїй пам'яті. Я уявляв собі цього таємничого незнайомця таким, яким він, певне, і був: неблаганним, жорстокосердим. Він, вочевидь, поставив себе вище людяності, став недоступний почуттю жалості, зробився непримиреним ворогом собі подібних, котрим він заприсягся у вічній ненависті!

Але невже ця людина дасть нам загинути в стінах тісної темниці? Полишить нас у владі страшних мук, на які прирікає жорстокий голод? Жахлива думка опанувала моєю свідомістю, а уява згущувала барви. Розпач охопив мене. Консель був спокійний. Нед Ленд шаленів.

Раптом іззовні почувся шум. Чиїсь кроки гулко лупали по металевих плитах. Засуви верескнули, двері відчинилися, увійшов стюард.

Перш ніж я встиг зробити рух, щоб утримати канадця, він кинувся на бідолаху, повалив його на підлогу, схопив за горло. Стюард задихався в його могутніх руках.

Консель намагався було вирвати з рук гарпунера його жертву, а я вже готовий був допомогти йому — і раптом так і завмер на місці зачувши сказане по-французькому:

— Заспокойтеся, містере Ленд, і ви, пане професоре! Звольте вислухати мене!

Глава десята ВОЛОДАР МОРІВ

Це був капітан корабля.

Нед Ленд хутко підхопився на ноги. Стюард, ледве не задушений, негайно ж, за знаком свого пана, похитуючись, вийшов з каюти; і самовладання капітана було таке, що ця людина жодним жестом не виявила своєї злості проти канадця. Консель, і той, здавалося, трохи сторопів від несподіванки. І усі втрьох ми мовчки очікували розв'язки цієї сцени.

Капітан, обіпершись об край столу, схрестивши руки на грудях, уважно дивився на нас. Чи вагався він вступити з нами в перемови? Чи шкодував, що в нього вирвалося кілька французьких фраз? Цілком можливо.

Кілька секунд тривало мовчання, і ніхто з нас не наважувався його порушити.

— Добродії, — сказав, нарешті, капітан спокійним і проникливим голосом, — я вільно володію французькою, англійською, німецькою і латиною.

Я міг би відразу ж порозумітися з вами, але я хотів спершу простежити ваші дії і потім вирішити, як мені до вас поставитися. Усе, що ви розповіли про себе, і разом і поодинці, цілком збігалось; і я переконався, що ви дійсно ті особи, за яких ви себе видаєте. Я знаю тепер, що випадок звів мене з паном П'єром Аронаксом, професором природничих наук при Паризькому музеї, відрядженим за кордон з науковою місією; я знаю, що супутники пана професора — його слуга Консель і канадець Нед Ленд, гарпунер із фрегата "Авраам Лінкольн", що входить до складу військово-морського флоту Сполучених Штатів Америки.

Я уклонився на знак згоди. Капітан не звертався до мене із запитанням. Отже, відповіді не було потрібно. Він говорив французькою зовсім вільно. Вимова його була бездоганною, слова точні, манера говорити чарівна. Потім він сказав:

— Ви, безсумнівно, вважали, що наша повторна зустріч могла б відбутися трохи раніше. Але я став у тупик, довідавшись, хто ви такий, пане! Я довго не міг дійти певного рішення. Прикрі обставини звели вас із людиною, що порвала з суспільством! Ви порушили мій спокій...

— Мимоволі, — сказав я.

— Мимоволі? — повторив невідомий, трохи підвищивши голос. — Невже "Авраам Лінкольн" мимохіть полював за мною у всіх морях? Невже ви мимоволі пустилися в плавання на борту цього фрегата? Невже ваші снаряди ненароком влучили в корпус мого судна? Невже містер Нед Ленд знехотя метнув у мене острогою?

Стримане роздратування відчувалося в словах капітана. Але на всі його докори в мене була зовсім природна відповідь.

— Пане, — сказав я, — до вас, звичайно, не долинали чутки, що ходили в Америці і Європі в зв'язку з вашим судном. Ви не знаєте, який відгук суспільної думки на обох материках мали аварії при зіткненні військових кораблів з вашим підводним судном! Я не стану стомлювати вашу увагу переліком усіх припущень, які намагалися пояснити непоясненне явище, що становило вашу таємницю. Але знайте, що, переслідуючи вас до найвіддаленіших морів Тихого океану, "Авраам Лінкольн" вважав, що він полює за якимсь морським чудовиськом, знищити яке він зобов'язаний будь-що-будь!

Легка усмішка ковзнула по губах капітана. — Пане Аронаксе, — сказав він більш спокійним тоном, — чи візьмете ви на себе сміливість стверджувати, що ваш фрегат не став би переслідувати й обстрілювати підводне судно з такою ж енергією, як переслідував морське чудовисько?

Питання капітана знітило мене. Я знав, що командир фрегата, капітан Фарагут, звичайно, не став би роздумувати. Він вважав би своїм обов'язком знищити підводне судно так само, як і дивовижного нарвала.

— Отже, ви повинні погодитися, пане, — продовжував невідомий, — що я маю право поставитися до вас, як до моїх ворогів.

Я знову нічого не відповів із тієї ж причини.

— Я довго вагався, — говорив капітан. — Ніщо не зобов'язувало мене бути з вами гостинним. У мене не було б нині причини зустрічатися з вами, якби я вирішив позбутися вас. Я міг би, висадивши вас па палубу мого судна, що послужило вам притулком, опуститися в морські глибини і забути про ваше існування! Хіба я був не вправі так чинити?

— Дикун був би вправі чинити так, але не цивілізована людина! — заперечив я.

— Пане професоре, — втрутився із жвавістю капітан, — я зовсім не з тих людей, яких ви іменуєте цивілізованими! Я порвав усякі зв'язки із суспільством! На те в мене були вагомі причини. А наскільки причини були ґрунтовні, судити можу лише я один! Я не корюся законам цього суспільства і прошу вас ніколи на них не посилалися!

Усе було сказано. Гнівний і презирливий був погляд невідомого. І в мене майнув здогад, що в минулому цієї людини схована страшна таємниця. Недаремно він поставив себе поза суспільними законами, недаремно зник за межами досяжності, здобувши незалежність і волю в повному значенні цього слова! Хто наважиться переслідувати його в морських безоднях, якщо і на поверхні океану він припиняв усяку спробу вступити з ним у бій? Яке судно

вистойть проти цього підводного монстра? Яка броня витримає удар його тарана? Ніхто з людей не міг від нього зажадати звіту в його діях! Бог, якщо він вірив у нього, совість, якщо він ще не втратив її, були його єдиними суддями.

Усі ці думки промайнули в моїй голові, поки ця загадкова людина, заглибившись у себе, зберігала мовчання. Я дивився на нього з жахом і цікавістю; так, мабуть, Едіп(1) дивився на сфінкса(2)!

(1) Едіп — у гр. міфології син фіванського царя Лоя і Йокати.

(2) Сфінкс — у мистецтві Давнього Єгипту зображення лежачого лева з головою людини.

Капітан увірвав, нарешті, томливе мовчання.

— Отже, я вагався, — сказав він. — Але, подумавши, вирішив, що свої інтереси можна зрештою поєднати з почуттям жалю, на яке має право всяка жива істота. Ви залишитеся на борту мого корабля, оскільки доля закинула вас сюди. Я надам вам свободу дій, утім, досить відносну; але натомість ви повинні виконати одну умову. Вашої обіцянки стримати своє слово цілком для мене досить.

— Я слухаю, пане, — відповів я. — Сподіваюся, що порядній людині не важко буде дотримати вашої умови!

— Певна річ! Отож: можливо, що деякі непередбачені обставини коли-небудь змусять мене віддалити вас на кілька годин або днів у ваші каюти без права виходити звідти. Не бажаючи вдаватися до насильства, я заздалегідь хочу заручитися вашою обіцянкою беззаперечно коритися мені в подібних випадках. У такий спосіб я знімаю з вас будь-яку відповідальність за все, що може статися. Ви будете позбавлені можливості бути свідками подій, у яких

вам не належиться брати участь. Чи приймаєте мою умову?

Отже, на борту підводного корабля вершаться справи, про які зовсім не слід знати людям, що не поставили себе поза суспільними законами! З усіх несподіванок, що готувало мені майбутнє, остання була не з найменших!

— Приймаємо, — відповів я. — Але дозвольте, пане, звернутися до вас із питанням?

— Будь ласка.

— Ви сказали, що ми будемо користуватися свободою па борту вашого судна?

— Повною свободою.

— Я бажав би знати, що ви розумієте під цією свободою?

— Ви можете вільно пересуватися в межах судна, оглядати його, спостерігати життя на борту, — за винятком поодиноких випадків, — коротше кажучи, користуватися свободою нарівні зі мною і моїми товаришами.

Очевидно, ми говорили різними мовами.

— Вибачте, пане, але це воля в'язня в стінах темниці! Ми не можемо цим задовольнитися.

— Доведрться задовольнитися.

— Як? Ми повинні полишити будь-яку надію побачити батьківщину, друзів, родину?

— Так! І разом з тим скинути із себе тяжке земне ярмо, що люди називають волею! Не так уже це обтяжливо, як ви думаєте!

— Що стосується мене, — закричав Нед Ленд, — я ніколи не дам слова відмовитися від думки втекти звідси!

— Я і не прошу такого слова, містере Ленд, — холодно відповів капітан.

— Пане, — закричав я, не володіючи собою, — ви зловживаєте своєю владою! Це нелюдяно!

— Навпаки, великодушно!. Ви узяті в полон на бойовищі! Одне моє слово, і вас скинули б у безодні океану! А я зберіг вам життя. Ви напали на мене! Ви володієте таємницею, у яку не повинна була проникнути жодна людина на світі, — таємницею мого буття! І ви уявляєте, що я дозволю вам повернутися на землю, для якої я вмер! Та ніколи! Я буду тримати вас на борту заради власної безпеки!

Очевидно, капітан дійшов рішення, проти якого неспростовними були всякі докази.

— Цілком очевидно, пане, — сказав я, — що ви попросту надаєте нам вибір між життям і смертю?

— Цілком очевидно.

— Друзі мої, — сказав я, звертаючись до своїх супутників, — справа обстоїть так, що сперечатися даремно. Але ми не дамо ніякої обіцянки, що пов'язала б нас із хазяїном цього судна.

— Ніякої, — сказав невідомий. І більш м'яким топом додав: — Дозвольте мені закінчити нашу розмову. Я знаю вас, пане Аронаксе. Якщо не ваші супутники, то, може, ви особисто не поскаржитесь на випадок, що пов'язав наші долі. Між моїми улюбленими книгами ви знайдете і свою працю, присвячену вивченню морських глибин. Я часто перечитую вашу книгу. Ви просунули науку океанографії так далеко, як тільки це можливо для жителя землі. Дозвольте запевнити

вас, пане професоре, що ви не пошкодуєте про час, проведений на борту мого корабля. Ви зробите подорож у країну чудес! Зміна вражень схвилює вашу уяву. Ви постійно будете перебувати в захопленні. Ви не втомитеся дивуватися баченому. Життя підводного світу безупинно буде розгортатися перед вашими очима, не пересичуючи вашого зору! Я готуюся почати знову підводну подорож навколо світу — хтозна, чи не востаннє? Я хочу ще раз подивитися на все, що мною вивчене в морських глибинах, не один раз мною досліджених! Ви будете учасником моїх наукових занять. З нинішнього дня ви вступаєте в нову стихію, ви побачите те, що приховане від людських очей, — я і мої товариші не беруться до уваги, — і морська стихія розкриє перед вами свої рідкісні таємниці!

Не приховую, слова капітана справили на мене велике враження. Він торкнувся моєї чутливої струни, і я на мить забув, що споглядання чудес підводного світу не спокутує утраченої свободи. Але я утішив себе, поклавши на майбутнє розв'язання такої важливої проблеми. Тому я обмежився короткою реплікою.

— Пане, — сказав я, — хоча ви і порвали з суспільством, усе-таки, сподіваюся, вам близькі людські почуття? Ми потерпіли аварію корабля. Ви великодушно прийняли нас на борт свого судна. Ми ніколи не забудемо цього. Що стосується мене, зізнаюся, що якби можливість служити науці могла послабити потяг до свободи, то зустріч з вами найвищою мірою винагородила б мене за її втрату.

Я думав, що капітан простягне мені руку, щоб скріпити нашу угоду. Але капітан руки не простягнув. І я подумки пожалів його.

— Останнє питання, — сказав я, помітивши, що ця незбагненна людина готова піти.

— Слухаю вас, пане професоре.

— Як накажете звертатися до вас?

— Пане, — відповів капітан, — я для вас капітан Немо(1), а ви для мене, як і ваші супутники, тільки пасажери "Наутилуса".

(1) Немо — ніхто (лат.).

Капітан Немо покликав слугу і віддав йому наказ тією ж невідомою мені мовою. Потім, звертаючись до канадця і Консея, він сказав:

— Сніданок вас чекає у вашій каюті. Отож ідіть за цією людиною.

— Не відмовлюся! — відповів гарпунер.

І вони вийшли, нарешті, з темниці, де пробули взаперті більше тридцяти годин.

— А тепер, пане Аронаксе, чи не зволите зі мною поспідати? Зробіть ласку, ходімо за мною.

— Я у вашім розпорядженні, капітане.

І я пішов слідом за капітаном Немо. Переступивши поріг, ми опинилися в освітленому електрикою вузькому проході. Пройшовши метрів десять, ми через прочинені двері увійшли у велику залу.

Це була їдальня, оздоблена і умебльована в строгому стилі. Високі дубові поставці, інкрустовані чорним деревом, стояли в кутках їдальні, і на їхніх полицях із хвилеподібними краями блищав дорогий фаянс, порцеляна, кришталь, Срібний посуд відбивав своєю блискучою поверхнею світло, що падало згори. Тонкий розпис стелі пом'якшував яскравість освітлення. .

Посередині зали стояв щедро сервірований стіл. Капітан Немо жестом указав мені моє місце.

— Сідайте, — сказав він, — і їжте! Ви, мабуть, вмираєте з голоду. Сніданок складався з кількох страв, приготованих виключно з продуктів, що дає море, але все-таки деякі страви були для мене незвичні. Вони були дуже апетитні, але в них відчувався якийсь присмак; утім, невдовзі я перестав його відчувати. Усі ці наїдки містили в собі, як мені здалося, багато фосфору, і я вирішив, що усі вони морського походження.

Капітан Немо скося на мене поглядав. Я ні про що не запитував його, але він сам відповів мені на питання, що крутилися в мене на язиці.

— Більшість цих страв вам незнайома, — сказав він, — але їжте їх без страху. Їжа здорова і поживна. Я давно відмовився від м'ясних страв і, як бачите, почуваю себе непогано. Мої матроси всі, як на підбір, здоровані, а ми однаково харчуємося.

— Отже, — сказав я, — усі ці наїдки виготовлені з продуктів, що постачає море?

— Так, пане професоре! Море задовольняє всі мої потреби. Закинувши сіті, я отримую багатий улов. Занурившись у морські глибини, здавалося, недоступні людині, щоб полювати в підводних лісах, я підстрелюю водяну дичину. Мої череди, подібно до черед Нептуна, мирно пасуться на океанських пасовищах. Володіння мої великі, і рука Творця всього живого не убожіє!

Я подивився на Немо з подивом і сказав:

— Я добре розумію, пане, що сіті постачають чудову рибу до вашого столу; я розумію, хоча і не зовсім ясно, що ви дозволяєте собі розкіш полювати за водяною дичиною в підводних лісах; але мені зовсім

незрозуміло, звідки в меню з'являється м'ясна страва, нехай у найменшій кількості?

— Пане, — відповів капітан Немо, — я не харчуюся м'ясом земних тварин.

— Ну, а це що ж таке? — запитав я, указуючи на тарілку, на якій лежали шматочки яловичини.

— Те, що ви вважаєте яловичиною, пане професоре, усього лише філейна частина морської черепахи. А от печеня з печінки дельфіна; ви легко сприйняли б це за рагу зі свинини! Мій кухар майстерно консервує дари океану. Покуштуйте усього потроху. От консерви із морських глечиків; будь-який малаєць знайшов би їх незрівнянними на смак! От крем, збитий з вершків, що поставляють нам кити; от цукор, що добувається з гігантських фукусів Середземного моря! І, нарешті, дозвольте вам запропонувати варення з анемонів, що не поступаються соковитістю найспілішим плодам землі.

І я куштував потроху кожної страви не з жадібності, а з цікавості. А капітан Немо тим часом зачаровував мене надзвичайними розповідями.

— Море, пане Аропакс, — говорив він, — годує мене. Щедроти його невичерпні. Море не тільки годує мене, але і вдягає. Тканина на вашім костюмі виткана з бісусу деяких двостулкових молюсків; пофарбована вона, за прикладом древніх, соком пурпурніші, а фіолетовий відтінок доданий екстрактом аплізій Середземного моря. Парфуми, що стоять на туалетному столику у вашій каюті, отримані сухою перегонкою морських рослин. Ваша постіль з м'якої прибережної трави зостери. Пером вам буде слугувати китовий вус, чорнилом — виділення залоз каракатиці. Я живу дарунками моря, і море у свій час візьме назад свої дарунки!

— Ви любите море, капітане?

— Так, я люблю море! Море — це все! Воно покриває собою сім десятих земної кулі. Подих його чистий, життєдайний. У його безмежній пустелі людина не чуває себе самотньою, бо навколо вирує життя. У лоні морів живуть небачені, дивовижні істоти. Море — це вічний рух і любов, вічне життя, як сказав один із ваших поетів. І справді, пане професоре, водне середовище надає для розвитку життя виняткові переваги. Тут представлені всі три царства природи: мінерали, рослини, тварини. Тваринний світ широко представляють чотири групи зоофітів(1), три класи членистих, п'ять класів молюсків, три класи хребетних, ссавців, плазунів і незліченні легіони риб, загони тварин, які налічують понад тринадцять тисяч видів, з-поміж них лише одна десята живе в прісних водах. Море — великий резервуар природи. Якщо можна так висловитися, морем почалося життя земної кулі, морем і закінчиться! Тут вищий спокій! Море не підвладне деспотам. На поверхні морів вони можуть ще чинити беззаконня, вести війни, убивати собі подібних. Але на глибині тридцяти футів під водою вони безсилі, тут їхня могутність закінчується! Ах, пане, залишайтеся тут, живіть в лоні морів! Тут, лише тут, справжня незалежність! Тут немає тиранів! Тут я вільний!

(1) Зоофіти, за науковою класифікацією того часу, поєднували велику кількість різних груп безхребетних, зокрема губок, кишковопорожнинних, червів, голкошкірих та ін. (Прим, ред.)

Капітан Немо раптом замовк. Чи не змінив він своєї звичайної стриманості? Чи не пошкодував, що сказав зайве? Кілька хвилин він, вочевидь схвилюваний, ходив по кімнаті. Потроху нерви його заспокоїлися, обличчя набуло звичайного байдужого виразу. Нарешті він підійшов до мене.

— А тепер, пане професоре, — сказав він, — якщо бажаєте оглянути "Наутилус", я до ваших послуг.

Глава одинадцята "НАУТИЛУС"

Я пішов за капітаном Немо. Подвійні двері в глибині ідальні прочинилися, і ми ввійшли в сусідню кімнату, таку ж простору.

Це була бібліотека. У високих шафах з чорного паліандрового дерева з бронзовими інкрустаціями на широких полицях стояли рядами книги в однакових палітурках. Шафи тяглися уздовж стін, займаючи весь простір від підлоги до стелі. Трохи оддалік стояли суцільні широкі дивани, оббиті коричневою шкірою. Легкі пересувні підставки для книг розставлені були біля диванів. Посередині бібліотеки стояв великий стіл, завалений журналами, серед яких я помітив кілька старих газет. З ліпної стелі, завершуючи весь цей гармонійний ансамбль, чотири півкулі з матового скла лляли електричне світло. Із замилюванням оглядав я цей затишок, обставлений з таким смаком, і очам своїм не вірив.

— Капітане Немо, — сказав я хазяїну, що розташувався на дивані, — ваша бібліотека зробила б честь будь-якому палацу па континенті; і я неабияк дивуюся при думці, що така скарбниця супроводжує вас у морських глибинах!

— А де ж ви ще знайдете такі сприятливі умови для роботи, пане професоре? — відповів капітан Немо. — Тиша, абсолютний спокій. Хіба у вашім кабінеті в Паризькому музеї ви користуєтеся такими зручностями?

— Звичайно, ні! І я повинен зізнатися, що мій паризький кабінет бідний у порівнянні з вашим. У вас тут не менше шести-семи тисяч томів...

— Дванадцять тисяч, пане Аронакс. Книги — єдине, що пов'язує мене із землею. Світ перестав існувати для мене в той день, коли "Наутилус" уперше занурився в морські глибини. У той день я востаннє купував книги, журнали, газети. З того дня для мене людство перестало мислити, перестало діяти. Моя бібліотека до ваших послуг, пане професоре; ви можете користуватися нею, як вам буде зручно.

Подякувавши капітану Немо, я підійшов до бібліотечних полиць. Тут була зібрана наукова, філософська, художня література всіма мовами; але я не помітив жодного твору із політичної економії; очевидно, політичній економії доступ на борт судна був суворо заборонений. Цікава подробиця — книги були розставлені за абеткою, незалежно від того, якою мовою вони були написані; очевидно, капітан Немо вільно володів усіма мовами.

Серед книг я побачив твори видатних письменників і мислителів давнього і нового світу — усе найкраще, створене людським генієм в царині історії, поезії, художньої прози і науки, починаючи з Гомера до Віктора Гюго, із Ксенофонта до Мішле, з Рабле до Жорж Санд. Але наукові книги все-таки переважали в цій бібліотеці; книги з механіки, балістики, гідрографії, метеорології, географії, зоології та інші чергувалися з працями з природничих наук, як я зрозумів, основного предмета наукових інтересів капітана. Тут було повне зібрання творів Гумбольдта, Араго, праці Фуко, Апрі Сент Клер Девіля, Шасля, Мільн Едвардса, Катрфа-жа, Тіндаля, Фарадея, Бертелло, абата Секкі, Петерманна, капітана Морі, Агассіса, "Записки Академії наук", збірники різних географічних товариств та інше. І в цьому почесному товаристві стояли й дві мої книги, яким, можливо, я був зобов'язаний люб'язним прийомом на борту "Наутилуса"! Книга Жозефа Бертрана "Основи астрономії" дозволила мені зробити

висновок: я знав, що вона вийшла у світ у 1865 році, — отже, "Наутилус" був спущений під воду не раніше цього часу.

Значить, капітан Немо почав своє підводне існування усього лише три роки тому. Утім, я сподівався установити точну дату, якщо в бібліотеці виявиться більш пізнє видання. Але в мене попереду було достатньо часу для подібних досліджень, і, крім того, мені не хотілося відкладати огляд чудес "Наутилуса".

— Дякую вам, пане, — сказав я, — за дозвіл користуватися вашою бібліотекою. Тут зібрані такі коштовні наукові скарби! Я не промину нагоди з ними ознайомитися.

— Тут не тільки бібліотека, — відповів капітан Немо, — але і курильня.

— Курильня? — вигукнув я. — Курильня на борту "Наутилуса"?

— Цілком правильно!

— У такому разі, пане, я повинен припустити, що ви підтримуєте зв'язок із Гаваною?

— Аж ніяк ні, — заперечив капітан. — Дозвольте запропонувати вам сигару. Правда, вона не гаванська, але, якщо ви знавець, сигара буде вам до смаку.

Я взяв сигару, яка за формою дуже нагадувала кращі сорти гаванських, але, здавалося, скручену з золотого листа. Я розкурив її коло світильника, що стояв на витонченій бронзовій підставці, і затався із жадібністю завзятого курця, позбавленого тютюну вже двоє діб.

— Чудова сигара, — сказав я, — але хіба це тютюн?

— Тютюн, але не гаванський і не турецький. Море постачає мені, хоча і не дуже щедро, ці рідкісні морські водорості, багаті нікотином. Ви і тепер зітхаєте за гаванськими сигарами, га?

— З цієї хвилини, капітане, я їх забув!

— Куріть, будь ласка, скільки вам здумається, не запитуючи про походження сигар. Ніяка митниця не стягувала за них податки, але від цього, думаю, вони не стали гіршими!

— Навпаки!

У цей момент капітан Немо розчинив двері, протилежні тим, через які ми ввійшли в бібліотеку, і я опинився в сліпучо освітленому салоні.

Це був просторий зал із закругленими стінами, довжиною в десять, шириною в шість, висотою в п'ять метрів. Потужні лампи, сховані за візерунковим орнаментом стелі, витриманим у стилі мавританських склепінь, кидали м'яке світло па скарби цього музею. Так, це був справжній музей, у якому майстерною і щедрою рукою були поєднані воедино дари природи і мистецтва в тому мальовничому безладді, яке видає житло художника.

Десятків зо три картин видатних майстрів в однакових рамах, відділені одна від одної щитами з лицарською зброєю, прикрашали стіни, обтягнуті тканими шпалерами строгого візерунка. Тут були полотна величезної цінності, якими я милувався в приватних картинних галереях Європи і па художніх виставках. Різні школи старовинних майстрів були представлені тут: "Мадонна" Рафаеля, "Діва" Леонардо да Вінчі, "Німфа" Корреджо, "Жінка" Тиціана, "Поклоніння волхвів" Веронезе, "Успіння" Мурільо, "Портрет" Гольбейна, "Чернець" Веласкеса, "Мученик" Рібейри, "Ярмарок" Рубенса, два

фламандські пейзажі Тенірса, три жанрових картинки Жерара Доу, Метсю, Поля Поттера, два полотна Жеріко і Прюдона, кілька морських видів Бекюйзена і Берні. Сучасний живопис був представлений картинами Делакруа, Енгра, Декампа, Труайона, Мессоньє, Добіньї і т.д.; кілька чарівних мармурових і бронзових копій античних скульптур па високих п'єдесталах стояли по кутках чудового музею. Пророкування капітана "Наутилуса" починало збуватися: я був буквально приголомшений.

— Пане професоре, — сказав цей загадковий чоловік, — сподіваюся, ви вибачите мені за те, що я приймаю вас запросто й у вітальні безладдя.

— Пане, — відповів я, — не допитуючись, хто ви такий, смію припустити, що ви художник!

— Аматор, пане, не більше! Колись для мене було неабиякою насолодою збирати прекрасні творіння рук людських. Я був пристрасний, невтомний колекціонер, і мені вдалося придбати кілька речей великої цінності. Це зібрання картин — останній спогад про землю, яка для мене вже не існує. У моїх очах ваші сучасні живописці — те саме, що старовинні майстри. Геній не має віку.

— А композитори? — запитав я, указуючи на партитури Вебера, Россіні, Моцарта, Бетховена, Гайдна, Мейєрбера, Герольда, Вагнера, Обера, Гуно і багатьох інших, розкидані на величезному органі, що займав всю стіну між дверима.

— Для мене ці композитори, — відповів капітан Немо, — сучасники Орфея, адже поняття про час стирається у пам'яті мертвих, а я мертвий, пане професоре! Я такий же труп, як і ті ваші друзі, що спочивають у шести футах під землею!

Капітан Немо замовк і глибоко замислився. Я дивився на нього неабияк схвилюваний його словами, мовчки вивчаючи його лице. Обіпершись об дорогоцінний мозаїчний стіл, він, здавалося, не зауважував мене, забув про мою присутність.

Не бажаючи порушувати плину його думок, я вирішив зайнятися оглядом рідкостей.

Твори мистецтва сусідили з витворами природи; Водорості, мушлі(1) та інші дарунки океанської фауни і флори, зібрані, безсумнівно, рукою капітана Немо, посідали чільне місце в його колекції. Посередині салону з гігантської тридакни(2) бив фонтан, освітлений знизу електрикою. Краї ребристої мушлі цього велетенського двостулкового молюска були вишукано зазубрені. В окружності мушля сягала шести метрів. Отже, цей екземпляр перевершував розмірами прекрасні тридакни, піднесені Венеціанською республікою Франціску I, які слугували кропильницями у паризькій церкві св. Сульпіція.

(1) Мушля — те саме, що й черепашка.

(2) Тридакна — рід двостулкових молюсків.

Навколо мушлі у витончених вітринах, оправлених у мідь, були розташовані за класами і позначені етикетками найрідкісні-ші експонати океанічних вод, які коли-небудь доводилося бачити натуралісту. Уявіть собі мою радість!

Розділ зоофітів — "тварин-квітів" — був представлений досить цікавими зразками поліпів і голкошкірих. Першу групу становили органічні і горгонієві восьмипроменеві корали, сирійські губки, молуккські ізиди, морські пера, чарівні лофогелії норвезьких морів, різні зонтичні, альціонієві, ціла колекція шестипроменевих мадрепорових коралів,

що їх мій учитель Мільн Едварде так доречно класифікував на підзагоии і з-поміж яких я особливо відзначив чарівних віяльниць, різнобарвних очкових коралів з острова Бурбон, "колісницю Нептуна" з Антільських островів, незрівнянні різновиди коралів! Тут були представлені усі види мешканців коралових рифів, колонії яких утворюють справжні острови, а згодом, можливо, і цілі материки.

Голкошкірі, примітні своїм вапняним панциром з численних пластинок ґратчастої будови, як-от: червоно-бурі морські зірки астеріас, морські лілії, стеблинясті лілії ризокрииуси, астерофони, морські їжаки, голотурії та інші, становили повне зібрання представників цієї групи.

Який-небудь вразливий конхіолог(1), звичайно, розгубився б, побачивши сусідні вітрини, у яких були розміщені і класифіковані представники типу молюсків. Колекція м'якотілих не мала ціни, і мені не вистачило б часу її описати. Я назву лише деякі з них єдино заради того, щоб зберегти в пам'яті їхні назви: витончена королівська синевакула Індійського океану, вся в білих плямах, що яскраво проступають на червоному і коричневому тлі, барвистий "імператорський сподил", який весь наїжачився шипами, — рідкісний екземпляр, що за нього, на мою думку, будь-який європейський музей заплатив би двадцять тисяч франків, звичайна синевакула з морів Нової Гвінеї, яку досить важко здобути, екзотичні сенегальські бюккарди — двостулкові білі скойки, — такі тендітні, що розсипаються при найменшому подуві, безліч різновидів морського щипця з острова Яви — равлики, схожі па вапняні трубки, облямовані листоподібними складками, високо поціновані аматорами; усі види черевоногих, починаючи від зеленувато-жовтих, котрих виловлюють у морях Америки, до цегляно-червоних, що полюбляють води Нової Гвінеї; одні, добуті в

Мексиканській затоці і примітні своєю череপিцеподібною мушлею, інші — зірчатки, знайдені в південних морях, і, нарешті, найрідкісніший з усіх, чудовий шпорник Нової Зеландії; потім дивовижні телліни, дорогоцінні види цитер і венусів, ґратчасті кадрани, що відливають перламутром, з берегів Транкебара, крапчата башточка, зелені черепашки Китайських морів, конусоподібний равлик; усі види вужевок, які слугують замість монет у Індії й Африці, "Слава морів" — найдорогоцінніша мушля Східної Індії; нарешті, літорипи, дельфіки, башточки, ян-тини, яйцевидки, оливи, мітри, шоломи, пурпурниці, сурмачі, арфи, скельниці, тритони, церити, веретенovidки, блюдечка, скельця, клеодори — ніжні тендітні скойки, яким учені дали чарівні імена. В окремих нішах лежали низки перлів небаченої краси, що спалахували усіма вопіями при електричному освітленні: рожеві перли, здобуті з дна Червоного моря, зелені перли із галіотиса, жовті перли, голубі, чорні — дивовижний витвір різних молюсків всіх океанів і деяких перлівниць з північних рік; і, нарешті, кілька безцінних зразків, видобутих із найбільших і найрідкісніших раковин перлівниць. Деякі були більші за голубине яйце; кожна з них коштувала дорожче тієї перлини, що мандрівник Таверньє продав за три мільйони перському шаху, а красою вони перевершували перлину імама маскатського, котрій, як я гадав, не було рівної у світі. Визначити вартість колекції не вистачало уяви. Капітан Немо мав би витратити мільйони на придбання цих пайрідкісніших зразків; і я запитував себе: з яких джерел черпає кошти на задоволення своїх примх цей шанувальник рідкостей? Але тут капітан зверігуся до мене:

— Вас зачарували мої мушлі, пане професоре? Справді, вони можуть зацікавити натураліста, але для мене вони мають особливу принадність, адже я

зібрав їх власними руками, і немає моря на земній кулі, що я його не обійшов би у своїх пошуках.

— Розумію, капітане, цілком розумію, яке задоволення ви відчуваєте, милуючись своїми скарбами. І вони зібрані вашими власними руками! Жоден європейський музей не має у своєму розпорядженні такої колекції океанської флори і фауни. Але якщо я розтрачу всю свою увагу па огляд колекції, що ж залишиться для судна? Я аж ніяк не хочу проникати у ваші таємниці, але признаюся, що будова "Наутилуса", його двигуни, механізми, що надають йому надзвичайної рухливості, усе це до краю збуджує мою цікавість.

(1) Конхіолог — учений, що вивчає раковини сучасних і вимерлих молюсків.

На стінах салону я бачу прилади, призначення яких мені невідоме. Чи можу я довідатися...

— Пане Аронаксе, — відповів капітан, — я вже сказав вам, що ви вільні па борту мого судна; отже, немає такого куточка на "Наутилусі", куди б вам був заборонений доступ! Ви можете оглядати судно з усім його устаткуванням, і я вважатиму задоволенням бути вашим провідником.

— Не знаходжу слів подяки, капітане! Постараюся не зловживати вашою люб'язністю! Дозвольте тільки довідатися про призначення цих фізичних приладів...

— Пане професоре, точно такі ж прилади є в моїй каюті, і там я докладно поясню вам їхнє призначення. Але спочатку ходімо до каюти, приготовленої для вас. Треба ж вам знати, у яких умовах ви будете жити на борту "Наутилуса"!

Я пішов за капітаном Немо. Вийшовши через одні двері, що були в кожному з закруглених кутів салону,

ми опинилися у вузькому проході, що був з обох боків судна. Пройшовши на ніс корабля, капітан Немо завів мене до каюти, вірніше, у вишукано обставлену кімнату з ліжком, туалетним столиком і іншими зручними меблями.

Залишалося тільки подякувати люб'язному хазяїнові.

— Ваша каюта — суміжна з моєю, — сказав він, прочиняючи інші двері, — а моя з'єднана із салопом, звідки ми щойно вийшли.

Каюта капітана мала суворий, майже монастирський вигляд. Залізне ліжко, робочий стіл, кілька стільців, умивальник. У каюті панували напівсутінки. Нічого зайвого. Тільки необхідні речі.

Капітан Немо вказав мені на стілець.

— Чи не бажаєте присісти? — сказав він. Я сів, і він почав свої пояснення.

Глава дванадцята УСЕ НА ЕЛЕКТРИЧНІЙ ЕНЕРГІЇ!

— Пане, — сказав капітан Немо, показуючи на прилади, що висіли на стінах каюти, — ось апаратура, що слугує для керування "Наутилусом". Тут, як і в салоні, вона завжди у мене перед очима й у будь-який момент дає мені знати, у якій точці океану знаходиться мій підводний корабель, а також указує його напрямок. Деякі прилади вам знайомі. Ось термометр для виміру температури повітря на "Наутилусі"; барометр — прилад, що визначає атмосферний тиск, завдяки цьому ми маємо можливість передбачати зміну погоди; гігрометр — один із приладів для виміру ступеня вологості в атмосфері; storm-glass сигналізує про наближення бурі; компас указує шлях; секстан дозволяє за положенням сонця визначити широту; хронометри

дають можливість установити довготу; і, нарешті, підзорні труби, денні і нічні, котрими я користуюся, оглядаючи обрій, коли "Наути-лус" піднімається на поверхню океану.

— Ну, що ж! Усе це прилади узвичаєні в побуті мореплавців, і я давно з ними знайомий. Але отут є речі, що, мабуть, мають стосунок до особливостей керування підводним кораблем. Хоча б цей великий циферблат із рухливою стрілкою, чи не манометр?

— Манометр, цілком правильно! Прилад цей слугує для виміру тиску води і тим самим указує, на якій глибині знаходиться моє підводне судно.

— А це зонди нової конструкції?

— Термометричні зонди. Ними вимірюють температуру в різних шарах води.

— А оці інструменти? Я не уявляю собі їхне призначення.

— Отут, пане професоре, я повинен буду дати вам деякі роз'яснення, — сказав капітан Немо. — Чи не будете ласкаві вислухати їх?

Помовчавши трохи, він сказав:

— У природі існує могутня сила, слухняна, проста у користуванні. Вона застосовна у будь-яких випадках, і на моєму кораблі усе підлягає їй. Від неї походить усе! Вона освітлює, опалює, надає руху машинам. Ця сила — електрична енергія!

— Електрична енергія? — здивовано вигукнув я.

— Так, пане.

— Одначе, капітане, виняткова швидкохідність вашого корабля погано узгоджується з можливостями електричної енергії. Досі динамічна

сила електрики уявлялася досить обмеженою і можливості її дуже незначні.

— Пане професоре, — зауважив капітан Немо, — способи використання електричної енергії на кораблі значно відрізняються від загальноновживаних. Дозволю собі на цьому закінчити!

— Не смію наполягати, пане, і задовольнюся вашим коротким поясненням. Зізнаюся, я неабияк подивований! Дозвольте лише деякі запитання. Сподіваюся, ви відповісте, якщо не вважатимете мене нескромним. Адже елементи, що слугують джерелом цієї чудодійної сили, мають швидко виснажуватися, чи не так? Чим ви заміните хоча б цинк? Адже ви не підтримуєте зв'язків із землею?

— Відповім на ваше питання, — сказав капітан Немо. — Насамперед скажу, що на морському дні є значні поклади руд, цинку, заліза, срібла, золота та іншого, розробка яких не становить великих зусиль. Але я не побажав користуватися благами землі і волю запозичувати в моря кількість енергії, необхідної для потреб корабля.

— У моря?

— Так, пане професоре, у моря не бракує цієї енергії. Я міг би, скажімо, проклавши кабель на різних глибинах, одержати струм від різниці температур у різних водних шарах. Але я віддав перевагу більш практичному способу.

— Себто?

— Вам відомий склад морської води. На тисячу грамів припадає дев'яносто шість з половиною відсотків чистої води, два і дві третини відсотка хлористого натрію; далі в невеликій кількості хлористий магній і хлористий кальцій, бромистий магній, сірчаноокислий магній, сульфат і

вуглекальцієва сіль. Ви бачите, що хлористий натрій утримується в морській воді в значній кількості. Саме цей натрій я виділяю з морської води і живлю ним свої елементи.

— Хлористим натрієм?

— Так, пане. У поєднанні з ртуттю він утворює амальгаму, що замінює цинк в елементах Бунзена. Ртуть в елементах не розкладається.

Витрачається тільки натрій, а його мені постачає море. І треба сказати, що, окрім усього, натрієві елементи принаймні вдвічі сильніші за цинкові.

— Я добре розумію, капітане, усю перевагу натрію в умовах, у яких ви перебуваєте. Натрій вам постачає море. Чудово! Але його ж ще треба добути, інакше кажучи, виділити з його хлористого з'єднання. Яким способом ви його виділяєте? Зрозуміло, ваші батареї могли б слугувати для електрохімічного розкладу хлористого натрію, але, якщо не помиляюся, витрата натрію на електроліз дуже висока. І що ж виявиться? Ви таким способом витратите натрію більше, ніж його одержите!

— Тому-то, пане професоре, я не виділяю натрій електролітичним способом і користуюся для цього енергією кам'яного вугілля.

— Кам'яного вугілля?

— Скажімо, морського вугілля, якщо вам завгодно, — відповів капітан Немо.

— Отже, ви винайшли спосіб розробляти підводні кам'яновугільні копальні?

— Пане Аронаксе, ви побачите це у дії. Я тільки попрошу вас набратися терпіння, тим більше в цьому вам сприяє надлишок вільного часу.

Пам'ятайте лише одне: я усім зобов'язаний океану. Океан постачає мене електрикою, а електрика дає "Наутилусу" тепло, світло, здатність рухатися, одне слово, життя!

— Але не повітря для дихання?

— О, я міг би одержати і повітря, найчистіший кисень! Але це зайве, адже я можу піднятися в будь-який момент на поверхню океану. Утім, якщо електрична енергія і не виробляє кисень, потрібний для дихання, усе-таки вона надає руху могутнім насосам, які нагнітають повітря в спеціальні резервуари, що дозволяє мені, якщо буде потрібно, довгий час знаходитися в глибинних водах.

— Капітане, я захоплююся вами! — сказав я. — Ви, мабуть, зробили наукове відкриття, виявивши надзвичайну потужність електричної енергії! Коли-небудь люди зрозуміють це!

— Не знаю, чи зрозуміють вони це хоч колись, — холодію відповів капітан Немо. — Але, як би там не було, я надав цій дорогоцінній силі широкого застосування. Вона виливає на нас своє рівномірне і постійне світло, чого бракує сонячному світлу. Тепер гляньте на цей годинник: він електричний й точністю не поступається кращим хронометрам. Я сконструював його за італійською системою, розділивши циферблат на двадцять чотири години, оскільки для мене не існує ні дня, ні ночі, ні сонця, ні місяця, лише це штучне світло, що я несу із собою в морські глибини! Бачите, тепер десята година ранку.

— Цілком правильно!

— А от і інше застосування електрики. Циферблат, що ви бачите перед собою, слугує покажчиком швидкості "Наутилуса". Проводами він з'єднується з гвинтом лага, і стрілка постійно дає мені знати, з

якою швидкістю йде судно. Погляньте-но, зараз ми йдемо зі швидкістю не більше п'ятнадцяти миль на годину.

— Неймовірно! — вигукнув я. — Ви, я бачу, правильно розв'язали задачу, застосувавши силу, що у майбутньому замінить вітер, воду і парові двигуни!

— Ми ще не скінчили, пане Аранаксе, — сказав капітан Немо, встаючи. — І, якщо вам цікаво, ходімо на корму "Наутилуса".

І я справді ознайомився з внутрішнім улаштуванням підводного корабля. От його точний опис, якщо йти до форштевня носової частини: їдальня метрів п'ять завдовжки, відділена від бібліотеки непроникною, точніше кажучи, водонепроникною перегородкою; бібліотека довжиною метрів п'ять, салон завдовжки з десять метрів, відділений другою водонепроникною перегородкою від каюти капітана завдовжки у п'ять метрів; поруч моя каюта десь із два з половиною метри; і, нарешті, резервуар для збереження повітря, що займав увесь простір до форштевня, тобто сім із половиною метрів. Усього тридцять п'ять метрів! Водонепроникні перегородки і герметичні двері слугували надійним захистом, якби в якій-небудь частині підводного корабля виникла течя.

Я пішов за капітаном Немо вузькими проходом, і ми знову опинилися в самому центрі судна. Там, між двома непроникними перегородками, знаходилося вузьке приміщення. Залізний трап, пригвинчений до стіни, вів до самої стелі. Я запитав капітана, куди веде цей трап.

— Він веде до шлюпки, — відповів він.

— Як! У вас є шлюпка? — запитав я, трохи здивувавшись.

— Атож! Чудовий гребний човен, легкий і стійкий. Шлюпка слугує для прогулянок і риболовлі.

— Отже, вам доводиться підніматися на поверхню моря, щоб спустити шлюпку на воду?

— Зовсім ні! Шлюпка міститься в спеціальній ніші в кормовій частині палуби "Наутилуса". Це цілком палубне судно, воно має водонепроникну кришку і укріплене у своєму пізді міцними болтами. Трап веде до вузького люка в палубі "Наутилуса", що сполучало-

ється з таким же люком у дні шлюпки. Через ці отвори я потрапляю в шлюпку. Палубний люк тут же закривається. Я зі свого боку закриваю герметичною кришкою отвір у шлюпці. Потім відгвинчую болти, і шлюпка миттєво спливає на поверхню води. Тоді я відкриваю герметичний люк шлюпки, ставлю щоглу, піднімаю вітрила, беруся за весла, і от я у відкритому морі!

— А як же ви повертаєтеся на борт?

— Я не повертаюся, пане Аронаксе! "Наутилус" піднімається на поверхню океану.

— За вашим наказом?

— За моїм наказом. Шлюпка з'єднана із судном електричним кабелем. Я даю повідомлення — і квит!

— І справді, — сказав я, надивившись на всі ці дива, — нічого не може бути простіше!

Проминувши сходову клітку, ми пройшли повз прочинені двері в невелику каюту, не більше двох метрів завдовжки, у якій Консель і Нед Ленд наминали за обидві щоки чудовий сніданок. Потім відчинилися сусідні двері, і ми заглянули в камбуз

довжиною в три метри, розташований між чималими коморами судна.

Електрика виявилася зручніше од усякого газу. Усе готувалося на електриці. Проводи, під'єднані до апаратури у вигляді платинових пластинок, розжарювали їх дочервона, підтримуючи в плиті температуру, потрібну для готування їжі. На електриці працював і дистиляційний апарат, що постачав судно найчистішою прісною водою. Біля камбуза містилася ванна кімната, комфортабельно обладнана, із кранами для гарячої і холодної води.

Далі знаходився матроський кубрик довжиною п'ять метрів. Але двері були зачинені, і мені не вдалося визначити кількість обслуговуючого персоналу на борту "Наутилуса".

Четверта водонепроникна перегородка відокремлювала кубрик від машинного відділення.

Відчинилися двері, і я опинився у приміщенні, де капітан Немо — першокласний інженер — установив машини, що приводили "Наутилус" у рух.

Машинне відділення, яке займало в довжину метрів двадцять, було яскраво освітлене. Приміщення складалося з двох половин: у першій знаходилися батареї, котрі виробляли електричну енергію, у другій — машини, що обертали гвинт корабля.

Я відразу ж відчув якийсь неприємний запах, що стояв у приміщенні. Капітан Немо помітив це.

— Ви відчуваєте запах газу, — сказав він, — газ виділяється при виробленні натрію. На жаль, доводиться з цим миритися! Утім, ми щоранку ґрунтовно вентильовемо увесь корабель.

Природно, що я з неабияким інтересом оглядав машинне відділення "Наутилуса".

— Ви бачите, — сказав капітан Немо, — я користуюся елементами Бупзена, а не Румкорфа. Останні не дали б мені такої високої напруги. Батарей Буизейїа в мене не так багато, але зате вони працюють із великою потужністю. Електрична енергія, вироблена батареями, передається в машинне відділення, пускає в хід електромотори, що через складну систему трансмісій надають обертального руху гребному валу. І незважаючи на те, що гвинт у діаметрі дорівнює шести метрам, швидкість обертання його дорівнює до ста двадцяти обертам за секунду.

— І ви розвиваєте швидкість...

— П'ятдесят миль за годину.

Отут крилася таємниця, і я не наполягав на її роз'ясненні. Як може електрика дати струм такої високої напруги? У чому джерело цієї надпотужної енергії? Чи у високій якості арматури нового зразка, у якій індукується струм? Чи у системі трансмісій невідомої досі конструкції, здатної довести силу напруги до нескінченності? Я не міг цього збагнути.

— Капітане Немо, — сказав я, — результати перед очима, і я не претендую на пояснення. Я не забув іще, як мистецьки маневрував "Наутилус" навколо "Авраама Лінкольна", і мені відома його швидкохідність. Але розвинути швидкість — цього ще недостатньо. Потрібно бачити, куди йдеш! Потрібно мати можливість спрямовувати судно вправо, вліво, нагору, вниз! Яким способом занурюєтеся ви на великі глибини, де тиск досягає ста атмосфер? Яким способом ви піднімаєтеся на поверхню океану? Нарешті, яким способом ви рухаєтеся вперед в обраних вами глибинних шарах? Але, може, нескромно з мого боку задавати подібні питання?

— Анітрохи, пане професоре, — відповідав капітан після деякого вагання. — Адже ви назавжди пов'язані з підводним кораблем. Ходімо в салон. Там у нас справжній робочий кабінет, і там ви довідаєтеся усе, що вам хочеться знати про "Наутилус".

Глава тринадцята ДЕЯКІ ЦИФРИ

Незабаром ми сиділи на дивані в салоні із сигарами в роті. Капітан розіклав переді мною креслення, що були планом "Наутилуса" в повздовжньому і поперечному перетині. Потім він сказав:

— Ось, пане Аронаксе, креслення судна, на якому ви знаходитеся. Судно ставноить собою сильно видовжений циліндр із конічними краями. За своєю формою воно нагадує сигару, а ця форма вважається в Лондоні кращою для подібного виду конструкцій. Довжина циліндра сімдесят метрів; найбільша ширина — вісім метрів. Пропорція судна трохи відступає від узвичаєного для ваших швидкохідних парових суден відношенням ширини до довжини, як одиниця до десяти, але і при даному співвідношенні лобовий опір невеликий і вода, що витісняється, не сповільнює ходу корабля.

Ці дві величини вже дозволяють обчислити площу й об'єм "Наутилуса". Площа його дорівнює одній тисячі одинадцяти і сорока п'яти сотим квадратних метрів, об'єм дорівнює одній тисячі п'ятистам і двом десятим кубічних метрів, коротше кажучи, корабель, повністю занурений у воду, витісняє тисячу п'ятсот і два десятих кубометрів, або тонн, води.

Складаючи план судна, призначеного до підводного плавання, я виходив з того розрахунку, що при спуску у воду дев'ять десятих його об'єму були б занурені в море й одна десята виступала з води. За таких умов судно має витіснити тільки дев'ять десятих свого об'єму, інакше кажучи, одну тисячу

триста п'ятдесят шість і сорок вісім сотих кубічних метрів води, і важити стільки ж тонн. Отже, конструкція судна не допускала навантаження понад цю вагу.

"Наутилус" має два корпуси, один зовнішній, другий внутрішній; вони з'єднані між собою залізними балками, що мають двотавровий перетин, це надає судну надзвичайної міцності. Справді, завдяки такій конструкції судно протистоїть будь-якому тиску, подібно до моноліту. Міцністю свого корпусу "Наутилус" зобов'язаний аж ніяк не заклепкам обшивки: монолітність його конструкції досягнута шляхом зварювання і забезпечена однорідністю матеріалів, що дозволяє йому вступати в єдинокорство із найбурхливішими морями.

Подвійна обшивка корабля виготовлена з листової сталі, питома вага якої дорівнює семи і восьми десятих. Товщина зовнішньої обшивки не менше п'яти сантиметрів, вага триста дев'яносто чотири і дев'яносто шість сотих тонни. Внутрішня обшивка, киль — заввишки п'ятдесят сантиметрів і в ширину двадцять п'ять сантиметрів, вагою шістдесят дві тонни, — машини, баласт та інше устаткування, обстановка, внутрішні переборки і пілерси(1) — усе це разом узятє важить дев'ятсот шістдесят одну і шістдесят дві сотих тонни. Отже, загальна вага судна становить одну тисячу триста п'ятдесят шість і сорок вісім сотих тонни, зрозуміло?

(1) Пілерс — вертикальний стояк, який підтримує палубу судна. '

— Зрозуміло, — відповів я.

— Отже, — продовжував капітан, — перебуваючи на поверхні океану, "Наутилус" за цих умов виступає над поверхнею води на одігу десяту. Отже, при потребі цілком занурити "Наутилус" у воду

необхідно мати резервуари, що ємністю дорівнюють цій десятій частці його обсягу, іншими словами, здатні містити в собі сто п'ятдесят і сімдесят дві сотих тонни води. В такому разі вага судна становитиме одну тисячу п'ятсот сім тонн, і воно зовсім сховається, під водою. Так і є в дійсності, пане професоре! Такі резервуари є в трюмі "Наутилуса". Варто лише відкрити крани, як вони наповнюються водою, і корабель занурюється в море врівень з поверхнею води!

— Гаразд, капітане! Але тут і виникає основне утруднення! Припустимо, що ваше судно може триматися врівень з поверхнею океану. Але, занурюючись у глибинні шари, хіба ваш підводний корабель не зазнає підвищеного тиску верхніх шарів води? Хіба цей тиск не виштовхує його знизу нагору із силою, що дорівнює приблизно одній атмосфері на кожні тридцять футів води, тобто бисько одного кілограма на квадратний сантиметр?

— Цілком правильно, пане.

— Отже, для того щоб "Наутилус" опустився в глибини океану, вам доводиться ущерть наповнювати резервуари водою?

— Пане професоре, — відповів капітан Немо, — не слід змішувати статику з динамікою, це може привести до серйозних промахів. Непотрібно великих зусиль, щоб опуститися в глибини океану, адже корпус корабля має тенденцію "тонути" у воді. Ви стежите за ходом моєї думки?

— Я слухаю вас, капітане.

— Отож, коли мені довелося визначати, якою має бути вага "Наутилуса", щоб він міг занурюватися в глибини, я зайнявся насамперед розрахунком

зменшення обсягу морської води на різних глибинах під тиском верхніх водних шарів.

— Цілком очевидно, — відповідав я.

— Але якщо вода має здатність стискуватися, усе-таки ця її властивість досить обмежена. Дійсно, згідно з останніми даними, вода стискується на чотириста тридцять шість десятиміліїонних при підвищенні тиску на одну атмосферу, або, скажімо, на кожні тридцять футів глибини. При зануренні на глибину тисячі метрів доводиться брати до уваги зменшення об'єму від тиску водяного стовпа висотою в тисячу метрів, інакше кажучи, від тиску в сто атмосфер. Отже, зменшення об'єму становитиме в цих умовах чотириста тридцять шість стотисячних. Отже, водотоннажність судна збільшиться до однієї тисячі п'ятисот тринадцяти і сімдесяти семи сотих тонни; у той час як нормальний тоннаж судна одна тисяча п'ятсот сім і дві десятих тонни. А отже, для збільшення водотоннажності судна необхідний баласт вагою усього лише в шість і п'ятдесят сім сотих тонни.

— Невже?

— Так, пане Аронаксе! І розрахунки ці легко перевірити. У мене є запасні резервуари ємкістю в сто тони. Завдяки цьому я можу занурюватися на значні глибини. Якщо я хочу піднятися врівень з поверхнею моря, мені досить викачати воду із запасних резервуарів. Якщо я захочу, щоб "Наутилус" вийшов на поверхню океану-па одну десяту свого об'єму, я маю начисто спорожнити резервуари.

Що можна було заперечити проти чисто математичних викладок капітана?

— Мушу визнати правильність ваших обчислень, капітане, — відповів я, — і даремно було б їх

заперечувати, тим більше що ваші розрахунки щодень підтверджуються на практиці. Але у мене виникає сумнів...

— Щодо чого, пане?

— Коли ви перебуваєте на глибині тисячі метрів, обшивка "Наутилуса" зазнає тиску ста атмосфер, чи не так? Але якщо ви побажаєте спорожнити резервуари, щоб, полегшивши судно, підняти його на поверхню, вашим насосам доведеться перебороти тиск у сто атмосфер, чи не так? Але ж це дорівнює ста кілограмам па квадратний сантиметр! Тут потрібна велика потужність...

— Яку може дати тільки електрика, — поспішив закінчити фразу капітан Немо. — Повторюю, пане, можливості моїх машин майже необмежені. Насоси "Наутилуса" великої потужності. Ви могли в цьому переконатися, коли на палубу "Авраама Лінкольна" обрушився цілий водяний стовп, вивержений ними. Утім, я користуюся запасними резервуарами лише в крайньому разі, а саме при зануренні на глибини від півтори до двох тисяч метрів.

Без особливої потреби я не перевантажую батареї. Ну, а коли мені приходить фантазія побувати в океанських безоднях, коротше кажучи, на глибині двох-трьох льє від поверхні води, я користуюся більш складним маневром, але не менш надійним.

— Що це за маневр, капітане? — запитав я.

— Спочатку я повинен розповісти вам, у який спосіб управляється "Наутилус".

— Я весь — увага, капітане!

— Щоб спрямувати судно па штирборт, на бак-борт, щоб робити маневри, коротше кажучи, вести судно по горизонтальній площині, я користуюся

звичайним кермом із широким пером, підвішеним до ахтерштевня, що приводиться в рух штурвалом за допомогою шуртроса. Але я можу спрямовувати "Наутилус" і у вертикальній площині, згори вниз і знизу вгору, за допомогою двох похилих площин, вільно прикріплених до його бортів коло ватерлінії. Площини ці рухливі і приводяться в будь-яке положення зсередини судна за допомогою могутніх важелів. Якщо площини поставлені паралельно до кіля, судно йде по горизонталі. Якщо вони похилі, "Наутилус", у залежності від кута нахилу, ведений гвинтом, або опускається по діагоналі, що подовжується за моїм бажанням, або піднімається по тій же діагоналі. Більше того, при бажанні можна прискорити підйом, виключивши гвинт. Під тиском води "Наутилус" спливає на поверхню по вертикалі, як злітає в повітря наповнений воднем аеростат.

— Браво, капітане! — вигукнув я. — Але як може керманич вести підводний корабель навмання?

— Керування ходом судна здійснюється з рубки, що утворює виступ у зовнішній частині корабельного корпусу. Ілюмінатори рубки з товстого черепицеподібного скла.

— І скло здатне витримати такий тиск?

— Якнайкраще! Кришталі, при усій своїй ламкості при падінні, виявляє, однак, значний опір тиску води. У тисяча вісімсот шістдесят четвертому році здійснено було у Північному морі дослідну риболовлю при електричному світлі. І що ж? Кришталеві пластинки в сім міліметрів товщиною витримали тиск у шістнадцять атмосфер! Притому що був увімкнений струм високої напруги. Скло ж, яким користуюся я, має товщину не менше двадцяти одного сантиметра, тобто в тридцять разів товще згаданих пластинок.

— Усе це так, капітане Немо! Але щоб орієнтуватися в просторі, необхідне світло, що розсіювало б пільму. А в мороці вод...

— За рубкою міститься могутній електричний рефлектор, що освітлює море на відстані півмилі.

— Браво! Бравісимо, капітане! Тепер я розумію, що означало світіння моря, яке настільки збило з пантелику вчених! От він, горезвісний фосфоресцюючий нарвал! До речі, скажіть, зіткнення "Наутилуса" з "Шотландією", що наробило стільки галасу, чиста випадковість?

— Найчистіша, пане! Я плив у двох метрах од рівня моря, коли сталося зіткнення. Утім, я відразу ж побачив, що воно не мало трагічних наслідків.

— Ніяких, пане! Ну, а що стосується вашої зустрічі з "Авраа-мом Лінкольном"...

— Досить прикро, пане професоре, що постраждав один із найкращих кораблів американського флоту; але на мене напали, і я змушений був захищатися. Утім, я вдовольнився тим, що знешкодив фрегат. Судно відбудеться легким ремонтом у найближчому порту!

— О капітане, — вигукнув я, — ваш "Наутилус" дійсно пречудове судно!

— Так, пане професоре, — схвильовано відповів капітан Немо, — я люблю його, як плоть від плоті своєї! Якщо ваші судна полишені на будь-які незгоди і їх усюди підстерігає небезпека, якщо перше враження, що його справляє море, як добре сказав голландець Яп-сен, — страх безодні, то па борту "Наутилуса" людина може бути спокійною. Тут нема чого боятися — ні пробоїни в корпусі, адже подвійна обшивка судна міцніша од заліза; тут немає такелаж(1), що страждає від бічної хитавиці або

"утомлюється" від кильової ; немає вітрил, що їх може пошматувати вітер; немає парових котлів, що можуть вибухнути; тут виключена небезпека пожежі, бо на кораблі немає дерев'яних частин; немає вугілля, запас якого може вичерпатися, адже корабель керується електричними апаратами; немає небезпеки зіткнення, оскільки він один плаває в морських безоднях; не страшні і бурі, адже за кілька метрів од рівня моря панує глибокий спокій! Так, пане! Це досконалий підводний корабель! І якщо вірно, що винахідник більше вірить у своє судно, ніж конструктор, а конструктор більше, ніж сам капітан, то зрозумійте, з якою безмежною довірою ставлюся до "Наутилуса" я — одночасно винахідник, конструктор і капітан судна!

(1) Такелаж — судові троси, блоки, гаки, призначені для кріплення корабельного оснащення.

Капітан Немо говорив із великою наснагою. Палкий погляд, рвучкі рухи зовсім змінили його. Так, він любив своє судно, як батько любить своє дітище!

Але питання, можливо нескромне, так і зривалося з моїх губ; і, нарешті, я все-таки спитав:

— Отже, ви інженер, пане Немо?

— Так, пане професоре, — відповів він, — я навчався в Лондоні, Парижі і Нью-Йорку в ті часи, коли ще був жителем Землі.

— Але як же вам удалося зберегти в таємниці спорудження цього дивовижного підводного корабля?

— Кожна частина корабля, пане Аропаксе, отримана мною з різних країн земної кулі. Призначення кожного замовлення було вигаданим. Кіль "Наутилуса" викуваний у Крезе, гребний вал у "Пена і компанії" у Лондоні, листова обшивка корпусу у

Лерда в Ліверпулі, гвинт у Скотта в Глазго, резервуари в "Кайля і компанії" у Парижі, машини у Круппа у Пруссії, таран у майстернях Мотала у Швеції, вимірювальні прилади у братів Гарт у Нью-Йорку і так далі. Постачальники отримували мої креслення, підписані кожного разу іншим ім'ям.

— Але, одержавши окремі частини, ви повинні були їх зібрати, змонтувати? — запитав я.

— Пане професоре, моя суднобудівна верф знаходилася на пустельному острові, у відкритому океані. Там навчені мною робітники, мої відважні товариші, під моїм керівництвом зібрали наш "Наутилус". Коли корабель був зібраний, вогонь знищив усі сліди нашого перебування на острові, що його я, якби міг, підірвав би!

— Треба думати, що корабель коштував вам чималих витрат?

— Пане Аронаксе, броненосець обходиться в одну тисячу сто двадцять п'ять франків на кожну тонну. "Наутилус" важить тисячу п'ятсот тонн. Отже, він обійшовся близько двох мільйонів франків, якщо брати до уваги лише вартість його устаткування, і не менше чотирьох чи п'яти мільйонів франків разом із колекціями і художніми творами, що зберігаються на ньому.

— Дозвольте, капітане, поставити останнє запитання?

— Будь ласка, пане професоре!

— Ви дуже багаті?

— Несказанно багатий! Я міг би вільно сплатити десять мільярдів державного боргу Франції!

Я уважно подивився на свого співрозмовника. Чи не зловживав він моєю довірливістю? Час покаже!

Глава чотирнадцята "ЧОРНА РІКА"

Площа, що її займає вода на поверхні земної кулі, обчислюється в три мільйони вісімсот тридцять дві тисячі п'ятсот п'ятдесят вісім квадратних міріаметрів(1); інакше кажучи, вода займає понад тридцять вісім мільйонів гектарів земної поверхні. Об'єм цієї рідкої маси дорівнює двом мільярдам двомстам п'ятдесятьом мільйонам кубічних миль; і якщо уявити собі цю рідку масу у формі кулі, то виявиться, що діаметр її дорівнює шістдесяти льє, а вага становить три квінтильйони тонн. А щоб осмислити ці цифри, необхідно знати, що квінтильйон відноситься до мільярда, як мільярд до одиниці, іншими словами, у квінтильйоні стільки ж мільярдів, скільки в мільярді одиниць. Образно кажучи, таку кількість води могли б вилити всі земні ріки лише протягом сорока тисяч років!

(1) Міріаметр — десять тисяч метрів.

У геологічному минулому нашої планети за вогненним періодом тривав період водяний. Земна поверхня становила собою дно світового океану. Потім, у силурійський період, почалося горотворення; з вод виступили гірські вершини, на поверхні океану з'явилися острови, що зникали під час потопів і потім знову виникали, з'єднуючись між собою й утворюючи материки; співвідношення між просторами суші і води на Землі неодноразово змінювалося, і, нарешті, рельєф земної поверхні набув тих обрисів, які ми бачимо на сучасних географічних картах. Суша відвоювала у води тридцять сім мільйонів шістсот п'ятдесят сім квадратних миль, або дванадцять мільярдів дев'ятсот шістнадцять мільйонів гектарів.

Обриси материків дозволяють розділити світові води на п'ять головних водойм: Північний Льодовитий океан, Південний Льодовитий океан, Індійський океан, Атлантичний океан, Тихий океан.

Тихий океан простягнувся з півночі на південь, займаючи весь простір між обома полярними колами, і з заходу на схід, між Азією й Америкою, упродовж ста сорока п'яти градусів довготи. Це найспокійніший з океанів, течії його широкі і не швидкі, припливи і відпливи помірні, опади рясні. Такий океан, з якого почалася моя подорож за найнадзвичайних обставин.

— Пане професоре, — сказав капітан Немо, — якщо ваша ласка, ми з точністю визначимо місце, де ми знаходимося, і установемо відправну точку нашої подорожі. Тепер за чверть дванадцята. Я накажу підняти судно на поверхню океану.

Капітан натиснув тричі кнопку електричного дзвоника. Негайно ж насоси почали помпувати воду з резервуарів; стрілка манометра поповзла вгору, указуючи на те, що тиск усе зменшується; нарешті, вона зазавмерла на місці.

— Ми вийшли на поверхню, — сказав капітан.

Я направився до центрального трапа. Піднявшись по залізних сходах нагору, я вийшов через відкритий люк на палубу "Наутилуса".

Палуба виступала з води не більше ніж на вісімдесят сантиметрів. Округлий і довгий корпус "Наутилуса" і справді був схожий на сигару. Я звернув увагу на те, що його черепицеподібна обшивка з листового заліза нагадувала луску, що покриває тіло наземних плазунів. І я зрозумів, чому, попри найпотужніші підзорні труби, це судно завжди приймали за морську тварину.

Напівсхована в корпусі "Наутилуса" шлюпка утворювала невелику опуклість посеред палуби. На носі і на кормі виступали дві невисокі кабіни з похилими стінками, частково прикриті товстим чечевицеподібним склом: передня слугувала рубкою керманичу, у задній був установлений потужний електричний прожектор, що освітлював шлях.

Океан був чудовий, небо ясне. Довгий корпус судна лише злегка погойдувався на широких океанських хвилях. Легкий східний вітерець ледве рябив водну гладінь. Туман не застеляв лінії обрію, і можна було з великою точністю вести спостереження.

Ніщо не зупиняло погляду. Ні острівця, ні скелі довкруг. Ні сліду "Авраама Лінкольна"... Неозора пустеля!

Капітан Немо, узявши секстан, приготувався виміряти висоту сонця, щоб визначити, на якій широті ми знаходимось. Він очікував кілька хвилин, поки денне світило не вийшло з-за хмари. І упродовж цього часу, жоден м'яз його руки не здригнувся, немов секстан тримала рука статуї.

— Полудень, — сказав капітан. — Пане професоре, чи не бажаєте ви...

Я кинув останній погляд на жовтуваті води, котрі омивали, безсумнівно, японські береги, і зійшов слідом за ним у салон.

Там капітан зробив за допомогою хронометра обчислення, визначив довготу даного місця і перевірів свій розрахунок за попередніми кутомірними спостереженнями. Потім він сказав:

— Пане Аронаксе, ми знаходимося під сто тридцять сьомим градусом і п'ятнадцятьма мінутами західної довготи...

— За яким меридіаном? — жваво запитав я, сподіваючись, що відповідь капітана проллє світло на його національність.

— Пане, — відповів він, — у мене різні хронометри, поставлені за Паризьким, Грінвічським і Вашингтонським меридіанами. Але на вашу честь я вибираю паризький.

Відповідь не з'ясувала абсолютно нічого. Я уклонився, а капітан продовжував:

— Під ста тридцятьма сьома градусами і п'ятнадцятьма мінутами західної довготи від Паризького меридіана і під тридцятьма градусами і сьома мінутами північної широти, іншими словами, у трьохстах милях від берегів Японії. Отже, сьогодні, восьмого листопада, опівдні, починається наша кругосвітня подорож під водою.

— Боже нас борони! — сказав я.

— А тепер, пане професоре, — додав капітан, — продовжуйте свої заняття. Я наказав узяти курс на схід-північний-схід і йти на глибині п'ятдесятьох метрів. На карті щодня буде позначатися пройдений нами шлях. Салон у вашім розпорядженні. А тепер дозвольтє залишити вас.

Капітан Немо уклонився і вийшов. Я залишився наодинці зі своїми думками. Я думав про капітана "Наутилуса". Чи довідаюся я коли-небудь, якої національності ця загадкова людина, що відреклася від своєї батьківщини? Що викликало у нього ненависть до суспільства, можливо, ненависть, що жадала помсти? Чи не з тих він невизнаних учених, не з тих геніїв, яких, як говорить Консель, "скривдив світ"? Чи не сучасний Галілей, чи не жрець науки, як американець Морі, учена кар'єра якого була перервана політичними подіями? Невідомо! Випадок

привів мене на борт його судна, і життя моє було в його руках. Він зустрів мене холодно, але не відмовив у гостинності. Жодного разу не потис він моєї простягненої руки. Жодного разу не подав мені своєї руки!

Цілу годину провів я в роздумах, намагаючись проникнути в хвилюючу таємницю цієї людини. Мимохідь погляд мій упав на карту' Землі, розкладену на столі; і я, водячи пальцем по карті, знайшов точку схрещення довготи і широти, зазначену капітаном Немо.

В океанах, як і на материках, є свої ріки. Це океанічні течії, що їх легко, упізнати за кольором і температурою і найзначніша з них відома під назвою Гольфстрім. Наука нанесла на карту земної кулі напрямки п'яти найголовніших течій: перша на півночі Атлантичного океану, друга на його півдні, третя на півночі Тихого океану, четверта на його півдні і, нарешті, п'ята в південній частині Індійського океану. Цілком імовірно, що в північній частині Індійського океану існувала і шоста океанічна течія у ті часи, коли Каспійське й Аральське моря і великі озера Азії становили суцільний водний простір.

Шлях "Наутилуса" лежав упродовж однієї з таких течій, позначеної на карті під японською назвою Куро-Сіво, що значить "Чорна ріка". Вийшовши з Бенгальської затоки, зігріта палючими променями тропічного сонця, ця течія проходить через Малаккську протоку, йде уздовж берегів Азії і, огинаючи їх у північній частині Тихого океану, досягає Алеутських островів; вона захоплює із собою стовбури камфорного дерева, тропічні рослини і різко відрізняється яскраво-синім кольором своїх теплих вод від холодних вод океану.

Я вивчав шлях цієї течії на карті, уявляючи собі, як вона губиться в безкраїх просторах Тихого океану; і уява так захопила мене, що я не помітив, як Нед Ленд і Консель увійшли до салону.

Мої супутники не могли отямитися від подиву, побачивши чудеса, що стали перед їхніми очима.

— Де ж ми знаходимося? Де? — вигукнув канадець.
— Чи не у Квебекському музеї?

— З дозволу сказати, — зауважив Консель, — скоріше в особ-няку Sommerera!

— Друзі мої, — сказав я, запрошуючи їх підійти ближче, — ви не в Канаді і не у Франції, а на борту "Наутилуса", у п'ятдесяти метрах нижче рівня моря.

— Доводиться повірити, раз пап так говорить, — сказав Консель. — Але, зізнаюся, цей салон може здивувати навіть такого фламандця, як я.

— Дивуйся, друже мій, та, до речі, оглянь вітрини, там знайдеться багато цікавого для такого класифікатора, як ти.

Заохочувати Конселя не було потреби. Схилившись над вітриною, він уже бурмотів щось мовою натуралістів: "черевоні, клас тварин типу молюсків, сімейство сурмачів, рід вужівки, вид мадагаскарської ципреї".

Тим часом Нед Ленд, мало обізнаний у конхіології, розпитував мене про моє побачення з капітаном Немо. Чи довідався я, хто він, звідки прибув, куди прямує, у які глибини затягує нас. Коротше кажучи, він задавав мені тисячу запитань, на які я не устигав відповідати.

Я повідомив йому усе, що знав, вірніше, чого я не знав, і у свою чергу запитав його, що він чув або бачив зі свого боку.

— Нічого не бачив, нічого не чув, — відповів канадець.

Навіть із команди судна ніхто мені на очі не трапив. Невже й екіпаж електричний?

— Електричний!

— Їй-бо, у це можна повірити! Але ви, пане Аропаксе, — запитав Нед Лепд, одержимий своїм наміром, — ви ж бо можете мені сказати, скільки людей на борту? Десять, двадцять, п'ятдесят, сто?

— Не могу вам на це відповісти, Нед! І послухайте мене, викиньте з голови вашу вигадку захопити "Наутилус" або втекти з нього. Судно — справжнє чудо сучасної техніки, і я дуже шкодував би, якби мені не випало з ним познайомитися. Багато хто побажав би виявитися в нашому становищі, хоча б заради можливості подивитися на всі ці чудеса! Тому заспокойтеся і давайте спостерігати за тим, що відбувається навколо нас.

— Спостерігати! — закричав гарпунер. — Так хіба щось побачиш у цій залізній в'язниці! Ми рухаємося, ми пливемо, як сліпі...

Не встиг Нед закінчити фразу, як раптом у салоні стало темно. Світоносний плин померк так раптово, що я відчув біль у очах, як це буває при різкому переході з мороку на яскраве світло.

Ми завмерли на місці, не знаючи, що нас очікує, — задоволення чи неприємність. Але тут почувся якийсь шерех. Неначе залізна обшивка "Наутилуса" стала розсовуватися.

— Кінець кінця! — сказав Нед Ленд.

— Загін гідромедуз! — бурмотів Консель.

Раптом салон знову освітився. Світло проникало у нього ззовні з обох боків, через величезні овальні стекла у стінах. Водні глибини були залиті електричним сяйвом. Кришталеві стекла відокремлювали нас від океану. У перший момент я здригнувся при думці, що ця тендітна перешкода може розбитися; але масивна мідна рама надавала стеклам міцності майже незламної.

Морські глибини були чудово освітлені в радіусі однієї милі від "Наутилуса". Неймовірне видовище! Яке перо гідне його описати! Який пензель здатен зобразити всю ніжність барвистої гами, гру світлових променів у прозорих морських водах, починаючи від глибинних шарів до поверхні океану!

Прозорість морської води відома. Установлено, що морська вода чистіша найчистішої джерельної води. Мінеральні й органічні речовини, що містяться в ній, тільки збільшують її прозорість. У деяких частинах океану, коло Антільських островів, крізь шар води в сто сорок п'ять метрів можна прекрасно бачити піщане дно, а сонячні промені проникають на триста метрів у глибину! Але електричне світло, що спалахнуло в самісінькому лоні океану, не тільки освітлювало воду, але і перетворювало рідке середовище навколо "Наутилуса" у рідкий пломінь.

Якщо сприйняти гіпотезу Еремберга, що вода в морських глибинах фосфоресціює, то треба визнати, що природа приберегла для мешканців морів одне із найчарівніших видовищ, про що я можу свідчити, спостерігаючи гру світлових променів, які переломлюються в грані тисячі рідинних алмазів. Вікна обабіч салону були відкриті в глибини незвіданого. Темрява в кімнаті підсилювала

яскравість зовнішнього освітлення, і здавалося, коли дивишся у вікна, що перед нами гігантський акваріум.

Створювалося враження, що "Наутилус" стоїть на місці. Пояснювалося це тим, що око не вловлювало ніякої нерухомої точки. Але все-таки океанські води, що їх перетинав форштевень судна, часом проносилися перед нашими очима з надзвичайною швидкістю.

Зачаровані картиною підводного світу, обіпершись на виступ віконної рами, ми прилинули до стекол, не знаходячи слів від подиву, аж тут Консель сказав:

— Ви бажали побачити, любий Неде, тож дивіться! ,

— Дивовижно! Неймовірно! — говорив захоплено канадець, забувши і свій гнів і свої плани втечі. — Варто було приїхати здалеку, щоб помилуватися на таке диво!

— Так, тепер мені зрозуміле життя цієї людини! — вигукнув я. — Він проникнув у особливий світ, і цей світ розкриває перед ним свої найсокровенніші таємниці!

— Але де ж риби? — запитував канадець. — Я не бачу риб!

— А на що вони вам, любий Неде? — відповів Консель. — Адже в рибах ви однаково не розбираєтеся.

— Я? Але ж я рибалка! — заперечив Нед Ленд.

І між друзями зав'язалася суперечка; обоє вони розумілися на рибах, але кожний по-своєму.

Відомо, що риби складають четвертий і останній клас хребетних(1), їм дане дуже точне визначення: "хребетні — тварини з подвійним кровообігом і

холодною кров'ю, дихають зябрами і пристосовані жити у воді". Риби підрозділяються на костистих і хрящових. Костисті — це риби, у яких кістяний скелет; хрящові — риби, у яких кістяк хрящовий.

(1) Сучасна систематика поділяє хребетних на 6 класів. (Прим, ред.)

Канадець, можливо, чув про такий підрозділ, але Консель, як більший знавець у цій царині, не міг із почуття дружби допустити, щоб Нед виявився менш освічений, аніж він. Тому він сказав:

— Друже Нед, ви гроза риб, майстерний рибалка! Ви переловили чимало цих цікавих створінь. Але б'юся об заклад, що ви і уявлення не маєте, як їх класифікують.

— Як класифікують риб? — серйозно відповідав гарпунер. — На істивних і неістивних!

— От так гастрономічна класифікація! — засміявся Консель. — А чи не скажете ви, чим відрізняються костисті риби від хрящових?

— А може, й скажу, Консель!

— А ви знаєте, як підрозділяються ці два основних класи?

— Поняття не маю, — відповідав канадець.

— Отож, любий Неде, слухайте і запам'ятовуйте! Костисті риби підрозділяються на шість підзагоців: по-перше, колючепері з цільною і рухливою верхньою щелепою, із гребінчастими зябрами. Підзагін включає п'ятнадцять сімейств, інакше кажучи, майже три чверті усіх відомих риб. Представник підзагону: звичайний окунь.

— Риба непогана на смак, — помітив Нед Ленд.

— По-друге, — продовжував Консель, — риби з черевними плавцями, розташованими позаду грудних, але не з'єднаними з плечовою кісткою. Підзагін включає п'ять сімейств, і сюди відносять значну частину прісноводних риб. Представники підзагону: короп, щука.

— Фе! — сказав канадець зі зневагою, — прісноводні риби!

— По-третє, — продовжував Консель, — м'якопері, у яких черевні плавці знаходяться під грудними і безпосередньо поєднані з плечовою кісткою. Щдзагін включає чотири сімейства. Представники: палтус, камбала, тюрбо і так далі...

— Чудові риби! Чудові! — вигукував гарпунер, що не визнавав іншої класифікації риб, окрім смакової.

— По-четверте, — продовжував не бентежачись Консель, — безпері, з подовженим тілом, без черевних плавців, покриті твердою і слизуватою шкірою. Підзагін включає тільки одне сімейство. Сюди належать вугрові: вугор звичайний, гімнот — вугор електричний.

— Так собі риба! Посередня! — зауважив Нед Ленд.

— По-п'яте, — увійшов у смак Консель, — пучкозяброві, з цільнок^арухливою щелепою; зябра складаються з пензликів, розташованих попарно уздовж зябрових дуг. У цьому підзагоні одне сімейство. Представники: морський коник, летючий дракон.

— Мерзота! Гидь! — зауважив гарпунер.

— По-шосте, — сказав Консель на закінчення, — зрослощелеп-ні, у яких кістки, що обмежують рот зверху, зрослені, надаючи повної нерухомості щелепі,

— підзагін, що ганьбить справжніх риб.
Представники: голкочеревні, місяць-риба.

— Ну, ця риба тільки опоганить каструлю — вигукнув канадець.

— Ви хоч скільки-небудь зрозуміли, любий Неде? — запитав учений Консель.

— Анітрохи, друже Коисель! — відповів гарпунер. — Але валяйте далі, цікаво послухати!

— Що ж стосується хрящових риб, — незворушно продовжував Консель, — вони підрозділяються на три загони.

— І то забагато! — буркнув Нед.

— По-перше, круглороті, у яких замість щелепи один серединний носовий отвір, а позаду черепа ряд круглих зябрових отворів. Загін включає лише одне сімейство. Представник: мінога.

— Гарна риба! — сказав Нед Ленд.

— По-друге, селахії; зябра у них схожі на зяброві отвори круглоротих, але з рухливою нижньою щелепою. Загін найзначніший у класі. Підрозділяється на два сімейства. Представники: акули і скати.

— Як! — закричав Нед. — Скот і акула в одному загоні? Ну, любий Коисель, в інтересах скатів не раджу вам саджати їх разом в одну посудину!

— По-третє, — продовжував Коисель, — осетрові. Зябра у них відкриваються, як звичайно, однією щілиною, яка має зяброву кришку, — загін включає чотири види. Представник сімейства: осетер.

— Е-е! Любий Конселю, ви приберегли, на мій погляд, краший

шматочок на закуску! І це все?

— Так, друже Нед, — відповів Консель. — І зауважте, що знати це — ще не значить довідатися про все, бо сімейства підрозділяються на роди, види та різновиди.

— Ага, любий Конселю! — сказав гарпунер, глянувши у вікно. — А от вам і різновиди!

— Риби! — закричав Консель. — Справді, можна подумати, що перед нами акваріум!

— Ні! — заперечив я. — Акваріум — та ж клітка, а ці риби вільні, як птахи в повітрі.

— А нумо, любий Конселю, називайте риб! Називайте! — сказав Нед Ленд.

— Це не в моїй компетенції, — відповів Консель. — Це справа хазяїна!

І справді, славний хлопець, завзятий класифікатор, не був натуралістом, і я не упевнений, чи міг би він відрізнити тунця від макрелі. Канадець, навпаки, називав без запинки усіх риб.

— Баліст, — сказав я.

— Баліст китайський, — зауважив Нед Ленд.

— Рід балістів, сімейство шорсткошкірих, загін зрослощелеп-иих, — бурмотів Консель.

йй-право, удвох вони склали б чудового натураліста!

Канадець не помилився. Безліч китайських балістів, зі сплющеним тілом, із зернистою шкірою, із шипом на спинному плавці, вигравало навколо "Наутилуса", наїжачившись колючками, що стирчали в чотири ряди по обидва боки хвоста. Чи є щось більш чудове, аніж китайські балісти, згори сірі, білі знизу, із

золотими плямами на лусці, що мерехтіли в темних струменях за кормою. Між балістами виднілися скати, немов полотнища, що розвіваються на вітрі; і серед них я з радістю помітив японського ската з жовтуватою спиною, ніжнорожевим черевом і трьома шипами над оком; вид настільки рідкісний, що саме існування його було у свій час поставлене під сумнів Ласепедом, що бачив такого ската тільки в одному альбомі японських малюнків.

Упродовж двох годин підводне воїнство ескортувало "Наутилус". І поки риби вигравали пустотливими зграйками, суперничаючи красою барв, блиском луски і в'юнкістю, я примітив зеленого губаня, барабульку, позначену подвійною чорною смужкою, бичка, білого, з фіолетовими плямами на спині і заокругленим хвостом, японську скумбрію, чудесну макрель тутешніх морів, зі срібною ' головою і блакитним тілом, сліпучих лазуревиків, одна назва яких заміняє всякі описи, спарид рубчастих, з різнобарвними плавниками, блакитними і жовтими, спарид смугастих, із чорною пасму-гою на хвості, спарид поясопосних вишукано оздоблених шістьма поперечними смугами, трубкоротих із рильцем у формі флейти, або морських бекасів, деякі представники яких досягають метра в довжину, японську саламандру, мурену, подобу змієподібного вугра, завдовжки в шість футів, з маленькими живими вічками і широким ротом, ощереним зубами, усього не перелічиш...

Замилуванню нашому не було меж. Вигукам не було кінця. Нед називав риб, Консель їх класифікував, а я захоплювався жвавістю їхніх рухів і красою форм. Мені не доводилося бачити таких риб у їхньому природному середовищі.

Не стану описувати всі різновиди, що промайнули перед нашими зачарованими очима, усю цю колекцію Японського і Китайського морів.

Риби, притяпіуті, безсумнівно, сяйвом електричного світла, стікалися цілими зграями, їх було більше, ніж птахів у повітрі.

Раптом у салоні стало світло. Залізні стулки засунулися. Чарівне видіння зникло. Але я довго б іще марив наяву, якби мій погляд випадково не упав на інструменти, розвішані на стіні. Стрілка компаса як і раніше показувала напрямок на північно-північно-схід, манометр — тиск у п'ять атмосфер, що відповідає глибині в п'ятдесят метрів нижче рівня моря, а електричний лаг — швидкість п'ятнадцять миль за годину.

Я чекав капітана Немо. Але він не з'являвся. Хронометр показував п'яту годину.

Нед Ленд і Консель пішли у свою каюту. Я теж повернувся до себе. Обід уже стояв на столі. Було подано суп із найніжніших морських черепах, на друге барвена, що славиться своєю білою, злегка шаруватою м'якоттю і печінка якої, приготовлена спеціально, вважається найвишуканішою стравою, потім філейна частина риби із сімейства окуневих, ще смачніша, аніж лососеве філе.

Увечері я читав, писав, міркував. Коли ж мене почало хилити на соп, я ліг на своє ложе із морської трави і міціо заснув, між тим як "Наутилус" ковзав швидкоплинною течією "Чорної ріки".

Глава п'ятнадцята ПИСЬМОВЕ ЗАПРОШЕННЯ

Наступного дня, 9 листопада, я прокинувся після глибокого дванадцятигодинного сну. Консель, як звичайно, прийшов довідатися, "чи добре хазяїн відпочивав", і запропонував свої послуги. Його друг, канадець, усе ще спав так безтурботно, начебто іншого заняття у нього і не було.

Я не заважав славному хлопцеві базікати, але відповідав невлад. Мене тривожило, що капітан не був присутній на учорашнім видовищі, і я сподівався побачити його сьогодні.

Я одягнувся у свою вісонову одіж. Якість тканини викликала у Конселя цілий ряд зауважень. Довелося йому пояснити, що тканина ця виробляється із шовковистих міцних ниток бісуса, за допомогою яких прикріплюється до скель мушля, так звана "пінна", що п чимало є на узбережжях Середземного моря. У старовину з бісусу вироблялася прекрасна тканина — вісон, а пізніше панчохи, рукавички, надзвичайно м'які і теплі. І екіпаж "Наути-луса" не потребував ні бавовни, ні вовни, ні шовку, адже матеріал для одягу йому доставляло море!

Одягшись, я ввійшов до салону. Там було порожньо.

Я зайнявся вивченням конхіологічних скарбів, що зберігалися у вітринах. Я рився в гербаріях, наповнених рідкісними морськими рослинами; хоча і засушені, вони не втратили чарівної яскра-вікті барв. Серед цих витончених морських рослин я помітив кільчасті кладостефи, пластинчасті падини, каулерпи, схожі на виноградне листя, горбкуваті калітамніони, ніжні цераміуми яск-равочервоних барв розцвічень, тендітні червоні віялоподібні агаріуми й інші різні водорості.

День минав, а капітан Немо не удостоїв мене своїми відвідинами. Залізні стулки на вікнах у салоні не розкривалися. Може, нас хотіли уберегти від пересичення таким чудовим видовищем?

"Наутилус" тримав курс на схід-північно-схід і йшов на глибині п'ятдесятьох — шістдесятьох метрів зі швидкістю дванадцять миль за годину.

Наступний день, 10 листопада, минув як і попередні: як і доти не видно було жодної людини з команди "Наутилуса". Нед і Консель провели більшу частину дня зі мною. Відсутність капітана здивувала їх. Може, ця дивна людина занедужала? А може, він змінив своє рішення щодо пас?

Утім, як правильно зазначив Консель, у нас не було причини скаржитися: ми користувалися повною свободою, нас смачно і поживно годували. Наш хазяїн суворо дотримував умов угоди. І до того ж сама незвичайність нашого становища представляла такий інтерес, що ми не мали права нарікати на долю.

З цього дня я став акуратно вести запис щоденних подій, і тому можу відновити всі наші пригоди з найбільшою точністю. І цікава подробиця! Свої записи я вів на папері, виготовленому з морської трави.

Отже, 11 листопада, прокинувшись рано-вранці, я здогадався із подуву свіжого повітря, що ми спливли на поверхню океану, щоб поновити запаси кисню. Я попростував до трапа і вийшов на палубу.

Була шоста година ранку. Погода стояла похмура, море було сіре, але спокійне. Лише легкі брижі пробігали по водній гладі. Чи з'явиться нині капітан Немо? Я так сподівався зустріти його тут. Але, крім керманича, котрий сидів у своїй скляній будці, на палубі нікого не було. Сидячи на узвишші, утвореному корпусом шлюпки, я жадібно вдихав насичене сіллю морське повітря.

Потроху під дією сонячних променів туман розсіявся. На сході обрію з'явився променистий диск. Море спалахнуло, як порох. Клапті хмар забарвилися в дивовижно ніжні тони, пір'ясті хмарини, які

обрамлювали їх, наче мереживо, так звані "котячі хвости", віщували вітряний день.

' Але що значить вітер для "Наутилуса", що не страшився бур! Я радісно зустрічав схід сонця — таке животворне, сповнене радості явище природи, — як раптом почувися чиїсь кроки.

Я зібрався було вітати капітана Немо, але це був тільки його помічник — я бачив його вже раніше, при першій зустрічі з капітаном. Він вийшов на палубу, здавалося, не зауваживши моєї присутності. Приставивши до очей підзорну трубу, він із ретельною увагою став вдивлятися в обрій. Закінчивши свої спостереження, він підійшов до люка і вимовив кілька слів. Я точно запам'ятав їх, адже згодом чув ці слова щодня при подібних зустрічах.

Фраза звучала так: "Nautron respoc lorni virch!" Що означала ця фраза, не знаю!

Сказавши це, помічник капітана зійшов униз. Я подумав, що "Наутилус" почне знову занурюватися в морські глибини. Тому я у свою чергу поспішив зійти вниз.

Пройшло п'ять днів без будь-яких змін. Щоранку я виходив на палубу. Щоранку та ж людина вимовляла ту ж фразу. Капітан Немо не з'являвся.

Я вирішив, що більше вже не побачу його, і скорився своїй долі; але 16 листопада, увійшовши разом із Недом і Конселем у свою каюту, я знайшов на столі адресовану мені записку.

Я поспішив розкрити її. Записка була написана по-французькому, але Готичним шрифтом, що нагадував букви німецького алфавіту.

"Пану професору Аронаксу. На борту "Наутилуса"

16 листопада 1867 року.

Капітан Немо просить пана професора Аронакса взяти участь у полюванні, що відбудеться завтра вранці у його лісах на острові Креспо. Капітан Немо сподівається, що ніщо не перешкодить пану професору скористатися його запрошенням, і притому він буде дуже радий, якщо супутники пана професора побажають приєднатися до нашої екскурсії.

Командир "Наутилуса" капітан Немо".

— На полювання? — вигукнув Нед.

— Та ще в його лісах на острові Креспо! — додав Консель.

— Отже, ця людина іноді висаджується на берег? — запитав Нед Леид.

— Сказано, здається, цілком ясно, — відповів я, перечитуючи лист.

— Ну, що ж! Треба прийняти запрошення, — заявив канадець. — А потрапивши па сушу, ми вже обміркуємо, як нам діяти. Окрім усього, я не проти з'їсти шматок свіжої дичини.

Не намагаючись установити зв'язок між ненавистю капітана Немо до континентів і островів і його запрошенням полювати в лісах Креспо, я обмежився відповіддю:

— Поглянемо спершу, що таке цей острів Креспо!

І відразу на карті я знайшов під 32°40' північної широти і 167°50' західної довготи цей острівець, відкритий у 1801 році капітаном Креспо і під назвою, що значився па старовинних іспанських картах, Росса de la Plata, що по-французькому означає "Срібна скеля". Отже, ми знаходилися в тисяча

восьмистах милях від точки нашого відправлення, і "Наутилус" трохи змінив курс, повернувши до південного сходу.

Я вказав моїм супутникам на скелястий острівець, загублений у північній частині Тихого океану.

— Ну якщо вже капітан Немо часом і виходить на сушу, — сказав я, — то, звичайно, він вибирає зовсім безлюдні острови!

Нед Ленд нічого не відповів, лише похитав головою; потім вони обоє пішли. Після вечері, поданої безмовним і незворушним стюардом, я ліг спати трохи заклопотаний.

Вранці 17 листопада, прокинувшись, я відчув, що "Наутилус" стоїть на місці. Нашвидку одягтись, я вийшов у салоп.

Капітан Немо був там. Він очікував мене. Коли я ввійшов, він піднявся, привітався і запитав, чи згоден я супроводжувати його на полювання.

Оскільки він не зробив ані найменшого натяку щодо своєї восьмиденної відсутності, я утримався заговорити па цю тему і коротко відповів, що я і мої супутники готові супроводжувати його.

— Але дозвольте, пане, — додав я, — задати вам одне питання.

— Будь ласка, пане Аропаксе. Якщо зможу, я вам відповім.

— Як сталося, капітане, що ви, порвавши всякі зв'язки із землею, володієте лісами на острові Креспо?

— Пане професоре, — відповів капітан, — ліси в моїх володіннях не мають потреби ні в сонячному світлі, ні в теплі. У них не водяться ні леви, ні тигри, ні

пантери, ні будь-які інші чотириногі. Про їхнє існування знаю лише я один. Ростуть вони лише для одного мене. Це не земні ліси, а підводні.

— Підводні ліси? — здивувався я.

— Так, пане професоре.

— І ви пропонуєте мені побувати в цих лісах?

— Цілком правильно.

— Іти туди пішки?

— Навіть не замочивши ніг.

— І полювати там?

— І полювати.

— І взяти рушницю?

— І взяти рушницю.

Я кинув на капітана Немо погляд, у якому не було нічого втішливого для його особи.

"Безсумнівно, у нього голова не в порядку, — подумав я. — Очевидно, у нього був приступ хвороби, що тривав вісім днів, хтозна, чи здоровий він тепер? А жаль! Усе-таки краще мати справу з диваком, аніж із божевільним!"

Думки ці були ясно написані на моєму обличчі, але капітан Немо жестом запросив мене іти за ним, і я мовчки скорився йому.

Ми ввійшли в їдальню, де був уже поданий сніданок.

— Пане Аронаксе, — сказав капітан, — прошу вас поснідати зі мною без церемоній. За столом ми продовжимо нашу розмову. Адже я обіцяв вам прогулянку в ліс, але не в ресторан! Тому

рекомендую вам поснідати як слід; бо обідати ми, мабуть, будемо дуже пізно.

Я віддав належне сніданку. Меню складалося з рибних страв, скибочок голотурій, чудових зоофітів, приправлених досить пікант-ним соусом з морських водоростей, так званих порфір і лауренсій. , Пили ми чисту воду, додаючи в неї, за прикладом капітана, кілька крапель настою, що перебродив і був приготовлений по-камчатсь-ки, із водорості, відомої під назвою "лапчастої родименії".

Спочатку капітан Немо снідав мовчки. Потім він сказав:

— Пане професоре, цілком очевидно, що, одержавши моє запрошення на полювання в лісах острова Креспо, ви вважали мене непослідовним. Коли ж ви довідалися, що я запрошую вас у підводні ліси, ви вирішили, що я просто божевільний. Ніколи не варто, пане професоре, поверхово судити про людей.

— Але, капітане, повірте, що...

— Будьте ласкаві вислухати мене, а після того судіть, чи можна обвинувачувати мене в непослідовності або в божевіллі.

— Я слухаю вас.

— Пане професоре, ви, як і я, знаєте, що людина може перебувати під водою, якщо при ній буде достатній запас повітря, потрібного для дихання. При підводних роботах водолази, одягнені у водонепроникний костюм, із захисним металевим шоломом на голові, отримують повітря з поверхні через спеціальний шланг, з'єднаний з насосом.

— Це так звані скафандри, — сказав я.

— Цілком правильно! Але людина, одягнена в скафандр, обмежена у своїх діях. Її зв'язує гумовий шланг, через який насоси подають йому повітря. Це справжній ланцюг, яким вона прикута до землі; і якби ми були так прикуті до "Наутилуса", ми недалеко б зайшли.

— Яким же способом можна уникнути такої скутості? — запитав я.

— Користуючись приладом Рукейроля-Денейруза, винайденим вашим співвітчизником і удосконаленим мною, ви можете без усякої шкоди для здоров'я зануритися в середовище з зовсім іншими фізіологічними умовами. Прилад цей являє собою резервуар з товстого листового заліза, у який нагнітається повітря під тиском у п'ятдесят атмосфер. Резервуар прилаштовується на спині водолаза ремнями, як солдатський ранець. Верхня частина резервуара становить якусь подобу ковальських міхів, що регулюють тиск повітря, доводячи його до нормального. У звичайному приладі Рукейроля дві гумові трубки з'єднують резервуар зі спеціальною маскою, що накладається на обличчя водолаза; одна трубка служить для вдихання свіжого повітря, інша для видалення повітря відпрацьованого, і водолаз у міру потреби натискає язиком клапан тієї або іншої трубки, Але мені, щоб витримувати па дні моря значний тиск верхніх шарів води, довелося замість маски надягти на голову, як у скафандрі, мідний шолом із двома трубками — вдихальною і видихальною.

— Чудово, капітане Немо! Але ж запас повітря швидко вичерпується, і як тільки відсоток кисню упаде до п'ятнадцяти, він стає непридатний для дихання?

— Природно. Але я вже сказав вам, пане Аронакс, що насоси "паутилуса" дозволяють мені нагнїтати

повітря в резервуар під значним тиском, а за цих умов можна забезпечити водолаза киснем на дев'ять-десять годин.

— Заперечувати це не випадає, — відповів я. — Хотілося б тільки знати, капітане, яким способом ви освітлюєте собі шлях на' дні океану?

— Апаратом Румкорфа, пане Ароіаксе. Резервуар зі стиснутим повітрям прилаштовується на спині, а цей прив'язують до пояса. Він складається з елемента Бунзена, що я заряджаю натрієм, а не двохромистим калієм, як звичайно. Індукційна котушка вбирає в себе електричний струм і спрямовує його до ліхтаря особливої конструкції. Ліхтар складається зі змієподібної, порожньої, скляної трубки, наповненої вуглекислим газом. Коли апарат виробляє електричний струм, газ світиться досить яскраво. У такий спосіб я можу дихати і бачити під водою.

— Капітане Немо, ви на всі мої заперечення даєте такі вичерпні відповіді, що я не смію більше сумніватися. Однак, визнавши себе переможеним відносно апаратів Рукейроля і Румкорфа, я все-таки сподіваюся взяти реванш на рушницях, якими ви обіцяли мене забезпечити.

— Але ж це не вогнепальна зброя, — відповів капітан.

— Отже, рушниці діють стиснутим повітрям?

— Певна річ! І як би я міг виготовляти порох на борту мого судна, не маючи ні селітри, ні сірки, ні вугілля?

— І притому, який величезний опір довелося б долати кулі, якби користувалися вогнепальною зброєю під водою, у середовищі, що у вісімсот п'ятдесят п'ять разів щільніше за Повітря! — додав я.

— Ну, це не причина! Існує зброя, удосконалена після Фультопа англійцями Філіпом Кольтом і Бурлеєм, французом Фюрсі та італійцем Ланді, яка має особливі затвори і здатна стріляти в таких умовах. Але, повторюю, не маючи пороху, я скористався стиснутим повітрям, яким мене постачають у необмеженій кількості насоси. "Наутилуса".

— Але нагнічене повітря швидко витрачається.

— Ну то й що ж! Хіба не при мені резервуар Рукейроля? Адже на випадок нестачі він виручить мене. Досить лише повернути кран! Утім, ви самі побачите, пане Аронаксе, що підводні мисливці ощадливо витрачають і кисень і кулі.

— Усе-таки мені здається, що в напівтемряві, яка панує на дні моря, і при надзвичайній щільності рідкого середовища рушничні кулі не потрапляють у ціль на великій відстані і не можуть бути смертоносними.

— Навпаки, пане! Кожен постріл із такої рушниці несе смерть.

І як би легко не була поранена тварина, вона падає, як уражена блискавкою.

— Чому ж?

— Тому що ці рушниці заряджені не звичайними кулями, а снарядом, винайденим австрійським хіміком Леціброком. У мене є чималий запас таких снарядів. Ці скляні капсули, вміщені в сталеву оболонку з важким свинцевим дном, — справжні лейденські банки в мініатюрі! Вони містять у собі електричний заряд високої напруги. При найлегшому поштовху вони розряджаються, і тварина, якою б могутньою вона не була, падає замертво. Додам, що ці капсули не більше дробу

помер чотири і що обойма рушниці містить не менше десяти зарядів.

— Здаюся! — відповів я, устаючи з-за столу. — Мені залишається тільки взяти рушницю. Одне слово, куди ви, капітане, туди і я!

Капітан Немо повів мене на корму "Наутилуса". Проходячи повз каюту Неда і Конселя, я гукнув їх, і вони негайно ж приєдналися до нас.

Потім ми усі ввійшли в камеру поруч із машинним відділенням, де нам належало спорядитися у водонепроникні костюми для майбутньої підводної прогулянки.

Глава шістнадцята ПРОГУЛЯНКА ПІДВОДНОЮ РІВНИНОЮ

Камера слугувала одночасно й арсеналом і гардеробною "Наутилуса". На стінах для аматорів прогулянок висіло близько дюжини скафандрів.

Побачивши скафандри, Нед Ленд висловив явне небажання в них влазити.

— Послухай, Неде, — сказав я, — адже ліси на острові Креспо — підводні ліси!

— Нехай так, — відповів обманутий у своїх сподіваннях гарпунер, зрозумівши, що його мрії про свіжу яловичину розсипаються вщент. — А ви, пане Ароіаксе, невже ви цю штуковину начепите на себе?

— Доведеться, Неде!

— Як вам завгодно! — сказав гарпунер, знизавши плечима. — Що ж до мене, зі своєї волі я в неї не влізу, хіба що мимоволі доведеться!

— Вас ніхто не неволить, пане Нед, — зауважив капітан Немо.

— А Консель ризикне прогулятися? — запитав Нед.

— Куди пан професор, туди і я, — відповів Консель.

На поклик капітана прийшли два матроси і допомогли нам одягтися у важкі непромокальні скафандри, скроєні з цільних шматків гуми. Водозащитна апаратура, розрахована на високий тиск, нагадувала броню середньовічного лицаря, але відрізнялася від неї своєю еластичністю. Скафандр складався з головного шолома, куртки, штанів і чобіт на товстій свинцевій підшві. Тканина куртки підтримувалася зсередини подобою кіраси з мідних пластинок, що захищала груди від тиску води і дозволяла вільно дихати; рукава куртки закінчувалися м'якими рукавичками, що не заважали рухатися пальцям.

Ці удосконалені скафандри були набагато кращі від винайдених у XVIII столітті лат з коркового дерева, камзолів без рукавів, різних морських підводних одягів — "скафандрів" та іншого, так високо у свій час звеличеного.

Капітан Немо та ще богатирської постави матрос із команди "Наутилуса", Консель і я швидко одяглися у скафандри. Залишалося тільки насунути на голову металевий шолом. Але, перш ніж зробити цю операцію, я попросив у капітана дозволу оглянути наші рушниці.

Мені подали звичайну рушницю, сталевий приклад якої, порожній усередині, був трохи більший, ніж у вогнепальній зброї. Приклад служив резервуаром для стиснутого повітря, що уривалося в дуло, як тільки спущений курок відкривав клапан резервуара. В обоймі містилося штук двадцять електричних куль, що особливою пружиною механічно вставлялися в дуло. Після кожного пострілу рушниця автоматично заряджалася.

— Капітане Немо, — сказав я, — рушниця ваша чудова і притому надзвичайно простої конструкції. Мені не терпиться випробувати її на ділі. Але яким способом ми опустимося на дно?

— У даігу хвилиігу, пане професоре, "Наутилус" стоїть на мілині, на глибині десяти метрів, і ми можемо вийти назовні.

— Але як же ми вийдемо?

— А от побачите!

І капітан Немо надяг на голову шолом. Консель і я зробили те саме, причому канадець іронічно побажав нам "удалого полювання". Комір куртки мав мідне кільце із гвинтовою нарізкою, на яку нагвинчувався кулястий металевий шолом. Крізь три товсті оглядові стекла в шоломі можна було, повертаючи голову, дивитися увсібіч. Відкривши кран апарата Рукейроля, що висів на спині, я причепив до пояса лампу Румкорфа і взяв у руки рушницю.

Важкий скафандр і особливо підбиті свинцем чоботи буквально прицурували мене до підлоги: здавалося, я не зможу зробити ні кроку.

Однак усе було передбачено: мене вштовхнули в маленьку кабінку, суміжну з гардеробною. Мої супутники пішли за мною таким же способом. Я чув, як за нами зачинилися двері, і нас огорнула глибока пітьма.

Кілька хвилин потому до мого слуху донісся свист, і я відчув пронизливий холод знизу. Очевидно, у машинному відділенні відкрили кран і в кабінку пустили воду. Як тільки вода заповнила все приміщення, відчинилися другі двері в самому борту "Наутилу-са". Зовні стояв напівморок. Хвилину перегодом ми намацали ногами морське дно.

Як описати враження від цієї підводної прогулянки? Слова неспроможні відтворити чудеса океанічних глибин. Якщо пензль живописця не в змозі передати всю принадність водної стихії, як же зобразити це пером?

Капітан Немо йшов попереду, його товариш слідував за нами на відстані декількох кроків. Я і Консель трималися поруч, начебто можна було перекинутися словом у наших металевих шоломах! Я вже не почував ваги скафандра, чобіт, резервуара зі стисненим повітрям, металевого шолома, у якому моя голова бовталася, як мигдаль у шкарлупі! Усі ці предмети, занурені у воду, втрачали у вазі рівно стільки, скільки і витиснута ними вода. Я готовий був благословляти цей фізичний закон, відкритий Архімедом. Завдяки йому я не був більше інертною масою: я набув відносної рухливості.

Світло, що проникало в товщу води на тридцять футів, висвітлювало дію океану з разючою яскравістю. Ясно були видно всі предмети па відстані ста метрів. А далі ультрамаринові барви морських глибин поступово згасали, згущувалися і, нарешті, розчинялися в туманній безмежності. Середовище, що оточувало мене, здавалося тим же повітрям, тільки більш щільним, аніж земна атмосфера, але не менш прозорим. Наді мною була спокійна поверхня моря.

Ми йшли по дрібному, щільно злежалому піску, на якому припливи і відпливи, що зборознили приморські пляжі, не залишили і сліду. Сліпучий піщаний килим служив благодатним рефлектором для сонячних променів. От звідки походить сила цього відбитого сяйва, яким пронизана кожна частка води! Чи повірять мені, що на глибині тридцяти футів від поверхні океану так само видно, як на землі в ясний день?

От уже чверть години йдемо ми по м'якому піску, усіяному невловним пилом черепашок. Контури корпусу "Наутилуса", що вимальовувався якимось підводним рифом, поступово стушовувалися, але яскраве світло його прожектора, з настанням темряви в глибині вод, укаже нам шлях па борт судна. Важко уявити собі силу відображення сонячних променів у морських водоймах тому, хто звик до розсіяного, холодного електричного світла земних міст. Там електричне світло, пронизуючи повітря, насичене пилом, створює враження світного туману; але на морі, так само як і у морських глибинах, електричні промені набувають великої потужності.

А ми усе йшли і йшли безкраєю піщаною рівниною. Я розсовував руками водну завісу, що стулялася за моєю спиною, і тиск води миттєво стирав сліди моїх ніг на піску.

Незабаром стали непевно вимальовуватися вдалині обриси предметів. Я розрізнив величні силуети підводних скель, густо унизаних пречудовими зоофітами; і тут я був осліплений світловим ефектом, властивим тільки рідкому середовищу.

Була десята година ранку. Косі промені сонця заломлювалися у воді, немов у призмі, і забарвлювали ребра скель, водорості, раковини, поліпи всіма барвами сонячного спектра. Яке свято для очей було в цьому вигадливому поєднанні фарб, у цій безупинній зміні зеленого, жовтого, жовтогарячого, фіолетового, синього, блакитного, червоного, як на палітрі натхненного живописця! Який жаль, що я не міг поділитися з Конселем враженнями, які схвилювали мою уяву, захоплюватися і радіти разом із ним! Як прикро, що я не знав мови знаків, подібно до капітана Немо і його супутника, щоб обмінюватися думками! Не маючи іншого виходу, я говорив сам із собою, я

викрикував якісь слова, даремно і марно витрачаючи дорогоцінний запас повітря.

Поліпи і голкошкірі встеляли піщане дно. Різновиди ізид, трубчасті корали — корнулярії, що тримаються окремішим), грона первісних глазчат, колись іменованих "білими коралами", грибоподібні фуигії, вітряниці, що приросли до ґрунту своєю мускулястою підошвою, утворювали справжній квітник, оздоблений сифоіофо-рами-порпітами у віночку лазурових щупалець, цілі сузір'я морських зірок; і, немов тонкі мережива, сплетені руками наяд, тріпотіли при кожному нашому кроці гірлянди горбкуватих астерофітопів. Як шкода було ступати ногами по цих молюсках, що блищали, устиляли землю тисячами морських гребінців, морських молотків, донаксів, справжніх стрибучих черепашок, трохусів, червоних шоломів, крилатиків, півників, серцевидок і безлічі інших створінь невичерпного у своїй фантазії океану. Але треба було йти, і ми йшли далі. Над нашими головами пливли загони фізалій з бірюзовими тріпотливими щупальцями, медузи своїми опаловими або ніжнорожевими парасольками з лазурною облямівкою захищали нас від сонячних променів, а фосфоресціюючі медузи-пелагії освітлювали б дорогу, якби нас наздогнала ніч! Усі ці чудеса я спостерігав мимохідь, на короткому шляху, не більше чверті милі, і кожного разу, як я зупинявся, капітан Немо жестом запрошував мене йти за ним. Незабаром характер ґрунту змінився. Піщане плато замінилося грузьким мулом, що його американці називають ооз і який складається з безлічі кремнеземних або вапняних черепашок. Потім ми проминули луги водоростей, що вражали своєю розкішшю. Підводні галявини за м'якістю могли суперничати із найпухнастішими килимами, литканими руками вправних майстрів. Водорості не тільки стелилися під ногами, але і розкидалися над головою. Морські рослини,

сплітаючись своїми стеблами, утворювали зелені склепіння на поверхні вод. Над нами маяли довгі пасма фукусів, то кулясті, то трубчасті, лауреписії, тонколисті кладостефи, лапчасті родименії, схожі на кактуси. Я помітив, що зелені водорості тяглися до поверхні вод, а червоні любили серединні шари, а вже чорні і бурі водорості створювали сади і квітники в океанічних глибинах.

Водорості — справжня перлина творіння, одне з чудес царства рослин. До них належать і найдрібніші і найбільші рослинні організми Землі. І поряд із крихітними рослинками, сорок тисяч яких можуть уміститися на площі в п'ять квадратних міліметрів, зустрічаються бурі водорості завдовжки близько сотні метрів.

Спливло півтори години, як ми залишили "Наутилус". Було десь ополудні. Я помітив це по сонячних променях, що, падаючи прямовисно, уже не переломлювалися у воді. Чарівність барв зникла, смарагдові і сапфірові кольори потьмяніли і зовсім зникли з нашого небозводу. Ми йшли, і кожен наш крок гулко відлунював у рідкому середовищі. Найменший шум поширювався зі швидкістю, незвичною для нашого слуху. І дійсно, вода — кращий провідник звуку, ніж повітря: звук поширюється в рідкому середовищі учетверо швидше.

А тим часом дорога йшла під ухил. Сонячні промені утрачали свою силу. Ми знаходилися на глибині ста метрів, витримуючи тиск у десять атмосфер. Але скафандр був, вочевидь, так добре пристосований до цих умов, що я не страждав від підвищеного тиску. Правда в суглобах пальців я відчував певну мультість, але це незабаром минулося. Утоми від двогодинної ходьби в незвичному для мене спорядженні я не відчував. При підтримці води я рухався з дивовижною легкістю.

На глибині триста футів я все-таки вловив останні відблиски сонця, що заходило. Денне світило поступалося місцем передвечірнім сутінкам. Але ми все ще обходилися без апарата Румкорфа.

Раптом капітан Немо зупинився. І коли я до нього підійшов, він указав мені на якусь темпу масу, що виступала з напівтемряви, неподалік від нас.

"Острів Креспо", — подумав я і не помилився.

Глава сімнадцята ПІДВОДНИЙ ЛІС

Ми підійшли, нарешті, до узлісся, безумовно одного з найчудовіших місць у неозорих володіннях капітана Немо. Він вважав їх своєю власністю і мав на це таке ж право, яке привласнила собі перша людина в перші дні існування світу. І хто міг сперечатися з ним у правах на підводні володіння?

Який сміливець наважився б проникнути в ці глибини і із сокирою в руках розчищати собі шлях крізь дрімучі зарості?

Підводний ліс складався з гігантських деревоподібних рослин; і ледь ми вступили у його могутні хащі, як моя увага була прикута своєрідним явищем природи, яке ще не зустрічалось у моїй науковій практиці.

Жодна травинка не стелилася по землі, жодна гілечка не згиналася і не росла в горизонтальному напрямку. Усе тяглося догори, до поверхні океану. Жодне волоконець, жодна стеблинка, які б тонкі вони не були, не хилилися до землі, а витягалися в струнку, як залізне пруття. Фукуси і ламінарії, уступаючи щільності навколишнього середовища, тяглися нагору по прямій лінії, строго перпендикулярно до поверхні океану. Водорості, здавалося, застигли у своїй нерухомості, і, щоб пройти, доводилося розсовувати їх руками; але

рослина негайно ж набирала попереднього напрямку. Тут уже було царство вертикальних ліній!

Незабаром я освоївся і з вигадливим лісом і з напівмороком водного середовища. Піщаний ґрунт був усіяний гострим камінням, що утруднювало нам шлях. Підводна флора здалася мені надзвичайно багатою, навіть багатшою, ніж в арктичних і тропічних зонах, де вона представлена досить скупю. Спочатку я не міг відрізнити рослинний світ від світу тварин: зоофітів сприймав за водорості, тварин — за рослини. І хто б не помилився на моєму місці? Фауна і флора часто так подібні за формою в підводному світі!

Я помітив, що всі види рослинного світу лише прикріплюються до ґрунту, а не ростуть з нього. Не маючи коренів, вони жадають від землі не життєвих соків, а тільки опори; вони так само виростають на каменях, черепашках, піску або гальці. Усе потрібне для їхнього існування знаходиться у воді, вода їх підтримує і харчує. Більшість рослин пластинчастої, до*сить примхливої форми; у барвах рослин переважають тони рожевуваті, червоні, зелені, жовтуваті, руді і бурі. Мені зустрілися тут живі зразки того, що у засушеному вигляді зберігалось в колекції "Наутилуса": віялоподібна иадина-павонія, здавалося, жадала подуву вітерця, яскраво-червоні цераміуми, ламінарії, їстівні водорості, що тягнуть нагору свої молоді пагони, нитковидііі нереоцистиси, що розпускали своє галуззя на висоті п'ятнадцяти метрів, букети ацето-булярій — нитчастих дудчаток, стебла яких товщають догори, і безліч інших, позбавлених квітів морських рослин. "Цікава аномалія, примха водного середовища! — сказав би якийсь натураліст. — Тут тварини як квіти, а рослини позбавлені квітів!"

Між деревоподібними рослинами, що не поступалися величиною деревам помірного поясу,

виднілися кущоподібні колонії шестипроменевих коралів, справжні квітучі чагарники! Живоплоти з зоофітів, на яких пишно розпускалися коралоподібні меандри-ни, посмуговані звивистими борозенками, жовтуваті зірчасті ко-рали-каріюфілеї з прозорими щупальцями, пучки схожих на траву зоантарій, і на довершення подоба рибки — донні стрибуні пурхали з гілки на гілку, наче рій колібрі, а з-під наших ніг, як зграї бекасів, піднімалися жовті, з вищиреною пащекою і загостреною лускою лепісаканти, дактилоптери і моноцентри.

Невдовзі капітан Немо дав сигнал до відпочинку, чим мене неабияк обрадував. Ми розташувалися під покровом аларій зі стрічкоподібною сланню, що здійснювали свої довгі, схожі на стріли стебла.

Короткий відпочинок був надзвичайно приємний. Бракувало тільки можливості поговорити. Але все-таки я наблизив свою велику мідну голову до шолома Конселя. Очі його з-під товстих стекол скафандра блищали від задоволення, і на знак повного захвату він кумедно завертів головою у своєму металевому ковпаку.

Мене вкрай здивувало, що після чотиригодинної прогулянки я не відчував голоду. Що було тому причиною, я не знав. Але мене нездоланно хилило на сон, як це буває з усіма водолазами. Повіки мої стулилися, і я поринув у дрімоту, котру долав лише рухом. Капітан Немо і його богатырської статури супутник першими подали приклад, розтягшись па весь зріст у лоні цього кришталево чистого середовища.

Не можу сказати, скільки часу я спав; але, прокинувшись, я помітив, що сонце хилилося до обрію. Капітан Немо уже встав, і я почав було потягуватися, розправляючи члени, як одна

непередбачена обставина миттєво підняла мене па ноги.

За кілька кроків від нас страхітливий краб заввишки з метр витріщився на мене булькатими очима, лаштуючись накинутися на мене. Хоча скафандр слугував достатнім захистом від його клешень, усе-таки я не міг приховати жаху, що опанував мною. У цю хвилину прокинулися Консель і матрос із "Наутилуса". Капітан Немо показав матросу на мерзенне членистоноге, і той, ударивши його прикладом, негайно ж убив гада; і я бачив, як зводило в передсмертних конвульсіях страшні лапи чудовиська.

Ця приключипа змусила мене згадати, що в підводних безоднях водяться і більш небезпечні істоти, від яких не захистить і скафандр. Дивно, що я не подумав про це раніше! Отож я поклав собі бути насторожі. Утім, мені здавалося, що наш привал знаменує кінець прогулянки. Але я помилявся. Капітан Немо і не думав повертатися до "Наутилуса", він відважно ішов уперед.

Дію круто спускалося донизу, і ми усе більше занурювалися в морські глибини. Було приблизно близько третьої дня, коли ми опинилися у вузькій балці, стиснутій стрімкими скелями, на глибині ста п'ятдесяти метрів від поверхні моря. Завдяки досконалості наших водолазних костюмів ми опустилися вже па дев'яносто метрів нижче тієї межі, що природа, здавалося, установила для підводних екскурсій людини.

Я визначив глибину нашого занурення в сто п'ятдесят метрів, хоча ніяких вимірювальних приладів у мене не було. Але я знав, що навіть у найпрозоріших водах сонячні промені не можуть проникати глибше визначеної товщі води. На відстані десяти кроків нічого не було видно. Я йшов

навпомацки, аж раптом пітьму прорізав досить яскравий промінь світла. Капітан Немо увімкнув електричний ліхтар. Його супутник зробив те саме. Ми з Коиселем увімкнули свої. Як тільки ми повернули вмикач, змієподібна скляна трубка, наповнена газом, засвітилася від дії електричного струму. Світло наших ліхтарів висвітлювало море в радіусі двадцяти п'яти метрів.

Тим часом капітан Немо вів нас усе далі, у самісіньку глибіню похмурого лісу, у якому усе рідше і рідше зустрічалися кущисті колонії. Рослинне життя, як я помітив, зникло значно раніше тваринного. На цих глибинах морські рослини через брак сонячного світла майже не зустрічалися, в той час як безліч дивовижних тварин, зоофітів, членистоногих, молюсків і риб усе ще кишіли довкола пас.

Дорогою я подумав, що світло електричного апарата Румкорфа мало б привернути увагу мешканців похмурих глибинних шарів. Але якщо морські істоти і наближалися до нас, то все-таки на шанобливій відстані, недоступній для мисливця.

Кілька разів капітан Немо зупинявся і підкидав рушницю до плеча, але, прицілившись, опускав рушницю, не вистреливши, і йшов далі.

Нарешті, близько четвертої дня ми досягли мети нашої чудесної прогулянки. Перед нами раптом виросла гранітна стіна, величне громаддя неприступних стрімчаків, порите печерами. Це було підніжжя острова Креспо. Це була земля!

Капітан Немо зупинився. Жестом він наказав нам зробити привал, і хоч як я не жадав побороти ці стіни, довелося скоритися. Тут закінчувалися володіння капітана Немо. Він не хотів переступати їхньої межі. За цією межею починався інший світ, у який він не бажав і кроку ступити!

Ми рушили назад. Капітан Немо знову ішов, на чолі нашого маленького загону і, не вагаючись, повів нас уперед. Мені здалося, що ми поверталися до "Наутилуса" іншою дорогою. Нова дорога з надзвичайно крутим підйомом, а отже і дуже втомлива, незабаром вивела нас до поверхні океану. Утім, переміщення у верхні шари води відбувалося більш-менш поступово і не могло загрожувати неприємними наслідками, адже відомо, що різка зміна тиску згубно впливає на людський організм і є фатальною для необережних водолазів. Невдовзі ми знову ввійшли в освітлені шари води. Сонце стояло низько над обрієм, і його косе проміння, переломлюючись у воді, оточувало райдужним ореолом усі предмети.

Ми йшли на глибині десяти метрів. Навколо нас кружляли зграйки найрізноманітніших рибок, більш численних, аніж птахи в повітрі, і куди моторніших, але жодна водяна дичина, гідна рушничного пострілу, не трапилася нам на очі.

Раптом капітан Немо знову скинув рушницю до плеча і став прицілюватися в якусь істоту, що миготіла в кущах. Він спустив курок. Почувся слабкий свист, і убита тварина упала в п'яти кроках від нас.

Це була чудова морська видра, калан, єдине чотириноге, що живе тільки у морях. Хутро видри, що досягає півтора метра, темно-коричнєве, на кінчиках сріблясто-біле із досить ніжним підшерстям, високо цінується на російському і китайському ринках. За тонкістю і шовковистістю хутро нашої видри мало коштувати принаймні дві тисячі франків. Я з інтересом розглядав цей цікавий зразок ссавця з пласкою головою, короткими вухами, круглими очима, білими котячими вусами, із сильно розвинутою перетинкою між кінцівками лапок, з пухнастим хвостом. Цей коштовний хижий звір, на

якого полюють, улаштовуючи цілі облави, стає надзвичайно рідкісною здобиччю і зустрічається найчастіше в північній частині Тихого океану, де теж, імовірно, незабаром зникне.

Супутник капітана Немо звалив убиту тварину собі на плечі, і ми знову рушили в дорогу.

Цілу годину йшли ми піщаною рівниною. Місцями дно піднімалося настільки, що якихось два метри відокремлювало нас від поверхні океану. І тоді я бачив, як відображення наших постатей у воді бігли в зворотному напрямку, а інші відображення, догори ногами, пливли над нашими головами.

Крім цього було ще одне явище, гідне уваги. Над нами безупинно проносилися хмари, що миттєво згущувалися і миттєво танули. Поміркувавши, я зрозумів, що виникнення хмар пояснюється постійною зміною товщі водяного шару над нами, і, придивившись, помітив навіть білі "баранці" на гребенях хвиль. Прозорість води була така, що чітко було видно обриси великих морських птахів, що пролітали над океаном.

Саме тоді я став свідком наймайстернішого пострілу, що коли-небудь доводилося спостерігати мисливцю.

Над нами літав на широко розпростертих крилах якийсь великий птах. І коли він летів на відстані кількох метрів від поверхні моря, супутник капітана Немо прицілився і підстрелив птаха. Птах каменем упав у море, і сила падіння була така велика, що, подолавши опір води, він упав майже в руки влучного стрільця. Це був альбатрос, чудовий представник загону морських птахів. Імпровізоване полювання анітрохи не сповільнило нашого похідного маршруту. Протягом двох годин ми йшли то піщаною рівниною, то серед лугів морських водоростей. Я буквально знемагав, аж раптом слабка

смужка світла розсіяла темряву вод довкола. Це був прожектор "Наутилуса"! Ще якихось двадцять хвилин — і ми на борту судна! Нарешті я зітхну вільно! Мені починало здаватися, що кисень у моєму резервуарі уже вичерпується. Але я не передбачав, що ненавмисна зустріч трохи сповільнить наше повернення до "Наутилуса".

Я йшов кроків за двадцять від супутників. Раптом капітан Немо круто розвернувся і швидко попростував до мене. Могутньою рукою він пригнув мене до землі, його супутник зробив так само з Конселем. У першу хвилину я не знав, що й подумати про цей раптовий випад, але, побачивши, що капітан лежить нерухомо поруч мене, я заспокоївся.

Я лежав розпростертий на землі, під прикриттям водоростей. Глянувши угору, я побачив, що над нами проносяться якісь величезні фосфоресціюючі істоти.

Кров застигла в моїх жилах. Я упізнав страшних морських хижаків. Це були дві акули, жахливі акули-людожери з величезним хвостовим плавцем, тьмяними скляними очима, із пухирчастими, просоченими світною речовиною плямами на морді. Страхітлива пащека, здатна одним рухом своєї залізної щелепи розмолоти на друзки людину! Не знаю, чи займався в цей час Консель класифікацією акул, що ж до мене, то я дивився на їхнє сріблясте черево, грізну пащу із страшними зубами, швидше як жертва, аніж як учений-натураліст.

На наше превелике щастя, у цих ненажерливих тварин поганий зір. Розпустивши свої темні плавці, вони промчали повз, не помітивши нас; і ми якимось дивом позбулися небезпеки більш страшної, аніж зустріч із тигром у глухому лісі.

Через півгодини ми підійшли до "Наутилуса", яскравий прожектор якого вказував нам шлях. Люк

був відкритий, і, як тільки ми ввійшли в кабіну, капітан Немо зачинив зовнішні двері. Потім він натиснув кнопку. Насоси усередині судна запрацювали, що було видно по тому, як спадає рівень води навколо пас. Через кілька секунд у кабіні не залишилося і краплі води. Тоді розчахнулися внутрішні двері, і ми потрапили в гардеробну.

Не без зусиль зняли ми свої скафандри, і я, змучений, напівсонний, падаючи від втоми, але абсолютно зачарований чудесною підводною прогулянкою, доплентав, нарешті, до своєї каюти.

Глава вісімнадцята ЧОТИРИ ТИСЯЧІ ЛЬЄ ПІД ВОДАМИ ТИХОГО ОКЕАНУ

Прокинувшись вранці, 18 листопада, я відчув себе цілком відпочилим. Вийшовши на палубу "Наутилуса", я почув, як помічник капітана вимовляє свою традиційну фразу. І раптом я збагнув її зміст. Мова йшла, звичайно, про стан моря, вірніше, про відсутність небезпеки: "На морі спокійно!"

Неозора водна широчінь! Ні вітрила на обрії. Ані скель острова Креспо! За ніч вони зникли з виду. Перед очима синє море! Море поглинуло усі барви сонячного спектра, залишилася одна лише блакить! Морська гладінь, вся в переливах легких брижів, дуже скидалася на муарову тканину.

Я замилювався чарівним пейзажем океану. Але тут піднявся на палубу капітан Немо. Він узявся до астрономічних спостережень, не зауважуючи, здавалося, моєї присутності. Потім він обіперся на штурвальну рубку і утупив погляд у неозору далечінь.

Тим часом на палубу піднялися чоловік двадцять матросів "Наутилуса". Вони почали вибирати сіті, закинуті напередодні вночі. Це були кремезні міцні люди різних національностей, але всі європейського

типу. Я без труда упізнав ірландців, французів, слов'ян, одного грека чи крітянина. Вони були скупі на слова і спілкувалися між собою на якомусь незрозумілому наріччі, походження якого я не міг розгадати. Отже, я не міг розмовляти з ними.

Сіті витягли на борт судна. Це була подоба нормандського невода, величезного мішка, що завдяки верхнім поплавцям і ланцюгу, просмикнутому в нижні петлі, тримається папіврозкритим у воді. Мішок цей, прикріплений до корми сталевими тросами, шкребе дію океану і вибирає в себе усе, що трапляється на шляху судна. Цього ранку у сіті втрапили цікаві зразки океанської фауни: ляг-ва-риба із сімейства рукоперих, прозвана за свої кумедні рухи клоуном, спинороги, оперезані червоними стрічками, здатний роздуватися отруйний скалозуб, маслинові міноги, срібполускуваті саргани, питкохвости із сильно розвиненими електричними органами, що не поступаються потужністю органам гіміота і ската, зеленуваті тріскові бички різних видів і, нарешті, кілька великих риб: товстоголовка з опуклою головою, завдовжки з метр, безліч чудових макрелей, помережаних сріблом і лазур'ю, три чудових тупці, яких не врятувала від невода швидкість їхніх рухів.

Я думаю, що цього разу сіті принесли не менше тисячі фунтів "риби. Вдалий улов, але аж ніяк не дивний! Сіті закидаються на кілька годин і, тягнучись за судном, вибирають у свої тенета всіх мешканців водного світу, які тільки зустрінуться на шляху. І надалі нам не бракуватиме чудового улову — запорукою тому швидкохідність "Наутилуса" і притягальна сила його прожектора.

Багаті дарунки океану були негайно спущені до камбузу; частина улову була залишена про запас, інша — до столу.

Риболовля була завершена, запас повітря в резервуарах поновлений, і я, вирішивши, що "Наутилус" знову піде під воду, хотів спуститися у свою каюту; але тут капітан Немо повернувся в мій бік і без усяких передмов сказав:

— Погляньте-но на океан, пане професоре, хіба це не жива істота? Інколи гнівна, інколи ніжна! Уночі він спав, як і ми, і от прокидається в доброму настрої після спокійного сну!

Ні привітання, ні побажання доброго ранку! Здавалося, ця загадкова людина продовжує почату розмову.

— Подивіться, — говорив він, — океан пробуджується під ласкавим сонячним промінням! Він починає денне життя! Як цікаво спостерігати за проявами життєдіяльності його організму! У нього є серце, є артерії, і я цілком згоден із учепим Морі, котрий відкрив у світовому океані циркуляцію води, таку ж реальну, як циркуляція крові в жилах живої істоти!

Капітан Немо не очікував відповіді, а я вважав зайвим переривати його мову порожніми "так", "звичайно", "цілком правильно", "справді". Він говорив ніби сам із собою і після кожної фрази надовго вмовкав. Він міркував уголос.

— Так, — продовжив він, — у світовому океані відбувається постійна циркуляція води, обумовлена зміною температури, наявністю солей і мікроорганізмів. Зміна температури визначає щільність води, і, як наслідок цього, утворюються течії і протитечії. Випаровування води, незначне в полярних областях і досить значне в екваторіальних зонах, породжує постійний обмін між тропічними і полярними водами. Окрім того, я виявив постійну вертикальну циркуляцію від поверхневих вод до

глибинних і від глибинних до поверхневих, що є справжнім диханням океану! Океанічні води, прогріті в поверхневих шарах теплих зон океану, мчать в холодні зони, де завдяки охолодженню стають більш щільними, а отже, і більш важкими, опускаються донизу і заповнюють глибини океану. Поступово піднімаючись нагору до екваторіальної зони і прогріваючись, вони знову потрапляють у зони високих широт. Коло полюса вам будуть очевидні наслідки цього процесу, і ви поцінуєте передбачливість природи, адже в силу цього закону вода перетворюється в лід тільки у поверхневих шарах!

У той час як капітан Немо промовляв останні слова, я подумав: "Полюс! Невже цей сміливець хоче прямувати до полюса?"

Капітан замовк, спрямувавши погляд на водну стихію, що її він так ретельно і безупинно вивчав. Після короткої паузи він сказав:

— Море містить у собі неабияку кількість солей. І якби удалось зібрати всю сіль, розчинену у світовому океані, обсяг її становив би чотири з половиною мільйони кубічних лье. І якби розсипати цю сіль рівномірно по всій земній кулі, утворився б соляний покрив понад десять метрів завтовшки. Не подумайте, що наявність солей у морській воді є примхою природи. Ні! Сіль зменшує випаровування води, охороняє від вивітрювання водяних парів і тим самим рятує від надмірності опадів помірні пояси нашої планети. Важлива роль! Почесна роль— врівноважувати дію стихій па земній кулі!

Капітан Немо знову замовк, випростався, зробив кілька кроків по палубі і знову підійшов до мене.

— Що ж до мільярдів дрібних істот, які мільйонами кишать у кожній краплі води, то роль їх не менш

важлива. Вони поглинають морські солі, вбирають у себе розчинене у воді вапно й у вигляді поліпів і мадрепорових коралів є справжніми рифоутворювачами! Умираючи, вони знову віддають воді різні мінеральні речовини, а частково відкладають їх у вигляді кістяків на морському дні. У такий спосіб здійснюється вічний кругообіг, вічне життя! Життя більш напружене, ніж на суші, більш плідне, нескінченне, що охоплює воістину кожную краплю води в океані, у цьому середовищі, як вважають, згубному для людини, але життєдайному для міріадів істот — і для мене!

Промовляючи ці слова, капітан Немо зовсім змінився і це справило на мене сильне враження.

— І справжнє життя, — додав він, — тут, тільки тут! Я вірю в можливість створення підводних міст, побудови підводних будинків, котрі, як "Наутилус", щоранку будуть підніматися на поверхню океану, щоб запастися свіжим повітрям, міст вільних, міст незалежних. І, хто знає, коли який-небудь деспот...

Капітан Немо увірвав фразу загрозливим жестом. Потім, звертаючись до мене і ніби прашучи відключитися від похмурих думок, запитав:

— Пане Аронаксе, чи відома вам глибина океану?

— Відомі результати вимірів, капітане!

— А які цифрові дані вимірів? При нагоді я міг би їх перевірити.

— Цифрові дані, наскільки я пам'ятаю, такі... — став пригадувати я. — Якщо не помиляюся, середня глибина в північній частині Атлантичного океану, відповідно до вимірів, сягає восьми тисяч двохсот метрів, а в Середземному морі двох тисяч п'ятисот метрів.

Найбільш вдалі виміри були зроблені в південній частині Атлантичного океану, приблизно на тридцять п'ятому градусі широти. Результати: дванадцять тисяч метрів, чотирнадцять тисяч дев'ясот один метр і п'ятнадцять тисяч сто сорок дев'ять метрів. Коротше кажучи, якби дно світового океану було приведено до одного рівня, середня океанічна глибина дорівнювала б приблизно семи кілометрам.

— Чудово, пане професоре, — відповідав капітан Немо. — Сподіваюся надати вам більш точні дані. Що стосується середньої глибини цієї частини Тихого океану, то можу вам сказати, що вона не перевищує чотирьох тисяч метрів.

Сказавши це, капітан Немо попростував до люка і зійшов униз по залізній драбинці. Я пішов за ним. Гвинт майже в ту ж хвилину став обертатися, і лаг показав швидкість двадцять миль на годину.

Минали дні, за ними тижні, а капітан Немо не ошаслилював мене своїми відвідинами. Я зустрічався з ним дуже рідко. Помічник капітана щоранку якнайретельніше позначав на карті курс корабля, і я міг із точністю визначити місцезнаходження "Наути-луса".

Консель і Лепд спілкувалися зі мною годинами. Консель розповідав своєму другові про те, які чудеса довелось йому побачити під час нашої підводної прогулянки, і канадець шкодував, що не брав у ній участі. А я утішав його, запевняючи, що ще не раз випадє нагода відвідати океанічні ліси.

Майже щодня на кілька годин залізні стулки в салоні розсовувалися, і нам надавалося право проникати в таємниці підводного світу.

"Наутилус" тримав курс на південний схід і йшов на глибині ста — ста п'ятдесятьох метрів під рівнем океану. Але якось, із примхи капітана, судно занурилося в глибинні води на дві тисячі метрів. Стоградусний термометр показував $4,25^{\circ}$ — температуру, начебто звичайну для цих глибин під усіма широтами.

Двадцять шостого листопада, о третій годині ранку, "Наутилус" перетнув тропік Рака під 172° довготи. 27 листопада ми минали Сандвічеві острови, де 14 лютого 1779 року загинув знаменитий капітан Кук. Ми пройшли, отже, чотири тисячі вісімсот шістдесят лье від початку нашої подорожі. Уранці, вийшовши на палубу, я побачив за дві милі під вітром острів Гаваї, найбільший із семи островів, що утворюють Гавайський архіпелаг. Я бачив чітко оброблені поля, передгір'я і ланцюги гір уздовж узбережжя, вулкани, над якими панує Мауна-Кеа, що височить на п'ять тисяч метрів над рівнем моря. Сіті, з-поміж багатьох зразків фауни цих місць, виловили кілька екземплярів віялоподібної павопії, поліпа надзвичайно витонченої форми, типового мешканця цієї частини океану.

"Наутилус" як і дотепер тримав курс на південний схід. 1 грудня він перетнув екватор під 142° довготи, а 4 грудня, після швидкого переходу, не позначеного нічим примітним, ми підійшли до Мар-кізьких островів.

На відстані трьох миль від берега, під $8^{\circ}57'$ південної широти і $139^{\circ}32'$ західної довготи, вимальовувався пік Мартіп на Нукухіва, найбільшому з Маркізьких островів, що належать Франції. Я міг розгледіти лише обриси лісистих гір на обрії, оскільки капітан Немо не любив наближатися до землі. У цих водах потрапили в сіті чудові зразки риб: корифеми з лазурними плавцями і золотим хвостом, незрівнянні за ніжністю їхнього м'яса, коралові губані, майже без

луски, але дуже смачні, коралові риби-осторинки з кістяною щелепою, жовтуваті дрібні тунці, тасари, які на смак не поступаються макрелі, — риби, гідні почесного місця в нашій їжі.

Проминувши ці чудесні острови під охороною французького флоту, "Наутилус" з 4 по 11 грудня пройшов близько двох тисяч миль.

Плавання ознаменувалося зустріччю з величезною кількістю кальмарів, цікавих молюсків, споріднених із каракатицею. Французькі рибалки називають їх "летючі волосатики". Кальмари належать до класу головоногих, підкласу двозябрових, до якого належать і каракатиці й аргонавт "паперовий ботик". Ці тварини уважно вивчалися давніми натуралістами і, займаючи почесне місце в метафорах античних ораторів, користувалися не меншим успіхом за столом багатих громадян, так принаймні стверджує Атеней, давньогрецький лікар, попередник знаменитого Галеа.

У ніч з 9 на 10 грудня "Наутилус" зустрів на своєму шляху цілі полчища молюсків. З настанням ночі тварини, піднявшись з морських безодень у верхні шари і пливучи міграційними шляхами оселедця і сардин, переміщалися з помірної зони в зони більш теплі. Звичайна міграція морських організмів, що охоплює величезні маси, обчислювані мільйонами тонн! •

Ми спостерігали крізь товсті кришталеві стекла, як кальмари, із силою викидаючи воду зі своєї так званої "воропки" зворотними поштовхами, за "ракетним" принципом, моторно перебираючи своїми десятима щупальцями, що маяли навколо їхньої голови, як живі змії Горгони, переслідували з дивовижною швидкістю риб і молюсків, — пожирали дрібних і у свою чергу пожиралися більшими. "Наутилус", попри швидкість свого ходу,

протягом багатьох годин йшов у оточенні цих тварин, що їх незліченно потрапляло у сіті. Я упізнав представників дев'яти видів, відповідно до класифікації Д'орбіньї, типових для тихоокеанської фауни.

Море щедро розгортало перед нами картини, щодалі чарівніші! Воно різноманітило їх до нескінченності. Воно змінювало без утоми декорації й обстановку сцени, радує око. Воно не тільки розважало нас, дозволяючи спостерігати живих істот у рідній їм стихії, але і відкривало нам свої самі найпотаємніші скарби.

Удень, 11 грудня, я читав у салоні книгу з бібліотеки капітана Немо. Нед Ленд і Консель при розсунутих ставнях милувалися яскраво освітленими водами. "Наутилус" стояв на місці. Наповнивши резервуари, судю трималося на глибині тисячі метрів, у шарах малої населеності, де велика риба зустрічається надзвичайно рідко.

Я читав чарівну книгу Жака Маса "Служники шлунка", захоплюючись винятковою дотепністю автора, аж раптом Консель покликав мене.

— Чи не зволить ваша милість підійти сюди на хвилину? — сказав він якимось дивним голосом.

— Що трапилося, Консель?

— Чи не зможете глянути.

Я встав, підійшов до вікна, глянув назовні.

У просторі, яскраво освітленому прожектором "Наутилуса", видпілося зависле у воді якесь чорне громаддя. Я пильно вдивлявся, розглядаючи цю гігантську китоподібну істоту. І раптом у мене майнув здогад.

— Корабель! — вигукнув я.

— Так, — відповідав канадець, — затонулий корабель із перебитим рангоутом!

Нед Ленд не помилявся. Перед нами був корабель, що зазнав катастрофи, з перерізними вантами, які безпомічно висіли на ланцюгах. Корпус судна був ще в доброму стані; здавалося, аварія корабля відбулася усього кілька годин тому. Уламки трьох щогл, котрі виступали над палубою ледь на два фути, свідчили, що команді судна довелося пожертвувати рангоутом. Наповнившись водою, судно нахилилося на бакборт. Який жаль викликало це судно! Але ще більший смуток охопив нас при вигляді трупів на палубі, прив'язаних канатами! Я нарахував шість трупів: чотири чоловічих — один так і застиг, стоячи біля керма, — один жіночий. Жінка з дитиною на руках висунулася наполовину з ґратчастого отвору юта!

Вона була молода. При яскравому світлі прожектора я міг навіть розрізнити риси її обличчя, ще не торкнутого тлінню. У розпачі вона підняла над головою дитину, що чіплялась рученятами за материнську шию! Обличчя чотирьох моряків, котрі в останньому зусиллі намагалися розірвати мотузки, що зв'язували їх з потоплючим судном, воістину були жахливі! Один лише керманич, із прилиплим до чола сивим волоссям і ясным обличчям, зберігав спокій і, стискаючи штурвал у руках, здавалося, продовжував керувати своїм трищогловим кораблем у його останню путь в безоднях океану!

Яке страшне видовище! Мовчки, з калатанням серця, спостерігали ми, не відводячи очей, цю картину аварії корабля, що ніби зафіксувала мить катастрофи!

А ненажерливі акули вже зліталися на запах людського м'яса!

І поки "Наутилус", лавіруючи, огинав корпус затонулого корабля, я встиг прочитати на його кормі:

"ФЛОРИДА" ЗУНДЕРЛАНД

Глава дев'ятнадцята ВАНІКОРО

Трагічна загибель "Флориди" не була якимось винятковим випадком катастроф на морі. І згодом, плаваючи в морях найбільш судноплавних, ми все частіше зустрічали остови суден, що зазнали аварії, вони догнівали у воді; а на самісінькому дні моря іржавіли гармати, ядра, якорі, ланцюги і тисячі інших залізних уламків.

Одинадцятого грудня ми наблизилися до берегів архіпелагу Паумоту, що були Бугенвільською "небезпечною групою островів", розкиданих протягом п'ятисот льє, зі сходу-південно-сходу на захід-північно-захід, під $13^{\circ}30'$ — $20^{\circ}50'$ південної широти і $125^{\circ}30'$ — $151^{\circ}30'$ західної довготи, від острова Дюсі до острова Лазарева (Матахіва).

Цей архіпелаг займає площу в триста сімдесят квадратних льє і складається із шістдесятьох груп островів, з-поміж них знаходиться і група Гамбье (Мангарева), що належить Франції. Це коралові острови. Повільна, але безупинна робота поліпів згодом приведе до того, що всі ці острови з'єднаються між собою. Затим новоутворений масив суші приєднається рано чи пізно до сусіднього архіпелагу, і між Новою Зеландією і Новою Каледонією, простягнувшись аж до Маркізьких островів, виникне п'ятий материк.

Якось я заговорив на цю тему з капітаном Немо, але він сухо відповів мені:

— Потрібні нові люди, а не нові континенти!

Тримаючись наміченого курсу, "Наутилус" проходив поблизу острова Клермон-Тоннер, найдивовижнішого з островів усієї групи, відкритої 1822 року капітаном "Мінерви" Беллом. І тут мені випала нагода спостерігати колонії мадрепорових коралів, яким зобов'язані своїм походженням острови в цій частині Тихого океану.

Мадрепорові корали — справжні рифоутворювачі, їх не треба змішувати з іншими видами коралів. Це морські тварини, що мають вапняний кістяк. Одміни у структурі їхнього кістяка дали моєму знаменитому вчителю Мільн-Едвардсу підстави розділити їх на п'ять загонів. Мільярди цих мікроскопічних тварин створюють своїми вапняними скелетиками могутні спорудження: берегові рифи, острови. В одному місці вони утворюють лагуну, замикаючи океанські води в кільце подовженого атола. А там споруджують бар'єрні рифи, подібні до рифів, що оперізують береги Нової Каледонії і багатьох островів Паумоту. А в інших місцях, як на островах Товариства і на острові Маврикія, вони зводять рифові бескиди, високі стрімкі скелі, коло підніжжя яких глибина океану значна.

Ми йшли на відстані декількох кабельтових від підніжжя острова Клермон-Тоннер, і я не міг надивуватися гігантським спорудженням, створеним такими мікроскопічними здичами. Ці своєрідні громаддя є в основному витвором мадрепорових коралів, а також коралових поліпняків, відомих під назвою міллепорових (з гідроїдних), дірчастих — поритів, зіркових — астрей і мозкови-ків — меандрин. Вапняні поліпняки, а саме, види, що утворюють рифи й острови, тримаються берегів суші. Хвилі і вітер приносять до живих поліпняків уламки коралів, черепашок та інше. Спочатку утворюється береговий риф; потім смуга поліпняків, поступово відступаючи від берега, утворює

бар'єрний риф; з тим відбувається занурення центрального коралового острова нижче рівня моря, і, таким чином, з'являється атол. Така принаймні теорія Дарвіна, що пояснює походження атола, — теорія, на мою думку, більш близька до істини, ніж твердження його супротивників, що буцімто основою для наростання живих поліпняків слугують вершини гір або кратери вулканів, які не досягають усього кількох футів до поверхні океану.

Я міг спостерігати поблизу ці цікаві вапняні цокілі, занурені на триста метрів у морські глибини, які мерехтіли перламутровим полиском при яскравому світлі наших електричних вогнів.

Консель запитав мене, скільки часу вимагає зведення таких колосальних масивів, і був украй подивований, коли я відповів йому, що, за підрахунками учених, товща коралових відкладень за сто років збільшується на одну восьму дюйма(1).

(1) Як показали більш пізні спостереження, коралові поліпняки ростуть набагато швидше, даючи іноді за рік десять і більше сантиметрів. (Прим, ред.)

— Отже, щоб звести такі стіни, — сказав він, — треба було...

— Сто дев'яносто дві тисячі років, друже Консель! Біблійне літочислення, очевидно, занадто омолодило Землю. Крім того, кам'яновугільна формація, інакше кажучи, мінералізація допотопних лісів, вимагала ще більш тривалого часу. Утім, маю сказати, що під біблійними днями створення світу слід розуміти цілі епохи, а не проміжок часу між сходом сонця, тим більше що, як свідчить Біблія, сонце створене не в перший день творіння.

Коли "Наутилус" піднявся на поверхню океану, я міг охопити оком ледь висунутий з води острів, що поріс

густим лісом, Клер-мон-Тоннер. Морські шторми і бурі запліднили, очевидно, вапняний ґрунт острова. Зерно, принесене ураганом із сусідньої суші, упало якось на цей ґрунт, удобрений залишками морських риб, що розклалися, і водоростей, і принесло багаті сходи. Хвилі викинули на острів кокосовий горіх, що дозрів на далекому березі. Зерна дали паростки. Виросли дерева. Дерева затримували випари води. Виник струмок. Острів поступово покритися рослинністю. Морською течією, разом зі стовбурами дерев, вирваних із землі на сусідніх островах, були занесені різні мікроорганізми, хробаки, комахи. Черепахи стали класти тут свої яйця. Птахи

звили гнізда на молодих деревцях. Поступово розвинулося життя світу тварин. І, приваблюючи свіжістю зелені і родючістю ґрунту, на острові з'явилася людина. Так утворилися коралові острови — величний витвір мікроскопічних тварин.

До вечора Клермон-Топпер зник, і "Наутилус". різко змінив курс. Пройшовши тропік Козерога під 135° довготи, підводний корабель направився па захід-північно-захід і пройшов усю зону між тропіками. Хоча промені тропічного сонця і були пекучі, ми все-таки не страждали від спеки, бо на глибині тридцяти — сорока метрів температура води не перевищувала десяти — дванадцяти градусів.

П'ятнадцятого грудня ми пройшли на захід від мальовничого архіпелагу Товариства і чарівного острова Таїті, перлини Тихого океану. Уранці за кілька миль під вітром я побачив високі вершини цього острова. У його водах ми виловили кілька чудових риб: білом'ясних тунців, альбакорів і схожих на морських змій риб мурен.

"Наутилус" пройшов вісім тисяч сто миль. Коли ми проходили між архіпелагом Табу, де загинули екіпажі "Арго", "Порт-о-Пренса" і "Дюк оф Портланда", і

архіпелагом Мореплавців, де був убитий капітан Лаигль, друг Лаперуза, лаг "Наутилуса" відзначив дев'ять тисяч сімсот двадцять миль. Потім ми обійшли архіпелаг Фіджі, де були убиті матроси з команди "Юпіон" і капітан Бюро з Нанта, командир корабля "Люб'язна Жозефіна".

Архіпелаг Фіджі простягся на сто льє з півночі на південь і на дев'яносто льє зі сходу на захід, під 6° і 2° південної широти і 174° — 179° західної довготи. Це була група островців, бар'єрних рифів і островів, з яких найбільші — Віт-Леву, Вануа-Леву і Кан-діобон.

Острови ці були відкриті Тасманом у 1643 році; у тому ж році Торрічеллі винайшов барометр, а Людовик XIV вступив на престол. Надаю судити читачу, яка з цих подій була кориснішою для людства! У 1774 році ці острови відвідав Кук, у 1793 році Д'антр-касто, і, нарешті, у 1827 році Дюмон Д'юрвіль, що розплутав географічний хаос цього архіпелагу.

"Наутилус" ішов біля бухти Вайлеа, пам'ятної у зв'язку з трагічними пригодами капітана Діллона, що перший висвітлив таємницю загибелі кораблів Лаперуза.

Ми кілька разів закидали драгу і витягли безліч чудових устриць. Дотримуючись настанови Сенеки, ми розкривали скойки відразу за столом і ковтали устриці з жадібністю. Ці молюски належать до виду, відомого під назвою *Ostrea lamel-losa*, надзвичайно розповсюдженого на Корсиці.

Бухта Вайлеа, певне, була велика; і якби не найлютіші вороги устриць — морські зірки і краби, що пожирають молодих молюсків у величезній кількості, скупчення скойок привело б до тьовно-го обміління бухти, якщо врахувати, що кожний молюск відкладає до двох мільйонів яєць.

І якщо Неду Ленду цього разу не довелося каятися у своїй зажерливості, то лише через те, що устриці — єдина страва, що не загрожує розладом шлунка. Справді, потрібно з'їсти не менше шістнадцяти дюжин цих двостулкових молюсків, щоб організм людини отримав триста п'ятнадцять грамів азотистих речовин, необхідних для його харчування протягом дня.

Двадцять п'ятого грудня "Наутилус" ішов повз острови Ново-Гебридського архіпелагу, відкритого Квіросом у 1606 році, дослідженого Бугенвілем у 1768 році, який отримав своє нинішнє найменування від Кука в 1773 році. Група ця складається в основному з дев'яти великих островів, що розташувалися один за одним протягом ста двадцяти льє з північно-північно-заходу до південно-півдешю-сходу, під 15° — 2° південної широти і $164''$ — 168° довготи. Опівдні ми проходили досить близько від острова Ору; і у мене залишилося від нього враження суцільного лісового масиву, увінчаного високим гірським піком.

У той день було Різдво, і Нед Ленд, як мені здалося, зажурився, згадуючи традиційний "Christmas" — справжнє сімейне свято, до фанатизму шановане протестантами.

Капітан Немо не з'являвся уже цілий тиждень. Нарешті, ранком 27 грудня він ввійшов до салону так невимушено, немов ми розсталися з ним яких-небудь п'ять хвилин тому. Я саме шукав на карті місце проходження "Наутилуса". Капітан підійшов до мене і, показавши точку на карті, лаконічно мовив:

— Ванікоро.

Назва подіяла на мене магічно. Це була назва островів, коло яких загинули кораблі Лаперуза. Я підхопився на ноги.

— "Наутилус" тримає курс на Ванікоро? — запитав я.

— Так, пане професоре, — відповів капітан.

— І я можу побувати на цих знаменитих островах, де потерпіли аварію кораблі "Бусоль" і "Астролябія"?

— Якщо захочете, пане професоре.

— А як далеко до Ванікоро?

— Та ось і Ванікоро, пане професоре.

Разом з капітаном Немо я піднявся па палубу і очима жадібно уп'явся в обрій.

На північному сході виднілися два острови, різні за величиною, але, безсумнівно, вулканічного походження, оточені кораловим рифом приблизно до сорока миль в окружності. Ми були поблизу острова Ванікоро. Вірніше, ми були коло входу в маленьку гавань Вану, розташовану під $16^{\circ}4'$ південної широти і $164^{\circ}32'$ східної довготи. Острів, здавалося, був суцільно покритий зеленню, починаючи від берега до гірських вершин, над якими височіла вершина Капого заввишки чотириста сімдесят шість туазів.

"Наутилус", увійшовши через вузьку протоку усередину коралового бар'єра, опинився за лінією прибою, у гавані, глибина якої доходила тридцяти-сорока сажнів. У тіні мангрів виднілися постаті дикунів, які з неабияким подивом стежили за нашим судном. Може, вони сприймали чорний веретеноподібний корпус "Наутилуса" за якусь китоподібну тварину, якої треба було побоюватися?

Капітан Немо запитав мене, що мені відомо про загибель Лаперуза.

— Те, що відомо усім, капітане, — відповів я.

— А чи не можете ви посвятити мене в те, що відомо всім? — не без іронії запитав капітан.

— Дуже охоче!

І я став переказувати йому зміст останніх повідомлень Дюмои Д'юрвіля.

От короткий виклад подій.

Лаперуз і його помічник, капітан де Лангль, у 1785 році були послані Людовиком XVI у кругосвітнє плавання на корветах "Бусоль" і "Астролябія" і безвісти щезли.

У 1791 році французький уряд, стривожений долею двох корветів Лаперуза, спорядив рятувальну експедицію під командою Бруні Д'антркасто, у складі двох фрегатів "Решерш" та "Еспе-ранс", що вийшли в плавання з Бреста 28 вересня.

Два місяці згодом стало відомо зі свідчень якогось Боуена, капітана корабля "Албермель", що уламки якихось суден були помічені коло берегів Нової Джорджії. Але Д'антркасто, не знаючи про це повідомлення, — треба сказати, досить сумнівне, — тримав свій шлях до островів Адміралтейства, що у рапорті капітана Гунтера вказувалися як місце аварії корабля корветів Лаперуза.

Пошуки Д'антркасто були безуспішні. Корвети рятувальної експедиції пройшли повз Ванікоро, не зупиняючись, і плавання для них закінчилося трагічно, бо експедиція коштувала життя самому Д'антркасто, двом його поміщикам і багатьом матросам з команди корветів.

Першим па безсумнівні сліди загибелі кораблів Лаперуза напав старий морський вовк, капітан Ділон, що чудово знав Тихий океан. 15 травня 1824 року його корабель "Святий Патрік" проходив повз

острів Тікопія, що належить до Ново-Гебридської групи. Там якийсь тубілець, що приплив до корабля в пірозі, продав капітану срібний ефес шпаги, на якому збереглися сліди якогось напису. Той же тубілець розповів Ділопу, що шість років тому він бачив па Ванікоро двох європейців з екіпажу кораблів, які розбилися об рифи поблизу цього острова.

Ділон збагнув, що мова йде про корвети Лаперуза, зникнення яких хвилювало увесь світ. Він вирішив йти до Ванікоро, де, за словами тубільця, збереглися ще сліди аварії корабля. Але вітри і течії не дозволили Ділону здійснити його намір.

Ділон повернувся до Калькутти. Там він зумів зацікавити своїм відкриттям Азіатське товариство й Ост-Індську компанію, і в його розпорядження був наданий корабель, що також одержав назву "Решерш". 23 січня 1827 року, супроводжуваний французьким представником, Ділон відплив з Калькутти.

Після кількох зупинок у різних пунктах Тихого океану 7 липня 1827 року корабель "Решерш" кинув, нарешті, якор у тій самій гавані Вану, де зараз стояв "Наутилус".

Ділон знайшов тут безліч залишків аварії корабля: якорі, інструменти, блокові стропи, каменемети, вісімнадцятифунтове ядро, уламки астрономічних приладів, шматок гакаборту і бронзовий дзвін із написом: "Відлитий Базеном", із клеймом ливарні Брестського арсеналу і датою "1785". Не залишалось ані найменшого сумніву!

Ділон, продовжуючи пошуки доказів, пробув на місці катастрофи до жовтня місяця. Потім він підняв якор і через Нову Зеландію пішов до Калькутти. 7 квітня

1828 року він повернувся у Францію і був милостиво прийнятий Карлом X.

У той же самий час Дюмон Д'юрвіль, нічого не знаючи про відкриття Ділона, продовжував пошуки слідів аварії корабля в зовсім іншому напрямку. Зі слів одного китобоя йому стало відомо, що в дикунів Луїзіани і Нової Каледонії бачили медаль і хрест св. Людовика.

Дюмон Д'юрвіль, командир "Астролябії", вийшов у море і через два місяці після того, як Ділон залишив Ванікоро, кинув якір у Гобарт-Тоупа. Тут він довідався про наслідки пошуків Ділоа і крім того ознайомився зі свідченнями якогось Джемса Гоббса, помічника капітана "Юніона" з Калькутти, що твердив, буцімто приставши до острова, який лежить під 8°18' південної широти і 156°30' східної довготи, він нібито бачив у тубільців залізні бруси і шматки червоної тканини.

Дюмон Д'юрвіль, збентежений цими суперечливими свідченнями і не знаючи, чи можна їм вірити, зважився все-таки йти слідами Ділоа.

Десятого лютого 1828 року корвет "Астролябія" підійшов до острова Тікопіа. Узавши на борт лоцманом і перекладачем колишнього матроса, що обжився на цьому острові, судно взяло курс на Вапікоро. Підійшовши до острова 12 лютого, "Астролябія", лавіруючи між його кораловими рифами, тільки 20 лютого, переборовши рифові бар'єри, ввійшла в гавань Вану.

Двадцять третього лютого матроси "Астролябії", повернувшись з обстеження острова, принесли кілька малоцінних уламків. Тубільці відмовилися показати їм місце катастрофи, буцімто не зрозумівши їх. Поводження тубільців було підозрілим і наводило на думку, що вони погано

обійшлися з потерпілими аварію корабля. Вони начебто боялися, що Дюмон Д'юрвіль з'явився помститися за Лаперуза і його бідолашних супутників.

Нарешті, 26 лютого, спокусившись подарунками і зрозумівши, що їм не загрожує розплата за вчинене, тубільці вказали помічнику капітана Жаконо місце катастрофи.

Там, на глибині трьох-чотирьох сажнів під водою, між рифами Паку і Вану, лежали якорі, гармати, залізні і свинцеві чушки баласту, що покрилися уже вапняними відкладеннями. Шлюпка і китобійне судно з "Астролябії" попливли до цього місця і на превелику силу підняли з дна якір, вагою тисяча вісімсот фунтів, гармату, що стріляла восьмифунтовими ядрами, одну свинцеву чушку і дві мідні каменеметальні мортири.

Дюмон Д'юрвіль, розпитавши тубільців, довідався, що Лапе-руз, котрий втратив обидва кораблі, що розбилися об рифовий бар'єр острова, побудував із уламків невелике суденце і пустився в плавання, щоб знову потерпіти аварію... Де? Цього ніхто не знав.

Командир "Астролябії" спорудив під верховіттям мангрів пам'ятник відважному мореплавцю і його супутникам. Це була проста чотиригранна піраміда на кораловому п'єдесталі. Ні шматочка металу, на який так ласі тубільці, не пішло на цей пам'ятник!

Дюмон Д'юрвіль хотів відразу знятися з якоря. Але команда "Астролябії" була виснажена лихоманкою, що лютувала в цих місцях, та й сам він був хворий. Він зміг пуститися в зворотний шлях тільки 17 березня.

Тим часом французький уряд, думаючи, що Дюмон Д'юрвіль не знає про відкриття Ділоа, послав на

Вапікоро корвет "Байо-нез", під командою Легоарааи де Тромлена, що стояв тоді коло західного берега Америки. "Байоиез" кинув якір коло берегів Ванікоро кілька місяців перегодом після відплиття "Астролябії". Ніяких нових документів не було знайдено, але з'ясувалося, що дикуни не чіпали пам'ятника Лаперузу.

От усе, що я міг сповістити капітану Немо.

— Отже, — сказав він, — і досі невідомо, де загинуло третє судно, вибудоване потерпілими аварію корабля коло Вапікоро?

— Невідомо.

Капітан нічого не відповів, але знаком запросив мене піти за ним у салон. "Наутилус" занурився на глибину кількох метрів, і залізні стулки розсунулися.

Я кинувся до вікна, і під кораловими відкладеннями, під покривом фунгій, сифонових, альционієвих коралів, кариофілей, серед міріадів чарівних рибок, райдужниць, гліфізідонів, помферій, діа? копей, жабошипів я помітив уламки, не помічені експедицією Дюмої Д'юрвіля, залізні рештки, якорі, гармати, ядра, форштевень — одне слово, рештки корабельного спорядження, що поросло водоростями та істотами, схожими на квіти.

У той час як я розглядав ці жалюгідні рештки, капітан Немо сказав мені поважно:

— Капітан Лаперуз вийшов у плавання сьомого грудня тисяча сімсот вісімдесят п'ятого року на корветах "Бусоль" і "Астролябія". Спершу він базувався на Ботані-Бей, потім відвідав архіпелаг Товариство, Нову Каледонію, направився до Санта-Крусу і кинув якір коло Намука, одного з островів Гавайської групи. Нарешті, корвети Лаперуза підійшли до рифових бар'єрів, що оточують острів

Ванікоро, у ту пору ще невідомого мореплавця. "Бут соль", котрий ішов попереду, наштовхнувся на рифи біля південного берега. "Астролябія" поспішила до нього на допомогу і теж наскочила на риф. Перший корвет затонув майже миттєво. Другий, дцо сів на мілину під вітром, тримався ще кілька днів. Тубільці досить зичливо зустріли потерпілих аварію корабля. Лаперуз облаштувався на острові і почав будувати невелике судно із залишків двох корветів. Кілька матросів побажали залишитися на Ваікоро. Решта, виснажені хворобами, ослаблі, відпливли з Лаперузом у напрямку Соломонових островів і загинули усі до одного коло західного берета головного острова групи, між мисами Розчарування і Задоволення!

— Але як ви про це довідалися? — вигукнув я.

— Ось що я знайшов на місці останньої аварії корабля!

І капітан Немо показав мені бляшану скриньку з французьким гербом на кришці, заіржавілу в солопій морській воді. Він розкрив її, і я побачив сувій пожовклих паперів, але все-таки текст можна було прочитати.

Це була інструкція морського міністерства капітанові Лаперузу з власноручними позначками Людовика XVI на полях!

— От смерть, гідна моряка! — сказав капітан Немо.
— Він спочиває в кораловій могилі. Що може бути спокійніше цієї могили? Дай Боже, щоб моїх товаришів і мене спіткала така ж доля!

Глава двадцята ТОРРЕСОВА ПРОТОКА

У ніч з 27 на 28 грудня ми залишили Ванікоро. "Наутилус" узяв курс на південний захід і, розвинувши велику швидкість, за три дні пройшов

сімсот п'ятдесят лье, коротше, відстань, що відокремлює групу островів Лаперуза від південно-східного краю Нової Гвінеї.

Як тільки ми встали, уранці першого січня 1868 року, я вийшов на палубу, і тут мене зустрів Консель.

— З вашого дозволу, пане професоре, я хотів би побажати вам щастя в новому році, — сказав він.

— За чим же зупинка, Консель? Уяви, що ми в Парижі, у моєму кабінеті в Ботанічному саду! Але скажи, у чому ти вбачаєш щастя за нинішніх наших обставин? Чи жадаєш вирватися з полону, чи мрієш продовжити нашу підводну подорож?

— їй-богу, не знаю, що й сказати! — відповів Консель. — Багато(1) чудес довелось нам побачити, і, признаюся, за ці два місяці у нас не було часу нудьгувати. Останнє чудо, кажуть, завжди найдивовижніше; і якщо надалі буде так тривати, я вже й не знаю, чим усе це скінчиться! По-моєму, такої нагоди нам ніколи більше не випаде...

— Ніколи, Конселю!

— Та й пан Немо цілком виправдовує своє латинське ім'я. Він нітрохи нас не обтяжує, немов і справді не існує!

— Вірно, Конселю.

— Я гадаю, пане, що щасливим буде той рік, у якому ми побачимо усе на світі...

— Усе побачимо, Конселю? Мабуть, це буде довга історія! А що думає Нед Ленд?

— Нед Ленд тримається зовсім іншої думки, — відповів Консель. — У нього оптимістичний склад розуму і вимогливий шлунок. Йому нудно дивитися на риб і їсти рибні страви. Як справжній англосакс,

він звик до біфштексів і не нехтує бренді і джином — у помірній кількості! Зрозуміло, що йому важко обходитися без м'яса, хліба та вина!

— Що стосується мене, Конселью, найменше я стурбований проблемою харчування. Мене цілком задовольняє режим на борту "Наутилуса".

— І мене так само, — відповів Консель. — Тому я охоче залишився б тут, як містер Ленд охоче б звідси утік. Якщо новий рік складеться нещасливо для мене, значить, для нього він складеться щасливо, і навпаки! Отже, котрийсь із нас обов'язково буде задоволений. Ну, а наостанок побажаю пану професору усього, що він сам собі бажає!

— Дякую, Конселью! А новорічних подарунків тобі доведеться почекаати до більш зручного часу; а доти задовольнися міцним потиском руки. От і усе, що я можу тобі запропонувати!

— Пан професор ніколи не був такий щедрий, — усміхнувся Консель. Потім Консель пішов.

Друге січня. Ми пройшли одинадцять тисяч триста сорок миль, інакше кажучи, п'ять тисяч двісті п'ятдесят льє з моменту нашого виходу з Японського моря.

Перед нами розстелялися небезпечні води Коралового моря, які омивають північно-східні береги Австралії. Наше судно йшло на відстані кількох миль від підступного бар'єрного рифа, об який 10 червня 1770 року ледь не розбилися кораблі Кука. Судно, на якому знаходився сам Кук, наткнулося на рифову грядку і не затонуло лише тому, що коралова брила, яка відламалася при зіткненні, застрягла в пробоїні корпусу корабля.

Мене охопило непоборне бажання оглянути цю грядку коралових рифів, що тяглася на обрії упродовж

трьохсот шістдесяти льє. Об цю кам'яну стіну люто билася вода, і буруни в хмарах білої піни з гуркотом розсипалися врзнобіч.

Але в цей момент "Наутилус" поринув у морську безодню, і мені не вдалося побачити зблизька високі коралові скелі. Довелося вдовольнитися вивченням різних зразків риб, що потрапили в сіті. Я відразу ж примітив великих тунців зі сріблясто-білим черевом і темними поперечними смугами на злотаво-блакитній спині, що зникають, як тільки риба вмирає. Тунці пливли за судном цілими зграями; їхнє надзвичайно смачне м'ясо приємно уріз-иомапітило наше меню. У сіті потрапили, теж у великій кількості, морські карасі завдовжки п'ять сантиметрів, які смаком нагадували дорад, і риби-летючки, справжні підводні ластівки, котрі темними ночами борознять то повітря, то воду своїми флуоресціюючими тілами. Серед молюсків і зоофітів я знайшов різні види: альціонарій, морських їжаків, черепашок-молотків, церитів, башточок, стеклушок. Флора була представлена прекрасними плавучими водоростями, ламінаріями і макроцистисами, покритими слизом, що сочився крізь їхні пори; і між ними я знайшов прекрасний екземпляр *nemastoma geli-niaroide*, що його я прилучив до музейної колекції як рідкісний витвір природи.

Два дні потому, перепливши Коралове море, 4 січня ми побачили береги Папуа. З цієї нагоди капітан Немо повідомив мені про свій намір пройти в Індійський океан через Торресову протоку. Це було усе, що він сказав. Нед Ленд із задоволенням відзначив, що цим шляхом ми наближаємося до європейських берегів.

Торресова протока вважається небезпечною для мореплавців не тільки через безліч рифів, але і через те, що на її берегах часто з'являються дикуни.

Протока ця відокремлює Австралію від великого острова Нової Гвінеї, або Папуа.

Острів Папуа простягся на чотириста льє в довжину і сто тридцять у ширину і займає площу у сорок тисяч географічних льє. Він лежить під $0^{\circ}19'$ і $10^{\circ}2'$ південної широти і $128^{\circ}23'$ і $146^{\circ}15'$ довготи. Опівдні, коли помічник капітана визначав висоту сонця, я розглянув низку Арфальських гір, що здіймалися терасами, увінчані гострими вершинами.

Земля ця була відкрита 1511 року португальцем Фраіціско Серрано. Потім тут побували: у 1526 році дон Хозе де Менезес, у 1527 — Гріхальва, у 1528 — іспанський генерал Альвар де Сааверда, у 1545 — Хуго Ортес, у 1616 — голландець Саутен, у 1753 — Нікола Срюїк, потім Тасмаї, Дампієр, Фюмель, Картере, Едвардс, Бугепвіль, Кук, Форрест, Мак Клур, у 1792 — Д'антркасто, у 1823 — Дюппере й у 1827 — Дюмон Д'юрвіль. Де Рієнці сказав про цей острів: "Тут осередок усіх меланезійських чорношкірих", і я не сумнівався більше, що випадковості плавання зіштовхнуть мене зі страшними андаменами.

Отже, "Наутилус" стояв коло входу у найнебезпечнішу на земній кулі протоку, ввійти до якої ледве наслідувалися найвідважніші мореплавці. Протока ця була відкрита Луїсом Торресом на зворотному шляху з південних морів до Меланезії. У цій же протоці в 1840 році ледь не загинули корвети, що сіли на мілину, експедиції Дюмон Д'юрвіля. Сам "Наутилус", котрий нехтував небезпеками морського плавання, мав остерігатися коралових рифів.

Торрессова протока має в ширину приблизно тридцять чотири льє, але незліченна кількість островів, острівців, бурунів і скель роблять її майже непрохідною для суден. З огляду на це капітан Немо вжив усіляких заходів, "Наутилус" ішов на рівні води

і з малою швидкістю. Лопаті гвинта, що нагадували хвостовий плавець кита, повільно розсікали хвилі.

Скориставшись випадком, я й обидва моїх супутники вийшли на палубу, що завжди була спустіла. Ми стали за штурвальною рубкою, і, якщо не помиляюся, капітан Немо перебував там і сам керував "Наутилусом".

Переді мною була чудова карта Торресової протоки, складена інженером-гідрографом Вінценданом Дюмуленом і мічманом — згодом адміралом — Купваном Дебуа, що перебував при штабі Дюмон Д'юрвіля під час його останнього кругосвітнього плавання. Ця карта, як і карта, складена капітаном Кінгом, — найкращі карт ти Торресової протоки, котрі вносять ясність у плутанину цього рифового лабіринту. Я вивчав їх якнайретельніше.

Навколо нас бушувало розлютоване море. Збаламучені води, підхоплені сильною течією, неслися з південного сходу на північний захід зі швидкістю двох з половиною миль і з гуркотом розбивалися об гребені коралових рифів, що виступали серед спінених хвиль.

— Кепське море! — сказав Нед Ленд.

— Препогане! — відповів я. — І зовсім непридатне для такого судна, як "Наутилус".

— Треба гадати, — продовжував канадець, — що клятий капітан Немо добре знає шлях, інакше його посудина вщент розбилася б об коралові роги, що висуюються з води!

Справді, становище було небезпечним. Але "Наутилус", немов за помахом чарівної палички, легко ковзав серед підступних рифів. Він не дотримувався маршруту "Астролябії" і "Зеле", який виявився фатальним для Дюмон Д'юрвіля. Він узяв

курс значно північніше і, обігнувши острів Меррея, знову повернув на південний захід до Кумберландського проходу. Я думав, що ми ввійдемо в цей прохід, але раптом "Наутилус" змінив напрямок і пішов на північний захід, лавіруючи поміж численних і малодосліджених островів та острівців, до острова Туида і каналу Небезпечного.

Я вже запитував себе: "Невже капітан Немо настільки безрозсудний, що поведе своє судно в канал, де сіли па мілину обидва корвети Дюмон Д'юрвіля?" Але тут "Наутилус", удруге змінивши напрямок, пішов прямо па захід, до острова Гвебороар.

Була третя година пополудні. Морський приплив майже досяг своєї вищої межі. "Наутилус" ішов біля берегів Гвебороара, що і досі ще яскраво постає в моїй уяві у кучерявій зелені панданусів. Ми пливли уздовж його берегів на відстані не менше двох миль.

Раптом сильним поштовхом мене звалило з ніг. "Наутилус" наскочив на підводний риф і став на місці, злегка нахилившись на бакборт.

Підвівшись, я побачив на палубі капітана Немо і помічника капітана. Вони досліджували стан судна, обмінюючись уривчастими фразами на своєму незбагненному наріччі.

А от яке було становище. За штирбортом, за дві милі від нас, виднівся острів Гвебороар, що витягнувся з півночі на захід, як гігантська рука. На південному сході вже показувалися з води оголені морським відпливом верхівки коралових рифів. Ми сіли на мілину в такому місці, де морські відпливи досить слабкі — обставина досить неприємна для "Наутилуса". Однак судно не постраждало при зіткненні — настільки міцним був його корпус. Але якщо навіть у корпусі "Наутилуса" не було пробоїни і

течі, усе-таки йому загрожувала небезпека залишитися назавжди прикутим до підводних рифів. І тоді настав би кінець підводному кораблю капітана Немо!

Мої роздуми порушив капітан Немо, як завжди незворушний, Що прекрасно володів собою. На його обличчі не можна було прочитати ні хвилювання, ні досади.

— Аварія? — запитав я.

— Випадкова перешкода! — відповів він.

— Перешкода, — заперечив я, — яка, можливо, примусить вас стати жителем землі, від якої ви тікаєте!

Капітан Немо кинув на мене загадковий погляд і заперечливо похитав головою. Жест його говорив досить ясно, що ніщо і ніколи не змусить його ступити йогою на сушу. Потім він сказав:

— Утім, пане Аронаксе, "Наутилусу" зовсім не загрожує загибель. Він ще буде знайомити вас із чудесами океану. Наша подорож тільки почалася, і я аж ніяк не бажаю так швидко позбутися вашого товариства.

— Одначе, капітане Немо, — відповідав я, роблячи вигляд, що не зрозумів змісту глузливої фрази, — ми сіли на мілину під час припливу. Взагалі в Тихому океані сила припливу дуже незначна, і якщо ви не звільните "Наутилус" від зайвого баласту, я не бачу, яким способом судно зніметься з мілини.

— Морські припливи в Тихому океані незначної сили, ви праві, пане професоре, — відповів капітан Немо, — але в Торресовій протоці різниця між рівнем припливу і відпливу води в півтора метра. Нині четверте січня. Через п'ять днів настане повня. І я

буду украй здивований, якщо місяць, вірний супутник нашої планети, не підніме водяну масу на потрібну мені висоту. Тим самим він зробить мені послугу, що я її бажав би прийняти лише від пічного світила!

З цими словами капітан Немо в супроводі свого помічника зійшов па ют. Що стосується судна, воно приросло до місця, немов коралові поліпи уже устигли вмурувати його у свій незламний цемент.

— Ну що, пане професоре? — сказав Нед Ленд, підійшовши до мене, тільки-но капітан пішов з палуби.

— Що ж, друже Нед! Будемо очікувати припливу дев'ятого січня. Виявляється, місяць люб'язно зніме нас із мілини!

— Тільки й усього?

— Тільки й усього!

— І капітан у надії на місяць складе руки? Не пустить у хід якорі, машини?

— Вистачить і лдного припливу! — простодушню зауважив Консель.

Канадець подивився на Конселя і знизав плечима. У ньому заговорив моряк.

— Пане професоре, — продовжував Нед, — пом'яніть моє слово, ніколи більше ця посудина не буде плавати ні на воді, ні під водою! "Наутилус" годиться тепер тільки па брухт. Гадаю, що настав час позбутися товариства капітана Немо. '

— Друже Нед, — заперечив я, — щодо "Наутилуса" я дотримуюся іншої думки. Через чотири дні ми випробуємо силу тихоокеанських припливів. Ваша нарада була б доречна коло берегів Англії або

Провансу, але поблизу берегів Папуа — вона зовсім не до речі! Нею можна скористатися в тому разі, якщо "Наутилус" не зніметься з мілини. І то я вважаю цей вчинок украй ризикованим!

— Чи не можна хоч глянути на цю землю? — сказав Нед Ленд. — Он острів. На острові ростуть дерева. Під деревами розгулюють тварини, земні тварини, з яких виготовляють котлети, ростбіфи... Ех, як би я хотів покуштувати шматочок м'яса!

— Цього разу Нед Ленд правий, — сказав Копсель. — Я цілком приєднуюся до нього. Чи не може пан професор попросити свого друга, капітана Немо, висадити нас хоч ненадовго на землю? Адже інакше ми завсім розучимося ходити по тверді!

— Попросити можу, — відповів я, — але він відмовить.

— А якби пан професор усе-таки ризикнув? — сказав Консель. — Принаймні ми знали б, що думати про люб'язність капітана.

На мій подив, капітан Немо відповів згодою на моє прохання і був настільки делікатний, що не зажадав обіцянки повернутися на борт. Утім, утеча через Нову Гвінею була б надзвичайно небезпечною, і я б не порадив Неду Ленду спокушати долю. Краще бути бранцем на "Наутилусі", аніж потрапити в руки диких папуасів.

Я не допитувався, чи поїде з нами капітан Немо. Я був упевнений, що ніхто з екіпажу не буде супроводжувати нас у нашій прогулянці. Доведеться самому Неду Ленду взятися за кермо! До речі, до берега було не більше двох миль, і Нед Ленд зуміє завви-грашки провести вутлий човен між рифовими бар'єрами, такими фатальними для великих суден.

Наступного дня, 5 січня, шлюпка була вийнята з гнізда і прямо з палуби спущена у воду. Двоє чоловіків легко впоралися з цим. Весла лежали в шлюпці, і ми усілися на лавах.

О восьмій райку, озброєні рушницями і сокирами, ми відчалили від борту "Наутилуса". Море було досить спокійне. З берега віяв легкий вітерець. Консель і я сиділи на веслах і енергійно гребли. Нед, лавіруючи, вів шлюпку через вузькі проходи, утворені бурунами. Шлюпка, покійна керму, легко долала риф за рифом.

Нед Ленд не міг приховати своєї радості. Він почував себе в'язнем, що вирвався на волю, і зовсім не думав про те, що доведеться знову повернутися в темницю.

— М'ясо! — повторював він. — Будемо їсти м'ясо, і яке м'ясо! Справжню дичиіііу Правда, без хліба! Я не кажу, що риба погана річ, але пе можна ж вічно харчуватися рибою! Шматочок свіжого м'яса, підсмаженого на вугіллі, внесе приємну розмаїтість у наше звичне меню!

— Ласун! — зауважив Консель. — Від однієї розмови у мене слинка тече!

— Треба довідатися, чи не водиться в тутешніх лісах велика дичина, — сказав я. — І чи не полює тутешня дичина на мисливця?

— Нехай навіть так, пане Аронаксе, — відповів канадець, вищиривши в усмішці зуби, гострі, як лезо сокири. — Я готовий з'їсти тигра, тигрове філе, якщо на острові не знайдеться інших чотириногих.

— Друг Нед викликає побоювання, — зауважив Консель.

— Яка не трапиться тварина, безпера — чотиринога або з перами — двонога, я відсалютую їй пострілом!

— Ну от, — сказав я, — починаються бешкети містера Ленда!

— Не бійтеся, пане Аронаксе, — відповів канадець, — гребіть щосили! Не мине й півгодини, як я почастану вас наїдком власного приготування.

О пів на дев'яту шлюпка "Наутилуса" причалила до піщаного берега, благополучно проминувши рифове кільце, що оточує острів Гвебороар.

Глава двадцять перша КІЛЬКА ДНІВ НА СУШІ

Я не без хвилювання ступив на берег. Нед Ленд пробував землю ногою, наче випробовуючи її міцність. Але ж усього два місяці тому ми стали, за виразом капітана Немо, "пасажирями" "Наутилуса", точніше кажучи, бранцями його капітана!

Кілька хвилин потому ми були вже на відстані рушничного пострілу від берега. Ґрунт складався майже винятково з коралового вапняку; але, судячи з русел висохлих рік, всіяних гранітними уламками, можна було припустити, що походження острова бере початок від давньої геологічної формації.

Обрій був прихований чудовою завісою лісів. Гігантські дерева, що досягали у височину двохсот футів, перепліталися між собою повзучими ліанами, що погойдувалися від подуву вітерця, утворюючи справжні гамаки, створені самою природою. Мімози, фікуси, казуарини, тикові дерева, гібіскуси, пандануси, пальми в гірляндах зелені, що завітчувала верховіття, свідчили про родючість тутешньої природи. Під їхніми зеленими склепіннями коло підніжжя гігантських стовбурів пишно розросталися орхідейні, бобові рослини і папороті.

Чудові зразки новогвінейської флори не приваблювали канадця: він віддавав перевагу корисному. Кокосова пальма привернула його увагу — Він збив з дерева кілька кокосів, розколов їх, і ми пили їхнє молоко, їли кокосову м'якоть, відчуючи задоволення, що аж ніяк не промовляло на користь меню "Наутилуса".

-. Чудово! — вигукував Нед Ленд.

— Смачно! — вторив йому Консель.

— Думаю, що ваш Немо не заборонить узяти на борт поклажу з кокосовими горіхами? — запитав канадець.

— Думаю, що не заборонить, — відповів я. — Але сам він не доторкнеться до них.

— Тим гірше для нього, — сказав Консель.

— Тим краще для нас, — поправив його Нед Леид. — Нам більше залишиться!

— Хвилинку, містере Нед! — сказав я гарпунеру, що мав намір узятися за другу пальму. — Кокосові горіхи — прекрасна річ, але, перш ніж завантажувати ними човен, може, краще спершу довідатися, чи немає на острові продуктів не менш корисних? Свіжі овочі були б дуже доречні місцю в коморах "Наутилуса".

— Пан професор має рацію, — сказав Консель. — Я пропоную зберегти місце для трьох продуктів: одне для плодів, друге для овочів і третє для дичини, якою, треба сказати, і не пахне!

— Конселю, кинь журитися! — безтурботно зауважив канадець.

— Коротше, треба йти далі, — сказав я. — Але будьте напоготові! Острів, очевидно, безлюдний, а все-таки

тут можуть знайтися мисливці, не настільки педантичні щодо дичини, як ми!

— Хр!.. Хр!.. — проричав Нед Ленд, виразно ляскаючи зубами.

— Е-е! Що з вами, Неде? — вигукнув Консель.

— Слово честі, — сказав канадець, — я починаю розуміти принадність людоджерства!

— Неде! Неде! Що ви кажете? — крикнув Консель. — Так ви, виявляється, людоджер? їй-бо, жити в одній каюті з вами небезпечно. А якщо, прокинувшись, я раптом побачу, що наполовину обгризений?

— Друзе Конселю, я люблю вас, але не настільки, щоб з'їсти без особливої потреби.

— Сумніваюся в цьому! — відповідав Консель. — Давайте-но краще полювати! Настріляємо хутчій якої-пекудь дичини і наситимо цього канібала! Інакше пан професор ризикує одного чудового ранку знайти замість слуги "ріжки та ратиці"! Так, обмінюючись жартами, ступили ми у темно-зелені хащі і протягом двох годин обійшли ліс від краю до краю.

Обставини сприяли нам у пошуках їстівного. Нам зустрілося дерево — одне із найбільш корисних представників рослинного світу тропіків, що подарувало нам той дорогоцінний продукт, якого так бракувало на борту "Наутилуса".

Я маю на увазі хлібне дерево, якого чимало росте на острові Гвебороар. Особливо коштовним був його безнасішій різновид, що має у малайців назву "рима".

Дерево це відрізняється від інших дерев абсолютно рівним прямим стовбуром заввишки в сорок футів.

Верхівка його з великим багатопластовим листям, химерно заокруглена, наче підстрижена, ясно говорить натуралісту, що перед ним "хлібне дерево", котре так вдало акліматизувалося на Маскарейських островах. Серед густого листя висіли важкі кулясті плоди величиною в дециметр, із шорсткуватою шкірою, що схожа була на мережу шестикутників. Це корисне дерево, яким природа обдарувала країни, де немає зернового хліба, не вимагає догляду і плодоносить протягом восьми місяців па рік.

Неду Ленду добре були знайомі плоди хлібного дерева. Йому траплялося вже не раз їсти під час своїх численних подорожей, і він умів приготувати поживну страву з його м'якоті. При вигляді цих плодів у нього розігрався апетит.

— Пане, — сказав він, — я умру, якщо не покуштую цього хлібця!

— Покуштуйте, друже Нед, покуштуйте па здоров'я! Ми для того і висадилися тут, щоб усього спробувати усмак. Нумо ж!

— За мною діло не стане, — відповів канадець.

І, озброївшись лінзою, він розвів багаття з труску; сухе дерево незабаром весело затріщало. А тим часом Коисель і я вибирали найсиїліші плоди хлібного дерева. Деякі з них ще не цілком дозріли, і товста шкіра прикривала білу, але усе-таки волокнисту м'якоть. Однак у більшості соковиті і жовтуваті плоди, здавалося, тільки й чекали, щоб їх зірвали з гілки.

Серцевина цих плодів не містила в собі кісточок. Консель приніс їх цілу дюжину, і Нед Ленд, розрізавши плід па товсті скибки, поклав на гаряче вугілля, примовляючи:

— Ви побачите, пане, який смачний цей хліб!

— Особливо коли довго не бачиш хліба, — сказав Консель.

— Це навіть не хліб, — додав канадець, — а тістечко, що тоне в роті! Вам, пане, не доводилося пробувати його?

— Не доводилося, Неде.

— Ну от, спробуйте — річ поживна. Якщо не попросите другої порції, я, більше не король гарпунерів!

Кілька хвилин перегодом зовнішня оболонка плодів зовсім обвуглилася. Зсередини проглянула біла м'якоть, схожа на хлібну м'якушку; знавці запевняють, що смаком вона нагадує артишоки.

Треба зізнатися, хліб був чудовий, і я їв його із великим

задоволенням.

— На жаль, — сказав я, — навряд чи це тісто може довго зберігатися, і, по-моєму, не варто брати його як провізію на борт.

— Згляньтеся, пане! — вигукнув Нед Ленд. — Ви міркуєте як натураліст, а я дію як булочник. Конселю, припасіть, та побільше, цих плодів; на зворотному шляху ми візьмемо їх із собою.

— А як же ви заготовите їх про запас? — запитав я канадця.

— Приготую з м'якоті кисле тісто, воно довго не псується. Коли знадобиться, я спечу його в корабельній кухні. І, незважаючи на трохи кислуватий присмак, хліб видасться вам чудовим.

— У такому разі, містере Неде, я скажу, що ваш хліб хоч куди, і бажати ще чогось...

— А все-таки, пане професоре, — відповів канадець,
— бракує овочів і фруктів!

— Ну, що ж, давайте шукати фрукти й овочі! Закінчивши збирання плодів хлібного дерева, ми подалися поповнювати меню нашого "земного" обіду.

Пошуки наші не були даремні, і до полудня ми зібрали достатню кількість бананів. Ці ніжні тропічні плоди досягають упродовж цілого року, і по-малайськи вони називаються "pisang". Їх їдять сирими. Крім бананів, ми зібрали безліч јаkс, надзвичайно гострих на смак плодів мангового дерева і неймовірної величини ананасів. Хоча збір плодів забрав багато часу, ми не шкодували про це.

Консель не спускав очей з Неда. Гарпунер ішов попереду і, проходячи повз плодові дерева, безпомилково вибирав кращі плоди для поповнення наших запасів провізії.

— Сподіваюся, тепер ви задоволені, друже Нед? — запитав Консель.

— Гм! — гмукнув канадець.

— Як! Ви усе ще незадоволені?

— Усі ці плоди не можуть замінити обіду, — відповів Нед. — Це тільки приправа до обіду, десерт. А де ж суп? Печеня?

— Справді, — сказав я, — Нед обіцяв почастувати нас відбивними котлетами, але, очевидно, це найчистіша фантазія!

— Пане, — відповів канадець, — полювання ще не скінчилося, полювання ще попереду! Потерпіть трошки! Нам неодмінно зустрінеться яка-небудь

перната або чотиринога дичина, якщо не в цьому місці, так у іншому...

— Якщо не сьогодні, то завтра, — додав Консель. — А все-таки не слід віддалятися від берега. Я пропоную навіть повернутися до човна,

— Як! Уже? — закричав Нед.

— До ночі ми повинні бути на борту, — сказав я.

— А котра тепер година? — запитав канадець.

— Десь друга година, не менше, — відповів Консель.

— Як швидко біжить час на твердій землі! — вигукнув містер Нед Ленд, зітхнувши.

— У путь! — сказав Консель.

Ми йшли назад лісом і попутно поповнювали наші запаси листям капустиного дерева, за яким довелося вилізти на самісіньку верхівку, і зеленими бобами, що їх малайці називають "абру".

Ми були завантажені вщерть, коли підходили до човна. Однак Нед Ленд вважав, що провізії ще недостатньо, і доля виказала йому свою милість. Ми вже збиралися сісти в шлюпку, як раптом увагу канадця привернули сагові дерева, із сімейства однодольних, що досягали двадцяти п'яти — тридцяти футів у височину. Ці дерева настільки ж цінні, як і хлібне дерево, і справедливо зараховуються до найкорисніших із представників флори Малайї.

Це були сагові пальми незайманих лісів, що не потребують догляду і розмножуються відростками і насінням.

Нед Ленд знав, що робити з цими пальмами. Він узяв сокиру, розмахнувся щосили й водномить повалив

на землю дві чи три пальми. Білий пил, що обсіпав їхнє листя, свідчив про зрілість плодів.

Я стежив за роботою канадця скорше очима натураліста, аніж як зголодніла людина. Насамперед Нед зняв з кожного стовбура шматок кори товщиною з великий палець, причому оголилася мережа волокон, що химерно перепліталися, зліплені чимось схожим на клейке борошно. Борошно це і було саго, їстівна речовина, основний продукт харчування меланезійського населення.

Нед Ленд розрубав стовбур на шматки, як рубають дрова, відклавши на деякий час добування з нього борошна, котре треба було просіяти, щоб відокремити від волокон, потім висушити на сонці і, нарешті, дати йому затвердіти у формах.

О п'ятій годині вечора, завантаживши до човна усі наші скарг би, ми відчалили від острова і через півгодини пристали до борту "Наутилуса". Ніхто не вийшов нам назустріч. Величезний сталевий циліндр здавався порожнім. Звільнившись від ноші, я зійшов у свою каюту. Там була для мене приготовлена вечеря. Повечерявши, я ліг спати.

Наступного дня, 6 січня, на борту нічого це змінилося. Ані найменшого шуму, жодної ознаки життя. Шлюпка погойдувалася коло борту. І ми вирішили повернутися па острів Гвебороар. Нед Ленд сподівався, що цього разу полювання буде вдалішим, ніж напередодні, і хотів спробувати щастя в іншій частині лісу.

Зі сходом сонця ми були вже в дорозі. Човен, понесений морським прибоєм, незабаром пристав до берега.

Ми висадилися на берег і, розсудивши, що найпевніше буде покласти на інстинкт канадця,

пішли за ним, ризикуючи не раз втратити з ока свого довгоногого товариша.

Нед Леид вів нас усередину західної частини острова. Пройшовши убрід узбережжям, ми вийшли на рівнину, оточену чудовим лісом. Уздовж струмочків бродили зимородки, але при нашім наближенні вони спурхнули. Видимо, птахи не раз зіштовхувалися з двоногими нашої породи і знають, чого можна сподіватися від людини. Тому я зробив висновок, що коли навіть острів і безлюдний, то все-таки сюди навідуються людські істоти. Проминувши густі луки, ми підійшли до галявини молодого лісу, звідки лунав пташиний гомін і ляскіт крил безлічі птахів.

— Тут одні лише птахи, — сказав Консель.

— Але є ж і їстівні птахи! — заперечив гарпунер.

— Навряд чи, друже Нед, — заперечив Консель, — я бачу одних тільки папуг.

— Любий Конселю, — усміхнувся Нед, — і папуга зійде за фазана, коли їсти хочеться!

— А я скажу, — зауважив я, — що, коли цього птаха добре приготувати, він цілком придатний на сніданок.

І справді, у густому листі дерев гніздило безліч папуг, готових заговорити людською мовою, якби хто-небудь узявся їх навчати. Вони перепурхували з гілки на гілку, базікали з папужками всіх кольорів. Тут були шоломоносні какаду, поважні, здавалося, зайняті розв'язанням якоїсь філософської проблеми; тут, наче шматочки червоної матерії, що розвіваються вітром, миготіли яскраві лорі; тут із шумом проносилися ширококрилі *kalaos*, що радували око своїм оперенням лазурового кольору найтоиших відтінків. Словом, тут були представлені

усі види загону пернатих, чарівних, але переважно неїстівних птахів.

Одначе у Цій колекції бракувало одного експоната, а саме, птаха, що водиться тільки в тутешніх краях і ніколи не полишає меж островів Ару і Папуа. Але пізніше випадок усе-таки дозволив мені помилуватися цим чудовим птахом.

Проминувши негустий лісочок, ми вийшли па галявину, що подекуди густо заросла чагарником. Отут мені й випала нагода побачити чудових птахів, що, судячи з розташування їхніх довгих пер, пристосовані були до польоту проти вітру. їхній хвилеподібний політ, вишуканість, із якою вони описували у повітрі кола, гра барв їхнього оперення притягувала і чарувала погляд. Я відразу ж упізнав цих птахів.

— Райські птахи! — вигукнув я.

— Загін горобиних, сімейство райських птахів, — вторив Консель.

— Сімейство куріпок? — запитав Нед Ленд.

— Не зовсім, містере Ленд! Усе-таки я розраховую на вашу спритність і сподіваюся, що ви піймаєте хоча б одного представника цих чарівних створінь тропічної природи.

— Спробую, пане професоре, хоча я краще володію острогою, аніж рушницею.

Малайці, що провадять з Китаєм велику торгівлю райськими птахами, ловлять їх різними способами, але ми не могли їх застосувати. Вони то розставляють силця на верхів'ях дерев, де найохочіше гніздяться райські птахи, то ловлять їх, обмазуючи галуззя особливим клеєм, позбавляючи птахів можливості рухатися. Іноді навіть отрують

джерела, з яких зазвичай п'ють воду ці птахи. Що ж до нас, то ми намагалися підстрелити їх на льоту, що давало мало шансів на успіх. І дійсно, ми витратили марно чимало наших набоїв. ; До одинадцятої ранку ми проминули першу низку пагорбів, що утворюють центральну частину острова, і не підстрелили ніякої дичини. Голод уже давався взнаки. Мисливці, понадіявшись на багату здобич, прорахувалися. Але тут, на превеликий подив самого Конселя, йому удалось двома пострілами підряд забезпечити нас сніданком. Він підстрелив білого голуба і припутня, яких* ми хутко обпатрали і, насадивши на вертел, стали смажити на багатті із сухого труску. У той час як ця дичина смажилася, Нед готував плоди хлібного дерева. Голуб і припутєиь були схрумани з кісточками, і ми зійшлися на думці, що пташки дуже смачні. Мускатні горіхи, якими вони харчуються, надавали їх м'ясу особливого аромату і смаку.

— Наче пулярки, вигодувані на трюфелях, — сказав Консель.

— Ах, пане професоре! — закричав Нед Ленд у мисливському азарті. — Яка чудова дичина, особливо в тушкованому вигляді! Скільки тут їстівних припасів для "Наутилуса". Два! Три! П'ять штук убито! Подумати тільки, що ми самі з'їмо це м'ясо, а ті бовдури на борту не отримують ні шматочка!

Я думаю, що в припливі радості канадець перебив би все стадо, якби не захопився балаканиною! Але він задовольнився джиною цих цікавих сумчастих, котрі становлять, зі слів Конселя, перший загін ссавців, у яких плацента відсутня.

Тварини були невеликі. Вони належали до виду "кенгуру-кро-ликів", що зазвичай живуть у дуплах і відзначаються великою спритністю. І хоча звірки ці

невеликі, м'ясо їхнє вважається одним із найсмачніших.

Ми були дуже задоволені наслідками полювання. Щасливий Нед пропонував повернутися наступного дня на цей чарівний острів і перебити всіх чотириногих, придатних для їжі. Але він, як звичайно, не брав до уваги непередбачених обставин.

Близько шести годин вечора ми вийшли на берег моря. Човен стояв на колишньому місці. У двох милях від берега виступав із хвиль силует "Наутилуса", що нагадував рифову смужку.

Нед Ленд, не гаючи часу, узявся до готування обіду. Він був майстром у кухарському мистецтві. Відбивні котлети з "барі-утанга" незабаром засичали на вуглілі, поширюючи апетитні пахощі!

Але я ловлю себе на тому, що, здається, сам наслідую канадця. Я приходжу в захват від шматка смаженого м'яса! Тож нехай вибачать мені читачі, як я вибачаю містера Леида, і з тієї ж причини нашої спільної слабкості!

Обід удався на славу. Двоє припутнів довершили розкіш меню. Сагове тісто, плоди хлібного дерева, кілька плодів манго, штук шість ананасів і сік кокосових горіхів, що перебродив, привели нас у райдужний настрій. Я навіть підозрюю, що думки моїх шановних супутників не відрізнялися належною ясністю.

— А що, коли ми не повернемося нині на борт "Наутилуса"? — сказав Консель.

— А що, коли ми зовсім туди не повернемося? — додав Нед Ленд.

У цей момент коло наших ніг упав камінь, і питання гарпунера залишилося без відповіді.

Глава двадцять друга БЛИСКАВКА КАПІТАНА НЕМО

Ми огледілися у бік лісу: я так і завмер, не встигнувши піднести ложку до рота; Нед Ленд завершував свою трапезу.

— Камені не падають з неба, — сказав Консель, — хіба тільки метеорити.

Другий камінь, ретельно округлений, вибив із рук Конселя апетитну ніжку перепутня, додавши ще більшої ваги його зауваженню.

Підхопившись па ноги і скинувши рушниці на плече, ми приготувалися відбити напад.

— Невже мавпи? — закричав Нед Ленд.

— Щось ніби таке, — відповів Консель. — Дикуни!

— До шлюпки! — крикнув я. І ми прожогом кинулися до берега.

Наша втеча була своєчасною. Праворуч, у ста кроках від нас, на узліссі, що заслоняв відкритий обрій, показалися тубільці, озброєні луками і пращами. Їх було десь так зо два десятки.

Берег був у десятиох туазах від нас.

Дикуни йшли неквапно, але вони явно були настроєні вороже. Каміння і стріли так і сипалися!

Нед Ленд, незважаючи на небезпеку, що загрожувала нам, не забув прихопити із собою здобуті припаси і біг до шлюпки, тримаючи тушу свині під пахвою і кенгуру в руках! За дві хвилини ми були па березі. Закинути в шлюпку провізію і зброю, відіпхнути її

від берега, узятися за весла було справою однієї хвилини. Не встигли ми відплисти і двох кабельтових, як добра сотня дикунів, що гналися за нами з диким виттям і погрозово розмахуючи руками, опинилися вже по пояс у воді. Я/очей не відривав від "Наутилуса", сподіваючись, що лементи тубільців привернуть увагу команди. Але ні! Безлюдно було на палубі величезного підводного судна, що стояло коло берега!

Хвилин двадцять потому ми піднялися на борт "Наутилуса". Люк був відкритий. Прикріпивши шлюпку, ми ввійшли усередину судна.

Із салону лунали звуки органа. Я ввійшов туди. Капітан Немо, схилившись над клавішами, поринув у світ звуків.

— Капітане! — сказав я.

Він не чув.

— Капітане! — повторив я, торкаючись його плеча. Він здригнувся й обернувся.

— А, це ви, пане професоре! — сказав він. — Чи вдале було полювання? Чи збагатився ваш гербарій?

— Цілком удале, капітане, — відповів я. — Але, на наше нещастя, ми привели із собою цілу юрбу двоногих!

— Яких двоногих?

— Дикунів!

— Дикунів? — повторив капітан Немо глузливим тоном. — І ви дивуєтеся, пане професоре, що, ступивши на землю в будь-якій частині земної кулі, ви зустрічаєте дикунів? Дикуні! Та де ж їх немає? І чим ці люди, яких ви називаєте дикунами, гірші за інших?

— Але, капітане...

— Щодо мене, пане, то я зустрічав їх усюди.

— Але все-таки, — заперечив я, — якщо ви не бажаєте бачити їх на борту "Наутилуса", чи не варто вжити заходів перестороги?

— Не хвилюйтеся, пане професоре, остерігатися їх немає причини.

— Але їх дуже багато.

— Скільки ж ви їх нарахували?

— Не менше сотні.

— Пане Аронаксе, — сказав капітан Немо, не віднімаючи пальців від клавішів, — нехай хоч усе населення Нової Гвінеї збереться на березі, і то "Наутилусу" нічого боятися їхнього нападу.

Пальці капітана забігали по клавішах; і тут я помітив, що він ударяв тільки по чорних клавішах. Тому його мелодії набували зовсім шотландського колориту. Він забув про мою присутність, весь віддавшись мріям. Я не став більше турбувати його.

Я піднявся на палубу. Ніч уже настала. Під цими широтами сонце заходить раптово. У цих краях не знають сутінків. Обриси острова Гвебороар уже зливалися з туманною далечінню. Але багаття, запалені на березі, свідчили, що тубільці і не збиралися йти геть.

Я провів на палубі у повній самотині довгі години, то згадуючи про тубільців, — але вже без почуття страху, адже впевненість капітана передалася і мені, — то, забувши про них, насолоджуючись пишнотою тропічної ночі. Думкою я полинув до Франції, услід за сузір'ями Зодіаку, що через кілька годин засяють над моєю батьківщиною. Сходив місяць серед сузір'їв

зеніту. І я подумав, що цей вірний і галантний супутник нашої планети повернеться через двадцять чотири години в тутешні краї, щоб здобити океанічні води і підняти наш корабель з його коралового ложа.

Десь опівночі, переконавшись, що на темних водах так само спокійно, як і в прибережних гаях, я зійшов у каюту і заснув спокійно.

Ніч минула без подій. Папуасів, безсумнівно, лякало чудовисько, що лежало на кораловій міліні, інакше через відкритий люк вони легко б проникнули усередину "Наутилуса".

О десятій ранку 8 січня я піднявся на палубу. Займалася ранкова зоря. Туман розсіювався, і незабаром показався острів: спершу обриси берегів, потім вершини гір.

Тубільці, як і раніше, юрмилися на березі; їх було більше, ніж напередодні, — чоловік п'ятсот-шістсот. Більш сміливі, скориставшись відпливом, що оголив прибережні рифи, опинилися не далі двох кабельтових від "Наутилуса". Я бачив ясно їхні обличчя. То були справжні папуаси атлетичної будови, з високим крутим чолом, з великим, але не приплющеним носом і білими зубами. Красиве плем'я! Кучеряве волосся, пофарбоване в червоний колір, становило різкий контраст із їхньою шкірою, чорною і лискучою, як у нубійців. У вухах, з розрізаними надвое і відтяпіутими донизу мочками, були просилені кістяні серги. Узагалі ж дикуни були голі. Між ними я примітив кількох жінок у справжніх кринолінах, сплетених із трав; спідниці ледь прикривали коліна і підтримувалися на стегнах поясом із водоростей. Деякі чоловіки носили на шії прикраси у вигляді півмісяця і намисто з білих і червоних черепашок. Майже усі вони були озброєні луками, стрілами і щитами, а за плечима в них висіли

сітки, наповнені заокругленим камінням, що його вони майстерно метали пращею.

Один із вождів досить близько підійшов до "Наутилуса" і уважно розглядав його. Мабуть, це був "мадо" вищого рангу, бо у нього на плечах була накинута циновка дуже яскраво розфарбована і з зубцями по краях.

Не становило труда підстрелити тубільця, але я вирішив, що розумніше почекати нападу з їхнього боку. При зіткненні європейців з дикунами нам варто захищатися, а не нападати.

Під час відпливу тубільці невідступно сновигали навколо судна, але нічим не виявляли своєї ворожості. Я розчув слово "assai", що його вони часто повторювали, і з їхніх жестів зрозумів, що мене запрошують зійти на берег, але я ухилився від запрошення.

Отже, шлюпка не рушала з місця на превеликий жаль містера Ленда, якому не терпілося поповнити запаси провізії. Канадець, не гаяючи часу, зайнявся приготуванням консервів із м'яса і муки, вивезених з острова Гвебороар. Що стосується дикунів, то вони об одинадцятій годині ранку, лише тільки почався приплив і верхівки коралових рифів стали зникати під водою, повернулися на берег. Очевидно, тубільці прийшли із сусідніх островів, або, вірніше, з Папуа. Однак не видно було жодної піроги.

Щоб згаяти час, я здумав пошкребти драгою морське дно, поспіль усіяне черепашками, скойками, поліпами і багате водоростями: крізь прозору воду погляд проникав у морську глибину. До речі, нині був останній день перебування "Наутилуса" у тутешніх краях, бо завтра, під час припливу, за словами капітана Немо, "Наутилус" вийде у відкрите море.

Я покликав Конселья, і той приніс мені легку драгу, що нагадувала устричні драги.

— А як же дикуни? — запитав Консель. — З дозволу пана професора, ці тубільці начебто не такі уже й злі!

— Однак вони канібали, друже мій!

— Нехай, хоч і канібали, а все-таки, можливо, чесні люди! — відповідав Консель. — Хіба ласун не може бути порядною людиною? Одне не заважає іншому.

— Гаразд, Конселю, нехай буде по-твоєму! Припустімо, що ці чесні людоедери чесно пожирають своїх бранців. Але я не бажаю бути з'їденим, хоча б і чесно, отож буду триматися насторожі. Капітан Немо не збирається, очевидно, уживати заходів обережності. Отож нумо закидати сіті!

Упродовж двох годин ми старанно борознили драгою морське дно, але нічого примітного не виловили. Драга зібрала безліч різних черепашок; тут були і "вуха Мідаса", і арфи, гарпи й особливо молотки, мабуть, найкрасивіші, які коли-небудь мені доводилося бачити. Потрапило також кілька голотурій, перлових скойок і з дюжину дрібних черепах, яких ми залишили для корабельного кока.

І от, коли я менше всього очікував удачі, мені в руки потрапило справжнє чудо природи, точніше сказати, химера, яка надзвичайно рідко зустрічається. Коисель, закинувши драгу, витяг безліч досить звичайних черепашок. Я глянув у сітку і, сунувши в неї руку, з чисто кінхіологічним, себто, із пронизливим лементом, який коли-небудь вививався з людського горла, вийняв звідти скойку.

— Що сталося з паном професором? — запитав з подивом Консель. — Чи не вкусив хто пана професора?

— Не турбуйся, друже мій! Але я охоче б поплатився пальцем за таку знахідку.

— Знахідку?

— От за цю скойку, — сказав я, показуючи йому предмет свого захвату.

— Так це ж проста пурпурна олива, роду олив, загону гребінча-стозябрових, класу черевонігих, типу молюсків...

— Правильно, Конселью! Але у мушлі завиток іде не справа наліво, як звичайно, а зліва направо!

— Невже? — вигукнув Консель.

— Так, мій друже! Мушля-лівша!

— Мушля-лівша! — повторив Консель схвильованим голосом.

— Поглянь-но на її завиток!

— Ах, якщо пану професору схочеться мені повірити, — сказав Консель, узявши тремтливою рукою дорогоцінну мушлю, — я ніколи ще так не хвилювався!

І було від чого схвилюватися! Зі спостережень натуралістів відомо, що в природі рух іде справа наліво. Усі світила і їхні супутники описують кола зі сходу на захід! У людини права рука розвинута краще, ніж ліва, а отже, всі інструменти, прилади, гвинти, сходи, замки, пружини годинника та інше пристосовані, щоб діяти справа наліво. Природа, завиваючи мушлі, дотримується того ж закону. Завитки мушлі, за рідкісними винятками, закручені справа наліво. І якщо трапляється мушля-лівша, знавці цінують її на вагу золота.

Отже, ми з Конселем були поглинуті спогляданням нашого скарбу. І я вже мріяв збагатити своєю знахідкою Паризький музей, аж раптом камінь, кинутий якимось тубільцем, розбив нашу коштовність у руці Конселя.

Я скрикнув. Консель, схопивши мою рушницю, прицілився в дикуна, що розмахував пращею в десяти метрах від нас. Я кинувся до Конселя, але він уже устиг вистрелити, і електрична куля розбила браслет з амулетів, що прикрашав зап'ястя дикуна! — Конселю! — вигукнув я. — Конселю!

— Та хіба пану професору хотілося побачити, як цей канібал першим кине́ться в напад?

— Мушля не варта людського життя, — сказав я.

— Ах, гицель! — закричав Консель. — Краще б він роздробив мені плече!

Коисель був щирий, але я залишився при своїй думці. Тимча-сом за ті короткі миті, що ми були захоплені мушлею, обставини змінилися. Десятків зо два пірог, кружляли навколо "Наутилу-са". Піроги тубільців — простіше кажучи, видовбані стовбури дерев, довгі і вузькі, дивовижно швидкохідні і стійкі завдяки подвійній бамбуковій балансирній жердині, що тримається на поверхні води. Піроги скеровували спритні напівголі веслярі, і я не без тривоги спостерігав, як вони усе ближче підпливали до нашого судна.

Папуаси уже входили, видимо, у стосунки з європейцями, і судна їхні були їм знайомі. Але ця довга сталава сигара, що ледь виступала з води, без щогл, без труб!.. Що могли вони подумати? Нічого доброго, бо якийсь час вони трималися від нас на шанобливій відстані. Але, обмануті нерухомістю судна, папуаси поступово осмілилися і тепер очікували

нагоди завести з нами знайомство. Але саме цього знайомства і треба було уникати. Наші рушниці, що стріляли безшумно, не могли злякати тубільців, що поважають лише громобійну зброю. Гроза без гуркотів грому менше страшить людей, хоча небезпечний не грім, а блискавка.

Піроги підійшли досить близько до "Наутилуса", і на борт посипалася злива стріл.

— Чорт візьми! Справжній град! — сказав Консель.
— І, хтоз-на, чи не отруєний град?

— Треба попередити капітана Немо, — гукнув я, спускаючись у люк.

Я попростував до салопу. Там нікого не було. Я вирішив постукати в каюту капітана.

— Увійдіть, — відповіли мені через двері. Я ввійшов до каюти: Капітан Немо був зайнятий якимись обчисленнями, поцяткованими знаками X і складними алгебраїчними формулами.

— Я потривожив вас? — запитав я з увічливості.

— Цілком вірно, пане Аронаксе, — відповів мені капітан, — але, мабуть, у вас на це є серйозна причина?

— Надзвичайно серйозна! Піроги тубільців оточили "Наути-лус", і через кілька хвилин нам, імовірно, доведеться відбивати напад дикунів.

— А-а! — сказав спокійно капітан Немо. — Вони припливли в пірогах?

— Так, капітане!

— Ну, що ж! Треба закрити люк.

— Безумовно! І я прийшов вам сказати...

— Нічого немає простішого, — сказав капітан Немо.

І, натиснувши кнопку електричного дзвоника, він віддав по проводах відповідний наказ у кубрик команди.

— От і все, пане професоре, — сказав він хвилиною пізніше. — Шлюпка поставлена на місце, люк закритий. Сподіваюся, ви не боїтеся, що ці добродії проб'ють обшивку, пошкодити яку не могли снаряди вашого фрегата?

— Не в цьому річ, капітане! Є інша небезпека.

— Яка ж, пане!

— Завтра о цій же годині буде потрібно відкрити люк, щоб накачати свіжого повітря в резервуари "Наутилуса".

— Цілком правильно, пане! Наше судно дихає на манер китоподібних.

— Ну, а в цей час папуаси обсядуть палубу! Як тоді ми позбудемося їх?

— Виходить, ви упевнені, пане, що вони піднімуться на борт?

— Упевнений!

— Ну, що ж, пане, нехай піднімаються. Я не бачу причини заважати їм. По суті папуаси — бідолахи! Я не хочу, щоб мої відвідини острова Гвебороар коштували життя хоча б одного з цих нещасних!

Усе було сказано, і я хотів піти. Але капітан Немо затримав мене і всадовив біля себе. Він із цікавістю розпитував мене про наші екскурсії на острів, про наше полювання і, здавалося, ніяк не міг зрозуміти звіриної жадібності канадця до м'ясної їжі. Потім розмова перейшла на інші теми; і хоча капітан Немо

не став відвертіший, усе-таки він видався мені більш люб'язним.

Мова зайшла і про становище "Наутилуса", що сіло на мілину в тих же водах, де ледве не загинули корвети Дюмон Д'юрвіля,

— Цей Д'юрвіль був одним з ваших видатних моряків, — сказав капітан, — і одним із найосвіченіших мореплавців! Це французький капітан Кук. Злощасний учений! Перебороти суцільну кригу Південного полюса, коралові рифи Океанії, вивернутися від канібалів тихоокеанських островів — і загинути безглуздо при катастрофі приміського потяга! Якщо ця енергійна людина мала час подумати в останні хвилини свого життя, уявляєте собі, що він повинен був пережити!

Вимовляючи ці слова, капітан Немо явно хвилювався, і його схвильованість робила йому честь.

Потім, із картою в руках, ми простежили шляхи всіх експедицій французького мореплавця, усіх його кругосвітніх подорожей, аж до його спроб проникнути до Південного полюса, що закінчилися відкриттям земель Аделі і Луї Філіпа. Нарешті, ми переглянули його гідрографічні описи і карти найважливіших островів Океанії.

— Те, що зробив ваш Д'юрвіль на поверхні морів, — сказав капітан Немо, — я повторив в океанських глибинах, але мої дослідження, притому більш точні, не зажадали стількох зусиль. "Астролябія" і "Зеле", які вічно боролися з морськими бурями, не можуть іти ні в яке порівняння з "Наутилусом", справжнім підводним домом, з робочим затишним кабінетом!

— Але все-таки, капітане, — сказав я, — між корветами Дюмон Д'юрвіля і "Наутилусом" є деяка подібність.

— А саме, пане?

— "Наутилус", як і корвети, відразу сів на мілину!

— "Наутилус" не сідав на мілину, пане, — холодію відповів капітан Немо. — "Наутилус" так улаштований, що може безборонно відпочивати у лоні морів. І мені не доведеться, подібно Д'юрвілю, щоб зняти з мілини свої корвети, вдаватися до неймовірних зусиль; "Астролябія" і "Зеле" ледь не загинули в цій протоці, а моєму "Наутилусу" не загрожує ні найменша небезпека. Завтра в належний час морський приплив дбайливо підніме суди но, і воно вийде у відкрите море.

— Капітане, — відповів я, — не сумніваюся, що...

— Завтра, — сказав на закінчення капітан Немо, — завтра, о другій годині сорок хвилин опівночі, "Наутилус" спливе і без найменшого ушкодження вийде з Торресової протоки.

З цими словами, сказаними украй різким тоном, капітан Немо встав і злегка кивнув головою, що означало: розмова закінчена! Я вийшов з каюти і подався до себе.

Я застав там Консея, що побажав довідатись, які наслідки моєї розмови з капітаном.

— Друзе мій, — сказав я, — капітан висміяв мене, варто було лише заїкнутися, що буцімто тубільці Папуа загрожують "Наутилусу". Ну, що ж! Будемо покладатися на капітана і побажаємо собі доброї ночі!

— Пану професору не знадобляться мої послуги?

— Ні, друже! А що робить Нед Ленд?

— З дозволу папа професора, — відповідав Консель,
— Нед Леид готує паштет із кенгуру. Паштет, каже,
буде просто дивовижний!

Залишившись сам, я ліг у постіль, але спав
неспокійно. До мене долинав шалений лемент
дикунів, що ввірвалися на палубу. Так минула ніч.
Екіпаж "Наутилуса", як і раніше, був бездіяльний.
Присутність на судні канібалів турбувала команду
стільки ж, скільки турбують солдат у неприступному
форті мурахи, що повзають по бліндажі.

Я встав о шостій годині ранку. Люк був закритий.
Отже, запас кисню не поновлювався з учорашнього
дня. Але все-таки аварійні резервуари, вчасно
приведені в дію, випустивши кілька кубічних метрів
кисню, освіжили повітря.

До полудня я працював у каюті, не бачивши навіть
мимохідь капітана Немо. На борту не помітно було
хоч якихось приготувань до відплиття.

Почекавши ще якийсь час, я увійшов до салопу.
Годинник показував пів на третю. Через десять
хвилин морський приплив мав досягти своєї вищої
межі, і, якщо капітан Немо не помилився в
розрахунках, "Наутилус" зніметься з мілини. Інакше
доведеться йому упродовж довгих місяців спочивати
на своєму кораловому ложі!

Але тут корпус корабля почав здригатися, віщуючи
швидко звільнення! Я почув, як заскрипіла його
обшивка, торкаючись вапняних відкладень
шорсткуватого коралового дна.

О другій годині тридцять п'ять хвилин у салон
увійшов капітан Немо.

— Відпливаємо, — сказав він.

— А-а!.. — мовив я.

— Я наказав відкрити люк.

— А папуаси?

— Папуаси? — повторив капітан Немо, ледве стенувши плечима.

— А вони ненароком не проникнуть усередину судна?

— Яким шляхом?

— Через відкритий люк.

— Пане Аропаксе, — спокійно відповів капітан Немо,
— не завжди можна ввійти через люк "Наутилуса",
навіть якщо він відкритий.

Я подивився на капітана.

— Не зрозуміло? — запитав він.

— Анітрохи!

— Прошу вас іти за мною, і ви усе зрозумієте.

Ми підійшли до середнього трапа, Нед Ленд і Коисель були вже там і з великою цікавістю спостерігали, як кілька матросів відкривали люк під дикий лемент і крики, що лунали з палуби.

Кришка люка відкинулася назовні... В отворі показалося десятків два страшних фізіономій. Але не встиг перший же тубілець узятися за поручні трапа, як був відкинутий назад невідомою силою. Дикун із диким виттям пустився бігти навтьоки, роблячи неймовірні стрибки.

Десяток його одноплемінників кинувся було до трапа, але їх спостигла та ж доля.

Консель радів. Нед Лепд, спонукуваний своїми дикими інстинктами, теж кинувся до трапа. Але і канадця у свою чергу відкинуло назад, варто було лиш йому схопитися за поручні!

— Тисяча чортів! — заволав він. — У мене вдарила блискавка!

І тут я зрозумів усе. Металеві поручні становили кабель струму високої напруги. Усякий, хто торкався до них, зазнавав електричного удару, — і удар міг бути смертельним, якби капітан Немо включив у цей провідник електрики струм усіх своїх батарей! Коротше кажучи, між нападниками і нами була ніби спущена електрична завіса, через яку ніхто не міг безкарно проникнути.

Перелякані на смерть папуаси кинулися навсідч. А ми, стримуючи посмішку, заспокоювали і розтирали Неда Лепда, що вивергав лайку.

У цей момент дев'ятий вал виніс на своєму гребені наше судно, і нарешті "Наутилус" підвівся зі свого коралового ложа!

Була друга година сорок хвилин — час, визначений капітаном Немо. Запрацювали гвинти, і водоріз із величною неквапністю почав перетинати океанські хвилі. Швидкість обертання гвинта все збільшувалася, і підводний корабель, спливши на поверхню океану, вийшов цілим і неушкодженим із небезпечних вод Торре-сфвої протоки.

Глава двадцять третя НЕПОЯСНЕННА СОНЛИВІСТЬ

Наступного дня, 10 січня, "Наутилус" вийшов у відкритий океан. Він ішов зі швидкістю тридцяти п'яти миль за годину. Гвинт обертася з такою швидкістю, що я не міг порахувати кількість його обертів за хвилину.

Але моєму захопленню не було меж, варто було лише згадати, що електрика, ця чудесна сила, не тільки надає рухливості, обігрівав, і освітлює судно, але і слугує захистом від нападу ззовні, перетворюючи його на якийсь древній ковчег, недоторканий для неіфсвяченого. І мимоволі мої думки перенеслися на творця, що сотворив таке диво!

Ми тримали курс прямо на захід і 11 січня обігнули мис Уессел, розташований під 135° довготи і 10° північної широти, який утворював східний край затоки Карпеитарія. Коралові рифи зустрічалися часто, але вони були розкидані далеко один від одного і притому з великою точністю позначені на карті. "Наутилус" благополучно оминув буруни Моне і рифи Вікторія, під 130° довготи, на десятій паралелі, якої ми неухильно трималися.

Тринадцятого січня ми ввійшли у води Тиморського моря, поблизу острова тієї ж назви, під 122° довготи. Цим островом, що займає площу в тисячу шістсот двадцять п'ять квадратних льє, управляють раджі. Раджі іменуються синами крокодила, коротше кажучи, відносять себе до істот вищої породи, на яку тільки може претендувати людина. Їхні предки-плазупи у великій кількості водяться в місцевих ріках і є предметом особливого шанування, їх оберігають, пестять, годують, їм пропонують у їжу молодих дівчат, і горе чужоземцю, що занесе руку на священну тварину!

Але "Наутилусу" не довелося зіштовхнутися з цими хижаками. Острів Тимор ми бачили мимохідь, опівдні, коли помічник капітана робив своє чергове спостереження. Також мигцем бачив я й острівець Роти, що входить у ту ж групу; кажуть, тутешні жінки славляться на малайських ринках своєю вродою.

Тут "Наутилус" ухилився до південного заходу від дотримуваної раніше широти і пішов у напрямку до Індійського океану. У які краї захоплює нас фантазія капітана Немо? Чи повернеться він до берегів Азії? Чи наблизиться до берегів Європи? Навряд! Навіщо плисти туди людині, що тікає від населених континентів? Чи не ринеться він на південь? Чи не обігне він мис Доброї Надії, а потім мис Горн? Чи не наважиться направити свій шлях до Південного полюса? А може, повернеться в моря Тихого океану, де для підводного корабля такий простір? Відповідь дасть майбутнє.

Пройшовши уздовж рифів Картъє, Гібернія, Серингапатама, Скотта, цих останніх зусиль твердої стихії перемогти стихію водну, 14 січня ми були вже за межами будь-яких ознак землі. "Наутилус" перейшов на середню швидкість і, слухняний волі KaniTaJ па, то опускався в морські глибини, то спливав на поверхню океану. Під час цього плавання капітан Немо зробив цікаві спостереження щодо температури світового океану на різних глибинах. У звичайних умовах для виміру коливань температури в морях користуються досить складними приладами, показання яких не завжди заслуговують довіри, особливо показання термометричних зондів, скло яких часто не витримує тиску в глибинних шарах води, а також і показання апаратів, дія яких заснована на неоднаковій електропровідності деяких металів. Перевірити отримані дані повторним шляхом становить значні труднощі. Тим часом капітан Немо вимірював температуру глибинних вод океану, занурюючись у морські безодні, і його термометр у водних шарах різних глибин давав точні і незаперечні показання.

Отже, приводячи поперемінно в дію то резервуари, наповнені водою, то похилі рулі глибини, капітан Немо мав можливість досліджувати температуру,

починаючи від поверхневих шарів води до глибинних, занурюючись поступово на три, чотири, п'ять, сім, дев'ять і десять тисяч метрів нижче рівня океану; і він дійшов висновку, що під усіма широтами температура води на глибині тисячі метрів знижується до чотирьох з половиною градусів(1).

(1) Це правильно тільки для широкого екваторіального пояса між 50° північної і південної широти. Північніше і південніше температура води на глибині 1000 метрів значно нижча. (Прим. ред.)

Я стежив за цими дослідженнями з неабияким інтересом. Капітан Немо привносив у свої досліди щирі пристрасі. Я часто запитував себе: навіщо йому наукові дослідження? Для користі людства? Мало ймовірно, адже рано чи пізно його праці загинуть разом з ним у якому-небудь морі, не позначеному на карті! Чи не готувався він зробити мене виконавцем духівниці своїх відкриттів? Чи не надумався він покласти край моїй підводній подорожі? Але кінця ще не передбачалося.

Як би то не було, капітан Немо ознайомив мене з цифровими даними, отриманими ним у ході дослідження щільності води в найголовніших морях земної кулі. З цих наукових спостережень я зробив аж ніяк не науковий висновок щодо мене особисто. Відбулося це вранці 15 січня. Капітан Немо, з яким ми проходили по палубі, запитав мене, чи відома мені щільність морської води на різних глибинах? Я відповів, що ні, адже в цій області ще немає досить перевірених наукових досліджень.

— Я зробив ці дослідження, — сказав він, — і ручаюся за їхню точність.

— Добре, — відповів я, — але на борту "Наутшгуса" зовсім відособлений світ, і відкриття ці ніколи не дійдуть до Землі.

— Цілком правильно, пане професоре, — сказав він після короткої мовчанки. — На борту відособлений світ! Він так само відособлений від Землі, як відособлені планети, що обертаються разом із Землею навколо Сонця; і наші праці так само не дійдуть до Землі, як і праці вчених Сатурна або Юпітера. Але оскільки випадок звів нас на борту "Наутилуса", я утаємничу вас у кінцеві висновки моїх досліджень.

— Я вас слухаю, капітане.

— Вам, пане професоре, певна річ, відомо, що морська вода має більшу щільність, аніж прісна, але що щільність води не скрізь однакова. Справді, якщо прийняти за одиницю щільність прісної води, то щільність вод Атлантичного океану буде дорівнювати одній цілій і двадцяти восьми тисячним, вод Тихого океану — одній цілій і двадцяти шести тисячним, і одній цілій і тридцяти тисячним дорівнює щільність вод Середземного моря...

"А-а! — подумав я, — він заходить і в Середземне море!"

— ...і становить одну цілу і вісімнадцять тисячних для вод Іонічного моря й одну цілу і двадцять дев'ять тисячних для вод Адріатичного моря.

Отже, "Наутилус" не уникав і найбільш жвавих морів Європи. Я з цього виснував, що коли-небудь — і, хтозна, може й швидко? — ми наблизимося до берегів більш цивілізованих континентів. І подумав, що Нед Ленд, цілком природно, зрадіє подібній можливості. Досить тривалий час ми з капітаном присвячували цілі дні науковим дослідженням, — визначали солоність морської води на різних глибинах, проникнення світла в товщу води, — і у всіх випадках капітан Немо виявляв дивовижну

винахідливість, що дорівнювала тільки його уважності до мене. Потім він знову зник, і я, як і раніше, знову почувався самотнім на борту його підводного корабля.

Шістнадцятого січня "Наутилус", здавалося, поринув у сон за кілька метрів од рівня моря. Електричні машини зупинилися, гвинт не діяв, віддавши судно на сваволю течії. Я вирішив, що екіпаж зайнятий ремонтом машин, зв'язаним з їхньою роботою на значних швидкостях.

У той день мені і моїм товаришам довелось бути очевидцями цікавого явища. Стулки у вікнах салону розсунулися. Електричний прожектор не був увімкнений. Небо, затягнуте грозовими хмарами, кидало слабке світло у верхні шари океанських вод. Довкола нас у рідкому середовищі панував напівморок.

Я милувався водною стихією в цьому сутінковому освітленні, і великі риби проносилися повз нас, як китайські тіні. І раптом і ми потрапили в смугу яскравого світла. Спочатку я думав, що і запрацював прожектор і, потрапивши в смугу його променів, освітілися темні води, Але я помилився і, здивившись уважніше, зрозумів свою оману.

"Наутилус" був знесений плином у світні шари води, що спалахують вогнями, які здаються сліпучими в мороці морських безодень. То було світіння міріадів мікроскопічних морських організмів.

Інтенсивність світіння ще збільшувалася, відбита металевою обшивкою судна. Світна водяна маса, наче доменна піч, вивергала вогняні потоки, і розсипалися тисячі іскор, то перетворювалася на суцільний потік розплавленого свинцю. Усе навколо цього палахкотливого простору поринуло в тінь, якщо це поняття тут доречне! Ні! То не було штучне

світло нашого прожектора! Тут відчувався надмір життєвих сил! То було живе світло! І справді, у цих водах утворилося скупчення морських ночесвіток (*Noctiluca miliaris*), таких собі студенистих кульок із ниткоподібними жгу-тиками, що утворюють цілі колонії: у тридцятьох кубічних сантиметрах води їх налічують до двадцяти п'яти тисяч. Сяйво ночесвіток підсилювалося трепетним мерехтінням медуз, сяйвом фолад і безлічі інших фосфоресціюючих організмів, котрі виділяють світну речовину.

Протягом багатьох годин "Наутилус" плив у світних водах; і нашому захвату не було меж, коли ми побачили великих морських тварин, що прудко і пустотливо рухалися, як саламандри, у полум'ї! У цьому живому світлі миготіли витончені і верткі дельфіни, невтомні клоуни морів, і провісник ураганів — меч-риба завдовжки в три метри, подеколи торкаючись своїм грізним мечем кришталевого скла. Потім з'явилися більш дрібні рибки, спинороги, макрелі-стрибуни, щетинозуби (хірурги-носачі) і сотні інших рибок, що борознили світлоносну стихію.

Було щось дивовижне в сліпучому світінні моря. Може, атмосферні умови підсилювали напруженість цього явища? Може, над океаном бушувала гроза? Але на глибині кількох метрів від рівня моря не відчувалося розгулу стихій, і "Наутилус" мирно погойдувався в лоні спокійних вод.

Ми пливли, і все нові чудеса розгорталися перед нашим здивованим поглядом.

Копсель невтомно класифікував своїх зоофітів, членистоногих, молюсків і риб. Дні летіли, і я втратив їм лік. Нед, як звичайно, намагався урізноманітити наше меню. Ми, як равлики, сиділи у

своїй мушлі. І я можу засвідчити, що в равлика перетворитися зовсім неважко!

Наше перебування на підводному кораблі починало нам здаватися цілком природним і навіть приємним, і ми вже стали забувати, що існує інше життя на поверхні земної кулі. Але одна подія несподівано повернула нас до дійсності.

Вісімнадцятого січня "Наутилус" проходив під 105° довготи і 15° широти. Насувалися грозові хмари, на морі починався шторм. Подув міцний іорд-остовий вітер. Барометр, що його стрілка неухильно падала останніми днями, передвіщав бурю.

Я вийшов на палубу в той час, як помічник капітана досліджував обрій. Я сподівався, що він скаже свою звичну фразу. Але цього разу він вимовив інші слова, такі ж незрозумілі. Негайно ж на палубі з'явився капітан Немо із підзорною трубою в руці і став вдивлятися в обрій.

Кілька хвилин капітан, не відводячи очей від труби, пильно вдивлявся в якусь крапку на обрії. Потім, різко обернувшись, він обмінявся зі своїм помічником кількома словами па незрозумілому наріччі. Той, здавалося, неабияк схвилювався, хоча і намагався зберегти спокій. Капітан Немо краще володів собою і не утрачав своєї звичної холонокровності. Очевидно, він висловлював якісь міркування, що їх помічник спростовував. Принаймні я витлумачив так з їхнього тону і жестів.

Я пильно вдивлявся в туманну далечінь, але нічого не примітив. Бліді обриси краєвиду були пустельні.

Капітан Немо ходив туди й сюди по палубі, не дивлячись у мій бік; можливо, він мене і не помічав. Кроки його були тверді, але, може, не такі розмірені, як зазвичай. Іноді він зупинявся і, склавши руки на

грудях, вдивлявся в море. Чого шукав він у цій неозорій пустелі? "Наутилус" йшов у сотні миль від найближчого берега.

Помічник капітана у свою чергу підніс до очей підзорну трубу і напружено вдивлявся вдалину; він явно нервувач, тупав йогачи, метався по палубі, коротше, був абсолютною протилежністю своєму начальнику.

Утім, таємнича історія мала невдовзі роз'яснитися, бо за наказом капітана машини запрацювали на великій швидкості.

Помічник знову звернув увагу капітана па якусь крапку на обрії. Капітан спинився і навів трубу в зазначеному напрямку. Він довго не віднімав труби від очей. А я, надзвичайно заінтригований тим, що відбувається, зійшов у салон, узяв там чудову підзорну трубу, якою завжди користувався, і повернувся на палубу. Обіпершись на виступ штурвальної рубки, я приготувався обдивлятися обрій.

Але не встиг я піднести трубу до очей, як її вирвали з моїх рук.

Я обернувся. Переді мною стояв капітан Немо. Я не упізнав його. Обличчя його спотворилося. Очі горіли похмурим вогнем, брови зсунулися до купи. Напіввідкритий рот оголив зуби. Його напружена поза, стиснуті кулаки, утягнута в плечі голова — усе дихало скаженою ненавистю. Він не ворухнувся. Труба валялася долі. Чим викликав я його гнів? Чи не уявив він, що я розкрив якусь таємницю, що її не випадало знати бранцю "Наутилуса"?

Та ні! Не на мене був звернений його гнів! Він навіть не глянув на мене. Погляд його був прикутий до обрію. Нарешті, капітан Немо опанував собою. Його

лице набуло звичного холодного виразу. Він звернувся до свого помічника незнайомою мовою. Сказавши йому кілька слів, капітан заговорив зі мною.

— Пане Ароиаксе, — сказав він наказовим тоном, — ви зобов'язані викопати умову, якою ви пов'язані з мною.

— У чому річ, капітане?

— Ви і ваші супутники зобов'язані побути узаперті, поки я не вважатиму можливим звільнити вас.

— Тут ви хазяїн, — відповів я, пильно дивлячись на нього. — Але дозвольте задати вам одне питання.

— Жодного, пане!

Сперечатися було марно. Доводилося підкоритися.

Я ввійшов у каюту, відведену Неду Ленду і Конселю, і оголосив їм волю капітана. Судіть самі, яке враження справив на канадця цей наказ! Утім, розміркувати не було часу. Четверо матросів очікували коло дверей. Нас відвели в ту ж єому каюту, у якій ми перебували укладені в перший день на борту "Наутилусак

Нед Ленд намагався протестувати. Але у відповідь зачинилися двері.

— Чи не зволить пан професор пояснити, що все це означає? — запитав Копсель.

Я розповів про все, що сталося. Вони були так самоздивовані, як і я, і губилися в здогадах. Розгніване обличчя капітана не виходило в мене з голови. Думки мої плуталися, і я висновував найбезглуздіші припущення. З роздумів мене вивів вигук Недо Ленда:

— Ба! Сніданок на столі!

Справді, стіл був заставлений наїдками. Розпорядження було, видимо, зроблене в той момент, коли капітан віддавав наказ розвинути велику швидкість.

— Чи не побажає пан професор вислухати невелику пораду? — запитав Консель.

— Будь ласка, мій друже, — зголосився я.

— Здоровий глузд підказує, що пану професору треба поснідати. Адже невідомо, що може статися.

— Ти правий, Конселю.

— На жаль, — сказав Нед Ленд, — нам подали рибні страви!

— Друже Нед, — заперечив Консель, — а що б ви сказали, якби зовсім не було сніданку?

Цей доказ увірвав скарги гарпунера.

Сіли за стіл. Снідали мовчки. Я їв мало, Консель присилював себе з міркувань тієї ж розсудливості, лише Нед Ленд не гаяв часу марно! Поснідавши, трохи придрігнули.

Але тут матова півкуля в стелі згасла, і ми опинилися в повній темряві. Нед Ленд одразу ж заснув. Але мене здивувало: дрімав і Консель! Що могло викликати в нього таку раптову сонливість? Однак і мене самого непереборно хилило на сон. Я боровся зі сном. Але повіки важчали і мимоволі стулялися. У мене почалися галюцинації. Очевидно, у страви було підмішане снодійне! Невже капітану Немо мало було посадити нас під замок, йому знадобилося ще й приспати нас?

Я з останніх сил намагався побороти сонливість. Але пі! Дихання ставало усе більш утрудненим. Смертельний холод сковував, ніби паралізував мої

кінцівки. Повіки, немов налиті свинцем, зімкнулися. Я не міг розплющити очей. Важкий соп опанував мною. Мене мучили кошмари. Раптом видіння зчезли. Я знепритомнів.

Глава двадцять четверта КОРАЛОВЕ ЦАРСТВО

Я прокинувся вранці зі свіжою головою. На мій чималий подив, я лежав у постелі, у своїй каюті. Безсумнівно, і мої супутники теж були перенесені в їхню каюту. Отже, вони не більше за мене могли знати, що сталося минулої ночі. Залишалося лише сподіватися, що якась випадковість розкриє в майбутньому цю таємничу історію.

Мені захотілося подихати свіжим повітрям. Але чи зможу я вийти, чи не замкнена каюта на ключ? Я штовхнув двері. Двері відчинилися, і я вузьким коридором пройшов до трапа. Люк, замкнений напередодні, був відкритий. Я вийшов на палубу.

Нед Лепд із Конселем вже очікували мене там. Я запитав, як минула їхня ніч. Але вони нічого не пам'ятали! Заснувши учора важким сном, обоє друзів прийшли до пам'яті тільки нині ранком ігт; па свій подив, у своїй каюті!

"Наутилус" був безгомінний і таємничий як і раніше. Ми йшли відкритим морем з помірною швидкістю. На борту не відчувалося НІЯКИХ ЗМІН.

І даремно Нед Леид втуплювався в обрій. Океан був пустельний. Канадець не помітив на обрії ні вітрила, ні смужки землі. Дув міцний західний вітер. "Наутилус" гойдало на хвилях.

Зробивши запаси кисню, "Наутилус" знову пірнув під воду метрів на п'ятнадцять. У разі потреби судно легко могло спливати на поверхню. До речі, у той день, дев'ятнадцятого січня, маневр цей, проти узвичаєного, повторювався неодноразово. І кожного

разу помічник капітана виходив на палубу і промовляв традиційну фразу.

Капітан Немо не з'являвся. З команди я бачив у той день одного лише незворушного стюарда, що, як завжди, мовчки й уважно прислуговував за столом.

Близько другої години пополудні до салону, де я упорядковував свої записи, увійшов капітан Немо. Я уклонився йому. Він мовчки кивнув мені головою. Я знову взявся за роботу, сподіваючись потай, що капітан заговорить про події минулої ночі. Але він мовчав. Я глянув на капітана. У нього був стомлений вигляд. Почервонілі очі видавали, що він провів безсонну ніч. Глибокий смуток, непідкріплене горе наклали свій відбиток на цю вольову людину. Він ходив туди-сюди по кімнаті, сідав на диван, знову вставав, брав у руки першу книгу, що траплялася, відразу кидав її, підходив до приладів, але не робив записів, як звичайно. Здавалося, він не знаходив собі місця.

Нарешті, він звернувся до мене.

— Ви лікар, пане Аронакс? — запитав він.

Я був захоплений зненацька цим питанням капітана й здивовано й мовчки вступився у нього.

— Ви лікар? — повторив він. — Багато ваших колег отримали медичну освіту: Грасіоле, Мокен-Тандон та інші.

— Так, — відповів я. — Мені доводилося працювати лікарем. Перш ніж стати музейним працівником, я був ординатором клініки і багато років займався медичною практикою.

— Чудово, пане!

Відповідь моя, очевидно, цілком задовольнила капітана. Але, не знаючи, до чого він хилить розмову, я очікував подальших запитань, зміркувавши, що відповідати буду в залежності від обставин.

— Пане Аронаксе, — сказав капітан, — один із моїх матросів потребує допомоги лґкаря. Не могли б ви оглянути його?

— На борту є хворий?

— Так.

— Я готовий до послуг.

— Ходімо.

Признаюся, серце в мене калатало прискорено. Підсвідомо хворобу матроса я поставив у зв'язок з подіями минулої ночі. І вся ця таємнича історія цікавила мене не менше особи самого хворого.

Капітан Немо провів мене на корму "Наутилуса" і відчинив двері в кабіну поруч з матроським кубриком.

Там лежав на ліжку чоловік років сорока з енергійним обличчям, чисто англосакського типу.

Я підійшов до постелі. Це був не просто хворий — це був поранений. Його голова, зав'язана закривавленими бинтами, лежала на подушках. Я зняв пов'язку. Поранений дивився на мене широко розплющеними очима. І, поки я його розбинтовував, не прохопився жодним стогоном.

Рана була жахлива. У черепній коробці, пробитій якимсь тупим знаряддям, утворився зяючий отвір, через який видпілася частина мозку. Згустки запеченої крові внаслідок численних крововиливів перетворили роздроблену мозкову тканину в червонувату кашку.

Тут спостерігалися одночасно явища контузії і струсу мозку. Дихання хворого було утрудненим. Обличчя часто спотворювала судома. То був характерний приклад запалення мозку, ускладнений паралічем рухових центрів.

Я помацав пульс. Серце працювало з переборами. Пульс часом зникав. Кінцівки вже починали холонути: людина вмирала, і нічим не можна було запобігти фатальному кінцю. Я наклав на рану свіжу пов'язку, поправив узголів'я. Обернувшись, я запитав капітана Немо:

— Яким знаряддям нанесена рана?

— Чи не все одно? — ухильно відповів капітан Немо.
— Від сильного струсу зламався важіль машини, удар припав по голові цієї людини. Ну, яка ваша думка щодо хворого?

Я вагався із відповіддю.

— Ви можете говорити, — сказав капітан. — Ця людина не знає французької мови.

Я ще раз подивився на пораненого і сказав:

— Ця людина помре години через дві.

— І ніщо не може врятувати його?

— Ніщо.

Рука капітана Немо стиснулася в кулак. Сльози виступили на очах. Я не думав, що він здатний плакати.

Кілька хвилин я не відходив від пораненого. Електрика, що заливала своїм холодним світлом смертний одр, ще підсилювала блідість лиця умираючого. Я вдивлявся в це виразне обличчя, посмуговане передчасними зморшками — слідами

знегод і, можливо, поневірянь. Я сподівався, що таємниця його життя розкриється в останніх словах, які зірвуться з його холонучих вуст!

— Ви вільні, пане Ароіаксе, — сказав капітан Немо.

Я залишив капітана одного коло постелі умираючого і повернувся до себе, надзвичайно схвилюваний цією сценою. Похмурі передчуття тривожили мене весь день. Уночі я спав кепсько. Прокидався раз у раз. Мені усе вчувалися чиїсь тяжкі подихи, похоронний спів. Може, читали молитви над небіжчиком якоюсь невідомою мені мовою?

На світанні я вийшов на палубу. Капітан Немо був уже там. Побачивши мене, він підійшов до мене.

— Пане професоре, — сказав він, — чи не бажаєте сьогодні взяти участь у підводній прогулянці?

— Разом із товаришами?

— Якщо вони побажають.

— Ми до ваших послуг, капітане.

— У такому разі, будьте люб'язні надягти скафандр.

Про померлого — ні слова! Знайшовши Неда Леида і Консея, я передав їм запрошення капітана Немо. Консель зрадів майбутній прогулянці, і канадець цього разу охоче погодився приєднатися до нас.

Була восьма година ранку. О пів на дев'яту, одягнувши скафандри, ми запаслися резервуарами Рукейроля й електричними ліхтарями і рушили в путь. Подвійні двері розчинилися, і ми, з капітаном Немо па чолі, під ескортом дванадцяти матросів, ступили на глибину десяти метрів під водою па кам'янисте дно, на якому відпочивав "Наутилус".

Легкий спочатку ухил дна завершився западиною глибиною до п'ятнадцяти сажнів. Ґрунт дна під поверхнею Індійського океану різко відрізнявся від ґрунту тихоокеанських вод, де мені випало побувати під час своєї першої підводної прогулянки. Тут не було ні м'якого піску, ні підводних прерій, ні заростей водоростей. Я відразу ж упізнав чарівну місцину. Це було коралове царство!

Серед кишковопорожнинних, класу коралових поліпів, підкласу восьмипроменеєвих коралів, особливо примітні корали з загону горгоїєвих — рогових коралів, як-от: горгоїї, білий корал і шляхетий корал. Коралові поліпи — прецікаві створіння, їх відносили по черзі до мінералів, до рослинного і до тваринного світу. Корали — лікарський засіб давніх, дорогоцінна прикраса в наші дні, ^лише тільки 1694 року були остаточно занесені до тваринного світу марсельським ученим Пейсоннелем.

Корали — це скупчення окремих дрібних тварин, з'єднаних у поліпняк ламким, кам'янистим кістяком. Початок колонії кладе окрема особина, прикріпившись до якого-небудь предмета. Колонія утворюється у результаті розмноження брунькуванням одного поліпа. Кожна нова особина, входячи до складу колонії, починає жити спільним життям. Природна комуна.

Мені були відомі останні праці вчених, присвячені цій вигадливій істоті, яка розростається деревоподібними кам'янистими колоніями, що підтверджено ретельними дослідженнями натуралістів. І для мене не існувало нічого більш цікавого, як відвідати один з таких закам'янілих коралових лісів, що їх природа виростила в глибинах океану.

Прилади Румкорфа були увімкнуті, і ми пішли вздовж коралового рифу, що перебував у початковій стадії розвитку й обіцяв у майбутньому звести бар'єрний риф у цій частині Індійського океану. Уздовж шляху просування росли дивовижні чагарники, утворені з галуззя, химерно-переплетеного між собою, унизаного білими шестипроменевими зірчатками. Тільки на відміну від земних рослин коралові деревця росли згори донизу, прикріпившись до підніжжя скель.

Світло наших ліхтарів, виграючи на яскраво-червоних галуззях коралових дерев, породжувало дивовижні світлові ефекти. Мені здавалося часом, що всі ці сплюснуті і циліндричні трубочки колишуться від руху води. І мене охопила спокуса зірвати їхні свіжі віночки з ніжними щупальцями, котрі щойно рбзпустилися або ледь починали розпускатися. Повз пас, торкаючись їх своїми плавцями, наче птахи крилами, проносилися легкі риби. Але варто було моїй руці торкнутися цих дивних квітів, цих чуттєвих істот, як уся колонія починала рухатися. Білі віночки втягувалися у свої червоні футляри, квіти в'янули на очах, а чагарник перетворювався на купу пористих ска-м'янілостей.

Мені випала нагода побачити найрідкісні зразки тварин-квітів. Шляхетний корал тутешніх місць міг суперничати з коралами, що добуваються в Середземному морі коло французьких, італійських і африканських берегів. Поетичні назви "червона квітка", "червона піна", що ювеліри дали найкращим екземплярам, цілком виправдані яскравим забарвленням шляхетного корала. Вартість такого корала доходить до п'ятисот франків за кілограм, а тутешні води таїли в собі скарбницю, здатну збагатити цілу юрбу шукачів коралів. Ця дорогоцінна речовина, що часто зростається з іншими поліпами, утворює міцне і нерозривне ціле,

так звані масивні колонії "masscoiota", і тут мені пощастило побачити чарівний зразок рожевого корала.

Чагарники все густішали, коралові хащі буйнішали. Нарешті, перед нами постали справжні скам'янілі ліси і довгі галереї най-фаїтастичної будови. Капітан Немо ступив під їхні похмурі склепіння. Дорога увесь час вела під ухил, і поступово ми спустилися па глибину ста метрів.

І коли світло наших ліхтарів торкалося часом яскраво-червоної шорсткуватої поверхні цих коралових аркад, навіси склепіння, котрі нагадували люстри, загорялися червоними вогниками, від чого виникало чарівне враження. Серед кущиків коралів мені зустрічалися інші, не менш цікаві корали: меліти, іриди з членистими розгалуженнями, пучки коралин, зелені, червоні, справжні водорості з перисто-розгалуженою, сильно покращеною вапном сланню. Після довгих суперечок натуралісти остаточно прилучили їх до рослинного світу. Як сказав один мислитель: "Може, це і є та грань, де життя непевно пробуджується від свого скам'янілого сну, але не має ще сил вийти із заціпеніння".

Нарешті, години через дві ми досягли глибини трьохсот метрів від рівня моря, коротше кажучи, тієї межі, де завершується процес послідовного розвитку коралового рифа і коралові вапняки із їх гіллястою будовою набувають форм деревоподібних окам'янілостей. То не були поодинокі кущики, що скромно нагадували гайок колонії поліпняків. То були дрімучі ліси, величні вапнякові зарості, гігантські скам'янілі дерева, переплетені між собою гірляндами витончених плюмарій, цих морських ліан усіх барв і відтінків. Ми вільно проходили під їхніми гіллястими склепіннями, що губилися в мороці вод; а коло наших ніг тубіпориди, астреї, меан-дрини, фунгії каріофіллеї розстелялися

барвистим килимом, обсипаним блискотливим пилом.

Яке непередаване видовище! Як жаль, що ми не могли поділитися враженнями! Чому ми були в цих непроникних масках з металу і скла! Чому наш голос не міг вирватися з їхнього полону! Чому ми не можемо жити в цій водній стихії, як риби або, ще краще, як амфібії, що живуть подвійним життям, привільно почувуючи себе і на суші й у воді!

Між тим капітан Немо зупинився. Зупинилися і ми. Обернувшись, я побачив, що матроси вишикувалися півколом за своїм начальником. Придивившись, я розгледів якийсь довгастий предмет, що його несли на плечах четверо матросів.

Ми стояли посередині великої галявини, оточеної ніби викар-буваним у камені підводним лісом. У непевному світлі наших ліхтарів на землю лягали гігантські тіні. Навколо панувала глибока пітьма. І лише подекуди, потрапляючи в смугу світла, спалахували червоні іскорки на гранях коралів.

Нед Ленд і Консель стояли поруч зі мною. Ми чекали, що буде далі. І раптом у мене майнула думка, що нам випало бути присутнім при незвичайній сцені. Оглянувшись, я помітив, що то тут, то там видніються невисокі горбки, покриті вапняним шаром і розташовані у певному порядку, що видавало роботу рук людських.

Посередині галявини, на узвишші, спорудженому з уламків скель, стояв кораловий хрест, який розкинув свої довгі, ніби закривавлені руки, що обернулися в камінь.

За знаком капітана Немо один із матросів вийшов наперед і, вийнявши кирку з-за пояса, став вирубувати яму в кількох футах від хреста.

Я зрозумів усе! Тут був цвинтар, яма — могила, а довгасти́й предмет — тіло людини, що померла вночі! Капітан Немо і його матроси ховали свого товариша на цьому братському цвинтарі в глибинах океану!

Ніколи я не був так схвилюваний! Ніколи я не відчував такого сум'яття почуттів! Я не хотів вірити своїм очам!

Моги́лу рили повільно. Сполохані риби метнулися врізнобіч. Я чув глухий стукіт заліза об вапняний ґрунт і бачив, як розліталися іскри при ударі кирки об кремінь, що лежав у глибинних водах. Яма ставала усе довшою і ширшою і незабаром стала досить глибока, щоб умістити небіжчика.

Тоді підійшли носії. Тіло, загорнене в білу вісонову тканину, опустили в могилу, повігу води. Капітан Немо і його товариші, склавши руки на грудях, схилили коліна... А ми, усі троє, схилили голови.

Моги́лу засипали уламками викопаного ґрунту, і над нею утворився невисокий горбок.

Коли усе було закінчено, капітан і його товариші, опустившись на одне коліно, підняли руки на знак останнього прощання...

Потім похоронна процесія рушила в зворотний шлях. Ми знову пройшли під аркадами підводного лісу, повз коралові гайки і чагарники; шлях неухильно вів угору. Удалині майнув вогник. Ми йшли на цей дороговказний вогонь і через годину були на борту "Наутилуса".

Перевдягнувшись, я піднявся на палубу і сів біля прожектора. Я весь був під владою пережитого.

Незабаром до мене підійшов капітан Немо. Я встав.

— Як я і передбачав, — сказав я, — ця людина померла вночі?

— Так, пане Аронаксе, — відказав капітан Немо.

— І він спочиває тепер на кораловому цвинтарі, поруч зі своїми товаришами?

— Так, забутий усіма, але не нами! Ми вирили могилу, а поліпи замурують наших небіжчиків у непорушну гробницю!

І капітан Немо, закривши лице руками, марно намагався придушити ридання. Опанувавши собою, він сказав:

— Там, па глибині кількох сотень футів під водою, наш тихий цвинтар!

— Ваші мертві сплять там спокійно, капітане. Вони недосяжні для акул!

— Так, пане, — сказав капітан Немо, — і для акул і для людей!

ЧАСТИНА ДРУГА

Глава перша ІНДІЙСЬКИЙ ОКЕАН

Тут починається друга половина нашої підводної подорожі, початок якої завершився хвилюючою сценою на кораловому цвинтарі, що залишила по собі глибоке враження. Отже, не лише життя капітана Немо протікало в лоні неозорого океану, але він і могилу собі приготував у його недосяжних глибинах! Там ніяке морське чудовисько не потривожить останнього сну володарів "Наутилуса" — друзів, поєднаних у смерті, як і в житті! Недосяжних і "для людей", як сказав капітан.

Вічний виклик людському суспільству, невичерпному у своїй жорстокості!

Припущення, що будував Консель, не задовольняли мене. Він бачив у капітанові "Наутилуса" одного з тих невизнаних учених, що платять людству презирством за байдужість до їхньої особистості. Він бачив у ньому невизнаного генія, котрий, скинувши тягар земних зваб, сховався у вільній стихії, такий споріднений його вільнолюбній душі. Але, по-моєму, подібне пояснення розкривало лише одну сторону натури капітана Немо.

У чому крилася таємниця минулої ночі? Навіщо ув'язнили нас у темниці? Навіщо приспали снодійними засобами? Навіщо так різко вирвав капітан з моїх рук підзорну трубу, перш ніж я встиг окинути поглядом обрїй? А смертельне поранення одного з матросів при обставинах, украй таємничих? Усе це наводило на роздуми. Ні! Капітан Немо не просто тікав від людей! Його грізне судно слугувало, можливо, не тільки притулком вільнолюбця, але і знаряддям страшної помсти.

Усе це лише здогади, слабкий проблиск світла в глибокому мороці; і я змушений був вести свої записки, так би мовити, під диктовку подій.

Утім, ніщо нас не пов'язувало з капітаном Немо. Він знав, що втеча з "Наутилуса" неможлива. Йому не потрібні були наші клятвені запевнення. Ніякі зобов'язання нас не обмежували. Ми були невільникми, були бранцями, яких із чемності іменують гістьми. Однак Нед Ленд не втрачав надії вирватися на волю. Він не промине скористатися для цього першою зручною нагодою.

Звичайно, і я зроблю так само. І все-таки, не без жалю, заберу я із собою таємниці "Наутилуса", так великодушно довірені нам капітаном Немо! Що ж, зрештою, повинна викликати ця людина — ненависть чи замилювання? Хто він, — жертва чи кат? І я бажав би, щиро кажучи, — перш ніж

розлучитися з ним назавжди, — завершити кругосвітну підводну подорож, розпочату так блискуче! Я хотів би вичерпати всі джерела чудес, що таяться у водах земної кулі. Я прагнув би проникнути в найпотаємніше, сховане від очей людини, ризикуючи навіть поплатитися життям за невтоленну потребу пізнання! Що ж відкрилося мені нині? Лише якась частка, майже нічого, адже ми пройшли усього лише шість тисяч льє під водами Тихого океану!

Але мені було відомо, що "Наутилус" наближається до берегів населених земель, і було б жорстоко пожертвувати супутниками на догоду моєї пристрасті до незвіданого. Та й чи випаде ще коли-небудь така нагода? Доведеться, мабуть, приєднатися до них, можливо, навіть указувати їм шлях. Людина, позбавлена волі, шукає випадку вирватися з полону, але допитливий учений страшився такої можливості.

Опівдні, 21 січня 1868 року, помічник капітана, як звичайно, вийшов на палубу визначити кут нахилу сонця. Я теж піднявся нагору і, закупивши сигару, став стежити за його діями. Очевидно, ця людина ні слова не розуміла по-французькому. Я навмисно зробив уголос кілька зауважень, на які він мимоволі реагував би, якби розумів зміст моїх слів. Але він був німий і незворушний. У той час як помічник капітана, приставивши секстан до очей, робив свої спостереження, на палубу вийшов матрос, — той самий крем'язень, котрий супроводжував нас у нашій підводній екскурсії на острів Креспо, — і почав протирати скло прожектора. Я зацікавився пристроєм, у якому, як у маяках, сила світла збільшувалася завдяки особливому розташуванню сочевицеподібних стекол, що концентрують світлові промені. Світіння електричної лампи було доведено до максимуму. Вольтова дуга містилася в

безповітряному просторі, що обумовлювало сталість і рівномірність світла. Подібний пристрій зберігав графітові вістря, між якими виникала світна дуга, — економія досить суттєва для капітана Немо, якому нелегко було поновлювати запаси графіту.

"Наутилус" готувався до підводного плавання, і я поспішив спуститися в салоп. Люк закрився, і корабель спрямував свій біг на захід. -

Ми пливли водами Індійського океану, неозорою водною рівниною, що простяглася на п'ятсот п'ятдесят мільйонів гектарів, у океанських водах такої прозорості, аж голова ішла обертом, коли дивитися на них згори вниз. "Наутилус" ішов переважно на глибині від ста до двохсот метрів від рівня моря. Так пливли ми кілька днів. Будь-хто інший на моєму місці, мабуть, вважав би подорож втомливою і одноманітною. Але для мене, закоханого в море, не залишалося часу ні для утоми, ні для нудьги. Щоденні прогулянки по палубі, яку овівав живлющий подих океану, споглядання скарбів морських глибин крізь кришталеві стекла в салоні, читання книг з бібліотеки капітана Немо, приведення в систему дорожніх записів — усе це заповнювало мої дні вщерть. Стан нашого здоров'я був цілком задовільний. Харчовий раціон на борту йшов на користь. І я охоче обійшовся б без усіляких надмірностей, що їх Нед Ленд із духу протиріччя ухитрявся вносити в наше меню. Притому температура в цьому водному середовищі була настільки стабільна, що нічого було боятися навіть нежиті. Утім, на борту "Наутилуса" був достатній запас мадрепорових коралів — дендрофілій, відомих у Провансі під назвою "морського кропу"; соковита м'якоть цього поліпа є чудовим засобом проти застуди.

От уже кілька днів підряд нам зустрічається безліч водяних птахів із загону водоплавних, сімейства

чайкових — морських чайок-поморників. Нам удалося підстрелити кілька птахів; і водяна дичина, приготовлена особливим способом, виявилася смачною стравою. Серед великих птахів, здатних робити далекі перельоти і відпочивати в путі на гребенях хвиль, я примітив чудових альбатросів, хоча їхній неблагозвучний лемент нагадує лемент осла, — птахів із загону трубконосих. Сімейство веслоногих було представлено швидкокрилими фрегатами, що моторно виловлювали рибу, які плавали біля поверхні води, і безліччю фаєтонів, тропічних птахів, серед яких виділялися червонохвості фаєтони завбільшки з голуба; біле в рожевих плямах оперення цих птахів ще більше відтіняло чорне забарвлення крил.

Сіті "Наутилуса" принесли багато морських черепах, з яких у промисловому відношенні найбільш кошовні великі черепахи — карети з опуклим кістяним панциром, рогові пластинки яких використовують для художніх виробів. Ці плазуни легко поринають і можуть дуже довго триматися під водою, закривши м'язистий клапан довкола зовнішнього носового отвору. Деякі з пійманих карет ще спали, сховавшись у свій панцир, що слугував їм захистом від морських тварин. М'ясо цих черепах несмачне, але яйця їх вважають делікатесом.

Що стосується риби, то вони постійно викликали у нас захват, коли ми проникали крізь кришталеві стекла вікон у таємниці їхнього підводного життя. Тут я знайшов багато видів риби, які мені ще не траплялися на очі.

Насамперед назву кузовків, що переважно водяться у водах Червоного моря, Індійського океану й коло берегів Центральної Америки. Ці риби, як і черепахи, броненосці, морські їжаки і ракоподібні, захищені панциром, але не вапняним, не кремнеземовим, а суцільно кістяним, що складається з щільно

припасованих одна до одної шестигранних або чотиригранних пластинок. Мою увагу привернули кузовки з тригранним панциром, коричневим хвостом і жовтими плавцями; деякі сягали в довжину півдециметра; м'ясо їхнє поживне і чудове на смак, і я волів би акліматизувати цей вид кузовків у прісних водах, де, до речі, багато морських риб легко приживаються. Згадаю також кузовків з чотиригранним панциром, у яких над очима виступають чотири потужних шипи, так звані чотирирогі; а ще кузовки крапчасті з білими крапками на черевці, що, подібно до птахів, легко стають ручними; тригонів або хвостоколів, рід скатів, з довгим тонким хвостом із голкою згори, яких за їхнє своєрідне рохкання прозвали "морськими свинями"; нарешті, "дромадерів" з конусоподібним горбом на спині, м'ясо яких жорстке і малоїстівне.

У щоденних записах Конселя відзначені деякі риби з роду голкочеревних, типові мешканці тутешніх морів; *spengteriens* з червоною спинкою, білою грудкою, примітні своїми трьома поздовжніми смужками на спині, електричні риби завдовжки в сім дюймів найяскравіших барв. Потім, як зразки інших родів, яйцеподібні, безхвості, темно-коричневі, майже чорного кольору в білу смужку; діодони, справжні морські дикобрази, озброєні шипами і здатні роздуватися, наче куля, що наїжилася колючками; морські коники, які водяться у всіх океанах; летючий пегасик з витягнутим рильцем і грудними плавцями у вигляді крил, що дозволяли якщо не літати, то все-таки вискакувати в повітря; плоскоголовики з хвостом, поспіль унизаним лускатими кільцями; довгощелепні макрогнати, чудові риби в двадцять п'ять сантиметрів довжиною, що виблискують чудовими барвами найприємніших тонів; і тут же, забарвлені у виразно свинцевий колір, плоскоголовики із шорсткою голівкою;

міради стрибучих собачок, поспіль у чорних смужках, з довгими грудними плавцями, що ковзали з дивовижною швидкістю коло поверхні вод; чарівні вітрильїшки-хірурги, що здійснювали свої плавання, наче вітрила при попутному вітрі; блискучі риби-дракопники, яких природа одягла в охру і лазур, у золото і срібло; гурами з волокнистими плавцями; із сімейства бичкових треба згадати рая, вічно забрудненого у намул, який при третій кістці зябрових кришечок видає шум; тригла, рід барвепи, печінка якої вважається отруйною; кам'яний окунь з рухливими повіками очниць; нарешті, бризкуни, з довгим трубчастим рилом, справжні океанські мушкетери, озброєні зброєю, про яку не мріяли ні Шаспо, ні Ремінгтон: при його допомозі вони поцілюють комах однією краплею води!

З риб, що відносяться за класифікацією Ласпеда до вісімдесяти дев'ятого роду загону костистих, примітною ознакою яких є наявність зябрової кришки і перетинки, я помітив скорпену з головою дивовижної форми і добре розвиненим колючим спинним плавцем; у деяких представників цієї групи в залежності від роду, до якого вони належать, частина тулуба і хвоста покрита лускою, в інших же залишається досить велика незахищена ділянка. До другого належить бугорчатка двоїста довжиною три-чотири дециметри, з жовтими смугами на тулубі і головою найфантастичнішої форми. Що стосується першого роду, він представлений багатьма зразками фантастичної риби, справедливо названої "морською жабою", великоголової риби з коротким мозолястим тулубом; від безлічі тупих типів, що всіяли тіло, утворилися здуття і глибокі западини; деякі види цих риб мають голки на задній частині голови. Уколи їх небезпечні. Вигляд цих риб страхотливий і викликає відразу.

З 21 по 23 січня "Наутилус" ішов зі швидкістю двісті п'ятдесят льє за добу; інакше кажучи, він долав п'ятсот сорок миль за двадцять чотири години, або двадцять дві милі за годину. Нам довелося спостерігати лише за тими рибами, що пливли за нами в смугі світла, яка відкидалася прожектором "Наутилуса". Але при збільшенні швидкості нашого судна ряди нашого ескорта поступово ріділи, і лише деякі риби змагалися ще якийсь час у швидкості бігу з "Наутилусом".

Уранці 24 січня, під 12°15' південної широти і 94°33' довготи, ми побачили острів Кілінг, коралового походження, поспіль укритий чудовими кокосовими пальмами. У свій час його відвідали Дарвін і капітан Фіц-Рой. "Наутилус" пройшов на близькій відстані від берегів цього безлюдного острова. Драги виловили безліч зразків різноманітних поліпів та голкошкірих, а також цікавих скоїок молюсків. Кілька дорогоцінних екземплярів скоїок дель-фінок поповнили скарбницю капітана Немо, до якої я приєднав одного представника зірчастих коралів, що часто поселяються на мушлях двостулкових молюсків.

Незабаром острів Кілінг сховався за обрієм, і ми попрямували на північний захід до південного краю Індійського півострова.

— Цивілізовані країни! — сказав мені того дня Нед Лемд. — Це буде куди краще від островів Папуа, де більше дикунів, ніж диких кіз! В Індії, пане професоре, є шосейні шляхи і залізниці, міста англійські, французькі і індуські. Там на кожному кроці зустрінеш земляка! А що, чи не час нам розпрощатися з капітаном Немо?

— Ні, Неде, ні! — відповів я досить рішуче. — Нехай будь-що буде, як кажете ви, моряки. "Наутилус" тримає курс на континенти. Наближається до

європейських берегів. Нехай він доставить нас туди. А от коли ми ввійдемо в європейські моря, тоді подивимося, що підкаже нам розсудливість. Утім, я не думаю, щоб капітан Немо дозволив нам полювати на Малабарських і Коромандель-ських берегах, як у лісах Нової Гвінеї.

— Ну, що ж, пане! Доведеться обійтися без його дозволу!

Я не відповів канадцю. Я не хотів затівати суперечки. У глибині душі я вирішив випробувати усі примхи долі, що закинула мене на борт "Наутилуса".

Пройшовши острів Кілінга, ми сповільнили хід. Але напрямок ходу судна увесь час мінявся. Ми часто занурювалися на великі глибини. Кілька разів доводилося використовувати похилі площини, що за допомогою внутрішніх важелів могли лягати навскіс від ватерлінії. Це давало можливість опускатися на два і три кілометри від рівня моря, але жодного разу не вдалося встановити граничної глибини вод Індійського океану, де зонди довжиною в тринадцять тисяч метрів не досягали дна(1). Що стосується температури глибинних водних шарів, термометр незмінно показував чотири градуси вище нуля. Я, до речі, помітив, що температура поверхневих шарів води завжди нижча в прибережних районах, аніж у відкритому морі.

(1) За сучасними даними глибина Індійського океану ніде не перевищує 6000 м, за ппнятком западини Зунда на південь під о. Суматри, що має найбільшу глибину 7455 м. (Прим, ред.)

Двадцять п'ятого січня океан був зовсім пустельний, і "Наутилус" протягом дня йшов, розсікаючи хвилі своїм могутнім гвинтом, з-під якого злітали догори цілі каскади бризок. Як же було не сприйняти його за гігантського кита? Я провів на палубі більшу

частину дня. Я дивився на море. Пустельний був обрій. Але близько чотирьох годин вечора показався пароплав, що йшов на захід від нас. Його рангоут якийсь час вимальовувався на обрії, але з пароплава не могли помітити "Наутилуса", що ледь виступав з води. Я подумав, що цей пароплав належить пароплавному товариству "Пенінсулар енд Орієнтл Компанії, що обслуговує лінію Цейлон — Сідней, із заходом до Мельбурна і на мис короля Георга.

О п'ятій годині вечора, перед настанням коротких тропічних сутінків, ми з Конселем спостерігали видовище, яке зачарувало нас.

Існує дивовижна тварина, зустріч з якою, на думку давніх, передвіщає щастя. Аристотель, Афіней, Пліій і Аппіан вивчали її смаки і нахили і заради її опису використали мало не весь поетичний арсенал Греції і Риму. Вони дали їй ім'я Nautilus і Pompylius. Але сучасна наука не затвердила цих назв. Нині цей молюск відомий під ім'ям "аргонавта".

Якби хто-небудь завів з Конселем мову про молюсків, то довідався б негайно, що молюски, або м'якотілі, підрозділяються на п'ять класів; що клас головоногих молюсків містить у собі два підкласи: двозябрових і чотиризябрових, у залежності від кількості зябер; що тварини, які належать до підкласу двозябрових, це восьминоги, каракатиці, кальмари, аргонавти; що до підкласу чотиризябрових належить єдиний представник сучасної фауни роду "наутилуса". І якби який-небудь невіглас поплутав аргонавта, що має справжні присоски, з наутилусом, у якого прості щупальця, він не заслуговував би вибачення.

Назустріч нам плив цілий загін аргонавтів. їх було багато сотень. Вони належали до роду Argonauta tuberculata, поширеного в Індійському океані.

Ці витончені молюски пересувалися задом наперед за допомогою своєї воронки, викидаючи крізь неї воду, що увібрали в себе при вдихові. З їхніх восьми щупалець шість, тонких і довгих, розстелялися по поверхні води, а інші два, заокруглені, як длані, роздувалися як вітрила з підвітряної сторони. Я добре розгледів спіралеподібний завиток їхньої мушлі, що Кюв'є справедливо порівнює з витонченою шлюпкою. Справді, це справжній човен! Побудований з речовини, що виділяється двома верхніми щупальцями, або руками молюска, скойка носить тварину, але ніде з нею не зростається.

— Аргонавт вільний залишити свою мушлю, — сказав я Копсе-лю, — але він ніколи з нею не розстанеться.

— Так само, як і капітан Немо, — розсудив Консель.
— Тому краще було б йому назвати своє судно "Аргонавтом".

Майже цілу годину плив "Наутилус" під ескортом молюсків. Раптом, невідь-чому, тварин охопив страх. Немов по команді усі вітрила миттєво були спущені, щупальця втяглися в мушлю, тіла стислися, скойки перевернулися, перемістивши центр ваги, і уся флотилія зникла під водою. Ніколи ще кораблі жодної ескадри не маневрували з такою чіткістю.

У цю мить сонце зайшло. Раптово настала ніч. Тільки легкий вітерець затягне брижами морську гладінь та під кормою хлюпне хвиля!

Наступного дня, 26 січня, ми перетнули екватор на вісімдесят другому меридіані і ввійшли у води Північної півкулі.

У цей день наш почет становила грізна армада акул. Тутешні моря кишать цими страшними тваринами, і тому плавання в цих водах небезпечне. Це були

акули з бурою спиною, білим черевом і одинадцятьма рядами зубів; акули очкові з круглою чорною плямою на шиї, що нагадувала око; акули сині з округлою головою, поцяткованою чорними крапками. Хижі тварини з люттю маловтішною накидалися на кришталеві стекла вікон. Нед Лепд був розлючений. Він рвався на поверхню океану, щоб випустити гарпуна у морських хижаків. Особливо йому не давали спокою скажені тигрові акули завдовжки в п'ять метрів і акули гладенькі, пащека яких, озброєна зубами, наче мозаїкою викладена!

Незабаром "Наутилус" узяв швидкісний хід, залишивши далеко позаду найжвавіших акул.

Двадцять сьомого січня, при вході в широку Бенгальську затоку, нам не раз довелося бачити страшну картину. Назустріч нам пливли трупи. То були трупи померлих індійців, що їх виносив Ганг у відкрите море, яких грифи, єдині могильники в країні, не встигли ще пожерти. Але акули не заважаються допомогти їм виконати похоронний обряд.

Близько сьомої вечора "Наутилус", піднявшись на поверхню, плив по матовому морю. Синє море, куди сягало око, стало молочним. Чи не було це грою місячного сяйва? Ні! Молодик всього два дні як народився і ще не зійшов на обрії. І зоряне небо здавалося чорним у порівнянні з молочною білизнаю вод.

Консель очам своїм не вірив і просив мене пояснити причину цього разючого явища. На щастя, я міг роз'яснити йому, в чому річ. Це так зване молочне море, — сказав я. — Величезні простори молочпобілих вод — часте явище коло берегів Амбоїпу і взагалі в цих широтах.

— Але чи не пояснить мені пан професор, — сказав Коисель, — причину такого явища? Не перетворилася ж справді вода на молоко!

— Звичайно, ні, друже мій! Молочне забарвлення води, що так дивує тебе, викликане присутністю у воді міриадів дрібних істот, безбарвних слизуватих світних черв'ячків товщиною з волосину і довжиною в одну п'яту міліметра. Істоти ці приліплюються одна до одної й утворюють суцільні поля в кілька льє.

— У кілька льє! — неабияк здивувався Копсель.

— Так, друже мій! І не намагайся обчислити, скільки їх тут! Даремно час згаєш! Якщо я не помиляюся, деяким мореплавцям траплялося плисти по таких молочних морях більше сорока миль.

Не знаю, чи послухався Коисель моєї поради, але він замовк, глибоко замислившись. Він, безсумнівно, зайнявся обчисленням, яка кількість найпростіших уміститься на площі в сорок квадратних миль, якщо довжина кожного з них дорівнює одній п'ятій міліметра. Що ж стосується мене, я продовжував спостерігати це дивовижне явище. Протягом кількох годин "Наутилус" перетинав своїм водорізом води молочного моря, і я звернув увагу, що він ковзав зовсім безшумно по цій забрудненій воді, немовби плив у спіненому вирі двох зустрічних плинів, які утворюються в бухтах.

Близько півночі море раптом набуло звичайного забарвлення; але за кормою, до самої лінії обрію, небо, відбиваючи білизну вод, здавалося, було осяяне відблиском північного сяйва.

Глава друга НОВА ПРОПОЗИЦІЯ КАПІТАНА НЕМО

Двадцять восьмого січня опівдні, спливши па поверхню вод, "Наутилус" опинився поблизу землі, що видніла близько восьми миль па захід. Спершу виступили із серпанку вершини гір: хаотичне накопичення гірських кряжів, жовтих, лілових, сірих, в залежності від освітлення сонцем і відстані. Інші гірські піки здіймалися у височінь до двох тисяч футів. Як тільки були встановлені координати, я зійшов до салону і, відшукавши це місце на карті, побачив, що ми знаходимося коло берегів острова Цейлон — цієї перлини Індії, — який розташувався коло південного краю індійського півострова.

Я пішов у бібліотеку пошукати, чи немає такої книги, де можна було б почерпнути дані про цей острів, що вважається одним із найродючіших на земній кулі, і знайшов працю Сірра під назвою "Цейлон і сингалези". Повернувшись у салон, я насамперед ознайомився зі статистичними даними, що стосувалися Цейлону, якому в стародавні часи давали так багато різних назв. Острів Цейлон лежить між $5^{\circ}55'$ і $9^{\circ}49'$ північної широти і $79^{\circ}42'$ і $82^{\circ}4'$ довготи па схід від меридіана Гринвіча. З півночі на південь він простягнувся на двісті сімдесят п'ять миль, зі сходу на захід — не більше, аніж на сто п'ятдесят миль; площа його дорівнює двадцяти чотирьом тисячам чотирьомстам сорока вісьмом милям, інакше кажучи, набагато менша площі Ірландії.

У цей час до салону увійшли капітан Немо і його помічник.

Капітан глянув на карту. Потім, обернувшись до мене, сказав:

— Острів Цейлон славиться своїми перловими промислами. Чи не бажаєте, пане Ароіаксе, побувати на місці лову перлів?

— Поза всяким сумнівом, капітане.

— Гаразд. Це легко улаштувати. Але от у чому річ: ми побуваємо на місці лову, але ловців не побачимо. Сезон лову перлів ще не почався. Але це не важливо. Я накажу взяти курс на Манарсь-ку затоку. Ми прийдемо туди вночі.

Капітан сказав кілька слів своєму помічнику, і той вийшов із салону. Через короткий час "Наутилус" знову повернувся у свою водну стихію; манометр показував, що судно йшло на глибині тридцяти футів.

Схилившись над картою, я став шукати Маіарську затоку. Я знайшов її на дев'ятій паралелі, коло північно-західних берегів Цейлону. Затока ця утворюється довгастою лінією маленького острова Манар. Щоб потрапити туди, потрібно було обігнути весь західний берег Цейлону.

— Пане професоре, — звернувся до мене капітан Немо, — перли ловлять у Бенгальській затоці, в Індійському морі, у Китайському і Японському морях, у морях Південної Америки, у Панамській затоці, у Каліфорнійській затоці, але основні промислові райони морських перлів зосереджені на Цейлоні. Ми прийдемо туди, щоправда, передчасно! Ловці перлів з'являються в Манарсь-кій затоці не раніше березня місяця. На той час тут збирається до трьохсот суден, що протягом тридцяти днів займаються цим дуже вигідним промислом. На кожному судні десять веслярів і десять водолазів. Водолази працюють у дві зміни. Занурюючись на глибину дванадцяти метрів, вони тримають між ногами важкий камінь, який випускають, досягши

потрібної глибини. Тоді веслярі витягують камінь, прив'язаний до мотузки, назад на борт.

— Отже, первісний спосіб лову перлів усе ще практикується?

— Практикується, на жаль, — відповів капітан Немо, — хоча ці перлові розсипи належать найбільш промисловій країні у світі — Англії, котра отримала їх у власність за Ам'єнською угодою тисяча вісімсот другого року.

— Мені здається все-таки, що ваш удосконалений скафандр міг би добре прислужитися в цій справі.

— Так! Бідолашні ловці перлів не можуть довго залишатися під водою. Правда, англієць Персиваль у своїй "Подорожі на Цейлон" згадує про одного кафра, котрий міг триматися цілих п'ять хвилин під водою; але мені це здається малоймовірним. Я знаю, що деякі водолази залишаються під водою п'ятдесят сім секунд, а найвитриваліші навіть вісімдесят сім секунд; але таких дуже небагато; і в цих нещасних, коли вони повертаються на борт, з вух і носа тече вода, забарвлена кров'ю. Я думаю, що середня тривалість перебування водолаза під водою не більше тридцяти секунд.

І за цей короткий час треба встигнути зібрати в сітку скойки перлівниць, які їм удається знайти! Водолази не доживають до старості. Вони рано старіють, слабшає зір, очі починають гноїтися, тіло покривається виразками, і вони часто вмирають під водою від крововиливу в мозок.

— Так, — сказав я, — невесела професія. І все це заради задоволення жіночих примх. Але скажіть мені, капітане, скільки скойок може виловити за день одне таке судно?

— Приблизно від сорока до п'ятдесяти тисяч. Кажуть навіть, що в тисяча вісімсот чотирнадцятому році англійський уряд організував такий лов за державний кошт, і ловці за двадцять днів добули сімдесят шість мільйонів раковин.

— Принаймні праця ловця високо оплачується? — запитав я.

— Дуже низько, пане професоре. У Панамі вони заробляють не більше долара за тиждень. Найчастіше вони одержують по одному су за мушлю, що містить перлину. А скільки трапляється скойок, у яких немає перлин!

— По одному су! А бідолаха збагачує своїх хазяїв! Це обурливо!

— Отже, пане професоре, — сказав капітан Немо, — разом зі своїми супутниками ви відвідаєте Маиарську банку. І якщо випадково там виявиться який-небудь нетерплячий ловець, ви ознайомитеся з технікою цього промислу.

— Згода, капітане.

— До речі, пане Аронаксе, ви не боїтеся акул?

— Акул? — вигукнув я.

Питання видалося мені щонайменше зайвим.

— То, що ви скажете щодо акул? — наполягав капітан Немо.

— Маю зізнатися, капітане, що я ще не цілком освоївся з цією породою риб.

— А ми вже звикли до них, — сказав капітан Немо. — Згодом освоїтеся і ви. Притому ми будемо озброєні і, якщо удасться, вполюємо яку-небудь акулу.

Полювання на акул надзвичайно цікаве. Отже, до завтра, пане професоре. Завтра будьте готові раніше.

Сказавши це найбезтурботнішим тоном, капітан Немо вийшов із салону.

Якби вас запрошували полювати на ведмедів у горах Швейцарії, ви б сказали: "Чудово! Завтра підемо на ведмедя!" Якби вас запрошували полювати на левів у долинах Атласу або на тигрів у джунглях Індії, ви б сказали: "Ага! Отже, йдемо завтра на тигра або на лева!" Але якщо вас запрошують полювати на акул у їхній рідній стихії, ви, напевно, задумаєтеся, перш ніж прийняти таку пропозицію.

Що ж до мене, я провів рукою по чолу, на якому виступило кілька крапель холодного поту.

"Обміркуй гарненько, — сказав я сам собі. — Поспішати нікуди. Полювати за морськими видрами в підводних лісах острова Креспо, — це ще нічого! Але тинятися по морському дну, знаючи, що можеш наткнутися на акул, — зовсім інша річ! Мені відомо, що в деяких місцях, зокрема па Андаманських островах, негри, не вагаючись, нападають на акул з кинджалом в одній руці, з петлею в другій. Але мені відомо також, що багато сміливців, що вступають у єдиноборство з цією страшною твариною, відправляються на той світ! До того ж я не негр, а якби і був негром, то деяке вагання з мого боку цілком природне.

Мені ввижались акули, я бачив їхні величезні пащеки, що очерились кількома рядами зубів, здатних розкусити навпіл людину. Я вже відчував біль у попереку. І я обурювався за той безтурботний тон, яким капітан зробив мені цю незвичну пропозицію! Начебто річ йшла про те, щоб уполювати в лісі якусь безневинну лисицю.

"Гаразд! — думав я. — Консель, звичайно, відмовиться взяти участь у такому полюванні, і в мене буде причина відхилити запрошення капітана".

Що стосується Неда, зізнатися, я не був упевнений у його розсудливості. Небезпека, яка б велика вона не була, завжди таїла в собі принаду для його войовничої натури.

Я взяв книгу Сірра, але гортав її машинально. Між рядків мені ввижалися роззявлені зубаті грізні пащеки.

Але тут увійшли Копсель і канадець. Вони були настроєні благодушно, навіть весело. Вони не знали, що їх очікує.

— Слово честі, пане, — сказав Нед Леид, — ваш капітан Немо, — щоб йому провалитися! — зробив нам дуже люб'язну пропозицію.

— Ага! — сказав я. — Ви вже знаєте...

— З дозволу папа професора, — відповів Копсель, — командир "Наутилуса" запросив нас завтра разом із паном професором відвідати знамениті цейлонські перлові промисли. Він був украй ввічливий і виявив себе справжнім джентльменом.

— І більше він нічого не сказав?

— Нічого, пане, — відповів канадець. — Він сказав тільки, що вас він уже запросив взяти участь у цій підводній прогулянці.

— Цілком правильно, — сказав я. — І він не згадав про одну обставину...

— Ні про яку обставину не було мови, пане професоре. Ви підете з нами, чи не так?

— Я... звичайно! Я бачу, що ви, містере Ленд, входите в смак підводних прогулянок.

— Ато ж! Це так цікаво, дуже цікаво!

— І, може статися, небезпечно! — додав я.

— Небезпечно? — відмахнувся Нед Ленд. — Проста екскурсія на устричну банку!

Очевидно, капітан Немо не вважав за потрібне сповістити моїх товаришів про акул. Я стривожено дивився на них, немов вони вже позбулися якої-небудь кінцівки. Чи повинен я попередити їх про небезпеку, що їм загрожує? Безсумнівно. Але я не знав, як до цього підійти.

— Чи не побажає пап професор розповісти нам докладніше про лов перлів?

— Про лов перлів? — запитав я. — Чи про пов'язані з ним випадки, що...

— Звичайно, про лов перлів! — сказав канадець. — Перш ніж відправлятися в дорогу, треба знати дорогу.

— Ну то сідайте, друзі мої, і я розповім вам про перловий промисел усе, що сам довідався з книги Сірра.

Нед і Копсель сіли на диван, і канадець відразу задав мені питання:

— А що таке перлина, пане професоре?

— Для поета, друже мій Нед, перлина — сльоза моря, — почав я, — для східних народів — скам'яніла крапля роси; для жінок — дорогоцінний овальної форми камінь із перламутровим блиском, що вони носять, як прикрасу, па руках, па шиї, у вухах"; для хіміка — сполука фосфорнокислих солей з

вуглекислим кальцієм; і, нарешті, для натураліста — просто хворобливий наріст у вигляді кулястих перламутрових утворень всередині м'якої тканини мантиї в деяких представників двостулкових молюсків.

— Тип молюсків, — додав Копсель, — клас пластинчатозябрових, загону анізоміарій.

— Цілком правильно, мій учений друже! Здатністю утворювати перлини володіє не тільки справжня морська перлівниця, але і черевоногі і головоногі молюски, як-от: морське вушко, або пінна, турбо, тридакна, коротше, усі молюски, що виділяють перламутр — органічну речовину, яка міниться райдужними барвами, блакитними, синіми, фіолетовими, котра устеляє внутрішню поверхню стулок.

— Навіть і їстівні черепашки? — запитав канадець.

— Так, і їстівні черепашки деяких водойм Шотландії, Уельсу, Ірландії, Саксонії, Богемії і Франції.

— Так! Візьмемо це до уваги, — додав канадець.

— Але головним чином утворює перли перлівниця, *meleagrina targaritifera* — дорогоцінна перлівниця. Перлина — це не що інше, як відкладення перламутрової речовини, що приймають сферичну форму. Найкрасивіші, круглі, що майже вільно лежать, перлини утворюються між мантиєю при розмиканні стулок від подразнення різних неорганічних часточок, що застрягли в мантиї молюсків. При утворенні перлів від неорганічної частки, що приліпилися до внутрішньої поверхні стулки, утворюються перлини, прикріплені до мушлі. Але у всіх випадках перлина має ядро, навколо якого тонкими концентричними шарами

щорічно нарастають відкладення перламутрової речовини.

— А буває в одній мушлі по кілька перлин? — запитав Кон-сель.

— Буває, друже мій. Зустрічалися раковини, що становили справжню скриньку з коштовностями. Кажуть, хоча я в цьому сумніваюся, що в одній мушлі було знайдено не менше ста п'ятдесяти акул.

— Сто п'ятдесят акул?! — вигукнув Нед Ленд.

— Невже я сказав "акул"? — спитав я в сум'ятті. — Я хотів сказати: сто п'ятдесят перлин. До чого тут акули!

— Та й справді, — сказав Копсель. — А все-таки хотілося би знати, як витягують із скойок оті перли?

— Є різні способи. Якщо перли щільно приросли до стулки раковини, їх витягують щипчиками. Але найчастіше виловлені мушлі висипають на циновки, розстелені на березі. Молюсків залишають під сонцем. Через десять днів, коли процес розкладання завершиться, скойки зсипають у водойму з морською водою. Після кількаразового промивання розкривають стулки скойок, і найбільші перлини вибирають руками, а бруд, що залишається, із дрібними перлинами вимивається із скойок. Тепер приступають до роботи сортувальники. Спершу вони відокремлюють від скойок перламутрові пластинки, відомі в промисловості під назвою бездомішкових, сріблястих, неповноцінних білих, неповноцінних чорних, котрі продаються на вагу, по сто двадцять п'ять і сто п'ятдесят кілограмів у кожному ящику. Потім витягують з мушлі паренхіму; м'якоть кип'ятять до повного розчинення і відціджують з рідини все, аж до дрібних перлин.

— Цінність перлини залежить від її величини, адже так? — запитав Копсель.

— Не тільки від величини, — пояснював я, — але і від форми, від того — чи чистої "води" перлина, іншими словами, від її кольору; нарешті, від "гри", тобто від того, чи блищить і іридує камінь перламутровим полиском, який так радує око. Особливо коштовними вважаються перли, що становлять кулястий наплив перламутру, іноді прикріплений до раковини, але зазвичай він утворює усередині м'яких тканин мантиї так званий *perles vierges*. Перлини ці утворюються в складках тканини молюска і спочивають там вільно; вони білого кольору і здебільшого непрозорі, але

в деяких перлин є опалові переливи барв. Форма цих дорогоцінних перлин найчастіше сферична або грушоподібна. Сферичні перлини йдуть на браслети, грушоподібні — на серги. Цей сорт перлів найкоштовніший і продається поштучно. Перлини, прикріплені до раковини і більш неправильної форми, цінуються дешевше і продаються на вагу. Нарешті, найнижчий сорт перлів — дрібні перли, відомі під назвою бісеру, — продається мірками і йде переважно на вишивки і церковний одяг.

— Сорткування перлів, мабуть, робота важка і марудна, — сказав канадець.

— Аж ніяк, друже мій! Сорткування перлів відбувається при допомозі сита або решета. Використовують одинадцять різних сит для відсівання перлин. Перли, що залишаються після просівання в рідкому ситі, яке має від двадцяти до вісімдесяти отворів, вважаються першосортними. Перли другого сорту залишаються у решетах, у яких від ста до восьмисот отворів. Нарешті, перли третього сорту залишаються у решетах, що мають від дев'ястисот до тисячі отворів.

— Хитромудро придумано! — сказав Консель. — Я бачу, що сортування і класифікація перлів відбувається механічно. Чи не скаже пан професор, який прибуток приносить експлуатація промислових районів морських перлів?

— Судячи з книги Сірра, — відповів я, — цейлонські перлові банки щорічно приносять три мільйони акул!

— Франків! — поправив Консель.

— Так, так, франків! Три мільйони франків, — уточнив я. — Але, здається, тепер перлові промисли не такі дохідні, як за старих часів. Узяти хоча б як приклад американські перлові промисли. При Карлові П'ятому вони приносили щорічно чотири мільйони франків, а тепер навряд чи дають дві третини цієї суми. У цілому річний прибуток від перлових промислів обчислюється в дев'ять мільйонів франків.

— Але я чув, — сказав Консель, — що деякі знамениті перлини оцінювалися дуже високо?

— Справді, мій друже! Кажуть, що Цезар подарував Сервілії перлину, що коштувала сто двадцять тисяч франків на наші гроші!

— А от я чув, — сказав канадець, — що в давнину якась дама пила перли, розчинені в оцті!

— Клеопатра! — зауважив Консель.

— Напій навряд чи приємний на смак! — додав Нед Леид.

— Просто гидкий, друже Нед! — сказав Консель. — Зате чарка такого розчину оцінювалася в сто п'ятдесят тисяч франків! Кругленька сума!

— Шкода, що ця дама не була моєю дружиною, — сказав Нед Ленд, виразно поглядаючи на свої руки.

— Нед Леид — чоловік Клеопатри! — засміявся Консель.

— Я збирався одружитися, Конселю, — серйозно сказав канадець. — І не моя провина, що справа не залагодилася. Я навіть купив перлове намисто для Кет Тендер, соєї нареченої. Але вона, утім, вийшла за іншого. І що ж? Намисто коштувало мені всього-навсього півтора долара! Але, — повірте мені на слово, пане професоре, — жодна перлина з цього намиста не пройшла б крізь сито з двадцятьма отворами!

— Мій дорогий Неде! — відповів я сміючись. — Це були штучні перли! Прості скляні кульки, наповнені перловою есенцією.

— Усе-таки ця есенція повинна дорого коштувати, — заперечив канадець.

— Есенція зовсім дешева! Це не що інше, як срібляста речовина з луски риби-верховодки, розчинена в азотній кислоті. Дармова сировина!

— Тому-то, мабуть, Кет Тендер і вийшла за іншого, — філософськи розсудив містер Ленд.

— Але повернімося до нашої розмови про дорогоцінні перлини, — сказав я. — Не думаю, щоб який-небудь монарх володів перлиною, рівною перлині капітана Немо.

— Оцій? — запитав Консель, указуючи на чудову перлину, що зберігалася під склом.

— Не помилюся, оцінивши її в два мільйони...

— Франків! — поспішив сказати Консель.

— Так, — сказав я, — у два мільйони франків! А капітану варто було лиш нагнутися, щоб підняти її!

— Е-е! — вигукнув Нед Ленд. — Хто знає, може!і нам завтра, під час прогулянки, трапиться така ж?

— Ти ба! — здивовано проказав Консель.

— А чому ж ні?

— А нащо нам мільйони на борту "Наутилуса"?

— На борту, справді, ні на що, — сказав Нед Ленд, — але... в іншому місці...

— Егеж! В іншому місці! — сказав Консель, хитаючи головою.

— Справді, — сказав я, — Нед Ленд правий. І якщо ми коли-небудь привеземо в Європу або Америку перлину вартістю в кілька мільйонів, це додасть більшої вірогідності і ваги розповідям про наші пригоди.

— Авжеж! — сказав канадець.

— Невже, — сказав Консель, що повертався завжди до пізнавальної сторони питання, — лов перлів — небезпечне ремесло?

— О ні! — вигукнув я жваво. — Особливо якщо вжито деяких запобіжних заходів.

— А що може бути небезпечного в цьому промислі? — сказав Нед Ленд. — Хіба тільки сьорбнеш зайвий ковток солоної води!

— Цілком правильно, Неде! А до речі, — сказав я, намагаючись копіювати безтурботний тон капітана Немо, — ви боїтеся акул, Неде?

— Я — гарпунер за професією! — відповідав канадець. — Моє ремесло — плювати па них!

— Мова йде не про те, щоб піймати акулу на гак, витягти на палубу судна, відрубати їй хвіст сокирою, розпороти черево, вирвати серце і кинути його в море!

— Отже, мова йде...

— Саме так!

— У воді?

— У воді!

— Чорт його бери! А навіщо при мені мій гарпун? Бачите, пане професоре, акули досить незграбні тварини. Щоб хапнути вас їм потрібно перевернутися на спину... Ну, а тим часом...

Нед Лепд вимовляв слово "хапнути" з такою інтонацією, що мороз пробігав по спині.

— Ну, а ти, Конселью? Як ти щодо акул?

— Я, — сказав Консель, — буду говорити начистоту з паном професором.

"У добрий час!" — подумав я.

— Коли пан професор зголосився йти на акул, — сказав Консель, — як же я, його вірний слуга, не пішов би за ним!

Глава третя ПЕРЛИНА ВАРТІСТЮ В ДЕСЯТЬ МІЛЬЙОНІВ

Настала ніч. Я ліг спати. Спав я кепсько. Акули увесь час мелькали у моїх сновидіннях, і я вважав дуже правильним і в той же час моторошним граматичне

правило, що пояснює походження слова акула — requin від слова requiem — панахида.

Наступного дня о четвертій ранку мене розбудив матрос, приставлений до мене для послуг капітаном Немо. Я швидко встав, одягся і вийшов у салон.

Капітан Немо чекав мене там.

— Пане Аропаксе, — сказав він, — ви готові?

— Я готовий.

— Тож прошу йти за мною.

— А мої супутники, капітане?

— Вони вже попереджені і чекають нас.

— Ми одягнемо скафандри?

— Поки що ні. Я не хочу, щоб "Наутилус" підходив занадто близько до тутешніх берегів, адже ми ще досить далеко від Манарського мілководдя; але я наказав спорядити шлюпку, у якій ми і підпливемо до самої обмілини, а це значно скоротить нашу переправу. Водолазне спорядження вже перенесено в шлюпку, і ми одягнемо його перед самим зануренням у воду.

Капітан Немо підвів мене до центрального трапа, що вів на палубу. Нед і Коисель, обрадувані майбутньою "веселою прогулянкою", вже очікували нас там. П'ять матросів з команди "Наути-луса" з веслами напоготові чекали в шлюпці, спущеній на воду.

Ще не розвидніло. Поодинокі зірки мерехтіли в просвітах густих хмар, що затягли небо. Я шукав очима землю, але міг розрізнити лише неясну смужку на обрії від південного заходу до північного заходу. "Наутилус", що проминув за ніч західне узбережжя Цейлону, знаходився тепер біля входу в

бухту, або, вірніше, у затоку, утворену берегами Цейлону й острова Мапар. Там, під темними водами, таїлися рифи — невичерпні перлові поля, що розстелялися майже на двадцять миль довкруг.

Капітан Немо, Копсель, Нед Ленд і я зайняли місця на кормі шлюпки. Один із матросів став до керма; четверо його товаришів узялися за весла; і ми відчалили.

Шлюпка тримала шлях на південь. Веслярі гребли неквапно. Я помітив, що помаху весел чергувалися з проміжками в десять секунд, як це практикується у військово-морському флоті. І в той час коли шлюпка йшла за інерцією, чутно було, як водяні бризки падали з весел на темпі води, утворюючи піну ніби з розплавленого свинцю. Легкі брижі з відкритого моря ледве погойдували шлюпку, і гребінці хвиць із плескотом розбивалися об її ніс.

Ми мовчали. Про що думав капітан Немо? Чи не те, що земля, до якої ми прагнули, була вже надто близька, хоча, на думку канадця, ми перебували занадто далеко від неї. Що стосується Конселя, то він був присутній тут просто з цікавості.

О пів на шосту, з першими проблесками зорі, позначилася більш чітко лінія гір на обрії. Низинний східний берег переходив поступово в гористі південні береги. Ми знаходилися тепер за п'ять миль від острова, і його узбережжя ще зливалось з лінією свинцевого моря. Море було пустельне. Ні шлюпки, ні водолазів. Тиша пустелі панувала в цих краях шукачів перлів. Капітан Немо був правий — ми прибули сюди завчасно.

О шостій ранку, раптово, як це буває у тропічних країнах, що не відають ні ранкової зорі, ні вечірніх присмерків, настав ясний день. Сонячні промені

раптом прорвалися крізь завісу хмар, що купчилися на обрії, і денне світило залляло небокрай.

Тепер я чітко бачив землю і подекуди дерева на березі.

Шлюпка наближалася до острова Манар, берегова смуга якого заокруглювалася з південного боку. Капітан Немо піднявся з лави і став вдивлятися в морську далечінь.

За його знаком шлюпка стала на якір, але довелося спустити не більше одного метра якірного ланцюга, бо в цьому місці перлова обмілина лежала неглибоко під водою. Але в цей момент відплив підхопив шлюпку і відніс її у відкрите море, наскільки дозволяв якірний ланцюг.

— От ми і приїхали, пане Аронаксе, — сказав капітан Немо. — Ви бачите цю закриту бухту? Тут через місяць збереться безліч промислових суден, і тисячі відважних водолазів зануряться в ці води. Чудова бухта для такого промислу! Вона захищена горами від найсильніших вітрів, а море тут не буває занадто бурхливим — обставини, надзвичайно сприятливі для водолазів. Ну, а тепер давайте споряджатися в скафандри і гайда па прогулянку!

Я нічого не сказав у відповідь і, не зводячи очей з цих підступних вод, став за допомогою одного з матросів надягати важке водолазне спорядження. Капітан Немо й обоє моїх товаришів теж одягалися. Ніхто з команди "Наутилуса" не повинен був супроводжувати пас у цій незвичайній екскурсії.

Незабаром ми були запаковані по самісіньку шию в гумовий одяг, і на спину нам почепили резервуари зі стисненим повітрям. Що ж до апаратів Румкорфа, то їх не було. Перш ніж надягти па голову водолазний шолом, я нагадав про них капітану.

— Ці апарати нам не потрібні, — відповів капітан. — Ми не станемо опускатися на велику глибину, а мілководдя достатньо освітлюється сонцем. На додачу було б нерозсудливо запалювати електричні ліхтарі в цих водах. Світло ліхтаря може привернути увагу небезпечних хижаків, що живуть у тутешніх морях.

У той час як капітан Немо вимовляв ці слова, я обернувся у бік Конселя і Неда Лепда. Але друзі уже встигли начепити на голову металеві шоломи і нічого не могли чути.

Мені залишалося лише задати капітану Немо останнє питання.

— А наша зброя? Наші рушниці?

— Рушниці? Навіщо вони нам? Адже ходять горці на ведмедя з кинджалом у руках! А хіба сталь не надійніша за свинець? От чудовий клинок, заткнете його за пояс — і в похід!

Я подивився на товаришів. Вони були озброєні, як і ми з капітаном, а Нед Ленд на додачу розмахував величезним остенем, Що його захопив із собою з борту "Наутилуса". Мені залишалося тільки всунути голову у важку мідну кулю, і відразу наші резервуари зі стисненим повітрям були приведені в дію.

Хвилину потому матроси висадили нас одного за одним у воду, і вже на глибині не більше як півтора метри ми намацали ногами піщане дно. Капітан Немо зробив знак рукою. Ми пішли за ним пологим спуском. Незабаром ми занурилися на чималу глибину.

Думки, що гнітили мене, раптом розсіялися. Я відчув дивний спокій. Легкість рухів додала мені впевненості, а небачене видовище полонило мою уяву.

Сонячні промені, проникаючи крізь прозорі води, досить яскраво висвітлювали дію. Видно було навіть пайдрібніші мушлі. Ще десять хвилин, і ми вже були на глибині п'яти метрів; дно ставало усе рівнішим.

З-під наших ніг, немов бекаси на болоті, спурхнула зграйка забавних риб з роду одноперих, що не мають іншого плавця, окрім хвостового. Я упізнав справжню яванську змію завдовжки дев'яносто сантиметрів, з червцем білувато-сірого кольору, що її легко можна було б прийняти за морського вугра, якби не золотаві смужки по боках. З роду строматид, з їх характерним дуже сплющеним тілом, я примітив риб-парів яскравого забарвлення, зі спинним плавцем у виді серпа; риби ці їстівні й у висушеному й у маринованому вигляді є чудовим делікатесом, відомим під назвою *kaga-vade*. І, нарешті, я побачив морських карасів — транкебарів, тіла яких покриті лускатим панциром з восьми поздовжніх смуг.

Тим часом сонце, що сходило, усе яскравіше і яскравіше висвітлювало морське дно. Характер ґрунту потроху змінювався. М'який піщаний ґрунт поступився місцем ніби подобі шосейної дороги з уламкових порід, покритої килимом з молюсків і зоофі-тів. З-поміж них я помітив устрицеподібні мушлі, тонкостінні з ніжними замковими зубцями з пліоцену Червоного моря й Індійського океану, кулясті мушлі жовтогарячих луцик шилівок, перських багрянок, іцо постачали "Наутилус" чудовою фарбою, рогатих камеиок довжиною в п'ятнадцять сантиметрів, витягнутих нагору, наче руки, готові вас схопити, рогоподібних кубаревикив, поспіль покритих шипами, двостулкових скойок-лігул, вуткоро-док, їстівних скойок, експортованих на ринки Індостану, поліпів, пелагій-панопір, злегка фосфоресціюючих, і, нарешті, чарівних віялоподібних очківниць — цих чудових опахал, що

становлять одне із найрозкішніших створінь океанської фауни.

Серед цих "тварин-квітів", під покровом гідроїдів, кишіли легіони членистоногих істот, переважно ракоподібних, із трикутним, злегка заокругленим панциром: "пальмові злодії" — особливість тутешніх узбереж, жахливі партепопи огидні з виду. Мені довелось кілька разів зустріти інше, не менш мерзенне створіння — це був гігантський краб, описаний Дарвіном. Природа наділила пальмового злодія інстинктом і такою властивістю, що він може харчуватися кокосовими горіхами; видершись па прибережні дерева, краби обривають кокоси; горіхи при падінні лускаються, і тварини розчавлюють їх своїми могутніми клішнями. Тут, у цих прозорих водах, краби пересувалися з дивовижною швидкістю, тим часом як морські черепахи, з тих, що водяться коло малабарських берегів, повільно плазували між скель.

Близько сьомої ранку ми, нарешті, дісталися перлової обмілини, де розмножуються мільйонами перлівниці. Ці дорогоцінні молюски прикріплюються до підводної скелі і буквально присмоктуються до неї за допомогою м'яза-бісуса коричневого кольору, втрачаючи тим самим можливість пересуватися. У цьому відношенні перлівниці поступаються звичайним устрицям, яким у дорослому віці природа не відмовила у здатності вільно рухатися.

Перлівниця мелеагринна, перламутрова устриця, становить скойку округлої форми, щільні стулки якої майже однакової величини, а зовнішня поверхня цілковито ребриста. Спіральні ребра деяких мушель посмуговані зеленуватими скупченнями водоростей, що розташовані променеподібно. Мушлі ці належать молодим устрицям. Скойки віком десять років і більше, зовнішня поверхня яких завдяки

потовщеним стулкам покривається більш грубими концентричними краями майже чорного кольору, досягають у ширину п'ятнадцяти сантиметрів.

Капітан Немо показав мені це дивовижне скупчення скойок, і я зрозумів, що це джерело воістину невичерпне, адже творча сила природи все-таки перевищує руйнівні інстинкти людини. Нед Лепд, вірний своєму нахилу до руйнування, поспішив наповнити найкращими молюсками сітку, що висіла коло його пояса.

Але подовгу зупинятися ми не могли. Потрібно було йти слідом за капітаном, що, очевидно, вів нас знайомою йому дорогою. Дно помітно підвищувалося, і часом моя піднята рука виступала над поверхнею моря. І відразу під ногами зненацька виникла западина. Часто нам доводилося обходити високі пірамідальні стрімчаки. У мороці їхніх ущелин гніздилися величезні ракоподібні. Піднявшись па високих ланах, вони впивалися в нас поглядом своїх круглих очей, нагадуючи гармати з наведеними дулами, а під нашими ногами копошилися нереїди, гліцери, ариції та інші створіння, що витягували свої довгі вусики і щупальця.

Але ось перед нами виник великий грот, що утворився в мальовничій групі скель, покритих строкатим килимом підводної флори. Спочатку мені здалося, що в цій підводній печері панує глибокий морок. Сонячні промені немовби згасали коло самого входу до грота. То було примарне світло поглинутих водою сонячних променів.

Капітан Немо ввійшов у грот. Ми пішли за ним. Я незабаром освоївся з відносною темрявою печери. Я розрізнив купол склепіння, дуже вигадливо окресленого, що спирався на природні пілястри із широкою гранітною основою, які нагадували важкі колони тосканської архітектури. Навіщо

знадобилося нашому незбагненному вожакові тягти нас за собою всередину цієї підземної печери невдовзі я зрозумів.

Спустившись досить крутим схилом, ми опинилися на дні якоїсь подоби круглого колодязя. Тут капітан Немо зупинився і вказав нам на предмет, якого я відразу не помітив.

Це була мушля незвичайної величини, гігантська тридакна діаметром у два метри і, отже, більша за ту, котра прикрашала салон "Наутилуса". Чаша, що вмістила б у себе ціле озеро святої води!

Я підійшов ближче до цього чудесного молюска. Він прикріпився своїм бісусом до гранітної товщі і ріс пасомоті в спокійних водах грота. На мою думку, ця тридакна важила кілограмів триста. У такій устриці було, очевидно, не менше п'ятнадцяти кілограмів м'якоті. Потрібно мати шлунок Гаргантюа, щоб переварити дюжину подібних устриць!

Капітан Немо, вочевидь, знав про існування цієї двостулкової мушлі. Мабуть, він не вперше приходив у цей грот! І я уявив, що він привів нас сюди заради того лише, щоб показати нам цей курйоз природи. Але я помилився. У капітана Немо були для цього свої причини: він цікавився станом тридакни.

Обидві стулки молюска були відкриті. Капітан Немо, підійшовши до мушлі, уклав кинджал між стулками, щоб не дати їм зімкнутися; потім він підняв рукою бахромчастий край мантиї.

Там, між листоподібними складками мантиї, вільно спочивала перлина величиною з кокосовий горіх. Перлина бездоганної сферичної форми, найчистішої води, незрівнянного блиску! Коштовність надзвичайної вартості! У пориві недоречної цікавості я простягнув руку, щоб схопити цю

перлину, сприйняти дотиком її, зважити! Але капітан, знаком зупинивши мене, швидким рухом вийняв кинджал з раковини, і стулки її миттєво зімкнулися.

І тут я зрозумів намір капітана Немо. Залишаючи перлину під мантиєю тридакни, він давав їй можливість поступово рости. З кожним роком виділення молюска додавали до неї нові концентричні шари. Один тільки капітан Немо знав грот, де "зріє" цей, чарівний плід; один він, так би мовити вирощував його, щоб, згодом перенести у свій чудовий музей. Могло бути і так, що, за прикладом китайців або індусів, він сам викликав розвиток цієї перлини шляхом внесення в мантию молюска стороннього твердого тіла — у вигляді намистинки або металевої кульки, — яке завдяки відкладенням перламутру поступово обростало перламутровим покривом. Як би то не було, але, порівнюючи цю перлину з тими, котрі мені доводилося бачити колись, і з тими, що зберігалися в колекції капітана Немо, я подумки оцінив її принаймні в десять мільйонів франків. Це був перл, вінець творіння природи, а не предмет розкоші! Та й яке жіноче вухо могло б витримати вагу такої перлини?

Огляд чудової тридакни було закінчено. Капітан Немо вийшов із грота, і наш похід у цих спокійних водах, ще не спінених шукачами перлів, відновився. Шлях до перлової обмілини пролягав угору.

Ми йшли нарізно, паче справдешні фланери; кожен із пас затримувався на місці або ухилявся вбік за бажанням. Я вже не страшився більше небезпек, так кумедно перебільшених грою моєї уяви. Підводна скеля помітно вела пас до поверхні моря. І, нарешті, на глибині одного метра під рівнем океану моя голова виступила з води. Коисель наздогнав мене і, наблизивши скло свого шолома до мого, передав

мені очима дружній привіт. Але плоскогір'я простягалося усього лише на кілька метрів.

Незабаром ми знову занурилися у свою стихію. Невже я не вправі тепер називати водне середовище своєю стихією?

Через кілька хвилин капітан Немо раптом зупинився. Я думав, що він хоче повернутися назад. Але ні! Рухом руки він наказав нам сховатися в ущелині скелі. Потім він показав на якусь крапку У воді. Я став уважно вдивлятися.

У п'ятьох метрах від мене майнула і пірнула на дно якась тінь. Тривожна думка про акул пронеслася в моєму мозку. Але я помилився: цього разу ми мали справу не з морськими чудовиськами.

Це була людина, жива людина, індус, ловець перлів, бідолаха, Що з'явився, безсумнівно, збирати колосся раніше жнив. Я помітив дію його човна, що стояло на прив'язі в кількох футах над його головою. Він поринав і спливав безупинно. Опускаючись у воду, він тримав між ногами камінь, обточений у вигляді цукрової голови і прив'язаний мотузкою до корми човна, що допомагало йому швидше опускатися на дно. З цього складалося все його водолазне спорядження. На глибині приблизно п'яти метрів він випускав камінь, кидався на коліна і квапливо заповнював сітку, прив'язану до пояса, першими скойками, що трапляли під руку. Потім він спливав на поверхню, спорожняв сітку, знову брав камінь і знову починав ту ж операцію, що тривала секунд тридцять.

Водолаз не бачив нас. Ми сховалися за виступом скелі. Та й як міг цей бідолаха індус припустити, що люди, істоти, подібні до нього, знаходяться поруч із ним, під водою, спостерігаючи за кожним його рухом, не упускаючи жодного моменту його лову?

Багато разів він спливав і знову занурювався у воду. І кожного разу він приносив не більше десятка раковин, адже їх треба було відривати від ґрунту, до якого вони прикріпилися своїми міцними м'язовими нитями. А скільки скойок, заради яких він ризикував життям, були порожніми!

Я уважно стежив за ним. Він поринав і спливав на поверхню через певні проміжки часу, і протягом півгодини ніяка небезпека не загрожувала ловцю.

У мене почав уже пропадати інтерес до цієї його роботи, як раптом індус, що стояв на колінах, шарахнувся убік, підхопився на ноги і зробив спробу спливити на поверхню води.

Я зрозумів причину його переляку. Гігантська тінь пронеслася над нещасним водолазом. Це була величезна акула, вона наближалася до нього напередими з палаючими очима, з роззявленою пащею!

Я завмер від жаху, не міг зробити ні найменшого руху.

Сильним ударом плавців зажерлива тварина ринулася до індуса; індус відскочив убік і уник зубів акули, але він не встиг ухилитися від удару її хвоста; удар прийшовся на груди і збив його з ніг.

Усе це сталося водномить. Акула спершу трохи зупинилася, а потім, перевернувшись на спину, знову ринулася на індуса, збираючись перегризти його навіпіл; але тут я побачив, що капітан Немо, котрий стояв біля мене, вихопив з-за пояса кинджал і кинувся назустріч чудовиську, готуючись вступити з ним у єдиноборство.

Але в той момент, коли страшна тварина вже готова була вчепитися зубами в нещасного ловця, увагу її

привернув повий супротивник. Перевернувшись на черево, хижак кинувся убік капітана Немо.

Я наче зараз бачу його. Відкинувшись трохи назад, він із дивовижною холоднокрівністю очікував наближення страшної акули; і як тільки та накинулася на нього, капітан із ігеабиякою спритністю відскочив убік, ухилився від удару і відразу по самісіньке руків'я всадив їй у черево кинджал. Але не все ще було скінчено. Зав'язалася запекла боротьба.

Акула, образно кажучи, оскаженіла. Кров потоком лилася з її рани. Море забарвилася червінню, і крізь закривавлені води я вже не міг хоч що-небудь бачити.

Не міг хоч щось бачити до тієї хвилини, аж поки криваві хвилі не спливли і простір навколо нас не очистився.

Отут я побачив, що відважний капітан, вчепившись у плавець акули, запекло бореться з хижаким, наносячи йому в черево рану за раною. Але він був позбавлений можливості завдати рішучого удару, поцілити в самісіньке серце! Розтерзана акула вигиналася і збурювала хвостом воду навколо себе з такою силою, що я ледь тримався на ногах.

Я хотів було кинутися на допомогу капітану. Але, скований жахом, не міг зробити й кроку.

Я був абсолютно розгублений. Я бачив, що становище увесь час змінюється. Капітан упав, перекинутий вагою величезної туші. Пащека акули розчахнулася. І усе було б скінчене для капітана, якби Нед Ленд, швидкий, як блискавка, не підскочив до акули і не вразив чудовисько своєю страшною зброєю.

Води знову зачервонилися кров'ю акули. Забурунили хвилі під ударами хвоста розлюченої тварини. Нед Ленд не промахнувся. То була агонія чудовиська. Акула билася в передсмертних судах, описуючи хвостом кола серед спінених вод. І сила хвилі була така, що збила Консея з ніг.

Тим часом Нед Ленд допоміг капітану вивільнитися з-під тварини. Капітан не був поранений. Він устав, кинувся до індуса, перерізав мотузку, що зв'язувала його з каменем, і, обхопивши нещасного рукою, відштовхнувся від дна і сплив па поверхню океану. Ми спливали за ним услід і через кілька секунд опинилися біля човна ловця перлів.

Насамперед капітан Немо постарався привести бідолаху до тями. Я не був упевнений, чи удасться йому врятувати індуса. Правда, під водою він пробув короткий час. Але ударом хвоста акула могла його убити! На щастя, завдяки енергійним заходам капітана і Консея, свідомість поступово поверталася до індуса. Він розплющив очі. Можна уявити собі, який був його подив, навіть переляк, коли він побачив чотири мідні голови, що схилилися над ним!

Але про що він міг подумати, коли капітан Немо, витягнувши з кишені мішечок з перлинами, поклав його йому в долоню. Бідолашний індус тремтячою рукою прийняв чудовий дар мешканця глибин... Переляканий погляд свідчив, що він не здогадувався, яким невідомим істотам зобов'язаний він і життям, і багатством.

За знаком капітана ми пішли назад до перлової обмілини і після півгодини ходьби знайомою дорогою опинилися біля шлюпки "Наутилуса", що стояла на якорі.

Ми сіли в шлюпку і за допомогою матросів звільнилися від своїх важких металевих шоломів.

Перше слово капітана Немо було звернене до канадця.

— Дякую вам, містере Ленд! — сказав він.

— Не варто подяки, капітане, — відповідав Нед Лепд.

— Я був у вас у боргу.

Легка посмішка з'явилася на устах капітана, і цим усе скінчилося.

— До "Наутилуса"! — наказав він.

Шлюпка помчала хвилями. Кілька хвилин перегодом нам зустрівся труп акули, що сплив на поверхню.

По чорній облямівці плавців я упізнав страшну акулу-людоже-ра Індійського океану. Риба була більше двадцяти п'яти футів завдовжки; величезна паща займала одну третину тіла. Це була доросла акула, судячи із шести рядів її зубів, розташованих у верхній щелепі, у формі рівнобедреного трикутника.

Консель розглядав здохлу акулу з чисто науковим інтересом; і я упевнений, що він відніс її, і не без підстави, до підкласу елазмобранхітів, загону селакієвих або ширококоротих.

У той час як я розглядав цю безживну тушу, близько дюжини ненажерливих акул такого ж виду сплило навколо шлюпки. Не звертаючи на нас ніякої уваги, вони накинулися на труп, вириваючи одна в одній шматки м'яса.

О пів на дев'яту ми зійшли на борт "Наутилуса".

Думки мої поступово поверталися до нашої екскурсії на Ма-нарську обмілину. Я віддавав данину незрівнянній відвазі капітана Немо, у чому я мав

нагоду пересвідчитися. І потім я зрозумів, що ця людина здатна пожертвувати собою заради порятунку представника людського суспільства, від якого він тікав у морські глибини! Що б не говорив про себе цей загадковий чоловік, усе-таки йому не вдалося убити в собі почуття жалю.

Я висловив йому це. Він відповів мені, помітно схвилюваний: — Але ж це був індус, пане професоре, представник пригнобленого народу, а я до останнього подиху буду захисником пригноблених!

Глава четверта ЧЕРВОНЕ МОРЕ

Удень 29 січня острів Цейлон сховався за обрієм. "Наутилус" зі швидкістю двадцяти миль па годину лавірував у лабіринті проток між Мальдівськими і Лаккадівськими островами. Ми обігнули острів Кит-тап, коралового походження, відкритий Васко да Гама в 1499 році, один з основних дев'ятнадцяти островів Лакка-дівського архіпелагу, що лежить між 10° і 14°30' північної широти і 69° і 50°72' східної довготи.

Ми пройшли, отже, з моменту виходу з Японського моря шістнадцять тисяч двісті двадцять миль, або сім тисяч п'ятсот льє.

Наступного дня, 30 січня, коли "Наутилус" сплив на поверхню океану, островів уже не було видно. Він тримав курс на північно-іівпівпо-захід, у напрямку Оманської затоки, що лежить між Аравією й Індійським півостровом і слугує входом до Перської затоки.

Очевидно, це була закрыта затока, що не мала виходу в море. Куди ж вів нас капітан Немо? Я не міг цього сказати. Така відповідь не задовольнила канадця, що саме в цей день запитував мене, куди ж ми прямуємо.

— Ми прямуємо туди, містере Ленд, куди веде нас фантазія капітана.

-г— Фантазія капітана не може завести нас далеко,
— відповів канадець. — Перська затока не має іншого виходу, і, якщо ми ввійдемо в нього, нам доведеться повертатися назад тим же шляхом.

— Ну, що ж! Значить, повернемося, містере Ленд. Якщо після Перської затоки "Наутилус" побажає відвідати Червоне море, то Баб-ель-Мандебська затока завжди до його послуг.

— Дозвольте, пане професоре, — заперечив Нед Ленд, — але Червоне море, як і Перська затока, не має іншого виходу! Суець-кий перешийок ще не проритий. Та й будь вий проритий, невже таке законспіроване судю, як наше, наважилося б увійти до каналу, перекритого шлюзами? Отже, Червоне море — не той шлях, що приведе пас у Європу.

— Але я й не говорив, що ми йдемо до Європи.

— То які ж ваші припущення?

— Я думаю, що, відвідавши води, які омивають береги Аравії і Єгипту, "Наутилу" повернеться в Індійський океан або через Мозамбікську протоку, або мимо Маскаренських островів і досягне мису Доброї Надії.

— Ну, а коли ми досягнемо мису Доброї Надії? — з особливою наполегливістю запитав канадець.

— Обігнувши мис Доброї Надії, ми вийдемо в Атлантичний океан. У цих водах ми ще не бували. Послухайте, друже Нед, невже вам набридло підводне плавання? Я ж буду докраю засмучений, якщо наша захоплююча подорож несподівано закінчиться. Не усякому випаде па долю така удача!

— Але не забувайте, пане Аропакс, — відповідав канадець, — що от уже три місяці ми живемо бранцями на борту "Наутилуса"!

— Я цього не відчуваю, Нед! Не хочу згадувати! На борту "Наутилуса" я не помічаю ні годин, ці днів!

— Але чим усе це скінчиться?

— Скінчиться коли треба буде! До речі, ми неспроможні прискорити кінець, і суперечки на цю тему марні. Якби ви, Неде, сказали мені: "Випала пагода втекти!" — я обговорив би з вами шанси щодо втечі. Але такої нагоди не випадає, і, кажучи відверто, я не думаю, щоб капітан Немо коли-небудь ризикнув увійти в європейські моря.

Що стосується Неда Ленда, він закінчив розмову у формі монологу: "Усе це добре і пречудово! Але, на мою думку, у неволі ніщо не радує серце!"

Протягом чотирьох днів, до 3 лютого, "Наутилус" плавав в Омайській затоці з різною швидкістю і на різних глибинах. Здавалося, він йшов навмання, ніби вагаючись у виборі шляху; але жодного разу за цей час ми не перетнули тропік Рака.

Виходячи з Оманської затоки, ми якийсь час спостерігали Маскат, головне місто протекторату Оман. Я був зачарований мальовничим розташуванням міста серед чорних скель, на тлі яких різко виділялися білі стіни будинків і фортець. Чітко вимальовувалися круглі куполи мечетей, витончені шпиль мінаретів, радувала око свіжа зелень набережних, що спускалися терасами до самого моря. Але це було лише скороминуще видіння, і незабаром "Наутилус" занурився в глибини цих похмурих вод.

Потім ми пройшли на відстані шести миль від арабських берегів, мимо Хадрамауту, уздовж

хвилястої низки прибережних гір з руїнами давніх храмів. Нарешті 5 лютого ми ввійшли в Аденську затоку, справжню воронку, вставлену в горлянку Баб-ель-Мандебської протоки, через яку води Індійського океану вливаються в Червоне море.

Шостого лютого "Наутилус" йшов поблизу міста Адена, розташованого на скелі, що далеко виступає в море, і з'єднаної з континентом вузьким перешийком, справжнім аравійським Гібралтаром. Захоплений англійцями в 1839 році, він перетворився в неприступну фортецю. Промайнули удалині восьмигранні мінарети цього міста, що, за свідченням історика Едрізі, був колись найжвавішим і найбагатшим торговельним пунктом на всьому узбережжі.

Я був упевнений, що капітан Немо, дійшовши до цих місць, поверне назад. Але, на мій подив, я помилився.

Наступного дня, 7 лютого, ми ввійшли в Баб-ель-Мандебську протоку, що по-арабськи означає: "Врата сліз". При двадцятьох милях ширини ця протока в довжину має всього п'ятдесят два кілометри, і "Наутилус", давши повний хід, за одну годину подолав цей простір. І мені не вдалося побачити навіть берегів острова Перим, захопленого англійцями з метою установити панування Адена над морем. Занадто багато англійських і французьких пароплавів, що з'єднують Суец із Бомбеєм, Калькутту з Мельбурном, острів Бурбон з островом Св. Маврикія, борознило води цієї вузької протоки, щоб "Наутилус" спробував спливати на поверхню. Тому ми розсудливо трималися під водою.

Нарешті, опівдні ми ввійшли у води Червоного моря. Червоне море! Уславлене озеро біблійних переказів! Ніколи не проливаються зливи над його водами! Жодна багатоводна ріка не поповнює його водойму! Щорічно випаровування його вод знижує на півтора

метра рівень його поверхні! Дивна затока! Замкнута з усіх боків, подібно до озера, вона, може, зовсім би висохла. У цьому відношенні вона перебувала в гіршому становищі, ніж Каспійське і Мертве моря, рівень яких знижувався тільки доти, доки їхнє випаровування не врівноважиться масою води, що вливається в них.

Червоне море простягається на дві тисячі шістсот кілометрів у довжину при середній ширині в двісті сорок кілометрів. В часи Птолемейів і римських імператорів воно було головною артерією світової торгівлі. Відкриття Суецького каналу поверне йому колишнє значення, що уже почасті відновлене з побудовою залізниць. Я не бажав дошукуватись причин, що спонукали капітана Немо увійти в цю затоку. Але я прийняв без застережень можливість побувати в тутешніх водах. Ми йшли середнім ходом, то тримаючись на поверхні, то занурюючись у глибини, щоб уникнути зустрічі з яким-небудь судном. І я міг спостерігати це цікаве море і на поверхні й у глибинах.

Восьмого лютого на світанку ми угледіли Мокку, місто, що становило купу руїн, які обрушуються при одному звукові гарматного пострілу. Серед руїн тут і там зеленіли фінікові пальми. Колись місто було великим торговим центром; там було шість ринків, двадцять шість мечетей і чотирнадцять фортів, що оточували його кільцем у три кілометри.

"Наутилус" наблизився до африканських берегів, де є глибокі западини. Там, у глибинах кришталевих чистих вод, ми милувалися крізь стекла вікон чарівними кущистими колоніями яскраво-червоних коралів, підводними скелями, вистеленими чудовим зеленим килимом водоростей. Незабутнє видовище! Які чарівні пейзажі становлять ці підводні рифи й острови вулканічного походження, що примикають до Лівійського узбережжя! Але у всій своїй красі

підводна флора і фауна постала коло східних берегів, до яких "Наутилус" незабаром наблизився. То було коло берегів Тїхама, де ці зоофіти щедро й пишно розпускалися не тільки в морських глибинах, але і підіймалися у вигадливому сплетінні на десять сажнів поверх води. Надводні були більш мальовничими, але менш барвистими, аніж перші, свіжість яких підтримувалася живлющою вологою вод.

Скільки чудесних годин провів я, сидячи коло вікна в салоні! Скільки нових зразків підводної флори і фауни побачив я при світлі нашого прожектора! Тут були грибоподібні корали, актинії аспидного кольору, тубіпориді — восьмипромінні корали, схожі на флейти, що очікували, здавалося, лише подуву Пана, незліченні глибоководні організми, характерні для тутешніх вод: мадрепо-рові корали — основні компоненти коралових рифів, що дають своєю пористою, ніздрюватою масою притулок найбагатшій фауні. Нарешті, тисячі різновидів звичайної морської губки, що не зустрічалася мені.

Клас губок, перший із групи поліпів, одержав свою назву від цікавого продукту, корисність якого безперечна. Губка аж ніяк не рослина, як думають ще деякі натуралісти, а найнижчий тип багатоклітинних тварин, що стоять на більш низькій сходинці розвитку, аніж навіть корали. Належність губок до тваринного світу не підлягає сумніву, і тому не можна погодитися з давніми, котрі вважали губку проміжною формою між тваринами і рослинами. Але я повинен зауважити, що натуралісти й дотепер не дійшли згоди щодо будови губок. На думку деяких, це ціла колонія мікроскопічних організмів. Інші ж, як-от Мільн Едвардс, вважають, що кожна губка — самостійна тварина.

Клас губок включає кілька сот видів, що водяться тільки в морях, за винятком сімейства прісноводних, або бодяг. Але найчастіше губки зустрічаються у водах Середземного моря, Грецького архіпелагу, коло берегів Сирії й у Червоному морі. Там переважно водяться найтонші туалетні губки, ціпа яких доходить до ста п'ятдесяти франків за штуку: золотава сирійська губка, тверда берберійська і т.д. Але оскільки я не міг вивчати цих зоофітів у межах Леванту, від якого нас відокремлював Суецький перешийок, доводилося обмежитися спогляданням їх у водах Червоного моря. Я покликав Конселя, і ми обоє дивилися у вікно, у той час як "Наутилус" повільно йшов на глибині восьми-дев'яти метрів під рівнем моря, повз мальовничі підводні стрімчаки східного берега. Тут росли губки усіх видів: губки гіллясті, листкуваті, кулясті, лапчасті. Воістину своєю формою вони виправдовували назви — кошички, чашечки, прядки, лосиний ріг, левина лапа, павичевий хвіст, рукавичка Нептуна, — якими обдарували їх ловці губок, більш поетично настроєні, аніж учені. Волокниста тканина губок, насичена студепистою речовиною, завдяки рухливим жгутикам клітин, що вистилають внутрішню порожнину, постійно омивається водою, що надходить через пори, і виходить назовні через вивідний отвір, так зване "уста". Речовина губки розкладається після відмирання і, розкладаючись, виділяє аміак. Коли процес розпаду студенистої речовини завершується і всі живі тканини вигнивають і вимиваються водою, від тварини залишається тільки роговий кістяк, що поступово набуває золотаво-солом'яного кольору і м'якості, якою відзначається звичайна туалетна губка. Залежно від своєї пружності, водонепроникності або міцності, губка застосовується для різних потреб.

Губки ліпилися по скелях, прикріплювалися до стулок молюсків, навіть до стебел гідроїдів. Вони

гніздилися в ущелинах скель, стелилися унизу, повзли нагору, звисали, наче коралові поліпи. Я пояснив Конселю, що губки збирають двояким способом: драгами і вручну. Ручний спосіб вважається кращим, бо губки щільно приростають до твердого ґрунту і живуть на невеликих глибинах, доступних нирцю, що відриває їх обережно, без пошкодження тканини, що неминуче при збиранні драгою. Губка, добута вручну, високо цінується.

Серед зоофітів, які кишіли навколо заростей губок, більше всього було медуз надзвичайно витонченої форми; молюски були представлені різновидами кальмарів, які, за даними Д'орбіньї, є типовими мешканцями Червоного моря; із плазунів тут водилися морські, так звані супові черепахи, що вважаються неабияким делікатесом.

Що стосується риб, вони щедро населяли тутешні води. Я назву риб, що найчастіше потрапляли в наші сіті: скати, зокрема лімми овальної форми і цегляного кольору, поцятковані нерівними блакитнуватими плямами, з подвійним голкоподібним шипом — хвостокол-арнак зі сріблястою спиною, шипуватий скат з колючим хвостом і інші величезні скати, широкі мантиї яких завдовжки два метри маяли серед хвиль, аодони, зовсім позбавлені зубів, із хрящових риб, близькі до акул; кузовки-дромадери, у яких горб закінчується загнутим шипом довжиною в півтора фута, ошибіи, сражні мурени зі сріблястим хвостовим плавцем, блакитнуватою спиною і коричневими грудними плавцями, облямованими сірим каитиком; фіатоли, види строматеїв, покреслені вузькими золотавими смужками і прикрашені трьома кольорами Франції; гораміси довжиною в сорок сантиметрів, чудові товстоголовки, примітні сьома поперечними смужками чудового чорного кольору, з плавцями блакитного і жовтого кольорів, із золотою і срібною

лускою, цептроподи, султанки з жовтими плавцями і чубчиком, зелепочеревці, губані, спинороги, колбні і тисячі інших риб, що вже зустрічалися нам під час плавання.

Дев'ятого лютого "Наутилус" йшов найширшою частиною Червоного моря, між Суакіпом на західному березі і Кунфуда на східному, що знаходяться на відстані ста дев'яноста миль одне від одного.

Опівдні того ж дня після встановлення координатів капітан вийшов на палубу, де в той час був і я. Я вирішив скористатися з нагоди і вивідати в капітана Немо, хоча б приблизно, які його подальші наміри. Побачивши мене, він відразу ж підійшов до мене, люб'язно запропонував сигару і сказав:

— Ну, пане професоре, як вам сподобалося Червоне море? Чи вдалося вам спостерігати чудеса, сховані в його водах? Риб, зоо- фітів, квітники з губок і коралові ліси?

— Ну, звичайно, капітане Немо! — відповів я. — І "Наутилус" чудово пристосований для подібних спостережень. Яке розумне судно!

— Так, пане, розумне судно! Відважне і невразливе! Воно не страшиться ні бур, що лютують у Червоному морі, ні його течій, ні його підводних рифів.

— Справді, — сказав я, — Червоне море вважається одним із найбільш небезпечних, і, якщо не помиляюся, у давні часи воно зажило поганої слави.

— Авжеж, пане Аронакс! Грецькі і латинські історики відгукуються про нього досить нешанобливо. Страбон твердить, що під час пасатних вітрів і в період дощів воно особливо неприємне. Арабський історик Едрізі, описуючи Кользумську затоку, має на увазі під цією вигаданою назвою Червоне море. За

його словами, безліч кораблів гинуло на його піщаних обмілинах і жоден капітан не наважувався плавати ним уночі. Він писав, що на Червоному морі бушують страшні урагани, воно поцятковане негостинними островами і "не представляє собою нічого гарного". Ні на поверхні, ні в глибинах. Такої ж думки про Червоне море Арріап, Агатархіт і Артемідор, історики давньої Греції.

— Одразу видно, що ці історики не плавали на борту "Наути-луса"! — гаряче відгукнувся я.

— Само собою! — посміхаючись, сказав капітан. — Утім, в області суднобудування наші сучасники пішли недалеко від давніх. Кілька століть знадобилося, щоб відкрити механічну силу пари! Хто знає, чи з'явиться навіть через сто років другий "Наутилус"! Прогрес рухається надто повільно, пане Аронакс!

— Цілком правильно, — відповів я, — ваше судно випереджає свою епоху на ціле століття, якщо не на кілька століть! Як шкода, що таке відкриття помре разом з винахідником!

Капітан Немо нічого не відповів. Після кількох хвилин мовчанки він сказав:

— Ми говорили, здається, про те, якої невітійної думки були історики давнього світу про Червоне море?

— А ви вважаєте, що їхні побоювання були перебільшені? — запитав я.

— І так і ні, пане Аронакс, — відповів мені капітан, очевидно досконало вивчивши "своє Червоне море". — Те, що не становить небезпеки для сучасного судна, добре оснащеного, солідно побудованого, вільного обирати той чи інший шлях завдяки паровим двигунам, було насичене усілякими

небезпеками для суден давніх мореплавців. Треба уявити собі цих перших мореходців, що пускалися в плавання на вутлих дощаних барках, скріплених пальмовими вірьовками, проконопачених деревною смолою і змазаних жиром дельфіна! У них не було ніяких приладів для визначення курсу корабля, вони плавали з волі вітрів і течій молододсліджених морських просторів! У цих умовах аварії корабля були, і не могли не бути звичайним явищем. Але в паші дні пароплави, що курсують між Суецьким перешийком і морями Південної півкулі, не мають причини побоюватися гнівливості Червоного моря, незважаючи па прикрі мусони. Капітани і пасажирів не приносять уже перед відплиттям покутних жертв і після повернення, теж не обвішують себе гірляндами квітів, із золотими пов'язками на голові, щоб поспішити у храми дякувати богам за благополучне закінчення подорожі!

— Справді, — сказав я. — І мені здається, що паровий двигун убив почуття подяки в серцях моряків. Ви, очевидно, ґрунтовно вивчили це море, капітан! Чи не скажете ви, чому його називають Червоним?

— З цього приводу, пане Аронакс, існує багато різних тлумачень. Чи не хочете знати думку одного літописця чотирнадцятого століття?

— Прошу вас!

— Старий фантазер запевняє, що назву "Червоне" було дано морю після переходу ізраїльтян, що коли переслідувач-фараон загинув у його водах, що зімкнулися за пророкування Мойсея.

На знак, що чудо спричинилось,

В багрець все море забарвилось,

І нині чудо поминають,

Й Червоним море називають.

— Тлумачення поета! — відповів я. — Але в даному разі, капітане Немо, на слова поетів я не покладаюся.

— Бачите, пане Аронакс, на мою думку, назва "Червоне море" є перекладом єврейського слова "Edom". І давні дали таке найменування цьому морю завдяки особливій барві його вод.

— Одначе я не бачу якої-небудь особливої барви, — сказав я. — Води, як і у всіх морях, прозорі і не мають червонуватого відтінку.

— Цілком правильно! Але, ввійшовши в глибину затоки, ви помітите одне дивне явище. Яюсь мені випало бачити в бухті Тор, як вода стала такою червоною, наче переді мною було озеро крові.

— Чим же пояснюється таке явище? Присутністю мікроскопічних барвних водоростей?

— Саме так! Це результат виділень мікроскопічних рослин, відомих під назвою триходесмій. Щоб заповнити простір в один квадратний міліметр, потрібно буде сорок тисяч таких організмів. Вам теж, можливо, випаде нагода спостерігати це явище, коли ми ввійдемо в бухту Тор.

— Отже, капітане Немо, ви не вперше плаваєте Червоним морем на борту "Наутилуса"?

— Не вперше, пане!

— Ви згадали про перехід ізраїльтян через Червоне море і про катастрофу, що спостигла єгиптян. Дозвольте вас запитати, капітане, ви не поцікавилися дослідити під водами місце цієї видатної історичної події?

— Ні, пане професоре, і з цілком зрозумілої причини.

— А саме?

— Те місце, де Мойсей буцімто пройшов зі своїм народом, так обміліло, що верблюди проходять по ньому, ледь замочивши ноги. Ви розумієте, що для мого "Наутилуса" тут занадто мілководно.

— А де це місце? — запитав я.

— Воно знаходиться трохи вище Суеца, у рукаві, що у ті часи, коли Червоне море простягалося до Гірких Озер, було просто глибоким лиманом. Була то легенда чи дійсна подія, але, за переказом, саме тут пройшли ізраїльтяни, прямуючи в Обітовану землю, і військо фараона загинуло на цьому самому місці. Я думаю, що при археологічних розкопках знайшлося б безліч єгипетської зброї та іншого спорядження.

— Сподіваюся, що археологи рано чи пізно почнуть такі розкопки. Дайте тільки відкрити Суецький канал, і ви побачите, скільки тут понабудовують міст! Ну, а для такого судна, як "Наутилус", такий канал зовсім непотрібний!

— Безумовно! — сказав капітан Немо. — Але канал корисний для усього світу. Давні добре розуміли, як важливо для торговельних зносин установити сполучення між Червоним і Середземним морями. Але вони не здогадалися прорити Суецький перешийок, а обрали більш довгий шлях, з'єднавши Ніл із Червоним морем. Досить імовірно, що роботи з прориття каналу почалися, якщо вірити переказам, при фараоні Сезострісі. Але точно відомо, що вже в шістсот п'ятнадцятому році до нашої ери фараон Нехо (Necos) почав роботи із спорудження каналу, який мав нести води Нілу в Червоне море через ту частину єгипетської низовини, що звернена до Аравії. При спорудженні каналу виходили з того розрахунку, що судна могли б пройти від Нілу до Червоного моря за чотири дні, а ширина його була б

така, що дві триреми могли б поруч плисти по ньому. Будівництво каналу продовжувалося при Дарії, синові Гістаспа, і закінчилося, треба думати, при Птолемеї Другому. Страбон бачив судна, що проходили каналом; але недостатня глибина каналу, починаючи від Бубаста і аж до самого Червоного моря, обмежувала термін навігації весняними місяцями, пов'язаними із розлиттям Нілу. Канал слугував торговельною артерією до століття Антонінів. Потім канал занепав, обмілів і став несудохідним. За велінням халіфа Омара він був поновлений; і, нарешті, у сімсот шістдесят першому або в сімсот шістдесят другому році був остаточно засипаний халіфом Аль-Манзором з метою зашкодити підвозу продовольства для військ повсталого проти нього Мохаммеда-бен-Абдуллаха. Генерал Бонапарт під час свого єгипетського походу натрапив на сліди цього каналу в пустелі біля Суеца і, захоплений припливом, ледь не загинув тут, у кількох годинах шляху до Гаджерота! І на тому ж самому місці, де Мойсей розкинувся табором три тисячі триста років тому!

— Ну, що ж, капітане! Те, що не вдалося зробити давнім, а саме: з'єднати між собою два моря і тим самим скоротити на дев'ять тисяч кілометрів шлях з Кадіксу в Індію, зробить Лессепс. Може, він оберне африканський материк на величезний острів!

— Так, пане Аронаксе, ви маєте право пишатися своїм співвітчизником! Ця людина робить честь нації, і навіть більшою мірою, аніж найуспішніші капітани! Він почав, як і багато хто, із турбот і невдач, але усе-таки восторжествував, бо у нього геніальна воля! Сумно думати, що витвір, який міг бути міжнародним надбанням і гордістю цілої держави, створено енергією однієї людини! Честь і слава Лессепсу!

— Честь і слава великому громадянину! — сказав я, здивований пишномовністю тону капітана Немо.

— На жаль, — продовжував капітан, — я не можу показати вам Суецький канал, але післязавтра, коли ми ввійдемо в Середземне море, ви побачите довгу лінію дамб коло Порт-Саїда.

— У Середземне море? — закричав я.

— Так, пане професоре! Вас це дивує?

— Мене дивує, що ми через день будемо там!

— Ах, он воно що!

— Так, капітане, я здивований! Хоча, плаваючи на борту "На-утилуса", час би вже й перестати дивуватися чому б то не було!

— Але все-таки, що саме вас так здивувало?

— Яку ж швидкість повинен розвинути "Наутилус", щоб за один день перенести нас у Середземне море, обійшовши африканський материк і обігнувши мис Доброї Надії!

— Хто вам сказав, пане професоре, що ми обійдемо Африку і станемо огинати мис Доброї Надії?

— Стривайте, якщо "Наутилус" не просуватиметься сушею і не полетить у повітрі над Суецьким перешийком...

— Або під ним, пане Аронаксе!

— Під перешийком?

— Атож, — спокійно відповів капітан Немо. — Природа давно вже спорудила під цією смужкою землі те, що люди споруджують тепер на її поверхні.

— Як! Невже є підземний перехід?

— Так, підземний перехід, названий мною Аравійським тунелем. Він починається під Суецом і доходить по Пелузіума.

— Але ж Суецький перешийок утворився з наносних пісків?

— До певної міри! Але на глибині п'ятдесятьох метрів уже починається непорушний гранітний пласт.

— І ви випадково знайшли підземний перехід? — запитав я, усе більше і більше дивуючись.

— І випадково й обдумано, пане професоре! І допоміг тут не стільки випадок, скільки допитливість розуму.

— Слухаю вас, капітане, і не вірю своїм вухам.

— Ах, пане! *Aures habent et non audient*(1) — це характерно для всіх часів. Підземний перехід не тільки існує, але і слугує водним шляхом! Неодноразово я користувався ним. Інакше я не наважився б оце ввійти в замкнуте Червоне море.

(1) Мають вуха — і не чують (лат.).

— Може, я буду нескромний, запитавши вас, як ви знайшли цей тунель?

— Пане, — відповів капітан Немо, — які таємниці можуть бути між людьми, пов'язаними назавжди!

Я зробив вигляд, що не зрозумів натяку, і очікував, що скаже капітан Немо.

— Пане професоре, — почав він, — допитливість натураліста навела мене на думку, що під Суецьким перешийком має існувати прохід, нікому не відомий. Я помітив, що в Червоному морі й у Середземному зустрічаються зовсім однакові види риб, як-от:

ошибень, губань райдужний, довгопер. Установивши цей факт, я — задав собі питання, чи немає сполучення між цими морями? Коли

б воно існувало, то через більш високий рівень води в Червоному морі підземна течія неодмінно повинна була брати свої витoki звідти, а не із Середземного моря. Щоб перевірити себе, я виловив у великій кількості різних риб у водах поблизу Суеца. Я начепив кожній риби по мідному кільцю па хвіст і пустив їх у воду. Через кілька місяців коло берегів Сирії в сіті потрапили риби з моїми пізнавальними кільцями. Підземне сполучення між двома морями було підтверджено. Я пустився па пошуки проходу, відшукав його, ризикнув ввести туди своє судію. І через короткий час ви, пане професоре, переправитеся через мій Аравійський тунель(1)!

(1) Існування підземного проходу між Середземним і Червоним морями — фантастичний вимисел. (Прим, ред.)

Глава п'ята АРАВІЙСЬКИЙ ТУНЕЛЬ

У той же день я передав Коиселю і Неду Ленду ту частину нашої бесіди з капітаном Немо, що повинна була їх цікавити. Коли я сказав, що через два дні ми будемо у водах Середземного моря, Консель заляскав у долоні, а канадець знизав плечима.

— Підводний тунель! — вигукнув він. — Сполучення між морями! Чи чувано це?

— Друзе Нед, — відповідав Консель, — а ви коли-небудь чули про "Наутилус"? Ні! Одначе він існує. Отже, не знизуйте плечима і не відкидайте існування речей під приводом, що ви про них не чули.

— Поживемо-побачимо! — заперечив Нед Ленд, похитавши головою. — Утім, якщо прохід, про який тлумачить капітан, і справді існує то хвала небу,

якщо капітану вдасться переправити пас у Середземне море!

У той же вечір, під 21'30' північної широти, "Наутилус", спливши на поверхню моря, йшов повз аравійські береги. Удалині виднілося місто Джидда, важливий торговельний пункт таких країн, як Єгипет, Сирія, Туреччина й Індія. Я досить чітко вирізняв обриси будинків, кораблі, пришвартовані уздовж набережних, і ті, котрі через свою водотоннажність змушені були кинути якор на рейді. Сонце, що хилилося до заходу, кидало останні промені на міські будинки, що сліпили своєю білизною. За містом виднілися дерев'яні або очеретяні хатинки бедуїнів, що ведуть осілий спосіб життя. Незабаром вечірні тіні огорнули місто, і "Наутилус" швидко став занурюватися в злегка фосфоресціючі води.

Наступного дня, 10 лютого, показалися зустрічні судна. "Наутилус" знову пішов під воду. Але опівдні, до моменту визначення координат, море було пустельне, і судно знову сплигло на рівень своєї ватерлінії.

Я вийшов на палубу разом з Недом і Конселем. На сході, в імлистому тумані, ледь вимальовувалася лінія берега.

Обіпершись об дно шлюпки, ми розмовляли на різні теми, аж раптом Нед Леид, указуючи рукою на якусь крапку в морі, сказав:

— Ви нічого не бачите, пане професоре?

— Нічогісіньки, Неде! — відповів я. — Але ви ж знаєте, я не визначаюся пильністю очей.

— Дивіться гарненько он туди, — сказав Нед. — Он там, перед нами, по штирборту, майже урівень із прожектором! Невже не бачите?

— Справді, — сказав я, пильно вдивившись, — на воді начебто рухається якесь темпе довге тіло.

— Другий "Наутилус"! — сказав Консель.

— Ну, ні! — заперечив канадець. — Якщо не помиляюся, це якась морська тварина.

— Невже в Червоному морі водяться кити? — запитав Консель.

— Так, друже мій, — відповідав я. — Кити тут зрідка трапляються.

— Тільки це не кит, — помітив Нед Ленд, що не зводив очей з темної маси. — Кити — мої старі знайомі, я упізнаю їх оддалік!

— Запасемося терпінням, — сказав Коисель. — "Наутилус" йде в той бік, і ми незабаром довідаємося, що це за штука!

Дійсно, ми незабаром були на відстані однієї милі від предмета, що заінтригував нас. Темна брила нагадувала вершину підводної скелі, що виступила з вод у відкритому морі! Але все-таки що це таке? Я не міг ще цього визначити.

— Ба! Та воно пливе! Поринає! — вигукнув Нед Ленд. — Тисяча чортів! Що це за тварина? Хвіст у нього не роздвоєний, як у китів або кашалотів, а плавці схожі на обрубки кінцівок.

— Але в такому разі... — почав було я.

— Тьху ти! — заволав канадець. — Воно перевертається на спину. Ба! Та у нього соски на грудях!

— Е-е! Так це ж сирена! — кричить Консель. — Справжня сирена! Щоб не образити пана професора...

"Сирена"! Слово це навело мене на правильний шлях. Я зрозумів, що ми зустріли тварину з загону сиренових, котрих легенда перетворила на фантастичну морську істоту — напівжінку, напіврибу.

— Ні, — сказав я Конселю, — це не сирена, а інша цікава тварина, що ще зрідка потрапляється в Червоному морі. Це дюгонь.

— Із загону сиренових, класу ссавців, вищого класу хребетних тварин, — відрапортував Консель.

Пояснення Конселя не викликало заперечень. Однак Нед Ленд був наготові. У нього очі розгорілися, побачивши тварину. Рука канадця готувалася метнути гарпун. Коротше кажучи, наш гарпунер вичікував моменту кинутися в море й позмагатися з твариною в його рідній стихії!

— О, — сказав він голосом, що тремтів від хвилювання, — мені ще не доводилося бити "таких"!

Уся людина позначилася в цьому слові.

У цю хвилину капітан Немо показався на палубі. Він відразу ж помітив дюгоня, зрозумів хвилювання канадця і звернувся прямо до нього:

— Коли б при вас був гарпун, він пік би вам руку, чи не так?

— Справді, пане!

— І ви не відмовилися б повернутися на якийсь час до своєї професії китолова і внести це китоподібне в перелік ваших трофеїв?

— Не відмовився б!

— Ну, що ж, спробуйте щастя!

— Дякую вам, пане! — відповів Нед Ленд, блиснувши очима.

— Тільки дивіться, — продовжував капітан, — не промахніться! Це у ваших інтересах.

— Невже дюгонь така небезпечна тварина? — запитав я, не звертаючи уваги на канадця, що виразно знизав плечима.

— У деяких випадках, — відповідав капітан. — Буває, що тварина кидається на китоловів і перекидає їхнє суденце. Але хіба містер Леид боятиметься дюгоня? У нього пильне око і тверда рука. Я особливо рекомендував би йому не упускати дюгоня, бо його м'ясо вважається тонким наїдком, а містер Леид не проти поласувати.

— А-а! — сказав канадець, — так воно ще дозволяє собі розкіш мати смачне м'ясо?

— Так, містере Ленд! М'ясо дюгоня не відрізниш від яловичого, і воно надзвичайно цінується. У Меланезії його подають тільки до столу правителів. Але за цією чудовою твариною полюють так похижацькому, що дюгонь, як і ламантин, зустрічається усе рідше і рідше.

— А що коли раптом цей дюгонь останній — у своєму роді? — серйозно запитав Консель. — Чи не слід його поберегти в інтересах науки?

— Усе може бути, — відповідав канадець, — але в інтересах кулінарії впливає його вполювати.

— Отже, за справу, містере Ленде! — сказав капітан Немо. Тим часом сім чоловік із команди "Наутилуса", як завжди

безмовних і незворушних, зійшли па палубу. Один з них тримав у руці гарпун, прив'язаний до мотузки,

схожий на ті, якими користуються китобої. Шлюпку вийняли з гнізда, спустили на воду. Шестеро веслярів сіли за весла, сьомий став за кермо. Нед, Консель і я помістилися на кормі.

— А ви, капітане? — запитав я.

— Я не поїду, пане. Бажаю щасливого полювання! Шлюпка відчалила. Веслярі дружно взялися за весла, і ми

помчали назустріч дюгоню, що плавав за дві милі від "Наутилуса".

Наблизившись до дюгоня на кілька кабельтових, шлюпка пішла повільніше, і весла безшумно опускалися в спокійні води. Нед Ленд із гарпуном у руці став на носі. Як відомо, до китобійного гарпуна прив'язуються довжезні вірьовки, що легко розмотуються, коли поранена тварина пірне у воду. Але тут мотузка була не довше десяти махових сажнів, і другий кінець її був прив'язаний до порожнього барила, що мав указувати, у якому місці під водою знаходиться дюгонь.

Я підвівся й уважно розглядав супротивника нашого канадця. Дюгонь, або, як його називають, індійський морж, має велику подібність із ламантином. Його довгасте тіло закінчується довгим хвостом, а бічні плавці справжніми пальцями. Уся відмінність від ламантина полягала в тому, що його верхня щелепа мала двоє довгих і гострих зубів, що стирчали по обидва боки іклами.

Дюгонь, за яким Нед Ленд полював, був колосальних розмірів — не менше семи метрів у довжину. Тварина не рухалася з місця. Здавалося, дюгонь заснув на поверхні води.

Шлюпка безшумно підійшла сажнів на три до тварини. Я підхопився на ноги. Нед Ленд,

відкинувшись трохи назад і занісши руку, метнув гарпун.

Почувся свист, і дюгонь зник під водою. Очевидно, удар гарпуна, пущеного з великою силою, прийшовся по воді.

— Тисяча чортів! — закричав розлючено канадець.
— Я промахнувся!

— Стривайте, — сказав я, — тварина поранена, он сліди крові на воді! Але вона потягнула із собою і ваше знаряддя.

— Гарпун! Мій гарпун! — волав Нед Ленд.

Матроси знову змахнули веслами, і кермовий повів шлюпку в напрямку барила, що мирно погойдувалося на хвилях. Вилловивши гарпун, ми стали вистежувати тварину.

Дюгонь спливав час від часу на поверхню моря, щоб подихати. Поранення, очевидно, не знесило тварину, бо пливла вона з дивовижною швидкістю. Шлюпка, при змахах весел у сильних руках, мчала слідами тварини. Подеколи ми майже наганяли його, і канадець уже заносив свій гарпун, але дюгонь кожного разу ішов під воду — недосяжний для гарпунника.

Можна собі уявити, як скаженів і бушував нетерплячий Нед Ленд! Він проклинав нещасну тварину найдобрішою лайкою, яка тільки існує в англійській мові. А я був розізлений, що дюгонь руйнує всі наші хитромудрі плани.

Ми вистежували дюгоня вже упродовж години, і я починав схилятися до думки, що тварина невловна, аж раптом бідолаха надумав помститися своїм переслідувачам. Тварина обернулася в наш бік і ринулася прямо на шлюпку.

Маневр тварини не вислизнув від уваги канадця.

— Увага! — гукнув він.

Кермовий вимовив кілька слів на своєму загадковому наріччі, очевидно наказуючи матросам бути насторожі.

Дюгонь, підпливши футів на двадцять від шлюпки, утяг повітря своїми широкими ніздрями, що знаходилися не в нижній, а у верхній частині риля. Передихнувши, він знову кинувся до шлюпки.

Ми не встигли вивернутися від удару, шлюпка нахилилася і зачерпнула чимало води, аж її довелося вичерпувати. Але завдяки спритності кермового удар припав навскоси, а не в лоб, і ми не перекинулися. Нед Ленд, піднявшись на форштевень, добивав ударами гарпуна гігантську тварину, що, встромивши ікла в планшир(1), піднімала шлюпку над водою, як лев піднімає в повітря ягня.

(1) Планшир — захисний обвід із дерев'яних або сталевих полиць на краях палуби судна.

Ми падали один на одного. Не знаю, чим скінчилась би ця затія, якби розлютований канадець не завдав, нарешті, тварині удару в самісіньке серце.

Почувся скрегіт зубів об залізну обшивку шлюпки, і дюгонь сховався під водою, прихопивши за собою наш гарпун! Але незабаром барило сплило на поверхню води, а через короткий час показалася туша тварини, перекинута голічерева. Ми зачепили багром тушу дюгоня, узяли її на буксир і попрямували до "Наутилуса".

Довелося пустити в хід найміцніші талі, щоб підняти дюгоня па палубу судна. Туша тварини важила п'ять тисяч кілограмів. Обробка туші провадилася під

неухильним спостереженням канадця, що вникав в усі подробиці цієї операції. У той же день стюард подав мені до столу страву, майстерно приготовлену з м'якоті дюгоня судновим кухарем. М'ясо дюгоня видалося мені смачнішим за телятину і, мабуть, не поступалося яловичому.

Наступного дня, 11 лютого, комора "Наутилуса" збагатилася ще однією чудовою дичиною. Згряя морських ластівок опустилася на палубу "Наутилуса".

Це були нільські крячки, або чеграва, вид *sterna nilotica*. Вони водяться тільки в Єгипті. У них чорний дзьоб, сіра голова, білі цяточки навколо очей, спинка, крильця і хвіст сіруваті, черевце і горло білі, лапки червоні. Ми ще піймали кілька дюжин нільських качок. Нільські крячки — надзвичайно смачний птах. Шия в них і верхня частина голови біла з чорними цятками.

"Наутилус" йшов середнім ходом. Він, так би мовити, прогулювався! Я помітив, що в міру наближення до Суєца вода в Червоному морі ставала менш солоною.

Близько п'ятої вечора ми угледіли на півночі мис Рас-Мухам-мед. Мис цей утворює край Кам'янистої Аравії, що лежить між затокою Суєца і затокою Акабі.

"Наутилус" через протоку Губаль ввійшов у Суецьку затоку. Я добре бачив високу вершину мису Рас-Мухаммед, що панує над двома затоками. То була гора Ореб, біблійний Сипай, на вершині якого Мойсей зустрівся віч-на-віч із Богом.

О шостій годині "Наутилус", то занурюючись, то спливаючи на поверхню, пройшов коло міста Тор, що лежить у глибині бухти, води якої, як уже спостерігав капітан Немо, мали червонуватий

відтінок. Настала ніч. Глибока тиша порушувалася лише лементом пелікана або якогось іншого нічного птаха, шумом прибою, що розбивався об прибережні скелі, або віддаленими гудками пароплавів, котрі тривожили води затоки невгамовним ляскотом лопатей свого гвинта.

Від восьмої до дев'ятої години "Наутилус" йшов у кількох метрах під водою. За моїми розрахунками, ми знаходилися неподалік Суецького перешийка. Крізь вікна салону я бачив підґрунтя прибережних скель, яскраво освітлених нашим прожектором. Мені здавалося, що протока поступово звужується.

О чверть на десяту судю сплигло на поверхню. Я поспішив па палубу. Я згоряв від нетерпіння ввійти скоріше в тунель капітана Немо. Мені не сиділося на місці, і я жадібно вдихав свіже нічне повітря.

Незабаром на відстані милі від нас блиснув вогник, ослаблений нічним туманом.

— Плавучий маяк, — сказав хтось за мною. Обернувшись, я побачив капітана.

— Суецький плавучий маяк, — продовжував він. — Ми незабаром підійдемо до входу в тунель.

— Мабуть, не так просто ввійти до нього? — запитав я.

— Авжеж, пане. Тому я поставив собі за правило знаходитися в рубці штурмана й особисто керувати судном. А тепер, пане Аронаксе, чи не бажаєте спуститися вниз. "Наутилус" зануриться під воду і спливе на поверхню лише після того, як ми проминемо Аравійський тунель.

Я пішов за капітаном Немо. Ставні засунулися, резервуари наповнилися водою, і судно пірнуло на

десять метрів від рівня моря. Я хотів було ввійти у свою каюту, але капітан зупинив мене.

— Пане професоре, — сказав він, — чи не хочете побути зі мною в штурвальній рубці?

— Я не смів вас попросити про це, — відповів я.

— Тож ходімо! Ви побачите звідти усе, що можна побачити під час підводного і разом з тим підземного плавання.

Капітан Немо підвів мене до середнього трапа. Піднявшись па кілька сходинок, він відчинив бічні двері, і ми виявилися у верхньому коридорі, у кінці якого містилася рубка, що знаходилася, як було сказано, па носі судна.

Рубка на "Наутилусі" становила квадрат, сторони якого дорівнювали шести футам, і трохи нагадувала рубки на пароплавах, що ходили по Міссісіпі і Гудзону. Посередині містився штурвал, з'єднаний з кермом штуртросами(1), що проходили до самої корми судна. Чотири ілюмінатори з черепицеподібними стеклами дозволяли кермовому спостерігати у всіх напрямках.

(1) Штуртрос — ланцюг або трос на судні, призначений для повороту стерна.

У рубці були темно; але незабаром очі освоїлися з темрявою, і я розрізнив постать штурмана, що тримав обидві руки на штурвалі.

Море яскраво освітлювалося прожектором, який був за рубкою, в іншому кінці палуби.

— Ну, а тепер, — сказав капітан Немо, — пошукаємо вхід до тунелю.

Електричні проводи з'єднували рубку з машинним відділенням, і капітан міг одночасно керувати

напрямок і швидкістю ходу "Наутилуса". Він натиснув металеву кнопку, і в ту ж хвилину гвинт зменшив кількість обертів.

Я мовчки дивився па стрімку гранітну стіну — непохитне підніжжя піщаного берегового масиву. Ми йшли протягом години уздовж цієї стіни, що тяглася кілька метрів. Капітан Немо не зводив очей з компаса, що висів на двох концентричних кругах. За знаком капітана кермовий повертав штурвал, щохвилини змінюючи напрямок судна.

Я влаштувався біля ілюмінатора бакборту і милувався чудовим нагромадженням коралів, зоофітів, водоростей і ракоподібних, що простягали свої величезні клешні з усіх розпадин у скелях.

Чверть на одинадцять капітан Немо став біля керма. Широка галерея, темна і глибока, зяяла перед нами. "Наутилус" сміливо ввійшов під її похмурі склепіння. Незвичний шум почувся по той бік борту. То вирували води Червоного моря, що мчали схилом тунелю в Середземне море. Судно, захоплене потоком, мчало як стріла, незважаючи па всі зусилля суднової машини загальмувати швидкість ходу, падаючи гвинту зворотних обертів.

Вогненні полиски, борозни, зигзаги — світлові ефекти електричного прожектора — покреслили стіни вузького проходу, уздовж якого ми летіли зі сказаною швидкістю. Серце ледве пе вискакувало з грудей, і я мимоволі приклав туди руку.

О десятій годині і тридцять п'ять хвилин капітан Немо передав штурвал керманичу і, звертаючись до мене, сказав:

— Середземне море!

"Наутилус", захоплений течією, пройшов під Суецьким перешийком менше ніж за двадцять хвилин.

Глава шоста ГРЕЦЬКИЙ АРХІПЕЛАГ

Наступного дня, 12 лютого, ледь розсвіло, "Наутилус" сплив на поверхню води. Я кинувся на палубу. У трьох милях від нас, на південній стороні обрію, ледь вимальовувався силует давнього Пелузіуму. Підземний потік переніс нас з одного моря в інше.

Спуск пологістим руслом потоку був легкий, але хіба можна було повернутися назад тим же шляхом, з таким крутим підйомом і проти плину?

Близько семи годин ранку Нед Лепд і Консель теж вийшли на палубу. Нерозлучні друзі спокійно проспали всю ніч, зовсім не цікавлячись подвигами "Наутилуса".

— Ну, пане натуралісте, — звернувся до мене канадець жартівливим тоном, — а де ж Середземне море?

— Ми пливемо по ньому, друже Нед.

— Е-е! — сказав Консель. — То виходить, нинішньої ночі...

— Нинішньої ночі ми за кілька хвилин пройшли через непрохідний перешийок.

— Я цьому не вірю, — відповів канадець.

— І даремно, містере Лепд! — заперечив я. — Низинний берег, що видніється на півдні, це єгипетський берег!

— Кажіть-кажіть, пане! — заперечив упертий канадець.

— Коли пап говорить, — сказав Консель, — треба йому вірити.

— Послухайте, Неде, — сказав я, — капітан зробив мені честь, показавши свій тунель. Я був разом з ним у штурвальній рубці. Він сам вів "Наутилус" через цей вузький прохід.

— Чуєш, Неде? — сказав Консель.

— У вас чудовий зір, Неде, — додав я, — і ви легко розрізните мол гавані Порт-Саїда, котрий виступає далеко в море.

Канадець став пильно вдивлятися.

— Справді! — вигукнув він. — Ви праві, пане професоре, і ваш капітан — майстер своєї справи! Ми в Середземному морі. Ну, отже, обмізкуємо, якщо хочете, паші справи, але так, щоб ніхто не міг нас підслухати.

Я добре бачив, куди хилить канадець. "Але все-таки, — подумав я, — краще поговорити з ним, якщо йому так хочеться"; і ми усі втрьох, сіли біля прожектора, де нас не так захльостувало хвилю.

— Ну, слухаємо, вас, Неде, — сказав я. — Що скажете?

— А от що я скажу, — відповідав канадець. — Ми в Європі. І перш ніж капітану Немо спаде на думку фантазія зануритися на дно полярних морів або плисти назад в Океанію, треба тікати з "Наутилуса"!

Зізнаюся, що дискусії з канадцем на цю тему мене бентежили. Я аж ніяк не бажав обмежувати моїх супутників у їхніх діях, але в мене не було ані найменшого бажання розставатися з капітаном Немо. Завдяки йому, завдяки його судну я поповнював щоденно свої пізнання в царині океанографії, я заново писав свою книгу присвячену

таємницям морських глибин, у самому лоні водної стихії. Чи випаде ще така нагода спостерігати чудеса, сховані в океані? Звичайно, ні! І я не міг звикнути з думкою, що треба залишити "Наутилус", не завершивши циклу наших океанологічних досліджень.

— Друзе Нед, — сказав я, — відповідайте мені відверто. Невже ви нудьгуєте на борту "Наутилуса"? Шкодуєте, що доля закинула вас у руки капітана Немо?

Канадець відповів не відразу. Потім, схрестивши руки на грудях, він заговорив.

— Відверто кажучи, — сказав він, — я не шкодую, що мені довелося зробити підводну подорож. Я буду згадувати про неї з задоволенням, але для цього треба, щоб вона закінчилася. От моя думка.

— Вона закінчиться, Неде.

— Де і коли?

— Де? Не знаю. Коли? Не можу сказати, але думаю, що плавання наше закінчиться, коли всі моря відкриють нам свої таємниці. Усьому на світі приходить кінець!

— Я згодний з паном професором, — сказав Консель.
— І може статися, що, відвідавши всі моря земної кулі, капітан Немо відпустить нас, усіх трьох, на волю!

— Відпустить! — вигукнув канадець. — Викине, ви хочете сказати?

— Заждіть, містере Ленде! — заперечив я. — Капітана нам нічого боятися, але я все-таки не згодний з Конселем. Ми несамохіть прилучилися до таємниці капітана Немо, і я не думаю, що він

дозволить, щоб ми рознесли по світу звістку про його "Наутилус".

— На що ж ви сподіваєтеся? — запитав канадець.

— Сподіваюся, що в майбутньому обставини складуться більш сприятливо, і ми ними скористаємося. Чи невдовзі, чи через шість місяців — хіба не все одно?

— Невже? — глумливо проказав Нед Ленд. — А скажіть, будь ласка, пане натуралісте, де ми будемо через шість місяців?

— Може, тут, а може, у Китаї. Ви ж знаєте, "Наутилус" — швидкохідне судно. Він мчить по океанах, як ластівка в повітрі або кур'єрський потяг на материку! Він не боїться запливати в європейські моря. Хто поручиться, що він не піде повз узбережжя Франції, Англії або Америки, де умови для втечі будуть ще сприятливіші?

— Пане Ароіаксе, — відповів канадець, — ваші докази суперечать здоровому глузду. Ви говорите в майбутньому часі: "Ми будемо там! Ми будемо тут!" А я говорю в дійсному часі: "Ми тут, і треба цим скористатися!"

Логіка Неда Ленда вибивала мене з моїх позицій, і я відчував себе переможеним. Докази на користь моєї пропозиції були вичерпані.

— Пане, — продовжував Нед Ленд, — припустимо неможливе: капітан Немо нині ж запропонує вам залишити "Наутилус". Скористаєтеся ви його пропозицією?

— Не знаю, — відповідав я.

— А якщо він скаже, що вдруге такої пропозиції не зробить? Як ви до цього поставитеся?

Я промовчав.

— А що скаже Консель?

— Друг Консель, — спокійно відповідав той, — друг Консель нічого не скаже. Йому зовсім байдуже, як розв'яжеться це питання. Він холостяк, як і його хазяїн, як і його приятель. Ні дружина, ні батьки, ні діти, ніхто не чекає його па батьківщині. Він служить у пана професора, і думає і говорить, як пан професор. На превеликий жаль, на нього нема чого розраховувати, щоб одержати більшість при голосуванні. Тут є дві сторони: пан професор і Нед Ленд. Усе цим сказане! Друг Консель — весь увага! Він готовий приступити до підрахунку голосів.

Я мимоволі усміхнувся, слухаючи кумедну промову Коиселя. У глибині душі канадець, звичайно, був задоволений, що позбувся зайвого супротивника.

— Отже, пане, — сказав Нед Ленд, — раз Консель не бере участі у суперечці, вирішувати питання доведеться нам із вами. Я усе сказав. Ви мене вислухали. А тепер що ви скажете?

Доводилося тут же дійти якогось рішення, ухилилися я не хотів.

— Друже Нед, — сказав я. — От моя відповідь. Ви праві, і мої докази менш вагомі, ніж ваші. Капітан Немо зі своєї волі не відпустить нас, на це нічого сподіватися. З почуття самозбереження він не випустить нас на волю. Але з того ж почуття самозбереження нам доведеться при першій зручній нагоді залишити борт "Наутилуса".

— Мудро сказано, пане Аронаксе!

— Але ще одне зауваження, — сказав я. — Потрібно діждатися моменту дійсно сприятливого. Потрібно, щоб наша спроба увінчалася успіхом. У разі провалу

ми пропали! Капітан Немо цього ніколи нам не пробачить.

— Усе це так, — відповів канадець. — Але ваше зауваження однаково стосується будь-якої спроби втекти із судна, через два роки чи через два дні. Отже, питання стоїть так: буде зручний випадок, треба ним скористатися!

— Згоден. А тепер скажіть-но, Неде, що ви називаєте зручним випадком?

— Ну, припустімо, випаде темна ніч, судно йтиме неподалік європейських берегів... От вам і зручний випадок!

— І ви спробуєте врятуватися уплав?

— Звичайно, спробую, якщо судно буде йти поверхнею моря, поблизу берега. А якщо судно зануриться під воду...

— То в такому разі?

— У такому разі спробую захопити шлюпку. Я знаю, як нею користуватися. Прoberемося усередину шлюпки і, відгвинтивши затвори, спливемо на поверхню. Штурман зі своєї рубки на носу судна не помітить нашої втечі.

— Ну, що ж, Неде Левд! Ловіть зручну нагоду! Але не забувайте, що невдача нас погубить.

— Не забуду, пане.

— А тепер, Неде, хочете вислухати мою думку щодо ваших планів?

— Охоче, паіе Аронаксе.

— Я думаю, — не кажу "сподіваюся", — що такої зручної нагоди не буде.

— Чому?

— Тому що капітан Немо тверезо дивиться на речі і, звичайно, буде стерегти нас, особливо поблизу європейських берегів.

— Я дотримуюся такої ж думки, — сказав Консель.

— Поживемо-побачимо! — відповів Нед Ленд, труснувши головою, як справжній паливода.

— А тепер, Неде Ленде, — додав я, — на цьому завершимо нашу бесіду. Ні слова більше! У той день, коли ви здумаете втекти, ви нас попередите, і ми підемо за вами. Я цілком покладаюся на вас.

Так закінчилася наша розмова, що повинна була мати серйозні наслідки. Зауважу, до речі, що, на превеликий жаль канадця, події, вочевидь, підтверджували мої припущення. Чи не довіряв нам капітан Немо, плаваючи в європейських морях, чи ж унікав зустрічі із суднами всіх націй, що у великій кількості борознили Середземне море? Не знаю. Але ми йшли переважно під водою і на далекій відстані від берегів. Часом "Наутилус" спливав на поверхню настільки, що з води виступала штурвальна рубка, але частіше судно занурювалося на глибини, досить значні в тутешніх водах. Так, між Грецьким архіпелагом і Малою Азією, занурюючись на глибину двох тисяч метрів, ми не досягали дна.

Про те, що ми пройшли повз острів Карпатос, із групи островів Південні Споради, я довідався від капітана Немо, котрий, показавши на якусь крапку па карті, проказав вірш Віргілія:

Est in Carpathio

Neptuni gurgite votes

Coeruleus Proteus..

(1) Є в Нептуна у глибині Карпатосських вод віщун,
Це блакитний Протей...

(Вергілій, "Георгіки", кн. IV.)

То був легендарний острів, володіння Протея, давнього пастуха Нептунових черед, теперішній острів Скарпанто, що лежить між Родосом і Критом. Я бачив лише через вікно в салоні його гранітне підніжжя.

Наступного дня, 14 лютого, я вирішив присвятити кілька годин вивченню риб Грецького архіпелагу. Але в той день з якихось причин герметичні ставні в салоні не розсовувалися. Установивши по карті координати, я побачив, що ми йдемо в напрямку Канії, до давнього острова Криту. У ті дні, коли я ішов у плавання на борту "Авраама Лінкольна", прийшло повідомлення, що населення цього острова повстало проти турецького ярма. Але чим скінчилося повстання, я не знав; і, звичайно, капітан Немо, що порвав усі зв'язки з землею, не міг дати мені ці дані.

Увечері, зустрівшись з капітаном Немо в салоні, я не став торкатися цієї теми. До речі, мені видалося, що капітан у похмурому настрої і чимось заклопотаний. Усупереч звичаю він наказав розсунути стулки обох вікон і, переходячи від одного вікна до іншого, пильно вдивлявся у водну широчінь. Що це означало? Я не став робити ніяких припущень і зайнявся вивченням риб, що проносилися повз вікна.

Тут були бички-афізи, що згадуються Аристотелем і відомі в просторіччі під назвою морських в'юнів, які зустрічаються зазвичай в солоних водах біля дельти Нілу. Серед них звивалися фосфоресціючі пагри із сімейства морських карасів; єгиптяни вважали цих риб священними, і поява їх у водах Нілу відзначалася

релігійними церемоніями, бо вона передвіщала розлив ріки, а отже, і гарний врожай. Я помітив також хейлін, костистих риб, із прозорою лускою, синюватого кольору, у червоних плямах; вони великі любителі морських водоростей, що падає їх м'ясу ніжності і приємного смаку. Через те хейліни були улюбленою стравою гурманів давнього Риму; нутрощі їх, приправлені молоками мурен, мозком павичів і язиками фламінго, утворювали чудову страву, що викликала захват у Вітеллія.

Ще один мешканець тутешніх вод привернув мою увагу і воскресив у пам'яті легенди давнього Риму. Це риба-причепа, що подорожує, присмоктавшись до черева акул. За переказами, ці рибки, вчепившись у підводну частину судна, зупиняли кораблі: і, кажуть, одна з них прикувала незрушно трирему Антонія і тим самим допомогла Августові здобути перемогу. Від чого тільки не залежить доля народів! Повз вікна пропливли чарівні антиаси із сімейства морських карасів, священні риби давніх греків, що приписували їм здатність виганяти морських чудовиськ з тих водойм, де вони водилися; антиас — по-грецьки означає квітку; і рибки цілком виправдовують цю назву грою барв, багатством відтінків, що включають усю гаму червоного кольору, починаючи від блідо-рожевого до рубінового, і срібними відблисками на їхніх грудних плавцях. Не відводячи очей, я милувався чудесами морських глибин, аж тут раптом нове явище потрясло мене.

У водах показалася людина, водолаз, зі шкіряною сумкою коло пояса. То не було безживне тіло, віддане на волю води. То була жива людина, що пливла, розсікаючи воду помахами сильних рук. Він то спливав па поверхню, щоб перевести подих, то знову поринав у воду.

Я обернувся до капітана Немо і схвильованим голосом вигукнув:

— Людина тоне! Треба врятувати її! Врятувати будь-що! Капітан Немо кинувся до вікна.

Людина підпливла і, притулившись лицем до скла, дивилася на пас.

На мій глибокий подив, капітан Немо зробив їй знак рукою. Водолаз відповів стверджувальним кивком голови і, спливши на поверхню, не з'являвся більше.

— Не хвилюйтеся! — сказав капітан Немо. — Це Ніколя з мису Матапай, на прізвисько "Риба". Він відомий на всіх островах Кіклади. Чудовий плавець! Вода — це його стихія. Він більше живе у воді, аніж на суші! Вічно в плаванні! З одного острова він перепливає на інший, і так до самого Криту!

— Ви знаєте його, капітане?

— А чому б мені його не знати, пане Аронаксе?

З цими словами капітан Немо підійшов до шафи, що стояла ліворуч од вікна. Біля шафи стояла окута залізом скриня з мідною пластинкою на кришці, на якій був вигравіруваний девіз "Наутилуса": "Mobilis in mobile".

Не зважаючи на мою присутність, капітан Немо відчинив шафу, що представляла собою сейф, наповнений злитками.

То були злитки золота. Звідки тут узявся цей дорогоцінний метал? І на таку надзвичайну суму! Звідки капітан Немо брав стільки золота? І що він збирався з ним робити?

Я слова не ввопив і дивився ошелешено на все це.

Капітан Немо виймав із шафи злиток за злитком і акуратно укладав їх у скриню, поки та не наповнилася вщерть. На мою думку, тут було більше тисячі кілограмів золота; інакше кажучи, близько п'яти мільйонів франків.

Вій ретельно замкнув скриню, написав на кришці адресу новогрецькою мовою, як мені вдалося.

Потім капітан Немо натиснув кнопку електричного дзвінка, проведеного в кубрик команди. Прийшли четверо матросів і не без зусиль винесли скриню із салону. Я чув, як вони тягли її на телях по залізних сходах трапа.

Тут капітан Немо обернувся до мене.

— Ви щось сказали, пане професоре? — запитав він.

— Я нічого не сказав, капітане, — все ще не міг отямитися я.

— У такому разі дозвольте сказати вам на добраніч! І капітан Немо вийшов із салону.

Повернувшись до каюти, я марно намагався заснути. Я був украй заінтригований поведінкою капітана. Який зв'язок був між появою водолаза і скринню, наповненою золотом? Незабаром із легкої бічної і кільової хитавиці я зрозумів, що "Наутилус" сплив із глибинних шарів на поверхню вод.

Пролунав тупіт ніг на палубі. Отже, відгвинчують шлюпку і спускають її на воду! Шлюпка злегка штовхнулася об корпус "Наутилуса", і все стихло.

Спливло дві години. Шум і тупіт ніг на палубі відновився. Але от шлюпку підняли на борт, прилаштували в гніздо, і "Наутилус" знову пірнув під воду.

Отже, золото було доставлено за адресою. Але в які краї на континенті? Хто був кореспондентом капітана Немо?

Наступного дня я поділився з Конселем і канадцем враженнями минулої ночі. Вони теж неабияк здивувалися.

— Звідки в нього такі золоті запаси? — запитав Нед Ленд. Що можна було відповісти? Поснідавши, я пішов до салону і

сів за роботу. До п'ятої години я упорядковував свої записи. Раптом мені стало жарко, я скинув із пліч свою вісонову куртку. У чому річ? Ми знаходилися далеко від тропіків, "Наутилус" йшов у глибинних шарах, де не відчувалося підвищення температури. Я подивився на манометр: ми йшли в шістдесяти футах від рівня моря; на таких глибинах підвищення атмосферного тиску не чинить ніякої дії.

Я працював, а задуха ставала усе нестерпнішою.

"Чи не пожежа на судні?" — подумав я.

Я хотів уже вийти із салону, аж тут на порозі з'явився капітан Немо. Він підійшов до термометра, подивився на ртуть і обернувся в мій бік.

— Сорок два градуси! — сказав він.

— І це таки відчутно, капітане, — відповів я. — Якщо температура буде підвищуватися, ми заживо зваримося.

— О пане професоре, температура не підвищиться, якщо ми того не побажаємо!

— У вашій владі керувати коливаннями температури?

— Та ні! Але я можу віддалитися від вогнища, що підвищує температуру.

— Отже, така температура зовнішнього середовища?

— Авжеж! Ми пливемо в киплячій воді.

— Не може бути! — закричав я.

— Подивіться!

Стулки розсунулися, і я побачив білі гребені бурунів навколо "Наутилуса". Клуби сірчистої пари стелилися по воді, що клекотала як у казані. Доторкнувшись до скла, я швидко відсмикнув руку, таке воно було гаряче.

— Де ми? — запитав я.

— Біля острова Санторин, пане професоре, — відповідав капітан. — У протоці, що відокремлює Неа-Каменні від Палеа-Каменні. Я хотів показати вам підводне виверження вулкана. Цікаве явище!

— Я думав, — сказав я, — що процес формування нових островів уже завершився.

— В областях вулканічного походження процес формування ніколи не завершується, — відповів капітан Немо. — Внутрішній вогонь землі споконвіку діє в надрах земної кулі. За свідченням Кассіодора і Пліпія, ще в дев'ятнадцятому році нашої ери на тому самому місці, де недавно утворилися ці острови, з'явився острів Божественна Тейя. Потім острів сховався під водою, щоб знову виникнути в шістдесят дев'ятому році і знову зникнути в морських глибинах. Відтоді вулканічна діяльність припинилася. Але третього лютого — йшов уже тисяча вісімсот шістдесят шостий рік! — новий острів, названий островом Георгія, виник серед клубів пари біля Неа-Камешгі, а шостого числа того

ж місяця він злився з Неа-Каменні. Рівно через тиждень, тринадцятого лютого, з'явився острів Афроесса, утворивши між собою і Неа-Каменні протоку шириною в десять метрів. Я й зараз пам'ятаю, яким чином усе це відбувалося. Я був саме в тутешніх морях. Я простежив вулканічні явища у всіх їхніх фазах! Острів Афроесса, округлої форми, мав у поперечному перетині близько трьохсот футів і вивищувався над рівнем моря на тридцять футів. Він складався із суміші чорної склоподібної лави й уламків польового шпату. Але от десятого березня з'явився ще острівець, трохи менший, названий Река. Острови ці злилися з Неа-Каменні і нині становлять одне ціле.

— А де ж протока?

— Ось вона, — відповів капітан Немо, показуючи мені карту Грецького архіпелагу. — Бачите, я вже наніс на карту нові острови.

— Згодом протока може зникнути?

— Досить імовірно, пане Аронаксе, адже тисяча вісімсот шістдесят шостого року, саме напроти порту святого Миколая, на Па-леа-Камениі з'явилося вісім островців вулканічного походження. Очікується, що найближчим часом Неа і Палеа утворять одне ціле. Коли в Тихому океані рифоутворюючі корали створюють материки, то в тутешніх морях ту ж роль відіграють вулканічні виверження. Подивіться, пане, погляньте-но, яка кипуча діяльність відбувається в морських глибинах!

Я підійшов до вікна. "Наутилус" стояв на місці. Спека була нестерпна. Вода з білої стала червоною від присутності залізистих солей. Незважаючи на герметичні рами, у салон проникав ядучий запах сірки, і по той бік вікон спалахували часом язики

полум'я, такого яскравого, що меркло світло прожектора.

Я обливався потом, бракувало повітря, здавалося, от-от зварюся!

— Немислимо залишатися довше в цьому киплячому казані! — сказав я капітану.

— Так, це було б необачно! — відповів незворушний капітан. Він віддав наказ, "Наутилус" ліг на інший галс і вийшов з цього пекла, де подальше перебування ставало небезпечним.

Чверть години пізніше ми зітхнули на повні груди, спливши на

поверхню вод.

"Коли б Нед Ленд, — подумав я, — обрав для втечі тутешні води, живими ми не вийшли б із цього вогненного моря!"

Наступного дня, 16 лютого, ми залишили "цей басейн, десть між Родосом і Александрією, де зустрічаються западини глибиною ледве не в три тисячі метрів. І "Наутилус", обігнувши мис Матапан, вийшов у відкрите море, залишивши позаду Грецький архіпелаг.

Глава сьома ЗА СОРОК ВІСІМ ГОДИН ЧЕРЕЗ СЕРЕДЗЕМНЕ МОРЕ

Середземне море, блакитне море, "Велике море" іудеїв, море греків, "mare nostrum"(1) римлян, з узбережжями, що потопали в зелені апельсинних гаїв, алое, кактусів, морських сосон, овіяне чистим морським повітрям, напоєним пахощами миртів, в оточенні високих гір, але яке зазнавало вулканічних вивержень, воістину є бойовищем, де Нептун і Плутон споконвіку оспорюють владу над світом. Тут,

на цих берегах, у цих водах, говорить Мішле, у цьому кліматі, найкращому на землі, людина черпає нові сили.

(1) Наше море (лат.).

Але яким би прекрасним не було Середземне море, я міг лише окинути швидким поглядом цей водний басейн, поверхня якого, займає два мільйони квадратних кілометрів. Я не міг навіть звернутися з розпитами до капітана Немо, оскільки цей дивний чоловік жодного разу не показався за увесь час нашого блискавичного проходження через Середземне море. Думаю, що "Наутилус" пройшов під водами цього моря близько шестисот льє, подолавши цей простір за дві доби. Ми відійшли від берегів Греції 16 лютого, а 18 лютого, зі сходом сонця, минали Гібралтарську протоку.

Я розумів, що капітану Немо не до душі Середземне море, з усіх боків оточене тією землею, якої він уникав. Занадто багато спогадів, якщо не жалю, будили в ньому його блакитні води, його легкі вітри. Тут не було тієї волі у виборі шляху, тієї повної незалежності, яку він знаходив в океанських просторах. (Як і "Наутилусу", йому було тісно в просторі, замкнутому берегами Африки і Європи, такими зближеними під цими широтами.) Ми йшли зі швидкістю двадцять п'ять миль за годину.

Не доводиться пояснювати, що Нед Ленд, на превеликий смуток, мав відмовитися від свого наміру нині ж тікати із судна. При швидкості "Наутилуса" від дванадцяти до тринадцяти метрів за секунду не можна було скористатися шлюпкою. У таких умовах тікати було так само нерозважливо, як вискочити на ходу з вагона кур'єрського потяга. До речі, "Наутилус" спливав на поверхню тільки вночі, щоб запастися свіжим повітрям, а решту часу йшов за показаннями компаса і лага.

Отже, Середземне море промайнуло переді мною, як проноситься пейзаж перед очима пасажира кур'єрського потяга. Коротше кажучи, мені відкривалися далекі обрії, а все інше, більш близьке, вислизало з поля зору. Усе-таки нам з Коиселем пощастило спостерігати деяких середземноморських риб, сильні плавці яких дозволяли їм плисти певний час урівень з "Наутилусом". Ми проводили довгі години у салоні, сидючи коло вікна. І наші короткі нотатки дозволяють мені зробити побіжний огляд іхтіофауни Середземного моря.

Риби, що у безлічі населяють Середземне море, здебільшого вислизнули від моєї уваги, деяких я бачив лише мигцем, але все-таки декотрих мені удалось спостерігати достатньо. Тому дозвольте мені, описуючи їх, дотримуватись досить фантастичної класифікації, що усе-таки найточніше відтворити всю безпосередність моїх вражень.

У глибинних водах, у смузі яскравого світла, що падало від прожектора, звивалися' міноги з метр завдовжки, що водяться майже у всіх морях обох півкуль. Довгорилі скати до п'яти футів завширшки, білочереві, із плямами на попелясто-сірій спині, розстелялися по воді, немов хустки, віднесені течією. Інші скати проносилися з такою швидкістю, що я не міг з'ясувати, чи виправдовують вони свою назву морських орлів, яку їм дали давні греки, або ж вони заслуговують прізвиськ — пацюка, жаби, кажана, — які їм привласнили нинішні рибалки. Собачі акули завдовжки в дванадцять футів, особливо небезпечні для водолазів, змагалися у швидкості зі скатами.

Морські лисиці, не менше восьми футів у довжину, відомі тонкістю нюху, проносилися немов синюваті тіні. Доради із сімейства морських карасів, завдовжки з тридцять сантиметрів, хизувалися своїм сріблясто-лазуровим одіянням з поперечними

смужками, що чітко виступали на темному тлі плавців. Риба ця із золотавими бровами над очницями присвячена давній Венері. Цей дорогоцінний вид морських карасів не нехтує ні солоними, ні прісними водами. Він населяє ріки, озера, океани, освоюється у всіх кліматах, витримує будь-яку температуру. Вид цей бере початок від колишніх геологічних періодів землі і донині зберігає свою первозданну красу.

Чудові осетри завдовжки в дев'ять-десять метрів проносилися повз нас, ударяючи могутніми хвостами в кришталеві стекла, і ми милувалися їхніми блакитнуватими спинами в коричневих цятках; осетри схожі на акул, але поступаються їм силою і зустрічаються у всіх морях; весною вони вступають у боротьбу з течіями Волги, Дунаю, По, Рейну, Луари й Одери; вони живляться оселедцем, сьомгою, тріскою(1), незважаючи на те, що осетри належать до класу хрящових риб, м'ясо їх дуже ніжне; їх їдять у свіжому вигляді, в'яленими, маринованими і копченими; колись осетри подавалися з великою урочистістю до столу Лукулла. Але з усіх мешканців Середземного моря найкраще мені випало познайомитися, — у той час як "Наутилус" спливав на поверхню, — із представниками шістдесят третього роду костистих риб. Це були тупці, у яких спина синювато-чорного кольору, черево покрите сріблястою лускою, а спинні плавці відливають золотом. Кажуть, що тунці супроводжують судна, ховаючись в їхній прохолодній тіні від палючих променів тропічного сонця; і вони не спростовували цих оповідей, супроводжуючи наше судно, як колись супроводжували кораблі Лаперуза. Протягом багатьох годин змагалися вони у швидкості з "Наутилусом". Я все не міг надивитися на цих тварин, якнайкраще пристосованих для швидкого пересування: у них маленька голова, гладеньке і

веретеноподібне тіло, у деяких екземплярів воно буває трьох метрів завдовжки; у них надзвичайно сильні грудні плавці, а хвостовий плавець роздвоєний вилоподібно. Тунці пливли трикутником, як деякі перелітні птахи, яким вони не поступаються швидкістю, що дало підставу давнім твердити, буцімто цим риbam добре відомі правила геометрії і стратегії. Однак ніщо не рятує їх від сітей провансальців, котрі цінують тунця не менше, ніж цінували його жителі давньої Пропон-тиди і Риму, і цінні тварини тисячами гинуть у сітях марсельців. Спробую назвати тих риб Середземного моря, яких нам із Конселем пощастило спостерігати більш ґрунтовно: повз нас пропливали блакитнуваті електричні вугри(2); звивалися змієподібні мурени в три-чотири метри довжини, забарвлені в зелені, блакитні і жовті кольори; за ними йшли мерлани завдовжки в три фути, печінка яких вважається вишуканим делікатесом; стрічкоподібні цеполи, що нагадували стебла водоростей; проносилися тригли, — яким поети дали чарівну назва "риба-ліра", а моряки — прізвисько "морський півень", — трохи нагадували своїм рильцем ліру давнього Гомера; а далі — тригли-ластівки мелькали зі швидкістю птахів, цим і пояснюється їхня назва; червоноголові морські судаки показували свої спинні плавці, оздоблені нитковидними придатками; а там йшли оселедці-залізничі, поцятковані чорними, сірими, коричневими, блакитними, жовтими, зеленими плямами, чутливі до срібного дзенькоту дзвіночків; блискучі камбали-тюр-бо, справжні морські фазани ромбовидної форми, з жовтими плавцями, поспіль у коричневих цятках, верхня частина боків у них забарвлена в коричневі і жовті тони, що робить їх схожими на мармур. Нарешті, пропливли зграї чарівних барбульок, цих райських птахів океану. Римляни платили по десять тисяч сестерцій за одну таку рибу! їм було приємно спостерігати, як, умираючи, риба поступово утрачала своє

забарвлення гірської кіноварі і ставала мертвотно-білою.

(1) Осетри живляться молюсками, червами і не досягають таких розмірів, які називає Жуль Вєрн. (Прим, ред.)

(2) Електричні вугри живуть тільки в прісних водах Південної Америки. (Прим, ред.)

І якщо мені не вдалося спостерігати ската-мірале, спинорогів, скалозубів, морських коників, морських оскалів, морських собачок, султанок, губанів, летючок, анчоусів, морських карасів, камбалових великооких спарів, морську голку — одне слово, усіх основних представників, що населяють Атлантичний океан і Середземне море, то причиною того була запаморочлива швидкість ходу, що розвинув "Наутилус", снуючи водами найбільш щедрої водойми у світі.

Що стосується морських ссавців, то, коли ми йшли повз Адріатичне море, нам зустрілися два чи три кашалоти із сімейства кашалотових, з одним спинним плавцем; кілька дельфінів, характерних для Середземного моря, — у них передня частина голови помережана тонкими світлими смужками; я бачив мигцем не менше дванадцяти тюленів-білобочок довжиною в три метри, з білим животом і чорним хутром, прозваних ченцями і, справді, вони нагадували домініканців.

Консель устиг розгледіти черепаху з панциром шириною в шість футів, уздовж якого виступали три гребені, або ребра. Я пошкодував, що не удалось побачити цю тварину, котра, за словами Конселя, вочевидь, становила рідкісний вид черепахи. Я ж помітив лише кілька черепах-какуанів з подовженим спинним щитом.

Що стосується зоофітів, я міг помилюватися лише кілька хвилин дивною жовтогарячою галеоларією, що прилипла до шибки правого борту, — сифонофорою, що мала гіллясті щупальця, гілочки якої перепліталися в такому тонкому візерунку, що ніякий павук не міг би сплести подібного мережива. На жаль, я не міг виловити цей чудовий екземпляр. Мабуть, мені зовсім не вдалося б побачити зоофітів у Середземному морі, якби "Наутилус" увечері шістнадцятого числа раптом не змінив швидкість ходу. І от за яких обставин.

Ми йшли між Сицилією і берегом Тунісу. У цьому вузькому просторі, між мисом Бон і Мессінською протокою, морське дію несподівано піднімається на значну висоту. Отже, виник справжній гірський хребет, ледь прикритий водним шаром товщиною метрів сімнадцять, тим часом як обабіч цієї височини дно опускається до ста сімдесятьох метрів від рівня моря. Тому "Наутилус" змушений був маневрувати, щоб не наштотхнутися на цей підводний бар'єр.

Я вказав Конселю на карті Середземного моря те місце, де проходить гряда підводних рифів.

— З дозволу пана професора, — сказав Консель, — це ж справжній перешийок, що з'єднує Європу з Африкою!

— Так, друже мій, — відповів я, — дослідження Сміта виявили, що колись ці материки з'єднувалися між мисом Бон і мисом Фарина вузькою смужкою землі.

— Охоче вірю, — сказав Консель.

— Думаю, — продовжував я, — що подібний бар'єр колись існував між Гібралтаром і Суєтою, і в геологічну епоху він повністю замикав собою вхід у Середземне море.

— Е-е! — сказав Консель. — А що коли цей перешийок під час вулканічного виверження знову підніметься на поверхню вод?

— Навряд, Конселю!

— Нехай пан професор дозволить мені закінчити мою думку. Я хочу сказати, що, коли б щось подібне трапилося, пан Лессепс неабияк засмутився б. Скільки труда коштувала йому його затія прорити перешийок!

— Згоден із тобою, Консель. Але, повторюю, у наш час щось подібне трапитися не може. Сила внутрішнього вогню Землі поступово слабшає. Вулкани, такі численні в перші дні світотворення, помалу згасають. Внутрішній жар зменшується, температура глибинних шарів земної кори від століття до століття знижується на шкоду нашій планеті, адже теплота — джерело життя!

— А сонце...

— Сонця недостатньо, Конселю! Чи може воно повернути теплоту охололому тілу?

— Не думаю...

— Отже, друже мій, коли-небудь і наша планета перетвориться в охололе тіло. Стане безлюдною, як Місяць, що давно уже втратив своє життєдайне тепло.

— І через скільки ж століть це станеться? — запитав Коисель.

— Через сотігі тисячоліть, друже мій!

— Е-еі — проказав втішено Консель. — Часу буде досить, щоб закінчити наші підводні мандри! Коли б тільки Нед Ленд не зіпсував справи!

І Коисель, заспокоєний моїми роз'ясненнями, узявся до своїх наукових занять, користуючись тим, що рельєф дна змушував наше судно йти середнім ходом.

Там, на скелях вулканічного походження, розпустився цілий квітник живої флори: губки, голотурії, прозорі, як скло, ктенофо-ри-цидиппи з червонуватими щупальцями і злегка фосфоресціюючі, ктенофори-берое, відомі під назвою морських огірків, що відливають усіма барвами сонячного спектра, здатні пересуватися морські лілії-коматули, що сягають висоти одного метра і забарвлюють води у пурпур. Незвичайної краси морські лілії-евріалії з деревовидно-гілчастими променями, павопії на довгих стеблах, безліч різних видів їстівних морських їжаків і зелених актиній з коричневим диском, схованим під густою шевелюрою оливкових щупалець.

Увага Конселя була звернена переважно на молюсків і членистоногих. І, хоча представництво їхнє не дуже значне, я не хочу кривдити мого супутника, не згадавши результатів його власних спостережень.

Із представників молюсків він спостеріг численних двостулкових молюсків-спондилів — "ослине копито", що нагромаджуються одне на одного, трикутних допацій, тризубчастих скляночок із прозорими скойками, жовтогарячих голих молюсків-плевробран-хій, яйцевидок, поцяткованих зеленуватими крапками, аплізій, відомих також під назвою морських зайців, скоблюшок; помічені були і м'ясисті ацери, характерні для Середземного моря, морське вушко-галіютіс, мушля якого виробляє дорогоцінний перламутр, морські гребінці, аномії, яких у Лангедоку полюбляють більше, аніж устриці, а також улюблені марсельцями кловіси, кілька двостворчаток, яких чимало коло берегів Північної Америки, вони становлять предмет широкого

вжитку в Нью-Йорку, морські гребінці з мушлями найрізніших барв, морські фініки-літодомуси, що забилися у свої нори, які смаком нагадують перець, венерикардії рубчасті, у яких мушля має опуклу верхівку і ребристу поверхню, цинтії, покриті червоними горбками, каринарії з загнутими кінцями мушель, схожі на гондоли, вінценосні фероли, атланти з рав-ликоподібною мушлею, сірі фетиди у своїй бахматій мантиї з білими плямами, голожаберники-еоліси, схожі на маленьких слимаків, каволіни, що плазують на спині, аурикули, рудуваті скаля-рії, літорини, жантури, каменеточці-петриколи, кабошони, паидо-ри тощо.

Що стосується членистих, Консель у своїх записах цілком правильно підрозділив їх на шість класів, з яких три класи включають і морських тварин: ракоподібних, вусоногих і кільчастих червів(1).

Клас ракоподібних підрозділяється на дев'ять загонів. Перший загін містить у собі десятиногих, голова і груди яких злиті в головогруди, прикриті спільним панциром, що несе п'ять пар ніг.

Консель, наслідуючи нашого вчителя Мільн-Едвардса, поділив десятиногих на три підзагони: короткохвостих, довгохвостих і се-редньохвостих. Назви ці звучать трохи дивно, але вони точні і зрозумілі. Між короткохвостими Консель згадує своєрідних крабів, голова яких озброєна двома роздвоєними шипами, крабів-інахусів, що — не знаю чому — був колись символом мудрості у древніх греків, різні види крабів-ламбрів, які, мабуть, випадково Потрапили на цю підводну скелю, бо вони зазвичай живуть на великих глибинах.

— Ксанто, пілумни, каляппи, — перелічував Консель, — зубцюваті користи, ебалії, лякливі краби та інші.

Консель згадав ще звичайних лангустів — м'ясо їхніх самок високо цінується, — раків-ведмедів, гебій і всі інші види їстівних ракоподібних. Але він нічого не сказав про сімейство астацид, до якого належать омари, адже лангусти — єдині "омари" Середземного моря(2). Нарешті, серед середньохвостих він помітив звичайних дроцин, що сховалися в строкату раковину, яку вони обживають, гомоль із шишкуватим лобом, раків-пустельників, порцеллан тощо.

(1) На сьогодні вусоногих (Cirripedia) включають до ракоподібних, а кільчастих червів розглядають як самостійну групу. (Прим, ред.)

(2) Нині лангустів й омарів відносять до різних сімейств, а омари відомі і в Середземному морі. (Прим, ред.)

На цьому закінчилися наукові дослідження Конселя. Йому не вистачило часу поповнити клас ракоподібних спостереженням ротоногих бокоплавів, рівноногих, ластонігих, вусоногих, черепашкових, або остракод, і деяких інших нижчих ракоподібних. І щоб закінчити список морських членистих, він вважав за необхідне згадати також клас кільчастих червів, куди входять різні вільноіснуючі кільчасті, а також ті, що сидять у трубках.

Але "Наутилус", проминувши гірський хребет Лівійської протоки і ввійшовши в глибокі води, пішов, як звичайно, великим ходом. І не стало більше молюсків, зоофітів і членистоногих! Лише великі риби, як примарні тіні, проносилися повз вікна.

У ніч з 16 на 17 лютого ми увійшли в другий басейн Середземного моря, найбільша глибина якого досягає трьох тисяч метрів. "Наутилус", підкорюючись керму глибини, опинився в глибинних шарах моря.

Там, у безоднях вод, замість чудес природи розгорнулися перед моїми очима сцени хвилюючі і страшні. Ми йшли в тій частині Середземного моря, де відбулося безліч морських катастроф! Скільки кораблів зазнало тут аварій, скільки суден безвісти зникло між берегами Алжиру, і Провансу! У порівнянні з великим водним басейном Тихого океану Середземне море усього лише озеро, але озеро примхливе, води його мінливі. Сьогодні, скажімо, воно милостиво леліє тендітну тартану, що пливе між подвійною блакитною гладінню вод і небес; а завтра, розлютоване, здіблене штормом, воно короткими і частими ударами своїх валів ламає на друзки найбільші кораблі.

Скільки остовів розбитих, кораблів, затонулих па дні моря, бачив я під час цієї стрімкої прогулянки в глибинних водних шарах! Якорі, гармати, ядра, залізне окуття, лопаті гвинта, частини машин, розбиті циліндри, казани без дна — рештки кораблів, що спочивають у цих водах, — одні вже засіювані галуззям коралів, інші тільки поїдені іржею.

Усі ці кораблі, що зазнали катастрофи, загинули при зіткненні або розбилися об підводні скелі. Одні пішли на дно цілком прямовисно, з уцілілими щоглами і такелажем, що ніби окостеніли в солоній морській воді. Здавалося, вони стояли на якорі у відкритому рейді, очікуючи сигналу до відплиття. І коли "Наутилус", проходячи мимо, заливав їх світлом свого прожектора, здавалося, що от-от на флагштоку здійметься прапор і кораблі дадуть вітальний салют! Але безгомінність і смерть панували в цій юдолі печалі! Я помітив, що в міру наближення "Наутилуса" до Гібралтарської протоки все частіше зустрічалися сумовиті рештки, поховані у водах Середземного моря. Чим більше зближуються береги Африки і Європи, тим частіше відбуваються в цьому вузькому

просторі зіткнення суден. Я бачив тут безліч залізних остовів, корпусів, химерних руїн пароплавів; одні лежали на боці, інші стояли прямо, наче якісь дивовижні істоти. Я бачив судно з пробойною в боці, з вигнутою трубою, з одними маточинами замість коліс; кермо відокремилося від ахтерштевня і бовталося на залізному ланцюзі, задній плапшир був поїдений морською сіллю... Страшна картина! Скільки життів загинуло при цій аварії корабля! Скільки жертв потопили хвилі! Чи врятувався хоч один матрос, що міг би розповісти про цей нещасний випадок, чи море й досі зберігає в собі страшні таємниці? Не знаю чому, але в мене майнула думка, чи не "Атлас" це, що безвісти щез з людьми і вантажем двадцять років тому? Яка страшна оповідь вийшла б, якби розкрити таємниці глибин Середземного моря, цього неозорого цвинтаря, де поховано стільки багатств, де стільки життів знайшло собі вічний спокій!

Але байдужий до всього "Наутилус" продовжував свій біг серед руїн. 18 лютого близько трьох годин ранку ми були коло входу в Гібралтарську протоку.

Тут існують дві течії: верхня, здавна відома, яка несе океанські води в басейн Середземного моря, і нижня, зустрічна, існування якої нині доведено наукою. І справді, рівень води в Середземному і морі, безупинно поповнюваний водами Атлантичного океану і ріками, що впадають у нього, мав би щорічно підвищуватися, адже одних випарів недостатньо, щоб тримати його в рівновазі. Природно, доводилося припустити існування нижньої течії, що через Гібралтарську протоку несе надлишок вод Середземного моря в басейн Атлантичного океану.

Так воно і виявилось. "Наутилус" скористався цією попутною, течією і швидко пройшов крізь вузьку протоку. На секунду май—; пули руїни храму

Геркулеса, що опустився, за свідченнями Плінія й Авіцеїни, на самісіньке дно разом з островом, на якому він . стояв; через кілька хвилин ми ковзали вже хвилями Атлантичного океану.

Глава восьма БУХТА ВІТО

Атлантичний океан! Неозора, величезна водна рівнина, що розкинулася на двадцять п'ять мільйонів квадратних миль! Уздовж вона простяглася на дев'ять тисяч миль, ушир — у середньому на дві тисячі сімсот миль! Море, таке значне, але майже не звідане в стародавні часи, за винятком хіба карфагенян, цих голландців давнього світу, що об'їздили під час своїх торговельних мандрів західні береги Європи й Африки! Океан, узбережжя якого з їхніми затоками охоплює величезний периметр! Водойма, у яку несуть свої води найбільші у світі ріки: св. Лаврентія, Міссісіпі, Амазонка, Ла-Плата, Оріноко, Нігер, Сенегал, Ельба, Луара, Рейн, котрі зрошують країни найбільш цивілізовані і найбільш дикі! Велична водна гладінь! Від краю до краю борознять ці води кораблі всіх країн, під прапорами всіх націй світу, і охороняють їх два грізних стражі, що завжди вселяли страх мореплавцям — мис Горн і мис Бур(1)!

(1) Мис Доброї Надії.

"Наутилус" перетинав своїм водорізом води Атлантики, пройшовши за три з половиною місяці близько десяти тисяч льє! Образно кажучи, вій пройшов відстань більшу, ніж довжина шляху навколо земної кулі, якщо перетнути її по екватору! Куди ми тримаємо шлях? Що обіцяє нам майбутнє?

Проминувши Гібралтарську протоку, "Наутилус" узяв курс у відкрите море. Він знову сплив на поверхню вод, і наші щоденні прогулянки по палубі відновилися.

Я тут же пішов нагору освіжитися; услід за мною йгашли Нед Ленд і Консель. У дванадцятьох милях від нас вималювався неясно мис св. Віцеита, що утворює півдешю-західний край Піренейського півострова. Подув досить міцний південний вітер. Море стало бурхливим і непривітним. Починалася бічна хитавиця. "Наутилус" ішов, перевалюючись з хвилі на хвилю. Палубу захльостувало водою, обдаючи нас солоними бризками і піною. Ми поспішили спуститися в трюм, устипівши все-таки подихати свіжим повітрям.

Я пішов у свою каюту. Консель направився до себе; але канадець, чимось заклопотаний, пішов за мною. Наш надшвидкісний рейс через Середземне море порушив усі плани Неда Ленда, і він не приховував свого засмучення.

Як тільки двері каюти зачинилися за нами, вій сів і мовчки подивився на мене.

— Друже Неде, — сказав я, — розумію вас! Але ви ні в чому не можете собі дорікнути. "Наутилус" розвинув таку скажену швидкість, що годі й думати було про втечу!

Нед Лепд мовчав. Його щільно стиснуті губи, насуплені брови говорили, що він одержимий одпою-єдиною думкою.

— Послухайте, Неде, — продовжував я, — впадати у відчай ще рано. Ми йдемо уздовж берегів Португалії, поблизу Франції й Англії, де легко знайти притулок. От якби "Наутилус" по виході з Гібралтарської протоки взяв курс на південь, прямуючи в пустельні води, які не омивають береги материків, я поділяв би вашу тривогу. Але ми знаємо, що капітан Немо не уникає європейських морів. А раз так, я не сумніваюся, що через кілька днів умови складуться більш сприятливо, і тоді...

Ще пильніше подивився на мене Нед Ленд і, нарешті розліпивши губи, сказав:

— Нині ж увечері.

Я підхопився на ноги. Зізнаюся, подібна пропозиція була для мене несподіванкою. Я хотів відповісти канадцю, але не знаходив слів.

— Ми умовилися чекати зручного випадку, — продовжував Нед Ленд. — Нагода не заставить себе чекати. Сьогодні ввечері ми будемо в кількох милях від іспанського берега. Ніч темна. Вітер з моря. Ви дали слово, пане Аронаксе, я розраховую на вас.

Я мовчав. Канадець підвівся і підійшов до мене.

— Сьогодні о дев'ятій годині! — сказав він. — Консель попереджений. Капітан замкнеться на той час у своїй каюті і, мабуть, ляже спати. Люди з команди, матроси, механіки не побачать нас. Ми з Коиселем проберемося до середнього трапа. Ви, пане Аронаксе, побудьте в бібліотеці, у двох кроках від нас, поки я не дам сигналу. Весла, щогла і вітрило в шлюпці. Я заніс туди дещо з провізії. Дістав і англійський ключ, щоб відгвинтити гайки болтів, на яких, прикріплена шлюпка. Усе готово! Отже, до вечора!

— Море неспокійне, — сказав я.

— Згодний із вами, — відповідав канадець, — але доведеться ризикнути. Справа варта того! Утім, шлюпка надійна і відмахати кілька миль при попутному вітрі не вимагатиме зусиль! Хтозна, чи не опинимося ми вранці за сто льє від європейських берегів? Якщо усе піде благополучно, то між десятою й одинадцятою вечора ми уже пристанемо де-небудь до берега... або ж не будемо в живих. Отже, до вечора! З цими словами канадець вийшов, залишивши мене абсолютно розгубленим. Я тішив себе надією, що

зручна нагода випаде не так скоро і в мене вистачить часу обміркувати й обговорити стан речей. Але мій упертий супутник відмовляв мені в цьому. І що я міг сказати йому? Нед Ленд був тисячу разів правий! Ось той випадок, і він хоче скористатися ним. Хіба міг я порушити дане слово заради особистих міркувань взяти на себе відповідальність за долю моїх супутників? Хіба не може капітан завтра ж вийти у відкрите море, оддалік від будь-якої землі?

У цю хвилину досить сильний свист дав мені зрозуміти, що резервуари наповнюються водою і "Наутилус" занурюється у води Атлантичного океану.

Я не виходив з каюти. Мені не хотілося зустрічатися з капітаном з остраху виявити при ньому своє хвилювання. Так провів я томливий день, вагаючись між бажанням вирватися па волю і жалем, що мушу розстатися з цим чудесним "Наутилусом", не завершивши дослідження морських глибин! Залишити океан, — "мою Атлантику", як я любив його називати, — не заглянувши в його таємничі глибини, не вирвавши в нього його таємниць, що їх відкрили мені Індійський і Тихий океани! Книжка випадала з моїх рук, я ледь устиг прочитати перший том, сторінка обривалася на найцікавішому місці! Як болісно тяглися години! То мені марилося, що я вже в безпеці, ступаю ногою по твердій землі, поруч зі своїми супутниками; то всупереч глузду мною опановувало бажання, щоб яка-небудь непередбачена обставина перешкодила виконанню задуму Неда Ленда.

Два рази я виходив у салон. Я хотів перевірити по компасу. Хотів знати, чи справді "Наутилус" тримав курс біля берегів Португалії, чи ж віддалявся від них. Але ні! Ми як і раніше борознили португальські води. Курс судна лежав на північ, уздовж берегів

Португалії. Доводилося скоритися необхідності і готуватися до втечі. Багаж мій був невеликий: одні лише записи.

Ну, а капітан Немо? Як він поставиться до нашого вчинку? Яких клопотів, якої шкоди може йому завдати наша втеча? І як він чинитиме з нами, якщо наша спроба закінчиться невдачею? Хіба він дав мені найменший привід до невдоволення? Навпаки! Він виявив нам найпривітнішу гостинність. Він не може мою втечу із судна приписати невдячності. І я не давав йому ніяких обіцянок. Він знав, що ми пов'язані з ним не обіцянками, а силою обставин. Але саме його постійні заяви, що наша доля навіки пов'язана з його судьбою, і вибачали наші спроби порвати з ним. Я не бачив капітана з часу нашого відвідування острова Саїто-рин. Чи зведе пас випадок напередодні втечі? Я і бажав зустрічі і страшився її. Я прислухався, чи не пролупають його кроки в каюті, суміжній з моєю. Ні найменшого шуму не вловлювало моє вухо. У каюті, очевидно, нікого не було.

Тут мені спало на думку: та й узагалі чи на борту таємничий капітан? З тієї ночі, коли шлюпка відчалила від борту "Наутилу-са", виконуючи якесь секретне доручення, я трохи змінив свою думку про капітана Немо. Я зрозумів, що, попри всі запевнення, він усе-таки зберігав якийсь зв'язок із Землею. І чи справді він ніколи не відлучається з "Наутилуса"? Хіба не траплялося, що він не показувався цілими тижнями? Що він робив у цей час? Я уявляв, що він страждає від нападів мізантропії! А насправді чи не виконував він яку-небудь потаємну місію, недоступну моєму розумінню?

Думки ці і тисячі інших не давали мені спокою. Незвичайність обставин відкривала широке поле для всяких здогадів. Мною володіла болісна тривога.

Години чекання здавалися вічністю. День тягся надто повільно.

Обід, як звичайно, подали в каюту. Я ледь доторкнувся до їжі. Устав з-за столу о сьомій годині. Сто двадцять хвилин, — я рахував кожную хвилину, — відокремлювали мене від тої миті, коли я повинен буду піти за Недом Лендом. Моє хвилювання усе наростало. Пульс бився прискорено. Я не міг сидіти на місці. Крокував туди й сюди по каюті, сподіваючись у русі розсіяти тривожні думки. Припущення, що я можу загинути, менше всього мене турбувало; але при думці, що наш план буде відкритий перш, ніж ми встигнемо утекти із судна, при думці, що мені доведеться стати перед капітаном Немо, розлюченим або, ще гірше, засмученим моїм підступним учинком, серце в мене завмирало.

Мені захотілося востаннє заглянути в салон. Вузьким коридором пройшов я в цей музей, де провів стільки приємних і корисних — : них годин. Я дивився на ці зібрання скарбів, як дивиться людина ; па рідні місця, що він їх завтра має назавжди полишити. Я говорив останнє "прощай" усім цим творам мистецтва, усім цим чудесним експонатам природи! Мені захотілося окинути останнім поглядом води Атлантики, але ставні були наглухо зачинені, і ; їхня залізна завіса ховала від моїх очей океан, що його мені не вдалося вивчити.

Походжаючи по салону, я підійшов до потайних дверей у стіні, що вели в каюту капітана. На мій глибокий подив, двері були напіввідчинені.

Я мимоволі відступив на крок. Якби капітан Немо був у себе, він помітив би мене. Але усе було тихо. Я підійшов ближче. Каюта була порожня. Штовхнувши двері, я оглядівся навсібіч і ввійшов досередини. Усе та ж суворобстановка житла пустельника.

Кілька офортів на стінах — того разу я їх не помітив — кинулися мені в очі. То були портрети видатних історичних осіб, що присвятили себе служінню високій ідеї гуманізму: Костюшко, герой, який боровся за визволення Польщі, що упав з вигуком: "Кінець Польщі!"; Боцарис — цей Леонід сучасної Греції; О'коннель — борець за незалежність Ірландії; Вашингтон — засновник Північно-американського союзу; Маній — італійський патріот; Лінкольн, що загинув від кулі рабовласника; і, нарешті, мучень, котрий боровся за визволення негрів від рабства і знайшов смерть на шибениці, — Джон Броун: страшний малюнок олівцем, зроблений рукою Віктора Гюго!

Який зв'язок міг бути між капітаном Немо і цими героями? Чи не відкриють їхні портрети таємницю його життя? Чи не був він захисником пригноблених народів, визволителем поневолених племен? Чи не брав він участі у політичних і соціальних потрясіннях останнього часу? Чи не був він одним з героїв братовбивчої війни між Північними і Південними штатами Америки, війни горезвісної і пам'ятної?

Годинник пробив восьму. При першому ж ударі мої мрії увірвалися. Я здригнувся, ніби якесь недремне око проникло в таємницю моїх мрій, і кинувся геть із каюти капітана.

У салопі я кинув останній погляд на компас. Стрілка вказувала на північ. Лаг показував помірну швидкість, манометр — глибину близько шістдесяти футів. Обставини склалися сприятливо для здійснення задуму Неда Ленда.

Я повернувся до себе. Одягнув теплий одяг: морські чоботи, боброву шапку, куртку з бісусу, підбиту тюленьчою шкірою. Я був готовий. Я чекав. Тільки дрижання судна при обертанні гвинта порушувало

глибоку тишу, що панувала на борту. Я прислухався, напружував слух. Чи не пролунає серед цієї тиші вигук, який дасть мені знати, що Неда Ленда піймано? Смертельна тривога охопила мене. Даремно намагався я опанувати собою. О дев'ятій годині без кількох хвилин я приклав вухо до дверей капітана. Цілковита тиша. Я вийшов з каюти, повернувся в салон, занурений у морок і як раніше порожній.

Відчинив двері в бібліотеку. Той же півморок і та ж порожнеча. Я сів коло дверей, що виходили до середнього трапа, і став очікувати сигналу Неда Ленда. У цю хвилину дрижання корпусу судна значно зменшилося і потім зовсім припинилося. Що означає така зміна ходу "Наути-луса"? Чи сприяє його зупинка планам канадця, чи навпаки шкодить їм? Хто це скаже?

Раптом я відчув легкий поштовх. Я зрозумів, що "Наутилус" опустився на дно океану. Тривога моя зросла. Канадець не подавав сигналу. Мене охопило бажання бігти до Неда Ленда і просити його відкласти втечу до іншого разу. Нині наше плавання, — я відчував це, — проходить не у несприятливих умовах...

Але розчинилися двері салону, і на порозі з'явився капітан Немо. Побачивши мене, він звернувся до мене без усяких передмов.

— А-а! Пан професор, — сказав він люб'язним тоном.
— А я вас шукав! Вам знайома історія Іспанії?

Якби він запитав мене, чи знайома мені історія Франції, у моєму стані крайньої зніяковілості і тривоги я не міг би йому на це відповісти.

— Ну то як? — продовжував капітан. — Ви чули моє запитання? Вам знайома історія Іспанії?

— Дуже погано, — відповів я.

— Ох, уже ці вчені! — сказав капітан. — Він не знає! А раз так, — додав він, — сідайте, і я розповім вам цікавий епізод з історії Іспанії.

Капітан примостився на дивані, а я машинально сів поруч нього. У салоні були сутінки.

— Слухайте уважно, пане професоре, — сказав він. — Випадок для вас досить цікавий, у ньому ви знайдете відповідь на питання, що ви його, безсумнівно, ще не вирішили.

— Слухаю, капітане, — сказав я, не розуміючи, до чого веде мову мій співрозмовник. І подумки я запитував себе: чи не стосується цей випадок якимось чином задуманої нами втечі?

— Пане професоре, — продовжував капітан Немо, — якщо дозволите, ми звернемося до минулого. Йшов тисяча сімсот другий рік. Як ви, напевно, пам'ятаєте, у той час французький король Людовик Чотирнадцятий, сповнившись пихи, що за одним лише помахом його руки Піреней провалляться крізь землю, всадовив ца іспанський престол свого онука, герцога Анжуйського. Безталан; ний принц, посівши престол під ім'ям Філіпа П'ятого, змушений був вступити в боротьбу із сильними зовнішніми ворогами.

Треба сказати, що за рік до того правителі Голландії, Австрії й Англії уклали в Гаазі союз, що поставив собі за мету позбавити Філіпа П'ятого іспанської корони і покласти її на голову якогось ерцгерцога, якого вони заздалегідь найменували Карлом Третім.

Іспанія змушена була боротися проти цієї коаліції. Але в неї майже не було ні армії, ні флоту.

Утім, вона користувалася необмеженими коштами, але за умови, що її галіони, навантажені американським золотом і сріблом, могли б безперешкодно входити в іспанські порти.

Саме наприкінці тисяча сімсот другого року очікувався багатий караван суден, що йшов під ескортом французької ескадри в складі двадцяти трьох кораблів під командуванням адмірала Шато-Рено. Конвоювання іспанських суден пояснювалася присутністю у водах Атлантичного океану об'єднаного флоту коаліції.

Транспорт очікувався в Кадіксі, але адмірал, довідавшись, що в кадікських водах крейсують англійські судна, вирішив зайти в який-небудь французький порт.

Командири іспанських кораблів повстали проти наказу адмірала. Вони зажадали, щоб транспорт обов'язково ввели до іспанського порту, і якщо не до Кадікса, то хоча б у бухту Віго, на північно-західному березі Іспанії, що іще не була блокована союзниками.

Адмірал Шато-Рено з малодушності підкорився вимозі іспанців, і галіони ввійшли в бухту Віго.

На нещастя, гавань Віго являла собою відкритий рейд, непридатний для оборони. Треба було квапитися з вивантаженням до приходу союзних кораблів. Часу було досить. Але тут із найдріб'язковішого приводу виникла звада.

— Ви уважно стежите за ходом подій? — запитав мене капітан Немо.

— Я весь увага, — відповів я, ще не збагнувши, для чого давали мені цей урок історії.

— Отже, продовжую, — заговорив знову капітан. — Що ж відбулося? Кадікські купці користувалися,

бачите, привілеєм приймати усі вантажі, що прибували з Вест-Індії. Отже, розвантаження галіонів із золотом у порту Віго було порушенням їхнього привілею. Вони звернулися зі скаргою в Мадрид. І слабовільний Філіп П'ятий наказав залишити транспорт під секвестром до виходу з кадікських вод ворожого флоту.

А поки суд та діло, двадцять другого жовтня тисяча сімсот другого року англійські кораблі ввійшли в бухту Віго. Адмірал Шато-Рено, попри переважаючі сили супротивника, чинив героїчний опір. Але як тільки вій зрозумів, що довірені йому багатства потраплять у руки ворога, він підпалив і затопив галіони, що пішли па дно з усіма незліченними скарбами, які знаходилися на борту.

Капітан Немо замовк. Признаюся, я усе ще не розумів, чим могла зацікавити мене ця історія.

— Ну, а далі?

— Далі? — сказав капітан Немо. — Ми знаходимося в бухті Віго, і ви, пане Аронаксе, якщо побажаєте, можете ознайомитися з таємницею тутешніх вод.

Він піднявся з дивана і запросив мене іти за собою. Я уже взяв себе в руки. Довелося коритися. У салоні було темно, але крізь кришталеві стекла поблискували океанські води. Я підійшов до вікна.

Навколо "Наутилуса" — у радіусі напівмилі — води, здавалося, були пронизані електричним сяйвом. Ясно було видно чисте піщане дно. Там, між почорнілими останками кораблів, снували матроси з екіпажу, одягнені в скафандри. Вони розкопували занесені мулом бочки, розбиті ящики. З цих ящиків і бочок сипалися злитки золота і срібла, цілі каскади піастрів і дорогоцінного каміння. Піщане дно було буквально встелене цими скарбами. Завдавши на

плечі дорогоцінну поклажу, матроси йшли до судна, складали там свій вантаж і знову прямували до цього невичерпного джерела золота і срібла.

І я зрозумів. Тут 22 жовтня 1702 року було поле воєнних дій. Тут були затоплені галіони з золотом для іспанського короля. Звідси, вважаючи на потреби, черпав капітан Немо мільйони, поповнюючи золоті запаси "Наутилуса". Він, тільки він, володів цим багатством. Він був прямим і єдиним спадкоємцем скарбів, віднятих в інків, переможених Фердинандом Кортесом!

— Чи відомо вам, пане професоре, — запитав капітан посміхаючись, — що води зберігають у своїх глибинах таке багатство?

— Мені було відомо, — відповідав я, — що в морській воді міститься в розчиненому вигляді два мільйони тонн срібла.

— Вірно! Але, щоб виділити срібло з води, потрібні були б великі і невиправдані витрати. А тут я збираю те, що втрачено людьми. І не тільки тут, у бухті Віго, але й у тисячі інших місць, де траплялися аварії; місця ці нанесені на мою карту морського дна. Ви навів бачите, що я володію мільйонами, чи не так?

— Цілком правильно, капітане. Але дозвольте зауважити, що в експлуатації бухти Віго ви лише випередили одне акціонерне товариство.

— Ах, он як!

— Так, акціонерне товариство, що одержало від іспанського уряду право провадити роботи з розшуку потоплених галіонів. Акціонери сподіваються на багаті прибутки, адже загиблі скарби оцінюються в п'ятсот мільйонів!

— П'ятсот мільйонів! — вигукнув капітан Немо. — Вони тут були, але їх більше немає!

— А раз так, — сказав я, — було б актом милосердя попередити цих акціонерів про цю сумну обставину! Утім, ще невідомо, як би вони поставилися до такого факту. Гравець шкодує звичайно не про програш, а про катастрофу надій на виграш. Я ж жалкую більше всього про долю тисяч бідняків, яким ці багатства при правильному розподілі полегшили б умови життя. А тепер вони для них втрачені!

Сказавши це, я відчув, що слова мої зачепили за живе капітана Немо.

— Втрачені! — вигукнув він жваво. — Отже, ви вважаєте, пане, що багатства втрачені, оскільки вони потрапили в мої руки? Хіба я для себе збираю це золото? Хто вам сказав, що воно не піде на добру справу? Невже я не знаю, що на землі існують знедолені люди, пригноблені народи? Нещасні, що потребують допомоги, жертви, котрі волають про помсту! Невже ви не розумієте, що...

Капітан Немо не закінчив фрази. Хто знає, чи не пошкодував він, що сказав зайве? Але я і так усе зрозумів. Які б не були причини, що спонукали його шукати незалежності в глибинах морів, усе-таки він залишався людиною! Його серце відгукувалося на людські страждання, і він щедрою рукою допомагав пригнобленим!

І тут я зрозумів, кому призначалися мільйони, відправлені капітаном Немо в той пам'ятний день, коли "Наутилус" ввійшов у води охопленого повстанням острова Крит!

Глава дев'ята ЗНИКЛИЙ МАТЕРИК

Наступного дня вранці, 19 лютого, до мене в каюту зайшов канадець. Я очікував цих відвідин. Вигляд у нього був дуже пригнічений.

— Ну, пане? — сказав він.

— Що ж, Неде! — відповів я. — Обставини склалися проти нас!

— Ех! Треба ж було цьому окаянному капітану зупинити судно саме в ту годину, коли ми готувалися бігти!

— Ну, що ж, Неде! Йому потрібно було побувати у свого банкіра.

— Банкіра?

— Вірніше, у банку! Я під цим розумію океан, де багатства капітана знаходяться в більшій цілості, ніж у будь-якому державному банку.

І я розповів канадцю, що відбулося минулої ночі, потай сподіваючись навести його на думку ніколи не залишати капітана; але моя розповідь викликала в Неда Ленда лише гіркий жаль, що йому не довелося взяти участь у прогулянці на бойовище при Віго.

— Одне, — сказав він, — не усе ще втрачено! Промажнувся гарпуном, так би мовити! Іншого разу будемо бити без промаху. Нинішнім вечором можна спробувати...

— Куди лягає курсом "Наутилус"? — запитав я.

— Не можу знати, — відповів Нед.

— Ну, що ж! Опівдні ми про це довідаємося.

Канадець пішов до Конселя. А я, одягнувшись, вийшов у салон. Показання компаса були невтішні.

Курс "Наутилуса" лежав на півдешю-півдеино-захід. Ми обернулися спиною до Європи.

Я з нетерпінням очікував моменту, коли координати місцевості будуть позначені на карті. Близько половини дванадцятої резервуари спорожнилися, і наше судно сплигло на поверхню океану. Я кинувся на палубу. Нед Ленд випередив мене.

Жодної ознаки землі навколо. Нічого, крім неозорої водної пустелі. Лише кілька вітрил на обрії. Кілька вітрильних суден, які, вочевидь, ждали попутного вітру, щоб обігнути мис Доброї Надії, який прилягає до мису Сап-Рок. Небо затягли хмари. Усе віщувало бурю.

Нед був розлючений. Він напружував зір, намагаючись проникнути поглядом крізь туман, що застеляв обрій. Він ще не втрачав надії, що за цією туманною завісою лежить бажана земля.

Опівдні проглянуло сонце. Помічник капітана, скориставшись цим моментом, визначив його висоту. На морі починався шквал, ми знову пішли під воду, і люк був закритий.

Годиною пізніше, поглянувши на карту, я побачив, що ми знаходимося під $16^{\circ} 17'$ довготи і $33^{\circ} 22'$ широти, за сто п'ятдесят льє від найближчого берега. Про втечу нічого було і думати. Можете уявити гнів канадця, коли я повідомив йому координати місцевості.

Я зі свого боку особливо не журився. Наче тяжкий вантаж звалився з моїх пліч, і я міг досить спокійно узятися за свої звичайні заняття.

Увечері, близько одинадцятої годин, до мене зовсім зненацька зайшов капітан Немо. Він дуже люб'язно довідався, чи не стомила мене минула безсонна ніч. Я відповів заперечно.

— У такому разі, пане Аронаксе, я пропоную вам взяти участь в одній цікавій екскурсії.

— Дуже люб'язно з вашого боку, капітане.

— Ви опускалися в морські глибини вдень, при сонячному світлі. Чи не бажаєте подивитися на морське дно темної ночі?

— З великою охотою!

— Попереджаю вас, що прогулянка буде втомливою. Йти доведеться далеко. Підніматися на гору. Дороги тут не зовсім зручні.

— Усе це тільки збуджує мою цікавість, капітане. Я готовий супроводжувати вас.

— Ходімо ж, пане професоре! Потрібно одягнути скафандр. Ввійшовши в гардеробну, я не зустрів там ні моїх супутників, ні матросів з екіпажу. Ніхто з них, вочевидь, не брав участі в нічній екскурсії. Капітан Немо, проти звичаю, не запропонував мені взяти із собою Неда або Консея.

Через кілька хвилин ми були готові. На спину нам причепили резервуари з великим запасом повітря, але електричними ліхтарями нас не забезпечили. Я звернув на це увагу капітана.

— Вони нам не знадобляться, — відповів він.

Мені здалося, що я погано розчув, але вдруге запитати вже не міг, тому що голова капітана сховалася під металевим шоломом. І я слідом за ним надяг на голову цю мідну кулю; у руку мені вклали ціпок із залізним наконечником; і кілька хвилин потому ми, після звичних дій, ступили на дно Атлантичного океану на глибині трьохсот метрів.

Наближалася північ. Глибокий морок панував у морських глибинах, але капітан Немо вказав на

червонувату пляму в двох милях від "Наутилуса", схожу на віддалену заграву. Вогонь? З якого джерела він виходив? І як міг вогонь горіти в рідкому середовищі? Я не знаходив пояснень. Але як би то не було, світоч, що мерехтів полегшував нам шлях; світив він, щоправда, неяскраво, але я незабаром освоївся з цим червонуватим напівсвітлом. І тут я зрозумів, що в цих умовах апарати Румкорфа дійсно були б зайві.

Я йшов поруч із капітаном Немо назустріч дороговказному вогнику. Дно, рівне спочатку, непомітно піднімалося. Ми йшли великими кроками, спираючись на ціпки; але все-таки посувалися повільно, бо ноги грузили в суцільному місиві водоростей і дрібного каміння.

Ми йшли, а над головою чувся дрібний частий стукіт. Шум підсилювався, немов там, над нами, вибивали барабанний дріб. Незабаром я зрозумів причину цього шуму. Над океаном йшов дощ. Я мимоволі подумав, що дощ може промочити мене до кісток! У воді промокнути від дощу! Але я мало не розреготався. Яка безглузда думка! Треба сказати, у скафандрі зовсім не відчуваєш, що знаходишся у воді, і зауважаєш тільки, що навколишнє середовище трохи щільніше повітря.

Йшли ми близько півгодини. Дно ставало кам'янистим. Медузи, мікроскопічні ракоподібні, морські пера випромінювали слабке фосфоресціююче світло. Я мигцем бачив купи каміння, покритого цілими мільйонами тварин, схожих на квіти, і пасмами водоростей. Ноги ковзали по грузькому килимі з морських рослин, і, якби не було ціпка, я не раз упав би. Обернувшись, я усе ще бачив світло від прожектора "Наутилуса", що починало бліднути в міру того, як ми віддалялися від судна.

Накопичення каменів на океанському дні, про яке я щойно згадав, усе-таки носило на собі сліди упорядкованості, незбагненої для мене. Мою увагу привернули гігантські борозни, що губилися в мороці. Спостерігалися й інші дивні явища. Але я не допускав і думки про подібну можливість. Мені здавалося, що під свинцевими підошвами моїх чобіт хрустять висохлі кістки. Чи не йдемо ми полем, засіяним кістками? Я хотів звернутися з питанням до капітана, але мова знаків, яким він обмінювався з товаришами під час підводних екскурсій, мені була, на жаль, невідома!

Тим часом червонувате світло, що слугувало нам путівником, ставало усе яскравіше; немов заграва віддаленої пожежі висвітлювала обрій. Вогонь серед водної стихії неабияк збуджував у мені цікавість. Чи не породжувалося це світіння дією електричної енергії? Чи не був я очевидцем явища природи, ще невідомого нашим ученим? І чи не рукою людини — майнула в мене думка — підтримується це підводне вогнище? Чи не зустріну я в глибинних шарах океану друзів і однодумців капітана Немо, які живуть своєрідним життям, як і він? І чи не побачу я тут цілу колонію вигнанців, котрі знехтували земні умовності, котрі шукали і здобули незалежність у глибинах океану? Божевільні і химерні припущення буквально роїлися в моїй голові.

І в тому стані крайнього збудження, у якому я перебував, виявившись у країні чудес, мені уявлялося цілком природним зустріти в морських глибинах одне з тих підводних міст, про які мріяв капітан Немо!

Наш шлях висвітлювався усе яскравіше і яскравіше. Білувате саяво виходило з вершини гори, що височіла на рівні вісімсот футів. Але це саяво було лише відображенням світлових променів, переломлених у шарах води. Саме вогнище, джерело

цього непоясненого саява, знаходилося по той бік гори.

По лабіринту кам'яних брил, що захарастили дно Атлантичного океану, капітан Немо крокував упевнено. Він добре знав цей похмурий шлях! Очевидно, він так часто проходив тут, що не боявся заблудитися. Я йшов за ним цілком спокійно. Він уявлявся мені якимось генієм морів! Я милувався його високою постаттю, що вимальовувалася чорним силуетом на тлі заграви.

Була перша година ночі. Ми підійшли вже до подошви гори. Але, щоб піднятися по її крутосхилу, доводилося йти неходженими стежками серед густої лісової хащі.

Так! Тут були хащі мертвих, позбавлених листя і життєвих соків дерев, що скам'яніли під дією солей у воді. І серед цієї викопної хащі там і тут здіймали свої вершини гігантські сосни. То був ліс, що перетворився на кам'яне вугілля, але вугілля, що ще не злежалося шарами! Ліс, котрий ще тягся нагору, чіпляючись корінням за розмитий ґрунт. І його скам'янілі галузі, точно вирізані з чорного паперу, чітко вимальовувалися на тлі вод. Уявіть собі Гарц, ліс на схилах гір, який опинився на дні морському! Гірські стежки заросли водоростями, зокрема фукусами, між якими копошилася сила-силенна ракоподібних істот. Я йшов, піднімаючись на скелі, крокуючи через повалені стовбури дерев, розриваючи морські ліани, що утворили живопліт серед омертвілих деревних кістяків, лякаючи риб, що пурхали з гілки на гілку, немов птахи. Захопившись, я не відчував втоми. Я йшов слідом за своїм невтомним вожак.

Яке видовище! Якими словами описати його? Якими барвами зобразити підводні дерева і скелі, з їхніми підніжжями, зануреними в морок, з їхніми

вершинами, забарвленими в пурпур загра-? вою віддалених вогнів, відбитих у водах? Ми піднімалися на стрімчаки, що слідом за нами обрушувалися з глухим гулом лавини. А обабіч стежки зяяли похмурі галереї, у яких губився погляд. І раптом перед нами відкривалися широкі галявини, здавалося, розчищені рукою людини, мимоволі наводячи на думку, що от-от назустріч нам вийде який-небудь мешканець цих підводних країн!

Капітан Немо усе йшов уперед. Я не хотів відставати і бадьоро крокував слідом за ним. Ціпок був мені опорою. Один хибний крок, і тобі грозила загибель на цих вузьких манівцях, прокладених па краю прірви! Але я крокував упевнено, не відчуваючи запаморочення. Я перестрибував через ущелини, глибина яких — якби це було па льодовиках земних гір — змусила б мене відступити. Не дивлячись під йоги, я сміливо переходив по крихких уламках дерев через бездонні прірви, милуючись дикою красою тутешніх місць. Там величні скелі, що нависали па своїх сточених підніжжях, здавалося, спростовували закони рівноваги. З розпадин скель пробивалися деревні стовбури, як із фонтана б'ють струмені води під сильним тиском. А тут вежі, споруджені природою і зрізані під таким кутом, що порушував закони тяжіння, неподоланні на землі!

Я і сам відчував вплив щільності водного середовища, коли у своєму важкому скафандрі, у мідному шоломі і чоботах на металевій підшві піднімався на стрімкі скелі з легкістю сарни!

Я добре розумію, що мій опис цієї підводної екскурсії має здатися суцільною фантастикою! Але я оповідаю про явища, котрі на перший погляд неймовірні, але, безперечно, існують у дійсності. Ні! Мені це не примарилось! Усе це я бачив на власні очі, усе це я пережив!

Минуло дві години, як ми залишили "Наутилус". Ми вже минали лісосмугу, і за сто футів над нами здіймалася гостра гірська вершина, тінь від якої падала на яскраво освітлений схил по ту сторону гори. Рідкі чагарники, які виднілися там і тут, здавалося, скам'яніли в судомній гримасі. Риби зграями піднімалися з-під наших ніг, як сполохані птахи з високих трав. Скелястий масив був поораний непрохідними тріщинами, глибокими печерами, що зяють прірвами, із глибин яких доносилися якісь грізні шуми! Кров приливала до серця, коли наш шлях раптом перепиняли дивовижне щупальце або страшна клішня, що із шумом ховалася в тінь розпадин! Тисячі світних крапок поблискували в темряві. То були очі велетенських ракоподібних, що ховалися у своїх лігвищах, морських раків-гігантів, які ворушили клішнями і видавали звук заліза, — немов у старовину воїни, озброєні алебардами, — крабів-титанів, що стояли на своїх лапах, наче гармати на лафетах, з націленим дулом, і страшних восьминогів, щупальця яких звивалися, як клубок змій!

Дивовижний, невідомий світ! До якого загону належать ці безхребетні, котрим скелі слугували ніби зовнішнім панциром? Як могла природа віднайти секрет їхнього рослинного існування? Скільки тисячоліть населяють вони глибинні шари океану?

Але подовгу спинятися не міг. Капітан Немо, що звик до цих страшних потвор, не звертав на них уваги. Ми дійшли до плоскогір'я, де мене очікували нові несподіванки. Мальовничі руїни, що становили витвір рук людських, а не творчість природи, виникли перед моїм здивованим поглядом. У цьому безформному накопиченні каменю, під строкатим килимом мальовничих тва-рии-квітів, під покривом ламінарій і фукусів, що заступили місце плюща,

угадувалися архітектурні пропорції будинків, палаців, храмів.

Історія потопів на земній кулі включила чи у свій синодик цей потоплений материк? Який зодчий висік ці скелі і камені на зразок пам'ятника друїдів доісторичних часів? Де я знаходився? Куди затягла мене фантазія капітана Немо?

Я прагнув це знати. Окликнути капітана я не міг. Я схопив його за руку. Але він, заперечливо похитавши головою, указав на вершину гори, ніби говорячи: "Йди! Йди вперед! Усе вище!"

Зібравши останні сили, я пішов за капітаном; і через кілька хвилин ми видерлися на гірський пік, який на кільканадцять метрів вивищувався над скелястим масивом.

Я оглянувся. З того боку, звідки ми прийшли, висота схилу була не більше семисот або восьмисот футів від рівня дна. Але по інший бік гора була удвічі вищою, Піднімаючись прямовисно над рівнем глибокої западини в цій частині Атлантичного океану. Перед моїми очима розстелявся неозорий, яскраво освітлений простір. Гора, на якій ми стояли, була вулканом. Футів за п'ятдесят від гірської вершини, серед справжньої зливи каміння і шлаку, із широкого жерла кратера виливалися потоки лави, що падали по схилах вулкана вогненними каскадами в лоно вод. Вулкан, як дивовижний смолоскип, висвітлював, куди сягало око, рівнину, котра лежала біля його підніжжя.

Я сказав, що підводний вулкан викидав розплавлену лаву, але не племін. Для полум'я необхідне повітря, насичене киснем, і вогонь у рідкому середовищі не горить. Але потоки розпеченої добіла лави при зіткненні з водою утворюють водяні пари. Пари, що утворилися, швидко розсіювалися, а потоки

вогненної лави розтікалися до самої підшви гори, подібно до потоків лави при виверженні Везувію, що виливалася на Торре дель Греко.

І тут перед моїми очима виникло мертве місто: руїни будинків із дахами, що обвалилися, із обрушеними стінами; руїни храмів з осілими арками, з колонами, поваленими на землю, але які не втратили поважних пропорцій тосканської архітектури; удалині — гігантські рештки водогону; коло підніжжя вулкана, занесені мулом, останки Акрополя, що передував Парфенопу; а далі — сліди набережної, усі прикмети приморського порту, що слугував притулком для торговельних суден і військових трирем; а ще далі — довгі ряди будинків, які завалилися, пустельні провали колишніх вулиць, — нова Помпея, схована під водами! І вона виникала переді мною з волі капітана Немо!

Де я? Де? Я хотів знати це, хотів запитати про це, навіть якби довелося скинути з голови захисний шолом!

Але капітан Немо вже підходив до мене і знаком зупинив мою руку. Потім, піднявши шматок крейдяного каменя, він накреслив на чорній базальтовій стіні одне лише слово:

АТЛАНТИДА

Немов блискавка, пронизала думку! Атлантида! Давня Меропі-да Теопомпа! Атлантида Платона! Материк, існування якого заперечували Оріген, Порфирій, Ямблїх, Д'анвіль, Мальтбрен, Гум-больдт, відносячи історію його зникнення в область легенд! Але його існування визнавали Посидоній, Плїній, Амміан Марцеллін, Тертулліан, Енгель, Шерер, Турнефор, Бюффоп, Д'аверзак. Атлантида лежала перед моїми очима з усіма свідченнями катастрофи, що її спостигла! Так ось він, цей зниклий материк,

про який відомо було лише те, що він знаходився поза Європою, поза Азією, поза Лівією, по ту сторону Геркулесових стовпів, і що жило там могутнє плем'я атлантів, з якими давні греки вели свої перші війни!

Літописцем, що зафіксував своїм пером великі діяння того часу, був Платон. Діалог між Тимеем і Критієм був написаний під натхненним впливом Солона, поета і законодавця.

Якось Солон розмовляв з ученими мудрецьми із Саїсу — міста, яке налічувало вже тоді близько восьми сторіч свого існування, про що свідчили літописи, викарбувані на стінах храму. Один із мудреців розповів історію міста, ще більш давнього од Саїсу на тисячу років. Це перше афінське місто, що існувало вже дев'ятсот сторіч, захопили атланти і частково його зруйнували. Ці атланти, говорив він, жили на материку, який був більший Африки й Азії, узятих разом, і займав простір, що лежить між 12° і 40° північної широти. Влада атлантів поширювалася навіть на Єгипет. Вони хотіли підкорити собі й Грецію, але змушені були відступити перед мужнім опором еллінів. Минали століття. Потопи, землетруси обрушилися на нашу планету. І досить було однієї ночі й одного дня, щоб була стерта з лиця землі Атлантида. Тільки вершини її найвищих гір — Мадейри, Азорські острови, Канарські острови, острів Зеленого Мису — видні й донині!

Усе це я згадав, прочитавши напис капітана Немо. Та он куди привела мене незбагненна доля! Я стояв на вершині гори зниклого материка! Доторкався до каменів будинків, сучасних геологічним епохам! Ступав по землі, по якій ходили сучасники першої людини! Під моїми ногами хрустіли кістки викопних решток тварин, які жили в надзвичайні часи під покровом дерев, що нині обернулися на камінь!

Ах, чому в мене не було достатньо часу! Я б спустився крутим схилом гори, пройшов би весь цей легендарний материк, що колись з'єднував, безсумнівно, Африку з Америкою! Відвідав би міста допотопних часів, там, може, я набрів би па войовничий Махімос, на релігійний Еусебес, де мешкали гіганти, котрі жили упродовж сторіч і своїми могутніми руками перевертали ці брили, які і досі протистоять руйнівній дії води! Як знати, чи не настане день, і силою якого-небудь процесу усередині Землі чи не підніметься знову цей похований під водою материк на поверхню океану? Хіба в цій частині океану не виявлено безлічі підводних вулканів і хіба багато суден, плаваючи в цих неспокійних водах, не відчували сильних поштовхів, що стрясали їхній корпус? На одних вершинах чутний був глухий гул, що говорив про розгул оскаженілих стихій; на інших вдавалося зібрати вулканічний попіл, викинутий на поверхню вод. Аж до екватора вся ця частина нашої планети зазнає дії плутонічних сил. І хтозна, може у якусь віддалену епоху, у процесі вулканічних вивержень з нашарувань лави, чи не покажуться знову на поверхні Атлантичного океану вершини підводних вогнедишних гір?

У той час як я віддавався мріянню, у той час як я намагався зафіксувати в пам'яті всі подробиці цього грандіозного пейзажу, капітан Немо, обіпершись об замшлу стіну, застиг у німому захваті. Чи думав він про ці зниклі покоління? Чи шукав тут розгадки людських долі? І не чи за тим з'явилася сюди ця дивна людина, щоб почерпнути нові сили в історичному минулому, пожити життям гігантів? Чого б я не дав, щоб довідатися про його думки, зрозуміти їх і розділити з ним!

Ми провели тут цілу годину, споглядаючи рівнину, що розкинулася коло наших ніг, при блиску

розпеченої лави, іноді сліпучо-яскравої! Від підземного клекоту розплавлених порід дрож пробігав по схилах гори. Глухий гул вулкана, що чітко лунав у воді, звучав велично!

У цю хвилину місяць прозирнув крізь водну товщу і кинув своє бліде проміння на потоплений материк. То був тільки відблиск місячного сяйва, але враження виникло незабутнє! Капітан випростався, окинув останнім поглядом рівнину, потім подав мені знак іти за ним.

Ми швидко зійшли з гори. Проминувши викопний ліс, я побачив удалині прожектор "Наутилуса", що світився як зірка. Капітан йшов на це світло. І ми зійшли на борт судна саме тоді, коли перші промені сонця торкнулися поверхні океану!

Глава десята ПІДВОДНІ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНІ КОПАЛЬНІ

Наступного дня, 20 лютого, я встав дуже пізно. Нічна утома давалася взнаки, і я проспав до одинадцятої години. Швидко одягся. Поспішив довідатися про курс "Наутилуса". Прилади показували, що судно як і раніше йде на південь, зі швидкістю двадцяти миль за годину, на глибині ста метрів від рівня моря.

Прийшов Консель. Я розповів йому про нашу нічну екскурсію. Ставні в салоні були розсунуті, і він устиг побачити мигцем частину затопленого материка.

"Наутилус" ішов на глибині десяти метрів над рівнем дна. Він проносився над Атлантидою, як повітряна куля, гнана вітром, проноситься над земними лугами. Мабуть, точніше було б сказати, що ми неслися зі швидкістю експреса. На передньому плані проходили перед нашими очима скелі фантастичного вигляду, дерева, що перейшли з рослинного царства в копалини, скам'янілі силуети яких спотворювалися хвилями, що набігали. Купи

каміння, сховані під килимом асцидій і морських анемонів, що наїжилися заростями водоростей, які стояли вертикально, дивовижно покручені напливи застиглої лави — усе свідчило про руйнівну силу плутонічних вивержень.

Вигадливі пейзажі, потрапляли у фокус нашого прожектора, а я тим часом розповідав Коиселю про атлантів, фантастична історія яких надихнула Бал'ї присвятити їм стільки чарівних сторінок. Я розповідав йому про те, які війни вів цей героїчний народ.

Я розказував про Атлантиду як людина, котра не сумнівалася в її існуванні. Коисель слухав мене неухважно; його байдужкуватість до настільки хвилюючої історичної події незабаром з'ясувалася.

Увагу його привернули риби, що їх сила-силенна товпилася навколо судна. А Консель, побачивши риб, як звичайно, занурювався в нетрі класифікації і випадав за межі дійсності. Тому мені залишалося тільки наслідувати його приклад і зайнятися разом з ним іхтіологічними дослідженнями.

Утім, риби в Атлантичному океані не дуже різко відрізнялися від риб, що зустрічалися нам в інших морях. Тут були гігантські скати довжиною в п'ять метрів, що володіють великою м'язовою силою, яка дозволяла їм підніматися над поверхнею води; різні види акул, і між ними акула звичайна, або мокой гаспидно-си-нього кольору, довжиною в п'ятнадцять футів, з гострими тригранної форми зубами, ці акули завдяки своєму забарвленню майже не помітні в морських водах; коричневі морські карасі; акули-людожери, із шорсткуватою, горбкуватою шкірою, з циліндричним тілом; осетри, схожі на своїх родичів у Середземному морі; морські голки-сурмачі завдовжки в півтора метра, світлобурого кольору, з

маленькими сірими плавцями, позбавлені зубів і язика. Вони звивалися у воді як змійки.

Між костистими рибами увагу Конселя привернула чорнувата меч-риба довжиною в три метри, з гострим мечем на верхній щелепі; з яскраво забарвлених риб його зацікавила риба, відома в часи Аристотеля під назвою морського дракона; шипи її спинного плавця тверді і колючі, уколи їхні болючі і небезпечні, оскільки слиз, що оточує шипи, має отруйну здатність; корифе-па, або золота макрель, глянцювато-голубого кольору, із золотою облямівкою; чарівні доради, або золоті рибки; місяць-риба, схожа на срібний диск, з дивовижним лазуровим полиском, — при сонячному світлі рибки виблискували у воді, як срібні монети; нарешті, саблянка, — з витягнутим і стиснутим з боків тілом, завдовжки з вісім метрів, у якої грудні і спинні плавці серпоподібної форми, а великий хвостовий — шість футів завдовжки, у вигляді півмісяця, — хижа тварина, скоріше травоїдна, ніж рибоїдна; її самці коряться найменшому поруху своїх самок, як добре вимуштрувані чоловіки.

Але, спостерігаючи різних представників морської фауни, я в той же час милувався рівнинами Атлаитиди. Часом через дивну нерівність морського дна "Наутилус" сповільнював хід і ковзав з верткістю китоподібного у вузьких проходах між пагорбами. Траплялося, цей лабіринт так заплутувався, що ставав, непрохідним; тоді підводний корабель, як аеростат, злітав на велику висоту і, минаючи перешкоду, знову спрямовував свій біг у кількох метрах над рівнем дна. Захоплює, чудове плавання! Воно нагадувало політ на повітряній кулі, з тією лише різницею, що "Наутилус" сліпо корився руці штурмана.

Близько четвертої вечора характер дна, покритого густим шаром намулу, змішаного зі скам'янілим галуззям дерев, почав змінюватися.

Дно ставало більш кам'янистим, ніби устеленим конгломератами, базальтовим туфом, патьоками лави і сірчистих обсидіанів. Я подумав, що ми вступаємо, вочевидь, у гористу смугу, що заступить місце нескінченної рівнини. І справді, у той час як "Наутилус" робив свої маневри, я помітив, що обрій на півдні перетинає високий гірський кряж, па перший погляд зовсім непрохідний. Вершина його, мабуть, виступала над рівнем океану. Гранітна стіна була, вочевидь, підніжжям материка або щонайменше острова, — мабуть, то був один з островів Зеленого Мису — або Канар-ських. Координати місцевості не були нанесені на карту, — хтозна, чи не навмисне? — і я не мав уявлення, де саме ми знаходимося. Але, як мені здавалося, ця гранітна стіна являла собою край Атлан-тиди, лише малу частину якої нам довелось оглянути.

Я не переривав своїх спостережень і вночі. Консель пішов до себе. Я залишився один у салоні. Сповідьнивши біг, "Наутилус" балансував над масивними викидами вулканічного походження, що захаращували океанічне дію. Часом, ніби готуючись сісти, він ішов майже впритул до його сірих масивів, ледь помітних у густій імлі, — і раптом злітав на поверхню океану!

У ці короткі миті крізь кришталеві води поверхневих шарів я мигцем бачив п'ять чи шість зодіакальних зірок, що блищать у хвості Оріона.

Довгі години міг би я замиловано спостерігати урочисту красу моря і неба! Але ставні засунулися. У цей момент "Наутилус" саме підходив до високої гранітної стіни. Як подолає він гранітну перешкоду? Я не міг собі цього уявити. Мимоволі довелося

повертатися в каюту. Судно стояло на місці. Я заснув із твердим наміром прокинутися раніше.

Але коли вранці я вийшов у салон, була уже восьма година. Я глянув на манометр. Він показував, що "Наутилус" сплив на поверхню вод. Чулися кроки на палубі. Одначе бічної хитавиці, неминучої при плаванні на морі,, не відчувалося.

Я попростував до люка. Люк був відкритий. Я виглянув назовні, але замість денного світла мене огорнув глибокий морок. Де ми? Чи не помилився я? Невже ще й досі ніч? Таж ні! Жодної зірки на небі! І вночі не буває такої непроглядної пільми.

Я розгубився. Чийсь голос покликав мене: .

— Це ви, пане професоре?

— А-а! Капітане Немо! — сказав я. — Де ми знаходимося?

— Під землею, пане професоре.

— Під землею! — вражено вигукнув я. — Але "Наутилус" іде?

— Іде як і раніше.

— Нічого не розумію.

— Заждіть кілька хвилин. Включать прожектор, і, якщо ви захочете внести ясність у ситуацію, ви будете задоволені.

Я вийшов на палубу і став чекати. Морок був такий глибокий, що я навіть не бачив капітана Немо. Одначе, глянувши нагору, я помітив над самою своєю головою смужку слабкого світла, вірніше, проблиск світла, що проникав через кругоподібний отвір. Але тут уключили прожектор, і його сліпуче сяйво перекрило мерехтливий промінчик.

Я заплющив на хвилину очі, осліплені електричним сяйвом. Потім став оглядатися навкруги. "Наутилус" стояв, погойдуючись біля високого берега, що нагадував набережну. Море перетворилося в озеро, що перебувало в кільці кам'яних стін. Діаметр озера становив десь зо дві милі, інакше кажучи, шість миль в окружності. Рівень води в озері, — як і показував манометр, — не міг відрізнятися від рівня води в океані, тому що між озером і океаном, безсумнівно, було сполучення.

Високі похилі стіни поступово сходилися на висоті п'ятисот або шестисот метрів, утворюючи ніби величезну перевернуту лійку. Лійка закінчувалася круглим отвором, через яке і проникало розсіяне денне світло.

Перш ніж уважно дослідити внутрішнє розташування величезної печери і дошукуватися, чи було це справою рук людських, чи роботою природи, я підійшов до капітана Немо.

— Де ж усе-таки ми знаходимося? — запитав я.

— У надрах згаслого вулкана, — відповів капітан, — вулкана, залитого морем унаслідок якогось тектонічного струсу. У той час як ви спали, пане професоре, "Наутилус" проникнув у цю лагуну через природний канал, проритий у десятих метрах під рівнем океану. Тут його гавань! Гавань надійна, зручна, схована від усіх очей, захищена від вітрів усіх румбів! Укажіть мені на берегах ваших материків або островів хоч один рейд, що міг би так само надійно укрити судно від бушування урагану!

— Цілком правильно, — відповів я, — тут ви в безпеці, капітане Немо! Що може грозити вам у надрах вулкана? Але при його вершині я помітив якийсь отвір?

— Так, це кратер! Кратер, що колись викидав лаву, сірчані пари і полум'я. Тепер же він постачає нас чистим повітрям.

— Але яка ж це вогнедишна гора?

— Тутешні води всіяні островами вулканічного походження, і таких гір тут безліч. Для моряків — це просто риф, для нас — величезна печера. Я випадково відкрив її, і цей випадок зробив мені велику послугу.

— А чи не можна спуститися сюди через жерло вулкана?

— Ні спуститися, ні піднятися не можна! Футів на сто від падіння гори ще можна видертися, але вище — стіни ухиляються від вертикальної лінії, утворюють купол склепіння, і стають неприступними.

— Я бачу, капітане, що природа робить вам послугу скрізь і завжди. Ви в повній безпеці на цьому озері! І ніхто не порушить спокою тутешніх вод. Але на віщо вам ця гавань? "Наутилус" не має потреби в гавані.

— Не має потреби, пане професоре? Але він має потребу в електриці, щоб рухатися, у батареях, щоб виробляти електричну енергію, у натрії, щоб живити ці батареї, у вугіллі, щоб одержувати натрій, у кам'яновугільних копальнях, щоб добувати вугілля. Ще в геологічні епохи море поглинуло цілі ліси, що уже мінералізувалися і, перетворившись на кам'яне вугілля, слугують мені невичерпним джерелом палива.

— Отже, ваші матроси, капітане, виконують обов'язки вуглекопів?

— Точно так. Ці копальні знаходяться під водою, як і вугільні шахти Ньюкасла. У скафандрах, з киркою і заступом у руках, матроси з "Наутилуса" добувають

тут вугілля, рятуючи мене від потреби в наземних рудниках. Коли я спалюю це пальне, щоб одержати натрій, дим, пробиваючись з кратера, надає горі вигляд діючого вулкана.

— І ми побачимо ваших матросів у роботі?

— Ні! Принаймні цього разу. Я поспішаю завершити нашу підводну кругосвітню подорож. Тому я обмежуся тим, що візьму запас кам'яного вугілля, що зберігається тут. Як тільки ми його завантажимо, тобто якраз через день, ми підемо далі. І якщо ви хочете оглянути цю печеру й обійти лагуну, скористайтеся сьогоднішнім днем, пане Аронаксе. Я подякував капітану і пішов за своїми супутниками, котрі ще не виходили з каюти. Я запросив їх пройтися зі мною, не сказавши, де ми знаходимося.

Ми вийшли на палубу. Коисель, що нічому не дивувався, знайшов цілком природним, що, заснувши під водою, прокинувся під землею. Нед Ленд думав тільки про' те, чи не має ця печера кількох виходів.

Після сніданку, близько десятої години, ми зійшли на берег.

— От ми і знову на землі, — сказав Консель.

— Я не можу сказати, що знаходжуся "на землі", ми скоріше під землею.

Між підшовою гори і водами озера відкривався піщаний берег, що у найширшому місці мав не більше п'ятисот футів. По цій вузькій рівній смужці можна було обійти навколо озера. Але коло підніжжя гранітних стін печери лежали в мальовничому безладді вивержені вулканічні брили і величезні шматки пемзи. Розплавлена підземним вогнем, а потім застигла маса сяяла міріадами іскор, ледь світло прожектора торкалося її відполірованої

поверхні. Слюдяний пил, зачеплений нашими ногами, розлітався хмарою іскор.

За смужкою наносної землі навколо озера дно печери помітно піднімалося. Незабаром ми дійшли до виступів, що тяглися уздовж стіни нагору на зразок сходів, які давали змогу з великою обережністю підніматися серед купи конгломератів, нічим не зцементованих між собою. Наші ноги ковзали по склоподібних трахітах, що склалися з кристалів польового шпату і кварцу.

Вулканічне походження цієї гігантської печери підтверджувалося на кожному кроці. Я звернув па це увагу своїх супутників.

— Уявляєте собі, — сказав я, — що відбувалося в цій лійці, коли тут клекотала кипляча лава і рівень цієї розпеченої добіла рідини піднімався до самого устя кратера, як метал, розплавлений у доменній печі?

— Чудово уявляю, — відповідав Консель. — Але чи не скаже пан професор, чому плавильня зупинила свою роботу і як сталося, що в горні вулкана утворилося мирне озеро?

— Імовірноше всього, Конселю, у процесі тектонічних струсів у схилі гори утворилася тріщина, саме та, через яку "Наутилус" пройшов у цю печеру. Води Атлантичного океану ринули усередину гори. Зав'язалася люта боротьба між двома стихіями, боротьба, що закінчилася перемогою Нептуна. Але багато століть минуло відтоді, і затоплений вулкан перетворився на тихий грот.

— От і чудово, — зауважив Нед Ленд, — пояснено правильно! Тільки шкода, що тріщина, про яку говорив пан професор, утворилася не над рівнем моря.

— Що ви, друже Нед! — заперечив Консель. — Якби ця тріщина була в горі, що піднімається над рівнем моря, "Наутилусу" не було б у ній потреби!

— А я додаю, містере Ленде, що тоді води не вступили б усередину гори і вулкан залишився б вулканом! Ваші жалі даремні!

Підйом у гору продовжувався. Виступи ставали все крутіші і вужчі. Глибокі тріщини перепиняли часом наш шлях; через них треба було перескакувати. Доводилося обходити скелі, що обвалилися. Підніматися рачки, плазувати, лежачи на животі! Але завдяки спритності Конселя і мускульній силі канадця ми подолали всі перешкоди.

На висоті приблизно тридцяти метрів характер ґрунту змінився, але від цього дорога не стала зручнішою для ходьби. За конгломератами і трахітами випливали чорні базальте; тут вони розстелялися рівною поверхнею, шорсткуватою від застиглих пухирців лави; там здіймалися правильними призмами, у вигляді колонади, що підтримувала опертя величезного склепіння, являючи собою чудовий зразок архітектурного мистецтва природи. Між базальтами зміїлися застигли лавові потоки, із вкрапленими в них смужками бітумних сланців і подекуди широкими напливами сірки. Розсіяне денне світло, що потрапляло під це похмуре склепіння крізь жерло кратера, слабко висвітлювало вивержені породи, навіки поховані в надрах згаслого вулкана.

Однак наше сходження незабаром було перерване непередбаченою перешкодою. На висоті приблизно двохсот п'ятдесяти футів стіни, ухиляючись від стрімкої лінії, переходили в склепіння, і нам, отже, залишалося обмежитися прогулянкою навколо озера. Рослинне царство вступало тут у боротьбу з царством копалин. Кілька кущів і навіть поодиноких

деревець росли у виїмках каміння. Я упізнав молочайник, що виділяв їдкий сік. Геліотропи, які зовсім не виправдовували своєї назви, бо сонячні промені ніколи не пестили їх, сумно хилили свої голівки, безбарвні і без аромату. І там і тут хирляві золотоцвіти несміло визирали з-за жалюгідних кущів алое. Але між лавових потоків цвіли фіалки, які ще зберегли свої ніжні пахощі. Зізнаюся, я з насолодою вдихав їхній аромат. Запах — душа квітки, а морські квіткові рослини і чудові водорості не мають запаху!

Ми підходили до групи могутніх драцен, що розсовували своїми могутніми коренями розпадини скель, аж раптом Нед Леид закричав:

— Погляньте-но, пане професоре, вулик!

— Вулик? — запитав я з недовірою.

— Вулик! Вулик! — повторив канадець. — І довкола нього дзижчать бджоли.

Я підійшов і переконався у сказаному. Там, у розпадині, у дуплі драцени, притулився справжній бджолиний вулик; звідти чулося дзижчання цілого рою працюючих бджіл, продукція яких високо цінується на Канарських островах.

Природно, канадець побажав запастися медом, у чому я йому не перешкоджав. Оберемок сухого листа, змішаного із сіркою, спалахнув від іскор його кресала. І Нед почав викурювати бджіл. Дзижчання незабаром припинилося, вулик спорожнів, і ми дістали кілька літрів чудового запашного меду. Нед Ленд ущерть наповнив ним свою сумку.

— Додавши мед у тісто хлібного дерева, — сказав він, — я почастую вас пресмачним пирогом.

— Та невже! — здивувався Консель. — Це буде просто пряник!

— Пряник так пряник, — сказав я, — а все-таки ходімо далі! При певних поворотах стежини, по якій ми йшли, перед нами

розгорталося озеро у всю свою широчінь. Прожектор "Наутилу-са" висвітлював його тихі води, що не знали ні бризу, ні бур. "Наутилус" стояв не поворухнувшись. На палубі і на березі метушилися люди, відкидаючи темні тіні на освітлені скелі.

Отже, ми обходили верхню грядку скелястих уступів, на яку спиралося склепіння. І тут я побачив, що не лише бджоли представляли тваринний світ у надрах вулкана. Хижі птахи кружляли над нами або із шумом вилітали з гнізд, звитих у неприступних стрімчаках. Це були білогруді яструби і крикливий боривітер. По схилах тікали з усією швидкістю своїх довгих піг сполохані нами чудові жирні дрохви. Уявіть собі, яка жадібність охопила канадця при вигляді цієї смачної дичини і як він шкодував, що при ньому немає рушниці! Він спробував замінити кулі камінням, і після багатьох невдалих спроб йому вдалося підбити чудову дрохву. Скажу без перебільшення: він разів двадцять ризикував життям, поки не піймав пораненого птаха! І все-таки дрохва опинилася в його похідній сумці, у сусідстві зі стільниками.

Гранітна гряда ставала непрохідною, і незабаром нам довелося спуститися на берег. Над нами зяло жерло кратера, що здавалося отвором грандіозного колодязя. Крізь нього я бачив шматочок неба. Хмари, гнані західним вітром, застеляли часом своєю туманною завісою жерло кратера. Це означало, що хмари мчать на невеликій висоті, оскільки вершина вулкана здіймалася усього на вісімсот футів над рівнем океану.

Через півгодини після останнього мисливського подвигу канадця ми знову вийшли на підземний

берег. Флора була тут представлена на широких галявинах дрібною зонтичною рослиною, відомою також під назвою ломикамінь, або морський кріп, що слугує чудовою приправою до їжі. Зеленим килимом кропу був покритий весь берег, і Консель зібрав кілька пучків цієї рослини. Що стосується фауни, представниками її були тисячі ракоподібних усіх видів: омари, краби-пустельники, креветки, мізиди, сінокощі, га-латеї і безліч черепашок: вужівок, багрянок і блюдечок.

Ми виявили неподалік чудесний грот і з насолодою розляглися на дрібному піску. Вогонь відполірував гранітні стіни й обсипав їх слюдяним пилом, що іскрився. Нед Леид випробував стіни і на стукіт і на дотик, намагаючись визначити їхню товщину. Дивлячись на нього, я не міг приховати посмішки. Розмова зайшла, як звичайно, про втечу. І я цього разу вважав можливим без особливого ризику обнадіяти Неда Ленда, сказавши йому, що капітан Немо повернув на південь тільки для того, щоб поповнити запаси вугілля. "І я сподіваюся, що він повернеться до берегів Європи й Америки, — сказав я. — Отоді-то і з'явиться нагода втекти з "Наутилуса"!"

Ми провели вже годину в цьому чарівному гроті. Бесіда, пожвавлена спочатку, майже завмерла. Сонливість опановувала нас. Поспішати було нікуди, і я не став боротися з дрімотою. Мені снилося, — а ми не вільні у снах! — що я веду рослинний спосіб життя молюска. Мені примарилося, що цей грот не грот, а моя двостулкова мушля...

Мене розбудив голос Конселя.

— Швидше! Швидше! — кричав він.

— Що сталося? — запитав я підводячись.

— Вода! Вода прибуває!..

Я підхопився на ноги. Море уривалося в грот, як потік, що прорвав перешкоду; і оскільки ми не були молюсками, довелося рятуватися.

За кілька хвилин піднявшись до вершини грота, ми уникли небезпеки потонути.

— Що тут відбувається? — запитав Консель. — Яке-небудь нове явище природи?

— Ні, друзі мої! — відповів я. — Це приплив, звичайний приплив, що ледве не наздогнав нас, як героїв Вальтера Скотта! Рівень води в океані підвищився під час припливу, і, за законом рівноваги рідин у сполучених посудинах, піднявся рівень води й у озері. Ми відпекалися ногою ванною. А тепер бігцем до "Нау-тилуса"!

За три чверті години, прогулявшись довкола озера, ми повернулися на борт. Команда вже закінчувала навантаження, і "Наутилус" міг із хвилини на хвилину рушити в путь.

Одначе капітан Немо не віддавав наказу до відплиття. Чи не хотів він дочекатися ночі і вийти непоміченим з цього підводного каналу? Може бути.

Уранці "Наутилус" уже йшов відкритим морем, удалині від будь-яких ознак землі, у кількох метрах від рівня води Атлантичного океану.

Глава одинадцята САРГАСОВЕ МОРЕ

Надія на повернення до європейських берегів щезла. Капітан Немо тримав курс на південь. Куди він вів свій корабель? Я не смів давати волю уяві.

У той же день "Наутилус" перетинав своєрідний район Атлантичного океану. Усім відомо, що існує тепла течія Гольфстрім. Від берегів Флориди вона

направляється до Шпіцбергену. Біля сорок четвертого градуса північної широти Гольфстрім розпадається на два рукави. Головний плин направляється до північного сходу уздовж берегів Ірландії і Норвегії, другий рукав іде на південь до Азорських островів. Дійшовши до африканських берегів, південний плин описує витягнуту дугу і повертається до Антільських островів.

Течія ця, — скоріше кільце, ніж течія, — омиває своїми теплими водами ті спокійні, позбавлені постійного внутрішнього бігу води Атлантичного океану, що звуться Саргасове море. Саргасове море — воістину озеро у відкритому океані! Площа його така, що потрібно три роки, щоб тепла течія Гольфстріму зробила свій кругообіг по його окружності.

Під Саргасовим морем, власне кажучи, знаходяться глибини, що поглинули Атлантиду. Учасники наукових експедицій, що зустрічали тут цілі острови плаваючих водоростей, які довго дотримувалися тієї думки, що це прибережні зарості затонулого материка, котрі спливали на поверхню моря. Але імовірніше всього, що саргасові водорості приносяться в Саргасове море з узбереж Європи й Америки течією Гольфстрім. От саме ці плаваючі водорості, крім інших ознак, і навели Колумба на думку про існування Нового Світу. Коли кораблі відважного мореплавця ввійшли в Саргасове море, то, на превеликий жаль команди, бурі пасма плаваючих водоростей настільки утруднювали рух суден, що плавання в цих водах затяглося аж на три тижні!

Таке було море, яким рухався "Наутилус". Справжні луги! Суцільний покрив з водоростей-саргасумів ховав під собою блакитні води Саргасового моря. Покрив настільки щільний, що форштевень судна з трудом розсікав його. І капітан Немо, побоюючись за

цілість гвинта, тримався на глибині кількох метрів під поверхнею вод.

Саргасове море дістало свою назву від іспанського слова "sargazo", що означає "фукус". Величезне скупчення цих водоростей утворює справжній рослинний риф.

Чим же пояснюється таке скупчення морських рослин у цій тихій заводі Атлантичного океану? Відповідь на це дає Морі, автор "Фізичної географії земної кулі".

"Пояснення подібного явища, — говорить він, — можна одержати шляхом найпростішого досліду. Якщо в посудину з водою опустити шматочки пробки або які-небудь тіла, що плавають, і надати воді в посудині кругового руху, то побачимо, що розрізнені шматочки пробки з'єднаються в центрі посудини, інакше кажучи, у найбільш спокійному місці. Уявіть, що посудина — це Атлантичний океан, кругова течія — Гольфстрім, а центр, де з'єднуються тіла, що плавають, — Саргасове море".

Я поділяю думку Морі. Мені довелося спостерігати подібне явище в умовах середовища, недоступного зазвичай для суден. Над нами, серед бурих водоростей, пливли стовбури дерев, повалені бурею в Андах або на Скелястих горах і принесені в ці води плином Амазонки або Міссісіпі, уламки кораблів, зламані кіли, рештки оснащення, обшивні дошки, такі облиплі черепашками, що вони не могли спливати на поверхню океану. Час підтвердить і інше припущення Морі, а саме, що всі ці предмети і рештки, які збираються упродовж століть, мінералізуються від дії морської води й утворюють невичерпні поклади кам'яного вугілля. Дорогоцінний запас палива, що завбачлива природа готує на той час, коли люди вичерпають кам'яновугільні копалини материків.

Серед цього хаосу водоростей виднілися зірчасті, ижіорожеві чарівні альціонії, актинії, що розкинули довгі кучері своїх щупалець, медузи, зелені, червоні, блакитні, і між ними корнерот Кюв'є, блакитнувата парасолька якого облямована фіолетовими фестонами.

Весь день 22 лютого ми провели під водами Саргасового моря, де риби, дуже охочі до морських рослий і ракоподібних, знаходять щедрю їжу. Наступного дня океан утратив свою своєрідність.

Відтоді протягом дев'ятнадцяти днів, з 23 лютого по 12 березня, "Наутилус", тримаючись середини Атлантичного океану, ніс нас на південь зі швидкістю ста льє па добу. Очевидно, капітан Немо здійснював кругосвітну підводну подорож за визначеним маршрутом, і я не сумнівався, що, обігнувши мис Горн, він повернеться в південні води Тихого океану.

Побоювання Неда Ленда мали підстави. У цих відкритих морях, де рідко зустрічалися острови, нічого було і думати про втечу. Воля капітана Немо була законом па борту "Наутилуса". Доводилося скоритися своїй долі. Але якщо діяти проти капітана Немо силоміць або хитрістю неможливо, то чи не можна ввійти з ним у переговори? Чи не погодиться він, по закінченні нашої підводної подорожі, порернути нам свободу під клятвену обіцянку не видавати його таємниці? Ми б дотримали цього обов'язку честі. Але як почати таку дражливу розмову з капітаном? І як він поставиться до наших вільнолюбних домагань? Чи не заявляв він неодноразово і досить рішуче, що ми прикуті назавжди до борту "Наутилуса" в ім'я збереження таємниці його існування? Чи не сприйняв він моє мовчання протягом чотирьох місяців за згоду з його ультиматумом? Порушити це питання тепер — чи не означало це збудити в ньому підозріливість, що

могло тільки зашкодити здійсненню нашого задуму? Зваживши й обміркувавши все, я поділився цими міркуваннями з Коиселем, що був здивований не менше за мене. Хоча я не схильний вдаватися у відчай, але, міркуючи тверезо, розумів, що шанси коли-небудь повернутися до людського суспільства падали з кожним днем, і особливо тепер, коли капітан Немо несамовито мчав у тропічні зони Атлантичного океану!

Протягом дев'ятнадцяти днів нашого плавання, про що я вже говорив вище, нічого примітного не відбулося. Капітан рідко показувався. Він багато працював. У бібліотеці мені часто потрапляли на очі книги, переважно з природничих наук, полишені ним розкритими на якій-небудь сторінці. Моя книга "Таємниці морських глибин" була поцяткована позначками на полях, що спростовували часом мої теорії і гіпотези. Але капітан задовольнявся побіжними критичними заувагами на полях книги, не вступаючи зі мною в дискусії. Часом до мого вуха долинали меланхолійні мелодії, що виконувалися з проникливим почуттям. Капітан грав па органі, але тільки пізно вночі, коли морок огортав води і "Наутилус" дремав у пустелі океану.

Усі ці дні ми пливли поверхнею океану. Море було пустельне. Лише зрідка покажеться вітрильник з вантажем для Індії, що направлявся до мису Доброї Надії. Якось за нами погналося китобійне судно, яке сприйняло "Наутилус" за рідкісного гігантського кита. Але капітан Немо, не бажаючи, щоб моряки витрачали марно час і працю, припинив марні спроби китобоїв, пірнувши під воду. Цей випадок, здавалося, жваво зацікавив Неда Ленда. Не помилюся, припустивши, що канадець шкодував, що китобої не прохромали наскрізь своїм гарпуном наше китоподібне судно!

Риби в тутешніх водах мало чим відрізнялися від тих, котрих ми бачили під іншими широтами. Нам зустрілися представники одного з трьох видів страшних хрящових — акул, що їх налічують не менше тридцяти двох видів: смугасті акули довжиною в п'ять метрів, із пласкою головою, набагато ширшою за тіло, із закругленим хвостовим плавцем, у яких на спині сім чорних поздовжніх смуг; сірі акули попелястих відтінків, із сьома зябровими щілинами і з одним спинним плавцем майже на самій середині тіла.

Плавали біля судна й акули — морські собаки, найбільш зажерливі риби. Рибалки розповідають, нібито в череві однієї такої акули була знайдена голова буйвола і мало не ціле теля; в іншій — два тунці і матрос у повній амуніції; у третьої — солдат із шаблею; знайшлася і така, що проковтнула вершника з конем! Утім, усі ці вигадки аж ніяк не заслуговують довіри! А препарувати цих хижаків мені не довелося: жодна з них не потрапила в сіті "Наутилуса".

Цілі зграї вишуканих і пустотливих дельфінів невідступно супроводжували судно, забавляючи нас своїми іграми. Вони трималися зграйками в шість або п'ять особин, як вовки в лісі! До речі сказати, ненажерливістю дельфіни не поступаються акулам, якщо вірити одному копенгагенському професору, що нібито вийняв зі шлунка дельфіна тринадцять морських свиней і п'ятнадцять тюленів! Утім, йому трапилася косатка, смілива, хижа і ненажерлива тварина, що сягає в довжину більше двадцяти чотирьох футів. Дельфіни із сімейства зубатих китів нараховують десять родів, і риби, помічені мною, належали до довгоносих дельфінів, у яких порівняно невелика подовжена голова у вигляді дзьобовидиого, різко відділеного від лоба рила.

Довжина тіла, згори чорного, знизу білорожевого в рідких цятках, досягала трьох метрів.

Назву також умбрицю, рибу із сімейства горбилів, загону ко-лючеперих. Деякі автори, — скоріше поети, ніж натуралісти, — твердять, буцімто ці риби наділені музичним органом і дають концерти не згірше цілого ансамблю співаків. Не смію сперечатися, але з жалем зазначу, що нам ці умбриці не схотіли співати серенади!

Згадаю на закінчення, що Консель класифікував безліч літаючих риб. Кумедно було спостерігати, з якою спритністю за ними полювали дельфіни. Як би високо не злітали рибки, яка б довга не була траєкторія їхнього польоту, — нехай навіть над "Наутилу-сом", — усюди небораки потрапляли в роззявлену пащу дельфіна! Це були або летючки, або інші риби зі світним ротом. Коли вночі, злетівши й окресливши в повітрі світну дугу, рибки знову занурюються у воду, вони нагадують падаючі зірки.

До 13 березня наше плавання не ознаменувалося чимось примітним. Весь день 13 березня пішов на проміри глибини. Заняття ці викликали в мене жвавий інтерес.

Ми пройшли близько тринадцяти тисяч льє з моменту нашого виходу у відкриті моря Тихого океану. Тепер ми знаходилися під $45^{\circ}37'$ південної широти і $37^{\circ}53'$ західної довготи. Саме в цих місцях зонд, опущений капітаном "Герольда" Денхемом на глибину чотирнадцяти тисяч метрів, не досяг дна. Тут же лейтенант Паркер з американського фрегата "Конгрес" не міг дістати морського дна навіть на глибині п'ятнадцяти тисяч ста сорока метрів.

Капітан Немо вирішив, опустившись на граничну глибину, установити точні проміри западини, що була в цій частині Атлантичного океану. Я

приготувався записувати результати дослідження. Ставні в салоні відчинили, і "Наутилус" став готуватися до занурення на самісіньке ложе Атлантичного океану.

Імовірно, ніякий баласт не був би здатний збільшити вагу судна настільки, щоб воно могло зануритися на такі значні глибини. Не кажучи вже про те, що для повернення на поверхню океану знадобилося б відразу, на самому дні, викачувати воду з резервуарів; але для подібної операції, при величезному зовнішньому тиску, навіть насоси "Наутилуса" при всій їхній потужності виявилися б неспроможними.

Капітан Немо вирішив зануритися на дно океану, користуючись пологими діагоналями бічних площин. Рулям глибини був наданий нахил під кутом у сорок п'ять градусів щодо ватерлінії "Наутилуса". Вертикальний гребний гвинт обертався з граничною швидкістю, і його чотири лопаті сильними змахами урізалися у воду.

Корпус "Наутилуса" здригнувся, як натягнута "труна, і почав плавно занурюватися у воду. Ми з капітаном стояли в салоні і стежили за швидким рухом стрілки манометра. Незабаром ми проминули середовище існування більшості риб.

Фауна міняється зі збільшенням глибини океану. Деякі риби водяться тільки в поверхневих водах морів і рік, інші, менш численні, живуть у самій товщі вод. Саме тут ми потрапляємо в середовище дивовижних тварин, як-от: гексанхи з загону акулівих, вид акули, із шістьма зябровими щілинами, риби-телескопи з величезними очима, покриті панциром риби-кузовки, із сірими черевними і чорними грудними плавцями, з нагрудником із блідо-рожевих кістяних пластинок, і, нарешті, риби-довгохвости, що живуть на глибині

тисячі двохсот метрів, де тиск дорівнює ста двадцятьом атмосферам.

Я запитав капітана, чи не траплялося йому зустрічати риб у глибоководній зоні океану?

— Риб? — перепитав капітан Немо. — Дуже рідко. Але якої думки дотримується щодо цього сучасна наука?

— Бачите, капітане, встановлено, що нижні горизонти материкового плато лежать за межами зони водоростей. Фауна цієї зони набуває характерного глибоководного вигляду. На глибинах, де існує ще тваринне життя, рослинне життя відмирає. Встановлено, що устриці існують на глибині двох тисяч метрів під рівнем моря і що Мак Кліпток, герой полярних морів, якось виловив морську зірку на глибині двох тисяч п'ятисот метрів! Встановлено, що екіпаж фрегата "Бульдог" англійського Королівського флоту на глибині двох тисяч шестисот двадцяти сажнів, тобто на глибині більше ніж одного льє, також виловив морську зірку. Ну, а ви, капітане Немо, мабуть, скажете, що ми нічого не знаємо?

— Ні, пане професоре, — відповів капітан, — я не дозволю собі такої нечемності. Але скажіть, будь ласка, чим ви пояснюєте, що живі істоти можуть жити в таких глибинах?

— Пояснюється це двома причинами, — відповів я. — Насамперед тим, що вертикальні і горизонтальні течії, переносячи з одних місць океану в інші маси вод, які мають певну солоність і температуру, сприяють поширенню організмів. Узяти хоча б морські лілії і морські зірки, що ведуть донне існування.

— Цілком справедливо, — сказав капітан.

— А потім кількість розчиненого у воді кисню, необхідного для життя організмів у морі, не тільки не падає в глибинних шарах океану, але, навпаки, зростає; а високий тиск водної товщі лише сприяє його стисненню.

— Ага! І це відомо! — сказав капітан трохи здивовано. — Ну, що ж, пане професоре, істина залишається істиною для всіх! Дозвольте лише додати, що в плавальному міхурі риби, виловлених у поверхневих водах океану, утримується більше азоту, ніж кисню; тоді як і у риби, пійманих у глибинних водах, більше кисню, ніж азоту. Це спостереження підтверджує ваші висновки. Отож нумо знов до спостережень!

Я подивився на манометр. Стрілка вказувала глибину в шість тисяч метрів. Наше занурення продовжувалося вже цілу годину. "Наутилус" плавно опускався у води усе глибше і глибше. Води, убогі життям, вражали своєю неймовірною прозорістю. Годиною пізніше ми були вже на глибині тринадцяти тисяч метрів під рівнем моря, — близько трьох із чвертю льє, — а близькість морського дна усе ще не давалася визнаки.

Однак на глибині чотирнадцяти тисяч метрів я побачив серед кришталевих-прозорих вод темні силуети гірських вершин. Можливо, гори були такі ж високі, як Гімалаї або Монблан, навіть ще вищі, — адже глибина бездонні була безмірна!

"Наутилус" ковзав у бездонні глибини, незважаючи на величезний тиск зовнішнього середовища. Я відчував, як скриплять скріпи залізної обшивки судна, як згинаються розпори, як тремтять переборки, як скло у вікнах салону, здавалося, прогинається досередини під тиском води. Якби наше судно не мало опірності сталі, як твердив його капітан, його б, безумовно, розплющило!

У той час як судно ковзало по діагоналі, ледь не торкаючись виступів скель, загублених серед океанських вод, мені довелось побачити кілька вапняних трубок, представників двох, найбільш відомих родів поліхет-трубкожилів: спіробрисів і серпул, а також кілька зразків морських зірок — астеріас.

Але незабаром і ці представники тваринного світу зникли, і на глибині більше трьох льє "Наутилус" перейшов за межі водного середовища, заселеного живими організмами, подібно до повітряної кулі, що піднялася вище біосфери. А ми були вже на глибині шістнадцяти тисяч метрів — чотирьох льє — під рівнем океану, і обшивка "Наутилуса" зазнавала тиску в тисячу шістсот кілограмів на кожний квадратний сантиметр своєї поверхні!

— От так притичина! — закричав я. — Опинитися в таких глибинах, куди не проникала жодна людина! Подивіться, капітане, погляньте-но! Які величні скелі, які печери, що не надали притулку жодній живій істоті! От останній край материкових масивів земної кулі! За його межами кінчається життя! Чому ж ми повинні, побувавши в цих незвіданих зонах, винести із собою лише одні спогади?

— А ви хотіли б, — запитав мене капітан Немо, — винести звідси щось більш істотне, ніж спогади?

— Як накажете розуміти ваші слова, капітане?

— Я хочу сказати, що нічого немає простіше, як увічніти на знімку цей підводний пейзаж!

Не встиг я висловити свій подив, як капітан Немо вже розпорядився, щоб принесли фотографічний апарат. Стулки в салоні були широко розсунуті, і водне середовище, освітлене електрикою, являло собою прекрасний об'єкт. Ні світлотіні, ні

найменшого мерехтіння! Це штучне світло створювало кращі умови, ніж сонце, для нашої зйомки підводного пейзажу. "Наутилус", покірний волі свого гвинта і положенню похилих площин, застиг на місці. Ми навели об'єктив апарата на уподобаний нами пейзаж океанічного дна і через кілька секунд одержали чудовий негатив..

Я зберіг цей знімок. Тут видні первозданні скелі, що ніколи не опромінювалися денним світлом, гранітні підґрунтя кори земної кулі, глибокі печери, видовбані в кам'янистому масиві, незрівнянний за чіткістю малюнка обрис гірських вершин, що наче вийшов з-під пензля фламандського живописця. А там, на задньому плані, хвилеподібна лінія гір завершувала чарівний пейзаж! Як живописати цей ансамбль гладеньких, чорних, немов відполірованих скель, без прозелені моху, без єдиної кольорової плями! Скель, таких відмежованих від цієї водної стихії, що так гордо постали своїми підніжжями на піщаному дні, облитому електричним сяйвом!

Тим часом, зробивши знімок, капітан Немо сказав:

— Ну, а тепер пора і підніматися, пане професоре! Не слід зловживати нашими можливостями і занадто довго піддавати корпус "Наутилуса" такому сильному тиску.

— Тож піднімаймося, капітане! — відповів я.

— Тримайтеся міцніше!

Не встиг я збагнути змісту застереження капітана, як мене звалило з ніг.

За наказом капітана гвинт вимкнули, рулі глибини були поставлені вертикально, і "Наутилус" злетів угору, як повітряна куля.

Він розсікав товщу вод із глухим свистом. Усе зникло в цьому скаженому злеті. За чотири хвилини подолавши цілих чотири льє — відстань між ложем і поверхнею океану — і зринувши з води, як летюча риба, він знову опустився на океанські хвилі, зметнувши у височінь фонтан бризок!

Глава дванадцята КАШАЛОТИ І КИТИ

У ніч з 13 на 14 березня "Наутилус" знову взяв курс на південь. Я думав, що на широті мису Горн він, обігнувши його, ввійде у води Тихого океану і цим закінчить свою кругосвітню подорож. Одначе ми прямували убік Австралії. Куди тримав він шлях? До Південного полюса? Ну, це просто божевілля! Я починав схилятися до думки, що вчинки капітана цілком виправдовують побоювання Неда Ленда.

Останнім часом канадець не втаємничував мене у свої плани. Він став стриманий, мовчазний. Я бачив, як обтяжував його наш полон. Я відчував, що з кожним днем він ставав усе дратливіший. При зустрічі з капітаном у нього очі спалахували похмурим вогнем, я ненароком побоювався, що запальний канадець дозволить собі яку-небудь зухвалу витівку.

У той день, 14 березня, Консель і Нед Ленд прийшли до мене в каюту проти узвичаєного часу. Я поцікавився, що їх привело до мене.

— Хочу вас про дещо запитати, пане, — похмуро почав канадець.

— Будь ласка, Неде.

— Як ви гадаєте, чи багато людей на борту "Наутилуса"?

— Не могу цього сказати, друже.

— По-моєму, — продовжував Нед Ленд, — для керування таким судном, як "Наутилус", не потрібно великого екіпажу.

— Цілком правильно, — відповів я, — для керування таким судном, оснащеним електричними навігаційними приладами, досить десяти чоловік.

— Так! — сказав канадець. — А чому ж їх тут більше?

— Чому? — запитав я і пильно подивився на Неда Ленда. Здогадатися, до чого він хилить, було неважко.

— Річ у тім, — почав я, — якщо мої здогади правильні і я напевне зрозумів, у чому сенс життя капітана Немо, то "Наутилус", не просто корабель! Це підводне судно слугує притулком для тих, хто, як і сам капітан судна, порвав усякі зв'язки з землею.

— Усе може бути, — сказав Консель. — Але зрештою "Наутилус" вміщає обмежене число людей! Чи не може пан професор визначити, яку максимальну кількість людей може вмістити судно?

— Визначити кількість людей на судні? Яким же чином, Конселю?

— Простим розрахунком. Водотоннажність судна відома пану професору, а отже, і кубатура використаного повітря. Знаючи, з іншого боку, скільки кисню потрібно для дихання людини, і, узявши до уваги, що "Наутилус" кожні двадцять чотири години поновлює...

Коисель не закінчив фрази, але я добре бачив, куди він хилить.

— Я зрозумів тебе, — увірвав його я. — Вирахувати неважко, але навряд чи розрахунок буде правильний.

— Нічого! — нетерпляче втрутився Нед Ленд. — Нехай буде хоч приблизний!

— Будь ласка, — почав я. — Кожна людина витрачає за годину кількість кисню, що міститься в ста літрах повітря, коротше кажучи, споживає протягом двадцяти чотирьох годин кількість кисню, що міститься в двох тисячах чотирьохстах літрах. Отже, треба розділити водотоннажність судна на дві тисячі чотириста...

— Так точно, — сказав Консель.

— А оскільки водотоннажність "Наутилуса" становить півтори тисячі тонн, а в кожній тонні тисяча літрів повітря, то отримуємо, поділивши на дві тисячі чотириста...

Я взявся за олівець.

— ...шістсот двадцять п'ять. Інакше кажучи, "Наутилус" містить кількість повітря, достатню для шестисот двадцяти п'яти чоловік протягом двадцяти чотирьох годин.

— Шестисот двадцяти п'яти, — повторив Нед.

— Але, запевняю вас, — додав я, — що ми, усі разом узяті: пасажери, матроси, офіцери — не становимо і десятої частини цієї цифри.

— Та й то — надто багато для трьох чоловік, — промимрив Консель.

— Отже, бідний мій Неде, можу вам тільки порадити запастися терпінням.

— І не тільки терпінням, — зауважив Консель, — але й сумирністю.

Консель знайшов потрібне слово.

— Утім, — додав він, — не може ж капітан Немо увесь час іти на південь. Колись та й зупиниться! Зустрінуться на шляху льодові поля, от і доведеться повертатися в моря більш цивілізовані! І тоді, Неде, настане час знову спробувати щастя.

Канадець похитав головою, провів рукою по чолю і вийшов, не упустивши ні слова.

— З дозволу пана професора, — сказав перегодом Консель, — поділюся з вами своїми спостереженнями. Бідолаха Нед убив собі в голову всяку всячину. Усе згадує минуле. То й усі ми так! Що проминуло, те стало милим! Серце своє він просто надриває цими спогадами. Треба зрозуміти його! Що йому робити на борту "Наутилу-са"? Байдики бити? Він не учений, як пап професор. Чудеса підводного світу не радують його, як вони радують нас. Він усім готовий пожертвувати, аби увечері посидіти в таверні, там, у себе на батьківщині!

Справді, одноманітність життя на борту судна, очевидно, гнітило канадця, що звик до життя діяльного і вільного. Події, які могли б його зацікавити, траплялися рідко. Утім, у той день одна подія нагадала китобоеві щасливі часи.

Близько одинадцятої годин ранку "Наутилус", спливши на поверхню океану, опинився серед цілої низки китів. Зустріч з китами не здивувала мене: я знав, що ці ссавці, на яких полюють китобійні флотилії, рятуючись від своїх переслідувачів, мандрують у води Атлантики й у прилеглі до них частини океану.

Кити відігравали важливу роль і зробили чимало послуг в епоху великих відкриттів. Це вони, звабивши за собою басків, а потім астурійців, англійців і голландців, привчили їх нехтувати небезпеками далеких мандрів і сміливо борознити

океани у всіх напрямках. Старовинні легенди рясніють описами подвигів цих велетнів, котрі заводили китобоїв мало не до Північного полюса — бракувало усього яких-небудь семи льє до нього! Нехай це буде вимисел, але в ньому передвіщувалося майбутнє! Досить імовірно, що, полюючи за китами в арктичних і антарктичних морях, люди відкрили полюси обох півкуль!

Ми сиділи на палубі. Море було спокійне. Жовтень місяць під цими широтами дарував нам прекрасні осінні дні. Канадець перший, — він не міг помилитися, — помітив кита на східній стороні обрію. Придивившись уважно, можна було розрізнити, миль за п'ять від "Наутилуса", якусь чорну масу, котра то спливала на поверхню, то щезала під водою.

— Ех! — вигукнув тоскно Нед. — Був би я на борту китобоя, відвів би оце душу! Здоровенний кит! Погляньте-но, який він стовп води викидає! Тисяча чортів! І чому я прикутий до цієї залізної бочки!

— Невже, Неде, — сказав я, — у вас іще живі замашки китобоя?

— А який же китобій, пане, забуде своє колишнє ремесло? Що може замінити полювання на китів? Воно збуджує кров!

— А вам не доводилося полювати на китів в тутешніх морях?

— Не доводилося, пане. Я плавав у північних "морях", доходив до Берінгової протоки, до Девісової протоки.

— Отже, з китами Південної півкулі ви ще не знайомі. Та не дивно! Ви дотепер полювали північних китів, а південні кити не переходять теплих вод екватора.

— Ви не жартуєте, пане професоре? — недовіжливо сказав канадець.

— Кажу те, що є.

— А от, до речі, послушайте-но, що я вам розповім: у шістдесят п'ятому році — себто два з половиною роки тому — я підчепив біля Гренландії кита, у якого в боці стирчав гарпун із клеймом китобійного судна з Берінгової протоки! Отже, як могло статися, що тварина, поранена коло західних берегів Америки, була загарпунена коло східних берегів, якщо вона, обігнувши мис Горн або мис Доброї Надії, не перейшла через екватор?

— Я тримаюся тієї думки, — сказав Консель. — Чекаю, що нам відповість пан професор.

— Пан професор відповість вам, друзі мої, що різні види китів живуть у різних морях і ніколи їх не полишають. І якщо якийсь кит із Берінгової протоки завітав до Девісової протоки, значить, між морями існує прохід або коло берегів Америки, або коло берегів Азії.

— І я повинен вам вірити? — запитав канадець, прискаливши око.

— Треба вірити пану професору, — сказав Консель.

— Виходить, — запально продовжив канадець, — оскільки я не полював у тутешніх водах, значить і тутешніх китів не знаю, га?

— Виходить так, Неде.

— Тим доцільніше завести з ними знайомство, — зауважив Консель.

— Погляньте! Дивиться, дивиться, он! — схвильованим голосом вигукнув канадець. — Він наближається! Ех, чорт! Іде простісінько на нас.

Дражниться, бестія! Відчуває, що в мене руки порожні!

Нед тупнув ногою. Рука стислася в кулак, потрясаючи уявлю-ваним гарпуном.

— А що, тутешні кити такі ж здоровенні, як у північних областях океану?

— Майже такі, Неде.

— А я, треба сказати, пане, бачив здоровенних китів, у сто футів завдовжки! Мені навіть траплялося чути, начебто кити коло Алеутських островів бувають ще й довші за сто п'ятдесят футів!

— Ну, це вже явне перебільшення! — махнув рукою я. — Ці тварини не справжні кити, у них є спинні плавці, і вони, як і кашалоти, менші за справжніх китів.

— Егей! — заволав канадець, не відводячи очей від океану. — Підходить! Іде в кильватері "Наутилуса"!

І, повертаючись до перерваної розмови, він сказав:

— Ви кажете, що кашалоти дрібні тварини? А розповідають, начебто зустрічаються гігантські кашалоти. Це тварини розумні. Вони, кажуть, маскуються водоростями, фукусами й усілякими морськими рослинами. їх приймають за острівці. До них причалюють, висаджуються, розводять вогонь...

— Будують будинки, — під'юдив Консель.

— Чого ти смієшся! — гарячився Нед Ленд. — Ну, а одного чудового дня тварина іде під воду і все його населення — ф'ють! — разом із ним у морські безодні...

— Як у подорожах Синдбада Мореплавця, — сміючись, зауважив я. — Ах, містере Ленде, ви,

здається, любите незвичайні історії! От які ваші кашалоти! Сподіваюся, ви самі не вірите цим небилицям?

— Пане натуралісте, — серйозно відповів канадець.
— Коли справа стосується китів, треба усьому вірити! Еге-гей! Дивіться-но, дивіться! А як пливе! От так поринає! Кажуть, ці тварини встигають за п'ятнадцять днів обійти навколо світу!

— Не стану сперечатися.

— А ви знаєте, пане Аронаксе, що на самісінькому початку створення світу кити ще моторпіше плавали?

— А-а!.. Справді, Неде? Чому ж це?

— Бо в ті часи хвіст у них був поперечний, як у риб; отож, значить, хвіст у них був сплющений і стояв вертикально, вони і помахували ним туди-сюди урізнобіч! Але Творець, побачивши, що рибки надто прудкі, узяв та й вивернув їм хвіст! Так відтоді і ляскають вони хвостом по воді згори вниз! Ну, спритності в них і поменшало!

— Усе це так, Неде, — сказав я, — і я маю вам вірити?

— Не обов'язково, — відповів Нед Ленд. — У всякому разі, не більше, ніж коли б я сказав, що існують кити завдовжки в триста футів і вагою сто тисяч фунтів.

— Що й казати, чимало! — усміхнувся я. — Але треба зізнатися, що деякі китоподібні досягають значних розмірів. Одного жиру, свідчать, витоплюють з них до ста двадцяти тонн!

— Щодо цього, то я своїми очима бачив, — сказав канадець.

— Охоче вірю, Неде! Так само, як вірю в те, що деякі кити величиною дорівнюють ста слонам! Посудіть

самі, яке цікаве видовище: таке громадище, та ще й пливе зі сказеною швидкістю!

— А чи правда, — запитав Консель, — що кит може потопити корабель?

— Корабель? Сумніваюся! — відповів я. — Утім, розказують, що в тисяча вісімсот двадцятому році саме в оцих південних морях кит кинувся на "Ессекс" і почав штовхати його задом наперед зі швидкістю чотирьох метрів на секунду. Судно зачерпнуло воду кормою і затонуло майже в ту ж хвилину!

Нед лукаво подивився на мене.

— А от одного разу кит так лупив по мені хвостом, — сказав він, — тобто не по мені, а по моїй шлюпці, — що нас із товаришами підкинуло в повітря десь так метрів на шість! Що й казати, проти кита пана професора мій просто китеня!

— А що, кити довго живуть? — запитав Коисель.

— По тисячі років, — відповів канадець водиомить.

— Звідки ви це знаєте, Неде?

— Хтозна, так кажуть.

— А чому так кажуть?

— Бо знають.

— Ні, Неде! Не знають, а тільки припускають. А свої припущення будують на тій підставі, що в перший період розвитку китобійного промислу, років чотириста тому, поріддя китів було значно більше за нинішнє. Звідси зробили досить логічний висновок, що нинішні кити перебувають ще в стадії росту. Тому Бюф-фон і сказав, що ці китоподібні можуть і повинні жити по тисячі років. Ви зрозуміли?

Нед Леид не чув мене. Утім, він і не слухав! Кит підходив усе ближче і ближче. Нед пожирав його очима.

— Еге-ге! Кит, і не один! Десять, двадцять, та їх тут ціле стадо! І оце сидіти склавши руки? Чорт, а у мене і руки й ноги зв'язані!

— Послухайте, друже Нед, — сказав Копсель, — а чого ви не попрохаєте у капітана Немо дозволу полювати?..

Консель ще не закінчив фрази, а канадець уже кинувся до трапа і зіиск у люці.

За кілька хвилин він повернувся разом із капітаном. Якийсь час капітан Немо дивився на китів, що пустували десь за милю від "Наутилусак

— Південні кити, — сказав він. — Багата пожива для цілої флотилії китобоїв!

— А чи не дозволите, капітане, — запитав канадець, — полювати на них? Адже рука скоро відвикне метати гарпун!

— Навіщо даремно винищувати тварин? — відповів капітан Немо. — Китовий жир нам не потрібний.

— Одначе, капітане, — заперечив канадець, — у Червоному морі ви дозволили нам полювати на тюленя!

— Це інша річ! Екіпаж тоді мав потребу у свіжому м'ясі. А тут буде убивство заради убивства. Людина часто привласнює це право, я це знаю! Але я не визнаю подібного варварського ставлення до тварин. По-хижацькому винищуючи південного кита, простодушну, нешкідливу, добру тварину, ваші товариші по ремеслу, Неде Ленде, роблять справу, гідну осуду. Вибивши китів у Баффіновій затоці, вони

незабаром зовсім винищать весь клас цих корисних тварин. Отож полишимо у спокої нещасних китів! І без вас у них багато своїх ворогів: кашалоти, меч-риба, пила-риба!

Можна собі уявити, з якою фізіономією канадець вислухував ці докори капітана Немо! Читати нотації мисливцю — значить, пускати слова на вітер. Нед Ленд в усі очі витріщався на капітана, зовсім не розуміючи, очевидно, що той хоче сказати. Та, природно, капітан мав рацію. Варварське винищування цього виду тварин призведе до того, що незабаром не залишиться жодного кита в океані.

Нед Ленд, насвистуючи "Янкі-Дудль"(1), заклав руки до кишень і повернувся до нас спиною.

(1) Північноамериканська патріотична пісенька, складена в часи визволення за звільнення від панування Англії.

Тим часом капітан Немо, спостерігаючи за низкою китів, говорив мені:

— Я був правий, сказавши, що в кита і крім людини досить ворогів у своєму середовищі. От зараз, на наших очах, цій низці китів доведеться мати справу із небезпечним супротивником. Ви завважили, пане Аронаксе, що за вісім миль під вітром рухаються чорні крапки?

— Завважив, капітане.

— Це кашалоти, страшні тварини! Я зустрічав цілі стада кашалотів, від двохсот до трьохсот особин! Ось оцих кашалотів, хижих, шкідливих тварин, слід винищувати.

При останніх словах капітана канадець жваво обернувся.

— Що ж, можливості ще є, капітане, — сказав я; — і в інтересах китів...

— Навіщо піддавати себе небезпеці, пане професоре? "Наути-лус" і сам розжене кашалотів. Його сталевий таран не поступиться, гадаю, гарпуну Неда Ленда.

Канадець зневажливо низав плечима, ніби говорячи: "Бити кашалотів судновим тараном! Де це чувано?"

— Заждіть, пане Аронаксе, — сказав капітан Немо. — Ми вам покажемо полювання, якого ви ще не бачили. Ніяких жалоців до цих кровожерливих тварюк! У них тільки і є, що пащека та зуби!

Пащека та зуби! Краще й не можна було описати великоголового кашалота гігантських розмірів, близько двадцяти п'яти метрів у довжину! Величезна голова китоподібного займала близько третини усього його тіла. На відміну від беззубих китів, у яких • верхня щелепа замість зубів має рогові пластини, так званий "китовий вус", у кашалота з підзагону зубастих китів у нижній щелепі є двадцять п'ять великих загострених ікол, завдовжки двадцять сантиметрів і вагою по два фунти кожен. У заглибленнях кісток гігантського черепа знаходиться об'ємиста порожнина, розділена на дві камери перегородкою і наповнена дорогоцінною маслянистою масою, так званим спермацетом, вагою до трьохсот — чотирьохсот кілограмів. Кашалот — незграбна тварина — скоріше гігантський пуголовок, ніж риба, як помітив Фредоль. Він недоладно збудований, ліва сторона тіла непропорційна щодо правої; бачить він тільки правим оком; коротше, вийшов "кривим на лівий бік", кажучи фігурально.

Тим часом страхітлива вервечка наближалася. Кашалоти вже угледіли китів і готувалися до бою.

Можна було заздалегідь сказати, що перемога залишиться на боці кашалотів, і не тільки з тієї причини, що кашалоти краще пристосовані для боротьби, аніж їхні беззубі супротивники, але і тому, що кашалоти можуть довше од китів залишатися під водою, не переводячи, так би мовити, подиху.

Час був поспішати на допомогу китам. "Наутилус" пішов під воду. Консель, Нед і я сіли біля вікон у салоні. Капітан Немо пройшов у штурвальну рубку і сам став коло керма, щоб особисто керувати своїм судном, котре перетворилося на знаряддя винивдування.

Незабаром оберти гвинта прискорилися, і судно узяло великий хід.

Кашалоти уже вступили в бій з китами, коли на поле битви вийшов "Наутилус". Капітан мав намір урізатися в стадо великоголових. Кашалоти спочатку не дуже стривожилися, побачивши чудовисько, котре втрутилося в їхню сутичку з китами. Але незабаром вони відчували силу його ударів.

Оце була битва! Навіть Нед Ленд прийшов у захват і ляскав у долоні. "Наутилус" у руках капітана перетворився на грізний гарпун. Він врубався в ці м'ясисті туші і розсікав їх навпіл, полишаючи за собою закривавлені шматки м'яса. Страшні удари хвостом по його обшивці були для нього не відчутні. Поштовхи могутніх тулубів — йому заввиграшки! Знищивши одного кашалота, він кидався на іншого, повертався з галса на галс, щоб не упустити жертви, давав то передній, то задній хід, занурювався, покірний волі штурмана, у глибини, коли тварина ішла під воду, спливав услід за ним на поверхню океану, йшов у лобову атаку або завдавав удару з флангу, нападав із фронту, з тилу, рубав, різав своїм страшним бивнем!

Яка йшла різанина! Яке вировисько у океанських водах! Який пронизливий свист, яке передсмертне хрипіння виривалося з горлянок оскажених тварин! Розвихрені ударами могутніх хвостів, спокійні океанські води вирували, як у казані!

Цілісіньку годину тривало це грандіозне побоїще, де хижакам не було пощади. Кілька разів, об'єднавшись у загоїш по десятеро-дванадцятро особин, кашалоти переходили в наступ, намагаючись розчавити судно своїми тушами. Роззявлені зубасті пащеки, страшні очі тварин, що металися по ту сторону вікон, викликали в Неда Ленда лютю. Він обсипав тварин лайкою, грозив їм кулаками. Кашалоти впивалися зубами в залізну обшивку підводного корабля, як собаки хапають в горло зацькованого кабана. Але "Наутилус", волею керманіча, то тягнув їх за собою в глибини, то вискакував на поверхню вод, не зважаючи на величезну вагу і могутні лабеті тварин.

Нарешті, купа кашалотів розсіялася. Вировисько на морі вляглося. Ми спливли на поверхню океану, відкрили люк і піднялися на палубу.

Море було геть чисто покрите спотвореними трупами. Розрив снаряда не міг би так почикрижити, розтерзати, попатрати ці м'ясисті туші. Ми пливли серед гігантських тіл із блакитнуватою спиною, білим черевом, з вивернутими нутрощами. Кілька переляканих кашалотів дременули геть. Вода на кілька миль доокіл забарвилася в пурпур, і "Наутилус" йшов по морю крові. Капітан Немо підійшов до нас.

— Ну, містере Ленд? — сказав він.

— О, пане капітане, — відповів канадець, запал якого уже встиг охолонути, — справді, видовисько

страшне. Але я мисливець, а не різник, а це справжня бойня.

— Не бойня, а винищування шкідливих тварин, — заперечив капітан. — І "Наутилус" — не ніж м'ясника.

— А по-моєму, гарпун краще, — стояв на своєму канадець.

— У кожного своя зброя, — відповів капітан, пильно дивлячись на Неда Ленда.

Я побоювався, щоб канадець у запалі суперечки не наговорив капітану зайвого, що могло мати невітшливі наслідки. Але його гнів охолов, коли він побачив кита, до якого в цей момент підходив "Наутилус".

Тварина не встигла вивернутися від зубастих кашалотів. Я відразу ж узнав південного кита з абсолютно чорною, ніби сплющеною головою. Анатомічно він відрізняється від звичайного кита і від нордкапського тим, що його сім шийних хребців зростаються і що в нього на двоє ребер більше, аніж у північних його родичів. Нещасна тварина лежала на боці; усе черево в нього було в ранах. Кит був мертвий. На краю його понівеченого плавця зависло дитинча, яке йому не вдалося врятувати. З пащі загиблої тварини, між пластинками китового вуса, струмочком текла вода.

Капітан Немо причалив до трупа тварини. Двоє матросів вилізли на бік убитої тварини, і я, на свій подив, побачив, що вони виціджують молоко з його молочних залоз, якого там зібралося близько двох-трьох тонн!

Капітан запропонував мені чашку теплого молока Я не міг приховати своєї відрази до цього напою. Але

він запевнив мене, що молоко чудове і на смак нічим не відрізняється від коров'ячого.

Я спробував і виявив, що молоко справді прекрасне. Отже, ми збагатили наші продуктові запаси корисним надбанням! Масло і сир внесуть приємну розмаїтість у наше повсякденне меню.

З того дня я став із тривогою помічати, що Нед Ленд у ставленні до капітана Немо виявляє явну ворожість, і вирішив пильно стежити за кожним кроком канадця.

Глава тринадцята СУЦІЛЬНІ ЛЬОДИ

"Наутилус" неухильно йшов на південь. Він спрямовував свій біг уздовж п'ятдесятого меридіана. Невже він рвався до полюса? Яка необачність! Будь-які спроби проникнути до цієї точки земної кулі зазнавали краху.

13-те березня в антарктичних зонах відповідає 13-му вересня в північних областях, коли починається період рівнодення.

Чотирнадцятого березня під 55° широти показалися плаваючі крижані айсберги, свинцевого відтінку брили, футів двадцять — двадцять п'ять заввишки, що утворювали затори, об які із шумом розбивалися хвилі. "Наутилус" йшов поверхнею океану. Нед Ленд плавав в арктичних морях, і айсберги йому були не вдивовижу. Ми ж із Конселем милувалися ними вперше.

По небокраю, з південного боку, тяглася сліпучо-біла смуга. Англійські китобої називають її "iceblink"(1). Які б не були густі хмари, вони не можуть затьмарити її сяйва. Сяйво це — відблиски крижаного поля.

(1) Відблиск полярних льодів (англ.).

І справді, незабаром показалися більш могутні скупчення криги. Близьк їхній то підсилювався, то слабшав, бо застелявся густим туманом. Деякі крижини були посмуговані зеленими прожилками, ніби насиченими сірчаною кислотою міддю. Деякі, як дорогоцінний аметист, світилися наскрізь. Одні сяяли барвистими вопіями, відбиваючи сонячні промені тисячами граней своїх кристалів. Інші становили велетенські каменеломні зернистого вапнякового шпату, якого вистачило б на побудову мармурового міста!

Що далі ми йшли на південь, то частіше зустрічалися крижані плавучі поля, і все могутнішими ставали крижані гори. Арктичні птахи гніздилися на них тисячами. Фульмари і буревісники оглушали нас своїм лементом. Інші, сприймаючи наше судно за кита, сідали па нього відпочивати і ретельно довбали залізну обшивку його корпусу, що дзвеніла під їхнім дзьобом.

Під час нашого плавання серед льодів капітан Немо часто виходив на палубу. Він пильно вдивлявся в безкраю льодову пустелю. Часом його погляд загорався. Що думав він у такі хвилини? Чи не почувався він володарем цих антарктичних вод, цього краю суцільної криги, недоступного людині? Можливо. Але він уперто мовчав. Він годинами стояв, поринувши у свої думки, поки інстинкт мореплавця не брав гору над споглядальником. Тоді він сам ставав до штурвала і, майстерно маневруючи, уникав зіткнення з льодовими торосами та айсбергами, що сягали іноді кількох миль у довжину при висоті надводної частини в сімдесят — вісімдесят метрів. Часто суцільна крижана стіна, здавалося, перепиняла шлях. Під 60° широти чиста вода зникла. Але капітан Немо невдовзі відкривав яку-небудь вузьку щілину між льодами і сміливо

входив у неї, знаючи добре, що слідом за судном льоди відразу ж зімкнуться.

Так, під вмілою рукою керманича, "Наутилус" долав льоди, точна класифікація яких у залежності від форми і розмірів захоплювала Консея: айсберги, або крижані гори, крижані поля, льоди, що дрейфують, пак, або розбиті поля, круглі або подовжені.

Температура повітря була досить низька. Термометр показував два-три градуси нижче нуля. Але у нас були теплі ведмежі дохи, куртки із тюленячої шкіри, що чудово захищали від холоду. "Наутилус" опалювався електричними приладами, що підтримували в приміщенні рівну температуру, незалежно від температури повітря. До того ж, варто лише було судну зануритися на кілька метрів від рівня моря, як ми потрапляли в звичні температурні умови.

Якби ми були під цими широтами два місяці тому, тут цілодобово стояв би день; але полярна ніч уже вступала у свої права, віднімаючи щодень три-чотири години і готуючись на шість місяців окутати своєю запоною ці краї.

П'ятнадцятого березня ми пройшли на широті Південних Шотландських і Південних Оркнейських островів. Капітан Немо розповів мені, що колись у цій водоймі водилося безліч тюленів; але англійські й американські китобої по-хижацькому перебили дорослих самців і самок, винищивши геть чисто тюленів у цих колись сповнених життя водах, де нині панує могильна тиша.

Шістнадцятого березня десь о восьмій годині вечора "Наутилус", простуючи уздовж п'ятдесят п'ятого меридіана, перетнув Південне полярне коло. Льоди

насувалися на нього зусібіч, звужуючи лінію обрію. Однак капітан Немо неухильно йшов на південь.

— Куди він іде? — дивувався я.

— Куди очі дивляться, — відповів Консель. — Розіб'є собі лоба, зупиниться.

— Ну, я за це не поручуся! — сказав я.

І, говорячи відверто, сповнена небезпек експедиція припала мені до душі. Не умію висловити як слід моє замилювання величною красою полярних країв! Льоди набували величних форм. То перед очима поставали ансамблі східних міст із мінаретами і мечетями. Не встигла уява сприйняти цю картину, "а вона уже розпадалася, і па цьому місці поставало місто в руїнах! Видіння міняло барви: під косими променями сонця, що заходило, усе вдягалось в пурпур і золото; і раптом сіра завіса туману застеляла обрій, і усе щезало в сніговій завії! Раптово, з усіх боків, лунав пекельний гуркіт, обвали, зіткнення крижин — і декорація мінялася, як пейзаж у діорами! Якщо в той момент, коли порушувалася рівновага льодів, "Наутилус" виявлявся під водою, гуркіт обвалів передавався крізь водне середовище з жахним наростанням, і падіння крижаних гір породжувало небезпечні вири в самісіньких глибинах океану. Тоді "Наутилус" жбурляло з хвилі на хвилю, і він поринав носом, як вітрильник, захоплений бурею на морі.

Часто, замкнені в льодах, ми не бачили виходу; але, керований своїм дивовижним інстинктом, капітан Немо за найменшими ознаками виявляв рятівні тріщини в льодах. Тонкі струмки синюватої води, що борознили крижані поля, указували йому шлях. І він ніколи не помилявся у виборі дороги. Безсумнівно, йому вже доводилося плавати в льодах антарктичних морів!

Однак 16-го березня пас усе-таки затерло льодами. Це ще не була смуга вічної мерзлоти, а всього лише широкі крижані простори, зцементовані морозом. Але перепона не зупинила капітана Немо, і він із усього розгону урізався в крижане поле. Сталевий корпус "Наутилуса" трощив цю ламку масу, і крижини з тріском розколювалися на шматки. Він діяв, як таран, але пущений з неймовірною силою. Осколки криги, зметнувшись догори, градом падали навколо нас. Своєю навалюною силою наше судно прокладало собі шлях. Захоплене інерцією розбігу^ воно часом злітало на крижину і розчавлювало її своєю вагою. А подеколи, урізавшись у крижину, розколювало її рухом бічної хитавиці, і ми йшли далі широким проходом, що утворився в льодовому полі.

У ці дні на морі бушували шквали. Густий туман оповивав крижані поля, і з одного кінця палуби не видно було іншого. Вітер різко змінював напрямок. Сніг, що випав за ніч, укривав палубу крижаною кіркою, що її доводилося збивати киркою. Узагалі, як тільки температура повітря опускалася до п'яти градусів нижче нуля, уся поверхня "Наутилуса" покривалася льодом. Вітрильник не міг би маневрувати в таких умовах, адже всі блоки і талі обмерзли б. Тільки судю з електричним двигуном, що обходиться без вітрил і кам'яного вугілля, могло пуститися в плавання під такими широтами.

Стрілка барометра стояла дуже низько. Показання компаса не вселяли ніякої довіри. Стрілка компаса розгублено металася як божевільна, даючи суперечливі показання в міру наближення до магнітного південного полюса, що не збігається з географічним полюсом Південної півкулі.

Справді, за Ганстеиом, південний магнітний полюс знаходиться під 70° широти і 130° довготи, а за спостереженнями Дюпере — під 135° довготи і 70°30' широти. Доводилося вести контрольні

спостереження, переносючи компаси в різні частини судна, і брати середні показання. Але часто ми були змушені визначати пройдений шлях на підставі показань лага, далеко не точних, оскільки в звивистих тріщинах льодів судно постійно змінювало курс.

Нарешті, 18 березня, після численних марних спроб пробити собі дорогу, "Наутилус" був остаточно затертий у льодах. Це були вже не тороси, і не льоди, що дрейфують, не крижані поля, а суцільний неподоланий бар'єр із крижаних гір.

— Суцільні льоди, — сказав похмуро канадець.

Я зрозумів, що Нед Леид, як і всі колишні мореплавці-полярники, вважає крижану перешкоду нездоланною. Близько полудня виглянуло сонце, і капітан Немо установив координати місцевості. Виявилося, що ми знаходимося під 5Г30' довготи і 67°39' південної широти. Отже, ми зайшли уже всередину Антарктики!

Ні ознаки чистого моря, пі найменшого натяку на чисту воду! Перед "Наутилусом" розстелялася безкрая торосиста рівнина, хаотичне нагромадження льодів, величезні брили у вигляді паралелепіпедів з вертикальними гранями — одне слово, нагадувало поверхню ріки, коли скресає крига, але в гігантських масштабах. Тут і гам крижані обеліски, шпилі стрімчаків здіймалися на висоту двохсот футів; а ще далі круті береги, оповиті легким серпанком, як дзеркало, відбивали сонячні промені, що проривалися крізь туман. Сумовита природа, занурена в суворе мовчання, яке порушувалося зрідка ляскотом крил буревісників або пуффівнів! Усе захолонуло, навіть звук.

"Наутилус" змушений був зупинити свій сміливий біг серед льодових полів.

— Пане професоре, — сказав мені в той день Нед Ленд. — Якщо ваш капітан пройде і далі...

— Ну то й що ж?

— Він буде молодець!

— Чому, Неде?

— Тому що нікому ще не щастило здолати суцільні льоди. Він сильний, ваш капітан. Але тисяча чортів! Не сильніший же він від природи! А там, де самою природою покладена межа, хоч-не-хоч а треба зупинитися.

— Правда ваша, Неде Ленде! Але все-таки я хотів би знати, що знаходиться за цими льодами! Оця стіна мене самого дратує!

— Пан професор правий, — сказав Коисель. — Стіни на те й існують, щоб псувати нерви вченим. Стіни усюди — перешкода!

— Е-е! — сказав канадець. — Усім відомо, що знаходиться там, за цими суцільними льодами.

— Що ж саме? — запитав я.

— Лід, і тільки лід!

— Ви в цьому упевнені, Неде? — заперечив я. — А я ні. От чому я хотів би подолати ці льоди.

— Послухайтеся мене, пане професоре, відмовтесь від цієї витівки! — схвильовано почав канадець. — Ми дійшли до суцільних льодів, і з пас досить! Ні ви, ні ваш капітан Немо, ні його "Наутилус" далі кроку не зроблять. Хочете ви чи ні, але ми повернемося на північ, тобто в краї, де живуть порядні люди.

Я змушений був визнати правоту Неда Ленда щодо одного: поки кораблі не будуть пристосовані до

плавання серед крижаних полів, їм доведеться зупинитися коло межі суцільних льодів.

І справді, попри всі наші зусилля і запеклі спроби розколотися льоди, "Наутилус" був приречений на бездіяльність. У звичайних умовах, якщо судно не може продовжувати шлях своїм маршрутом, воно повертається назад. Але тут повернення було так само неможливе, як і просування вперед, адже ми були затерті в льодах! І якби нам довелося стояти на місці, наше судно вмерзло б у лід! Так воно і сталося близько двох годин пополудні: розводдя, у якому стояв "Наутилус", з неймовірною швидкістю стало затягуватися свіжою кригою. Доводилося визнати, що дії капітана Немо були верхом безрозсудності.

Я знаходився в цей момент на палубі. Капітан, що спостерігав якийсь час за утворенням крижаного покриву, звернувся до мене:

— Ну, пане професоре, що ви скажете про наші обставини?

— Я вважаю, що пас затерло в льодах, капітане.

— Затерло! Як накажете вас розуміти?

— Я хочу сказати, що ми не зможемо рушити ні вперед, ні назад, ні в який би то не було бік. От що означає слово "затерло", принаймні в цивілізованих країнах.

— Отже, пане Ароіаксе, ви гадаєте, що "Наутилус" неспроможний вибратися з льодів?

— Важка справа, капітане! Пора року не та, і навряд чи можна розраховувати на танення льоду.

— Ах, пане професоре, ви вірні собі! — відповідав капітан Немо трохи іронічно. — Вам усюди уявляються пастки і перешкоди! Я ж запевняю, що

"Наутилус" не тільки вийде з крижаного затору, але і піде далі!

— Себто на південь? — запитав я ошелешено.

— Так, пане, до самого полюса.

— До полюса? — вигукнув я, приголомшений його словами.

— Так, — холоднокровно відповів капітан, — до антарктичного полюса, до тієї невідомої точки, де сходяться всі меридіани земної кулі. Адже ви знаєте, що я роблю з "Наутилусом" усе, що хочу.

Так, я це знав! Я знав, що ця людина відважна до нерозсудливості! Але сподіватися подолати перешкоди, що перепиняють шлях до Південного полюса, ще більш неприступного, ніж Північний полюс, до якого марно намагалися дістатися и найвідважніші мореплавці, наважитися на таку божевільну затію міг тільки безумець!

Мені спало на думку запитати капітана Немо, чи не відкрив він справді цей горезвісний полюс, куди ще не ступала нога жодної людської істоти.

— Ні, пане, — відповів він. — Ми зробимо разом це відкриття. Те, що не удалося іншим, удасться мені. Ніколи ще мій "Наутилус" не заходив так далеко в південні моря; але, повторюю вам, він піде ще далі.

— Хотів би вірити вам, капітане, — відповів я з легкою іронією. — І я вам вірю! Ходімо вперед! Перешкоди для нас — ніщо! Розколемо ці суцільні льоди! Підірвемо їх! А якщо вони не піддадуться, почепимо крила "Наутилусу", і нехай він пронесеться над льодами!

— Над льодами, пане професоре? — спокійно запитав капітан Немо. — Ні, не над льодами, а під льодами!

— Під льодами? — вигукнув я.

І раптом я усе зрозумів. Мені стали ясні наміри капітана Немо. Чудесні властивості "Наутилуса" мали послугувати у цьому фантастичному заміру!

— Я бачу, що ми починаємо розуміти один одного, пане професоре, — сказав капітан, посміхнувшись. — Ви вже припускаєте можливість, — а я тверджу про успіх, — нашої спроби. Те, що нездійсненне для звичайного судна, цілком здійсненне для "Наутилуса". Якщо коло полюса виявиться материк, "Наутилус" зупиниться. Але, коли полюс омивається океаном, ми дійдемо до самого полюса!

— Мабуть, ви праві, — сказав я, перейнявшись його хвилюванням. — Якщо поверхня океану скована льодами, то глибинні шари вільні, відповідно до мудрого закону, за яким найбільша щільність морської води відповідає температурі вище градуса замерзання. І, якщо не помиляюся, надводна частина льоду перебуває у відношенні до підводної, як один до чотирьох?

— Майже так, пане професоре! На кожен фут айсберга, що виступає над рівнем моря, припадають три фути під рівнем моря. Оскільки ці крижані гори не перевищують ста метрів у висоту, тож, значить, товща їхньої підводної частини не більше трьохсот метрів. А що таке триста метрів для "Наутилуса"?

— Суцц дрібниця, капітане!

— "Наутилус" може опуститися в найглибинніші води, де температура однакова під усіма широтами; а там не страшні нам і три-дцяти-сорокаградусні морози, що сковують поверхневі води.

— Так, пане, цілком правильно, — відповів я натхненно.

— Єдина трудність полягає в тім, — продовжував капітан Немо, — що нам кілька днів поспіль доведеться пробути під водою, не поновлюючи запасів повітря.

— Тільки й того? — заперечив я. — Резервуари "Наутилуса" місткі. Ми їх наповнимо ущерть повітрям і, отже, не будемо відчувати браку кисню!

— Чудово придумано, пане Ароіаксе, — сміючись, сказав капітан. — Але я не хочу, щоб ви звинуватили мене в нерозсудливості, а тому заздалегідь скажу, чого нам варто побоюватися.

— А саме?

— Тільки одного! Можливо, що море, — якщо море існує коло Південного полюса, — сковане суцільними льодами, і тоді, мабуть, нам не вибратися на поверхню!

— Невже ви, капітане, забули, який таран у "Наутилуса"? Невже не можна пустити судно по діагоналі прямо до крижаної стелі і пробити в ній отвір?

— Ага! Ви сьогодні неабияк кмітливі, пане професоре!

— І, нарешті, — продовжував я, усе більше і більше надихаю-чись, — чому б нам не зустріти на Південному полюсі вільне від криги море? Полюси вічної мерзлоти і географічні полюси не збігаються ні в Південній півкулі, ні в Північній; і поки не доведено напевно, дозволено припустити існування материка або ж вільних від криги морів у цих двох точках земної кулі!

— Я дотримуюся тієї ж думки, пане Аронаксе, — відповів капітан Немо. — Однак дозвольте зауважити, що, висунувши стільки заперечень проти мого проекту, ви нині засипаєте мене доказами на його користь.

Капітан Немо мав рацію. Я переплюнув його в сміливості. Тепер я зваблював його іти до полюса! Я навіть перевершив його, залишив позаду... Я почувався жалюгідним хвальком! Що ж, капітан Немо знав краще за мене усі за і проти цього плану. І він напевне під'юджував мене у нашій суперечці, коли я захопився нездійсненними мріями!

Однак капітан Немо не гаяв часу. Він викликав свого помічника. І вони жваво про щось заговорили своїм незрозумілим наріччям. І чи був помічник попереджений заздалегідь, чи він вважав пропозицію здійсненою, але він не виявив ні найменшого подиву.

Але як холоднокровно не зустрів помічник пропозицію капітана, Консель ще більш холоднокровно сприйняв звістку про наш намір іти до Південного полюса. "Як буде завгодно пану професору", — відповів він своєю звичайною фразою. І це було усе, що він сказав. Що стосується Неда Ленда, він так високо підняв плечі, що його голова сховалася в них.

— Бачите, пане, — сказав він, — ви з вашим капітаном Немо викликаєте у мене жалість!

— Ми відкриємо полюс, містере Ленде!

— Можливо, але назад ви не повернетесь!

І Нед Ленд пішов до себе в каюту, "щоб не зурочити лиха", як він сказав наостанок.

Тим часом почалися приготування до нашої сміливої експедиції. Могутні насоси "Наутилуса" напитували повітря в резервуари під високим тиском. Близько четвертої години капітан Немо оголосив, що двері в люку невдовзі будуть задраєні. Я кинув останній погляд на суцільні льоди, що ми їх готувалися подолати. Погода стояла ясна, повітря чисте, хоча було досить холодно — дванадцять градусів нижче нуля, але вітер затиш, і мороз не був такий діткливий.

Десять чоловік з екіпажу з кирками в руках піднялися на палубу і стали розбивати лід навколо корпусу судна. Операція ця не вимагала великих зусиль, оскільки молодий лід лежав тонким шаром. Коли усе було зроблено, ми ввійшли досередини корабля. Резервуари, як звичайно, були наповнені водою до ватерлінії. "Наутилус" почав занурюватися. Я ввійшов у салон разом з Конселем. Через відкриті вікна ми могли бачити глибинні шари Антарктичного океану. Ртуть у термометрі піднімалася. Стрілка манометра відхилялася вправо по циферблату.

На глибині трьохсот метрів, як і передбачав Капітан Немо, ми спинилися під хвилястою нижньою поверхнею суцільної криги. Але "Наутилус" усе ще продовжував занурюватися. Ми досягли глибини восьмисот метрів. Температура води була вже не дванадцять градусів, як на поверхні моря, а всього одинадцять градусів. Один градус уже був виграний! Само собою, що температура усередині "Наутилуса", який обігрівався електричними приладами, була значно вищою. "Наутилус" маневрував з надзвичайною точністю.

— Якщо пану професору цікаво знати, то ми все-таки пройдемо, — сказав мені Консель.

— Сподіваюся, — відповів я тоном найглибшої впевненості.

На цій вільній від криги глибині "Наутилус" узяв курс прямо до полюса, не ухиляючись від п'ятдесят другого меридіана. Залишалося пройти від 67°30' до 90°, двадцять два з половиною градуси широти, інакше кажучи, трохи більше п'ятисот лье. "Наутилус" йшов у середньому зі швидкістю двадцяти шести миль за годину, тобто зі швидкістю кур'єрського потяга. Якщо судно не сповільнить ходу, ми через сорок годин підійдемо до полюса.

Частину ночі ми з Конселем провели в салоні. Новизна пейзажу прикувала нас до вікон. Води іскрилися при сяйві нашого прожектора. Але морські глибини були пустельні. Риби не населяли ці сковані крижаним покривом води. Тільки у певний період часу вони з'являються в цих зонах, прямуючи з Антарктики у водойми, вільні від льодів. Ми йшли великим ходом. Але це відчувалося лише з дрижання сталевого корпусу судна.

Близько другої ночі я пішов до себе, поспати кілька годин. Консель зробив так само. Проходячи корабельним коридором, я сподівався зустріти капітана Немо, але він, мабуть, був у штурвальній рубці.

Наступного дня, 19 березня, я з п'ятої ранку зайняв своє місце в салоні. Електричний лаг показував, що "Наутилус" йшов із помірною швидкістю. Судно обережно піднімалося до поверхні океану, поступово спорожняючи свої резервуари.

Серце сказано билосся. Чи удасться нам вийти на поверхню? Чи вільне від криги море коло полюса?

Але який жаль! Сильний поштовх засвідчив, що "Наутилус" наштовхнувся на нижню поверхню

товстого шару суцільної криги, судячи з глухого удару при зіткненні. Справді, ми "торкнулися дна", кажучи мовою моряків, але в протилежному смислі і на глибині тисячі футів! Отже, над нами лежав шар криги завтовшки дві тисячі футів.

Отже, крижаний покрив у цьому місці був товщий, ніж там, де ми занурилися! Обставина маловтішна!

У той день "Наутилус" кілька разів намагався пробитися крізь кригу, але кожного разу вдарявся об крижану стелю. Часом крига зустрічалася на глибині дев'ятисот метрів, з чого випливало, що товща крижаного покриву дорівнювала тисячі двомстам метрам, беручи до уваги і ті триста метрів, що виступали над рівнем моря. Це уже втричі перевищувало висоту крижаної поверхні в момент нашого занурення у воду!

Я ретельно відзначав різні глибини залягання суцільного льоду і одержав у такий спосіб рельєф підводної частини крижаного покриву.

Настав вечір, а наше становище не змінилося. Крижана товща коливалася між чотирма і п'ятьма сотнями метрів. Правда, крижаний покрив помітно тоншав. Але все-таки, яка товща криги відокремлювала нас від поверхні океану!

Була восьма година вечора. За встановленим розпорядком, "Наутилус" мав іще чотири години тому поновити запаси повітря. Утім, я не відчував гострої потреби подихати свіжим повітрям, хоча капітан Немо досі не скористався запасними резервуарами.

У ту ніч я спав тривожно. То мене долав страх, то спалахувала надія. Я підхоплювався кілька разів з постелі. "Наутилус" раз у раз промацував крижану стелю. Близько третьої ранку прилади в салоні

показали мені, що нижня поверхня крижаного поля лежить усього в п'ятдесяти метрах під рівнем моря. Сто п'ятдесят футів відокремлює нас від поверхні океану! Суцільні льоди перетворювалися на айсберги! Гірлянди підводних гір переходили в плоскогір'я!

Я не зводив очей з манометра. Судно спливало по похилій діагоналі крижаного поля, що блищало в світлі нашого прожектора. Крижаний покрив тоншав згори і знизу. Він ставав тоншим з кожною милею.

Нарешті, о шостій годині ранку того пам'ятного дня, 19 березня, двері салону відчинилися. Увійшов капітан Немо.

— Відкрите море! — сказав він(1).

(1) Антарктичний материк був відкритий російськими мореплавцями Ф. Ф. Беллінсгаузеном і М. П. Лазаревим у плаванні 1819-1821 р. Однак ще багато років потому наявність суцільного антарктичного материка піддавалася сумнівам. (Прим, ред.)

Глава чотирнадцята ПІВДЕННИЙ ПОЛЮС

Я кинувся на палубу. Так! Відкрите море! Тільки подекуди плавало кілька крижин і айсбергів; навкруги була неозора водна широчінь; тисячі птахів у повітрі і міріади риб у водах, що, в залежності від конфігурації дна, переходили з густо-синього в зеленувато-оливковий колір. Термометр показував за Цельсієм три градуси нижче нуля. Здавалося, повіяло весною після пройденої нами смуги суцільних торосів, що вимальовувалися профілем з північного боку обрію.

— Полюс? — із завмиранням серця запитав я у капітана.

— Не знаю, — відповів він. — Опівдні визначу координати місцевості.

— Але чи прогляне сонце крізь суцільний туман? — сказав я, дивлячись на сіреньке небо.

— Нехай хоч на хвилину покажеться, і цього буде досить, — відповів капітан.

За десять миль на південь від "Наутилуса" виднівся самотній острів, що піднімався метрів на двісті над рівнем моря. Лавіруючи, судно повільно наближалося до острова, можливо оточеного підводними рифами.

За годину ми підійшли до острова. А ще через одну вже його обігнули. Берегова лінія острова в окружності дорівнювала п'яти-чотирьом милям. Вузька протока відокремлювала острів від землі, може, навіть материка, про що важко було судити, оскільки берегова смуга йшла за лінію горизонту. Існування землі в цій зоні Південної півкулі, здавалося, підтверджувало гіпотезу Морі. Допитливий американський учений помітив, що між Південним полюсом і шістдесятою паралеллю море покрите дрейфуючими айсбергами величезних розмірів, чого не зустрічається на півночі Атлантичного океану. З цього спостереження він зробив висновок, що в зоні Південного полярного кола знаходиться велика земля, оскільки суцільні льоди утворюються не у відкритому морі, а при узбережжі. За його обчисленнями крижаний масив оточує Південний полюс широким кільцем, що досягає в діаметрі чотирьох тисяч кілометрів.

Побоюючись сісти на мілину, "Наутилус" зупинився в трьох кабельтових від берега, над яким мальовничо нависло нагромадження величезних скель. Шлюпка була спущена на воду. Капітан, двоє матросів з вимірвальними приладами, Консель і я сіли в

шлюпку. Була десята година ранку. Я сьогодні не бачив Неда Ленда. Канадець, очевидно, гнув свою лінію поведінки у супереч близькості Південного полюса.

Кілька змахів веслами, і ми пристали до піщаного берега. Консель хотів було вискочити на землю, але я зупинив його.

— Пане, — сказав я капітану Немо, — вам належить честь першому ступити на цю землю.

— Дякую, — відповів капітан, — я не вагаючись зійду на полярну землю, де жодна людська істота не залишила сліду своїх ніг!

Сказавши це, він легко зістрибнув на берег. Я бачив, що капітан був неабияк схвильований. Піднявшись по стрімкому схилу скелі, що височіла на краю мису, він зупинився там, схрестивши руки. Так і застиг він у цій позі, урочистий і зосереджений, немов вступаючи у володіння цими південними областями. Так тривало хвилин п'ять. Потім він звернувся до мене:

— Будь ласка, пане!

Я негайно ж вистрибнув зі шлюпки, а слідом за мною і Консель. Обоє матросів залишилися в шлюпці.

Ґрунт, куди не кинь око, складався з червонуватого туфу, ніби посираного товченою цеглою. Шлаки, напливи лави, шматки пемзи видавали його вулканічне походження. У деяких місцях із землі вибивалися легкі струмені диму із сірчаним запахом — свідчення того, що дія підземного вогню ще не припинилася. Але, піднявшись на вершину скелі, я не примітив жодного вулкана в радіусі кількох миль. Однак відомо, що в цій антарктичній смузі Джеймс Росе виявив на сто шістдесят сьомому меридіані, під 77°32' широти, два діючі вулкани, Еребус і Терор.

Рослинність на цьому пустельному острові була представлена досить бідно. Мохи і лишайники з виду *Unsnea melanoxantha* ліпилися по чорних скелях. Мікроскопічні рослинки, примітивні діатомеї, клітинки яких затиснуті між двома кремнеземними стулками, довгі пурпурові і червоні водорості, занесені в ці зони течією і викинуті на берег прибоєм, оце мабуть, і вся флора цієї області.

Берег був усипаний молюсками, дрібними черепашками, морськими чашечками, гладенькими буккардами у вигляді серця, і головним чином кліонами, з довгастим перетинчастим тілом і головою у вигляді двох заокруглених лопат. Я бачив міріади північних кліонів довжиною три сантиметри, яких тисячами пожирають кити. Ці чарівні крилоногі, справжні морські метелики, оживляли води, які омивали берег.

З інших тварин було кілька деревоподібних коралів, з тих, котрі, за словами Джеймса Росса, живуть у морях Антарктики на глибині до тисячі метрів; потім я помітив восьмипроменеві корали — альционарії, а також червоно-бурих астеріасів, поширених у цьому кліматичному поясі, і інших морських зірок, які буквально всіяли землю.

Але де кипіло життя, так це у повітрі! Хмарами пурхало і літало найрізноманітніше птаство, оглушаючи нас своїм лементом. Цілі базари їх сиділи на уступах скель, безцеремонно спозируючи нас і безбоязно розгулюючи біля самих наших ніг. Тут були пінгвіни, такі легкі і моторні на воді, де їх часом сприймали за макрель, і такі незграбні, важкі на суші. Скупі в рухах, але галасливі, зібравшись цілими юрбами, вони наповнювали повітря своїм диким галасом.

Серед птахів я помітив довгоперих куликів із сімейства білих сивок, величиною з голуба,

білосніжних, з коротким конічним дзьобом і червоним ободком навколо очей. Консель наловив цих пташок. Вони дуже смачні, якщо їх добре приготувати, У повітрі маяли альбатроси із широким, у чотири метри, розмахом крил, справедливо названі океанськими яструбами; гігантські глупиші і між ними лиховісні буревісники з вигнутими дугою крилами, великі любителі тюленів; кайський чорно-білий буревісник, різновид качки; нарешті, цілий виводок глупишів, білих з коричневою облямівкою на крилах, і синіх птахів, що водяться тільки на островах Антарктики.

— Ці глупиші такі жирні, — сказав я Конселю, — що жителі Фарерських островів користуються ними як світильниками, встромляючи в убитого птаха ґнота.

— Ще б трошки, — відповів Консель, — і вийшли б чудові лампи! Утім, природа не настільки завбачлива, щоб заздалегідь забезпечити їх ґнотом!

Відійшовши ще на півмилі від берега, ми побачили, що вся земля порита гніздами, схожими на нірки, — це були гнізда пінгвінів, звідти вилітало безліч птахів. Пізніше капітан Немо улаштував на них полювання, і було піймано кілька сотень цих птахів з ' темним, але дуже смачним м'ясом. Лемент пінгвінів дуже нагадує лемент ослів. Пінгвіни величиною з гусака, з оперенням аспідного кольору, з білими грудьми і лимонним ободком навколо шиї. Вони не шукали порятунку і падали замертво від удару каменем. Туман не розсіювався; була вже одинадцята година, а сонце ще не показувалося. Це мене дуже турбувало. Які ж могли бути (1) спостереження, якщо немає сонця! Але як же інакше установити, чи досягли ми полюса?

Я підійшов до капітана Немо. Він стояв, обіпершись на виступ скелі, і дивився в небо. Здавалося, він був схвилюваний і засмучений. Але що тут вдієш? Ця

смілива і сильна людина не владна була повелівати сонцем, як він повелівав водною стихією!

Настав полудень, а сонця і близько не видно було. Небо, затягнуте густою завісою туману, не дозволяло визначити висоту сонця. Незабаром туман змінила снігова завія.

— До завтра, — коротко сказав капітан; і ми повернулися на борт "Наутилуса".

Під час нашої відсутності були закинуті сіті, і, повернувшись, я з інтересом узявся вивчати пійманих риб. Антарктичні моря слугують місцем масової міграції риб, що рятуються від бур більш низьких широт. Я помітив кілька південних бичків завдовжки з дециметр, білих у поперечну синю смужку, з колючим шипом, силу-силенішу морських голок, антарктичних химер з підкласу хрящових риб, загону цільнопоголових, з витягнутим тілом завдовжки в три фути, голою шкірою сріблясто-бурого кольору, із круглою конусоподібною головою, із витягнутою мордою, із трьома спинними плавцями і довгим хвостовим плавцем. Я спробував їхнє м'ясо, але воно здалося мені несмачним, попри запевнення Коиселя, що кращої страви не знайти.

Снігова хуртовина бушувала до самого райку. Неможливо було стояти на палубі. Із салопу, де я записував усі перипетії нашої експедиції до берегів Антарктиди, я чув галас глупишів і альбатросів, які зовсім не зважали на заметіль. "Наутилус", однак, не стояв на місці. Він просунувся уздовж берега ще на десяток миль на південь. Панувала напівтемрява; лише слабка смужка світла на обрії видавала присутність сонця.

Наступного дня, 20 березня, заметіль вляглася. Стало трохи холодніше. Термометр показував два градуси нижче нуля. Туман розсіявся, і в мене

з'явилася надія, що сьогодні нам вдасться, нарешті, установити координати місцевості.

Капітан Немо ще не виходив на палубу, але шлюпка була в нашій розпорядженні. І ми з Конселем переправилися на берег. Ґрунт і тут указував на вулканічне походження. Усюди сліди лави, шлаки, базальти. Але, як я не дивився, знайти кратер мені не вдалося. Тут, як і на острові, сила-силешія птахів оживляла сувору природу полярного краю. Але тут пернаті розподіляли свою владу з цілими стадами морських ссавців, що дивилися на нас своїми лагідними очима. Тут були усякі види тюленів. Одні розляглися на березі, інші лежали на крижинах, що їх приніс до берега прибій. Ті поринали у воду, а ті виповзали з води. Їх анітрохи не лякала наша присутність; видно було, що їм ще не випадало мати справу з людиною! Лігвища тюленів, за моїм підрахунком, вистачило б на сотні промислових суден!

— Гай-гай! — сказав Консель. — Їхнє щастя, що Нед Ленд не пішов з нами!

— Чому, Конселю?

— Тому що цей затятий мисливець не зупинився б, прки усіх

не перебив.

— Ну, це сильно сказано! Хоча навряд чи нам удалося б зашкодити нашому другу канадцю загарпунити кілька чудових представників ластоногих. А це завдало б прикрощів капітану Немо; він не любить проливати даремно кров цих лагідних тварин.

— Він правий.

— Безумовно правий, Конселю. Але скажи-но мені, ти, мабуть, устиг уже класифікувати цих чудових представників морської фауни?

— Папу професору відомо, що я не надто сильний на практиці, — відповів Коисель. — Якби пан професор потрудився назвати мені цих тварин...

— Це тюлені і моржі(1).

(1) Моржі в Південній півкулі не живуть. (Прим, рсд.)

— Два роди з загону ластоногих, — поквапився прокоментувати мій учений Коисель, — типу хребетних, класу ссавців.

— Браво, Конселю! — усміхнувся я. — Але роди підрозділяються і на види, і, якщо я не помиляюся, нам випадає нагода спостерігати їх. Ходімо!

Була восьма година ранку. Залишалося ще чотири години до полудня, коротше кажучи, до того хвилюючого моменту, коли можна буде встановити координати. Користуючись вільним часом, ми з Конселем вирішили прогулятися узбережжям великої бухти, що глибоко урізалася в гранітні береги.

Усе довкола, береги, прибережні крижини, вода були заселені морськими ссавцями. І я мимоволі шукав очима старого Протей, міфологічного пастуха Нептунових стад! Більше всього тут було тюленів. Вони розташовувалися сім'ями: самці дбайливо оберігали своє сімейство, самки годували дитинчат, молодь гралася неподалік. Тюлені з трудом пересуваються по землі короткими незграбними стрибками, завдяки м'язовим скороченням тіла, причому вони безпорадно ляскають своїми слабкорозвиненими лапами, що у їхнього родича ламантина утворюють справжнє передпліччя. Треба сказати, що у воді, їхній рідній стихії, ці тварини з

гнучким хребтом, вузьким тазом, гладенькою короткою шерстю і перетинчастими лапами плавають пречудово. На воді, або коли вони виповзають для відпочинку на сушу, тюлені приймають граціозні пози. Недаремно давні за лагідний вираз їхніх прекрасних оксамитових очей і милі пози, поетизуючи цих тварин, перетворили їх на міфологічних тритонів і сирен.

Я звернув увагу Копселя, як сильно розвинені в цих тямущих тварин мозкові півкулі. В жодного ссавця, окрім людини, немає такої кількості мозкової речовини. Тому-то тюлені добре піддаються дресируванню; вони легко стають ручними; і я згодний з тими натуралістами, які припускають, що, якби їх добре видресирувати, вони могли б принести значну користь у риболовлі і морському полюванні, відіграючи роль мисливських собак.

Більшість тюленів дрімала на прибережному камінні і на піску. Між звичайними тюленими без зовнішнього вуха, — чим вони відрізняються від сивучів, у яких вухо виступає назовні, — я помітив деякі різновиди стеноринхів завдовжки в три метри, з білою шерстю, із головою бульдога з десятьма зубами в кожній щелепі, причому у верхній і нижній щелепі є по чотири різці і по двоє великих ікол у формі лілії. Між тюленими траплялися морські слони, схожі на тюленів, з коротким і рухливим хоботом, справжні гіганти, що при обсязі в двадцять футів сягають у довжину десяти метрів. З нашою появою вони навіть не ворухнулися.

— А ці тварини небезпечні? — запитав мене Консель.

— Зовсім ні, якщо їх не чіпати, — відповів я. — Але коли тюлень захищає своє дитинча, він страшний. Траплялося, що він розносив на друзки рибальське судно.

— Тварина вправі так чинити, — зауважив Консель.

— Авжеж.

Ми пройшли ще дві милі. Але тут нам перепинив шлях скелястий мис, що захищав бухту від південних вітрів. Скелі прямовисно нависали над морем, і піністі хвилі прибою розбивалися об їхнє підніжжя. По ту сторону мису чулося грізне мукання, начебто там паслася ціла череда корів.

— Ти ба! — засміявся Консель. — Чи не бики дають концерт?

— Помиляєшся! Концерт дають моржі.

— Б'ються?

— Б'ються або жирують.

— З дозволу пана професора, хотілось би на них поглянути.

— Треба подивитися, Конселю!

І от ми знову крокуємо уздовж чорних базальтових скель, під гуркіт обвалів, по слизькому зледенілому камінню. Не раз я падав і набивав синців. Консель, більш обережний і стійкий у рухах, не спотикався і, допомагаючи піднятися, буркотів:

— Якби пан професор потрудився ширше розставляти ноги, йому легше було б утримувати рівновагу.

Піднявшись на гребінь мису, я побачив перед собою велику снігову рівнину, поцятковану темними тушами моржів. Тварини гралися. Мукання їхнє було виразом радості, а не гніву.

Моржі дуже схожі на тюленів формою тіла і розташуванням кінцівок. Але їхня нижня щелепа не

має ікол і різців, тоді як верхні ікла — це два бивні, кожний завдовжки вісімдесят сантиметрів при тридцяти трьох сантиметрах в окружності, при самому корені. Моржеве ікло набагато міцніше слонового, кістка менше жовтіє і тому високо цінується. За цима коштовними іклами полюють настільки по-хижацькому, що незабаром винищать усіх моржів до єдиного. Мисливці нищать без розбору і самок і дитинчат, винищуючи щорічно більше чотирьох тисяч моржів.

Проходячи повз цих цікавих тварин, я міг вільно їх роздивлятися. Моржі безтурботно дрімали. Шкіра в них товста, зморшкувата, шерсть рудувата, коротка і не дуже густа. Деякі з них були десь із чотири метри завдовжки. Тутешні моржі спокійніші і сміливіші од своїх північних родичів і не виставляють дозорців для охорони свого табору.

Надивившись на моржів, я став подумувати про повернення на борт. Була одинадцята дня. Якщо капітан Немо вважає за можливе приступити до встановлення координат, я хотів би при цьому бути присутнім. Коротше, в мене була слабка надія, що сонце все-таки прогляне. Хоча хмари суцільно заволокли небо. Примхливе світило не бажало, здавалося, відвідати цей заповідний куточок земної кулі!

Усе-таки я вирішив повернутися до "Наутилуса". Ми пішли вузькою стежкою, що огинала вершину берегової скелі. О пів на дванадцяту ми дійшли до того місця, де висадилися на берег. Оддалік я побачив капітана Немо. Вій стояв на базальтовій брилі. Астрономічні прилади лежали поруч. Його погляд — був спрямований на північну смугу обрії, де сонце мало описувати в цей час свою подовжену спіраль.

Я мовчки підійшов до капітана. Настав полудень, але сонце, як і напередодні, не з'являлося.

Невдача переслідувала нас. Установити координати знову не удалося. Якщо і завтра опівдні сонце не вигляне, доведеться відмовитися від спроби визначити, де ми знаходимося.

Нині 20 березня. Завтра, 21 березня, день рівнодення, і, якщо не брати до уваги заломлення променів, сонце сховається за обрієм і настане довга полярна ніч. З моменту вересневого рівнодення сонце, яке зійшло над північним обрієм, піднімалося по небокраєві видовженими спіралями до 21 грудня. У цей період літнього сонцестояння в північних областях воно знову стало схилитися до обрію і завтра, очевидно, надішле нам свої останні промені.

Я поділився своїми побоюваннями з капітаном Немо.

— Ви праві, пане Аронаксе, — сказав він. — Якщо завтра мені не вдасться визначити висоту сонця, то цю операцію доведеться відкласти на шість місяців. Але якщо завтра опівдні сонце вигляне, мені буде досить легко визначити його висоту, адже випадок привів нас у ці моря напередодні рівнодення!

— Ну то й що?

— Визначити з точністю висоту сонця важко, коли воно описує подовжену спіраль. Показання приладів у таких випадках не завжди точні.

— І як же ви діятимете завтра?

— Я скористаюся хронометром, — відповів капітан Немо. — Коли завтра, двадцять першого березня, опівдні, сонячний диск, беручи до уваги заломлення променів, перетне точно навпіл лінію обрію, це буде означати, що ми знаходимося точнісінько на Південному полюсі!

— Ах, он як! — сказав я. — Але усе-таки визначення таким способом не можна вважати математично точним, оскільки настання рівнодення не збігається з полуднем.

— Безсумнівно, пане, але помилка буде яких-небудь сотню метрів. Але це не має для нас принципово значення. Отже, до завтра!

Капітан Немо повернувся на борт. Ми бродили до п'ятої години узбережжям, спостерігали, розмовляли, класифікували. Нічого цікавого нам не вдалося знайти, якщо не брати до уваги яйця пінгвіна, примітні своєю величиною. Любитель рідкостей, не вагаючись, дав би за нього тисячу франків. Забарвлене в синій колір, покреслене якимись схожими на ієрогліфи позначками, воно становило неабияку рідкість. Я вручив яйце Конселю, і той благополучно доставив його, як дорогоцінну китайську вазу, на борт "Наутилуса".

Я помістив це рідкісне яйце в одну з вітрин музею. Зголоднівши, ми повечеряли з великим задоволенням. На вечерю була подана тюленьча печінка, яка на смак нагадувала свіже свиняче сало. Повечерявши, я ліг спати, не забувши, як індуси, помолитися, щоб променисте світило виявило до нас свою прихильність.

Наступного дня, 21 березня, о п'ятій годині ранку я піднявся па палубу. Капітан Немо був уже там.

— Погода трохи проясняється, — сказав він. — Надія є. Після сніданку зійдемо на берег. Виберемо зручний пункт для спостережень.

Коли усе було домовлено, я пішов до Неда Ленда. Мені хотілося взяти його із собою. Незважаючи на умовляння, упертий канадець відмовився. Я помітив, що його нудьга і дратівливість збільшуються

повсякдень. Утім, за даної ситуації мене не дуже засмутила його упертість. На березі була сила-силенна тюленів, і не варто було піддавати зайвій спокусі нашого зятятого мисливця!

Поснідавши, я подався па берег. "Наутилус" за ніч пройшов ще кілька миль. Він стояв тепер у відкритому морі, на відстані цілої милі від берега, над яким височив гірський пік заввишки десь чотириста-п'ятсот метрів. У шлюпці, окрім мене, був капітан Немо, двоє матросів із нескладними приладами: хронометр, підзорна труба і барометр.

У той час як ми пливли до берега, нам зустрілося стадо китів, що належать до трьох основних видів, які населяють південні моря: звичайний, або гладенький кит, позбавлений спинного плавця, кит-горбань, зі складчастим черевом, із широкими білястими плавцями, що нагадують крила, котрі, однак, не роблять його пернатим, і фінвал, коричшовато-жовтий, найрухливіший з китоподібних. Цю могутню тварину чутно здалеку, коли вона викидає у висоту стовпи повітря і пари, що нагадують клуби диму. Цілі стада ссавців вигравали в спокійних водах, і я зрозумів, що басейн антарктичного полюса слугує притулком для китоподібних, котрих так безжалісно винищують.

Я примітив також і довгі білясті ланцюжки сальп із оболочко-вих і великих медуз, що качалися на хвилястих гребенях.

О дев'ятій годині ми пристали до берега. Небо прояснилося. Хмари мчали на південь. Холодні води скинули із себе завісу туману. Капітан Немо попростував прямо до вершини гори, уподобаної ним для своєї обсерваторії. Крутий підйом по гострих уламках лави і пемзи, в повітрі, насиченому сірчистими випарами з тріщин у горах вулканічного походження, був тяжкий. І хоча капітан, здавалося,

відвик ходити по землі, він піднімався найстрімкішими схилами зі спритністю, якій позаздрив би мисливець за піренейськими сарнами. Я ледь устигав за ним.

Ми вже другу годину піднімалися на вершину гори по уступах скель із порфіру і базальту. З тієї висоти, де ми стояли, погляд обіймав відкрите море по саму лінію обрію, різко позначену з північного боку крайкою суцільних торосів. Коло наших ніг розстелялася, засліплюючи своєю білизою, снігова рівнина. А над нами сяяла безхмарна лазур небес! Як вогненна куля, наполовину зрізана лезом обрію, на півночі з'явився сонячний диск! З водних глибин заструменіли сотні чудових фонтанів. Удалині — "Наутилус", наче заснулий кит. А за нами, до півдня і сходу, — неозора земля, хаотичне накопичення скель і криги!

Піднявшись на вершину гірського піка, капітан Немо ретельно виміряв за допомогою барометра його висоту над рівнем моря, щоб надалі на підставі цих даних коригувати свої спостереження.

За чверть до дванадцятої сонце, яке ми бачили лише завдяки рефракції, вплигло з-за обрію, як золотий диск, і кинуло свої останні промені на цей пустельний материк, на ці води, котрі не борознило ще жодне судно!

Капітан Немо, озброївшись підзорною трубою із дзеркалом, що виправляє обман зору при заломленні променів, спостерігав світило, яке хилилося до обрію, описуючи по діагоналі подовжену дугу. Я тримав хронометр. Серце моє прискорено билось. Якщо момент, коли половина сонячного диска сховається за обрієм, збіжиться з полуднем, значить, ми на самому полюсі!

— Полудень! — вигукнув я.

— Південний полюс! — урочисто сказав капітан Немо, передаючи мені підзорну трубу. Я глянув: сонячний диск наполовину був зрізаний лінією горизонту.

Останні промені сонця золотили вершину скелі, а нічні тіні вже лягали на його схили. У цю хвилину капітан Немо, поклавши руку на моє плече, схвильовано сказав:

— У тисяча шестисотому році голландець Герік, захоплений течіями і бурями, досяг шістдесят четвертого градуса південної широти і відкрив Півдеино-Шетлайдські острови. У тисяча сімсот сімдесят третьому році, сімнадцятого січня, знаменитий капітан Кук, плывучи уздовж тридцять восьмого меридіана, досягнув шістдесят сьомого градуса тридцять сьомої мінuti широти, і в тисяча сімсот сімдесят четвертому році, тридцятого січня, на сто дев'ятому меридіані він досягнув сімдесят першого градуса п'ятнадцятої мінuti широти. У тисяча вісімсот дев'ятнадцятому році російський дослідник Беллінсгаузен перебував на шістдесят дев'ятій паралелі, а в тисяча вісімсот двадцять першому році — на шістдесят шостій під сто одинадцятим градусом західної довготи. У тисяча вісімсот двадцятому році англiєць Брансфілд дійшов до шістдесят п'ятого градуса. У тому ж році американець Морел, розповіді якого, утім, викликають сумнів, піднімаючись уздовж сорок, другого меридіана, відкрив вільне від криги море під широтою сімдесят градусів і чотирнадцять мінut. У тисяча вісімсот двадцять п'ятому році англiєць Поуел через крижані поля не міг пройти далі шістдесят другого градуса. У тому ж році простий мисливець на тюленів, англiєць Уедл, піднявся до сімдесят другого градуса чотирнадцятої мінuti широти по тридцять п'ятому меридіану і до сімдесят четвертого градуса п'ятнадцятої мінuti широти по

тридцять шостому. У тисяча вісімсот двадцять дев'ятому році англієць Форстер, командир "Шантеклера", відкрив антарктичний материк під шістдесят третім градусом двадцять шостою мінutoю широти і під шістдесят шостим градусом двадцять шостою мінutoю довготи. Першого лютого тисяча вісімсот тридцять першого року англієць Біско відкрив землю Ендерби під шістдесят восьмим градусом п'ятдесятою мінutoю широти, п'ятого лютого тисяча вісімсот тридцять другого року землю Аделаїди під шістдесят сьомим градусом широти і двадцять першого лютого землю Грехем під шістдесят четвертим градусом сорок п'ятою мінutoю широти. У тисяча вісімсот тридцять восьмому році француз Дюмон Д'юрвіль, затертий суцільними льодами під шістдесят другим градусом п'ятдесят сьомою мінutoю широти, відкрив землю Людовика-Філіпа; два роки потому, двадцять першого січня, той же Дюмон Д'юрвіль під шістдесят шостим градусом тридцятьою мінutoю відкрив острів Аделі, а через вісім днів під шістдесят четвертим градусом сороковою мінutoю — берег Кларанс. У тисяча вісімсот тридцять восьмому році англієць Уїлкс дійшов до шістдесят дев'ятої паралелі на сотому меридіані. У тисяча вісімсот тридцять дев'ятому році англієць Беллені відкрив землю Сабрина на межі полярного кола. Нарешті, у тисяча вісімсот сорок другому році англієць Джеймс Росе" дванадцятого січня, плаваючи на кораблях "Еребус" і "Терор", відкрив землю Вікторії під сімдесят шостим градусом п'ятдесят шостою мінutoю широти і сто сімдесят першим градусом сьомою мінutoю довготи; двадцять третього числа того ж місяця вїй дійшов до сімдесят четвертої паралелі, найвіддаленішої точки, до якої доти доходили; двадцять сьомого числа він знаходився під сімдесят шостим градусом восьмою мінutoю; двадцять восьмого числа — під сімдесят сьомим градусом тридцять другою мінutoю; другого лютого — під сімдесят восьмим градусом четвертою

мінutoю. У тисяча вісімсот сорок другому році він знову вирушив в Антарктику, але не дійшов далі сімдесят першого градусу широти. Я, капітан Немо, двадцять першого березня тисяча вісімсот шістдесят восьмого року дійшов до Південного полюса, під дев'яностим градусом південної широти, і вступив у володіння цією частиною земної кулі, що дорівнює одній шостій усіх відомих материків.

— Від чийого імені, капітане?

— Від мого власного!

І з цими словами він розгорнув чорний прапор з вишитою на ньому золотою буквою "N".

Потім, обернувшись до денного світила, що кидало свій останній промінь у морську широчінь, вигукнув:

— Прощай, сонце! Сховайся, променисте світило! Іди за межі цих вільних вод, і нехай полярна ніч покриє мороком мої нові володіння!

Глава п'ятнадцята ВИПАДКОВА ПЕРЕШКОДА АБО НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК

Наступного дня, 22 березня, о шостій годині ранку почалися приготування до відплиття. Останні пробіски сутінків тонули в мороці ночі. Мороз дужчав. Дивовжно яскраво блищали зірки. У зеніті неба сяяв полярний дороговказ Антарктики — чудесний Південний Хрест. '

Термометр показував дванадцять градусів морозу, а вітер, посилюючись, боляче пощипував лице. На вільному просторі вод усе більше накопичувалося крижин. Море було готове затягтися льодом. Безліч чорнуватих плям, розкиданих по його поверхні, указувало на швидке утворення свіжого льоду. Очевидно, басейн Південного полюса, протягом шести зимових місяців скований льодом, був у цей

час зовсім недоступний. Що було робити китам при настанні зими? Безсумнівно, вони, поринаючи під тороси, відправлялися шукати більш зручних місць. Що ж стосується тюленів і моржів, які звикли жити в найсуворіших умовах, то вони залишалися тут, па крижаних узбережжях. Ці тварини мають природну здатність проробляти в крижаних полях віддушини і не давати їм замерзати. Якщо їм треба подихати, вони пливуть до своїх віддушин, і, коли птахи, гнані холодом, летять па північ, тюлені і моржі стають єдиними хазяїнами на півдешю-полярному континенті.

Тим часом резервуари наповнилися водою; "Наутилус" став повільно опускатися. Досягши глибини тисячі футів, він зупинився. Гвинт запрацював, і "Наутилус" зі швидкістю п'ятнадцяти миль на годину рушив прямо на північ. До вечора він уже плив під величезним крижаним панциром торосів. Вікна в салоні були зачинені ставнями з обережності, оскільки судно могло наштотхнутися на випадкову плавучу крижину. Отже весь цей день я провів, переписуючи свої замітки. Я весь поринув у спогади про полюс. Ми, нарешті, досягли цієї недоступної точки, досягли благополучно, без виснаження, наче наш плавучий потяг гладенько ковзав по залізничних рейках. І от почався наш зворотний шлях. Чи таїть він для мене стільки ж неймовірних несподіванок? Я думав, що так воно і буде, оскільки запас підводних чудес невичерпний! П'ять з половиною місяців тому випадок привів нас на борт "Наутилуса"; ми пропливли чотирнадцять тисяч льє, покривши за цей час відстань, довшу за земний екватор; і скільки неймовірних пригод, і страшних і цікавих, зробили неповторною нашу подорож: полювання в підводних лісах коло Креспо, щасливий порятунок в протоці Торреса, коралова гробниця, лов перлів біля Цейлону, Аравійський тунель, Санторинські вогні, золоті скарби в бухті

Віго, Атлантида, Південний полюс! Усю ніч ці спогади змінювалися в моїх думках один за одним і не давали спокою моєму мозку на жодну хвилину.

О третій годині ночі я прокинувся від якогось страшного струсу. Я піднявся на постелі і став прислухатися, аж раптом мене відкинуло на середину каюти. Очевидно, "Наутилус" на щось наштотхнувся і дав сильний крен. Спираючись руками об стійки проходів, я, нарешті, дістався салону, яскраво освітленого. Усі меблі перекинулися. На щастя, скляні шафи, міцно прикріплені своєю основою до підлоги, залишилися на місці. Картини, що висіли на стіні правого борту, змістилися від вертикальної лінії і щільно прилягли до шпалер, картини на стіні лівого борту своїми нижніми краями відійшли від шпалери на цілий фут. Отже, "Наутилус" ліг на правий борт і в цьому положенні застиг. Усередині корабля неясно чулися чийсь голоси і кроки. Але капітан Немо не з'являвся. У ту мить, коли я збирався вийти з вітальні, увійшли Нед Ленд і Консель.

— Що сталося? — запитав я.

— А я хотів запитати про це вас, — відповів Консель.

— Тисяча чортів! — вигукнув канадець. — Я-то знаю, що сталося! "Наутилус" на щось наштотхнувся і, судячи з крену, у якому перебуває, навряд чи виплутається з халепи так легко, як виплутався в протоці Торреса.

— А чи сплив він на поверхню моря? — запитав я.

— Нам це невідомо, — відповів Консель.

— У цьому неважко переконатися, — відповів я.

Я глянув па манометр. На мій превеликий подив, він показував глибину триста шістдесят метрів.

— Що це означає? — вигукнув я.

— Треба запитати капітана Немо, — сказав Консель.

— А де його знайти? — запитав Нед Ленд.

— Ходімо зі мною, — запропонував я своїм товаришам.

Ми вийшли із салону. У бібліотеці — нікого. Я висловив припущення, що капітан Немо, імовірно, знаходиться в рубці керманіча. Найкраще було зачекати. Ми повернулися в салон. На всі докори і причіпки канадця я мовчав. Він міг скільки завгодно гарячитися. Не відповідаючи канадцю, я надав йому змогу виливати свій кепський настрій, скільки душа забажає.

Так сплило хвилин двадцять; увесь цей час ми намагалися вловити найменший звук усередині "Наутилуса", аж тут раптом увійшов капітан Немо. Очевидно, він не звернув на нас уваги. Зазвичай безстороннє його обличчя цього разу було стривожене. Він мовчки глянув на компас, на манометр, потім приклав палець до якоїсь точки на карті півкуль у тій його частині, що зображувала Південний океан.

Я не хотів заважати йому. Але через кілька секунд, коли він обернувся до мене, я скористався його ж виразом, який він використав, коли ми знаходилися в протоці Торреса, і запитав:

— Що це, капітане, — випадкова перешкода?

— Ні, цього разу аварія, — відповів він.

— Важка?

— Можливо.

— Небезпека безпосередня?

— Ні.

— "Наутилус" сів на міліну?

— Так.

— І це сталося внаслідок?..

— Капризу природи, а не з вини людей. У наших маневруванні не зроблено жодної помилки, але не в наших силах уникнути дії закону рівноваги. Можна йти всупереч людським законам, але не можна спростувати закони природи.

Дивну хвилину вибрав капітан Немо для філософських міркувань. Зрештою його відповідь не сказала мені нічого.

— Чи не можна довідатися, — запитав я, — яка причина нещасного випадку?

— Величезна крижана брила, ціла гора перевернулася, — відповів капітан Немо. — Коли підніжжя крижаних гір підмивається більш теплими шарами води або ж руйнується послідовними ударами крижин одна об одну, то центр ваги переміщується вище, і внаслідок цього крижана гора всією масою перевертається догори підніжжям. От це і сталося. Одна з таких крижаних брил перевернулася і вдарила по "Наутилусу", що стояв на місці під водою. Потім вона ковзнула по його корпусу, з нездоланною силою підняла його, витиснула догори, у менш щільний шар води, де "Наутилус" і лежить, нахилившись набік.

— А хіба не можна звільнити "Наутилус", викачавши воду з резервуарів, щоб привести його в рівновагу?

— Це і робиться. Ви можете почути, як діють насоси. Гляньте на стрілку манометра. Вона показує, що "Наутилус" піднімається, але разом з ним

піднімається і крижана брила, а до того часу, поки яка-небудь перешкода не зупинить її руху нагору, наше положення залишиться таким же.

І справді, "Наутилус" увесь час мав крен на правий борт. Звичайно, якби крижана брила зупинилася, то "Наутилус" прийняв би нормальне положення. Але чи можна було ручатися за те, що ми зараз не нашттовхнемося на верхній шар торосів і не будемо розчавлені між двома поверхнями крижаних масивів? Я задумався над можливими наслідками цього. Капітан Немо продовжував спостерігати за манометром. З того моменту, як крижана брила обрушилася, "Наутилус" піднявся футів на сто п'ятдесят, але зберіг усе той же кут нахилу стосовно лінії перпендикуляра.

Раптом відчувся легкий рух корпусу. Очевидно, "Наутилус" почав потроху випрямлятися. Предмети, що висіли на стінах салону, стали приймати більш нормальне положення; а площини стіп наближатися до вертикалі. Ніхто з пас не вимовив ні слова.

З хвилюванням у серці ми бачили, ми відчували, як випрямлявся "Наутилус". Підлога приймала усе більш горизонтальне положення. Минуло десять хвилин.

— Нарешті, ми стоїмо прямо! — вигукнув я.

— Так, — сказав капітан Немо, прямуючи до дверей салону.

— А чи спливемо ми на поверхню? — запитав я.

— Звичайно, — відповів вій. — Як тільки резервуари звільняться від води, "Наутилус" підніметься на поверхню моря.

Капітан вийшов, і незабаром я побачив, як за його наказом підйом припинився. І це було правильно:

"Наутилус" міг би невдовзі вдаритися об нижній край торосів, тому краще було йому триматися у воді між верхнім і нижнім шаром криги.

— Удало викрутилися! — полегшено зітхнув Консель.

— Так. Нас могло розчавити між двома крижаними брилами або, щонайменше, затерти. У такому разі відновити запас повітря було б неможливо, а тоді... Так, ми викрутилися вдало.

— Баба надвоє гадала... — пробурчав Нед Ленд.

Я не хотів затівати марну суперечку з канадцем і промовчав. У цей час розсунулися ставні, і крізь стекла вікон увірвалося зовнішнє світло.-

Як я і говорив, ми знаходилися серед води, але обабіч, усього в десяти метрах, здіймалися крижані стіни. Згори і знизу така ж стіна. Нагорі розстелялася гігантським склепінням нижня поверхня крижаних торосів; унизу перевернулася брила, яка, прослизавши нагору, знайшла, нарешті, у бічних стінах дві точки опори, що і затримали її в цьому положенні. "Наутилус" опинився ув'язненим у крижаному тунелі, шириною близько двадцяти метрів і наповненому водою; він міг легко вийти з нього, рушивши вперед або назад, а потім, занурившись на кілька сот метрів глибше, знайти вільний прохід під крижаним полем. Світло під стелею згасло, але салоп весь сяяв від навколишнього розсіяного світла. Завдяки здатності відбивати світло крижані стіни з величезною силою відкидали усередину тунелю промені від прожектора "На-утилуса". Я не в силах описати світлові ефекти на цих примхливо покраних брилах, де кожен кут, кожен гребінь, кожна площа відкидали особливе світло в залежності від характеру тріщин, що прорізували лід. Це був сліпучий розсип різних самоцвітів, де

сапфіри зливали свої сині промені з зеленими променями смарагдів. Опалові тони непередаваної тонкості лягали то там, то тут з-поміж племінних іскор, котрі спалахували таким розмаїттям, що блиск цей сліпив очі. Сила світла від прожектора зросла в сто разів, подібно до світла лампи крізь стекла маяка.

— Яка краса! Яка краса! — вигукував Консель.

— Так, — захоплено відгукнувся я, — фантастичне видовище.

— Так, тисяча чортів! — відповів Нед Леїш. — Це чудово! Я скаженію, що змушений зізнатися в цьому. Це небачено! Але це видовище може обійтися нам дорого. А вже коли говорити все, як є, то ми дивимосся на такі речі, які Бог заборонив бачити людям!

Нед був правий. Усе було занадто красиво. Раптом Консель скрикнув, і я мимоволі обернувся.

— Що таке? — запитав я.

— Заплющіть очі! Не дивіться!

І, говорячи це, Коисель закрити долонями свої очі.

— Але що з тобою, милий хлопчику?

— Я нічого не бачу, я осліп!

Мимоволі я кинув погляд на скляну поверхню вікна і не міг витримати її вогненного блиску.

Я зрозумів, що сталося. "Наутилус" рушив уперед, розвиваючи велику швидкість. Усе навколо — поверхні і злами крижаних стін, що досі спокійно мерехтіли, перетворилися на палахкотливі смуги, що зміїлися як блискавка. Міріади крижаних діамантів

зливалися у вогненне сяйво. "Наутилус" завдяки силі свого гвинта нісся в оточенні блискавок!

Скляні вікна в салоні зачинилися стулками, але ми стояли, затуливши долонями очі. Перед нашим зором ще крутилися, палахкотіли, мерехтіли відблиски потужного сяйва, як буває тоді, коли довго дивишся на сонце. Минув якийсь час, коли очі наші знов набули здатності бачити.

Нарешті ми опустили руки.

— Слово честі, я б не повірив, — сказав Консель.

— А я й зараз ще не вірю! — відповів канадець.

— Коли ми повернемося на землю, розбещені видовищем таких чудес природи, — продовжував Консель, — що ми будемо думати про наші континенти і жалюгідні творіння людських рук? Ні! Світ, населений людьми, нас не вартий.

Такі слова у вустах незворушного фламандця свідчили про найвищий ступінь нашого захвату. Але й тут канадець не проминув нагоди додати свою ложку дьогтю.

— "Світ, населений людьми"! — повторив він зневажливо. — Не турбуйтеся, Конселю, ми до нього не повернемося.

Годинник пробив п'яту ранку. У цю мить "Наутилус" вдарився об щось носом. Я збагнув, що він наштотхнувся на крижану брилу. Напевно, це був результат помилки в маневруванні, цілком можливої, оскільки підводний тунель, захащений льодами, становив нелегкий шлях для плавання. Я подумав, що капітан Немо, змінюючи напрямок, буде огинати такі перешкоди, користуючись звивинами тунелю. У всякому разі, не могли ж ми наткнутися на

нездоланну перешкоду. Проте, у супереч моїм міркуванням, "Нау-тилус" дав задній хід.

— Невже ми рухаємося назад? — стурбовано запитав Консель.

— Так, — відповів я, — напевно, у цьому напрямку тунель не має виходу.

— Що ж тоді робити?

— А тоді усе буде дуже просто. Ми повернемося назад і вийдемо через південний вихід. От і все!

Я постарався сказати це топом людини, більш упевненої в успіху, аніж був я насправді. Тим часом "Наутилус" усе прискорював зворотний хід і, продовжуючи діяти коптрговином, мчав нас назад із великою швидкістю.

— Це вже затримка, — сказав Нед.

— На кілька годин раніше або пізніше, яке це має значення? — відповів я. — Аби вийти!

Кілька хвилин я ходив по салону, тоді до бібліотеки і знов назад. Потім сів на диван, узяв книгу і почав машинально пробігати очима її сторінки.

Спливло ще кілька хвилин. До мене підійшов Консель і запитав:

— Цікава книга?

— Дуже цікава, — відповів я.

— Звичайно. Адже це книга пана професора.

— Хіба?

Справді, у моїх руках була книга "Таємниці морських глибин". Я навіть не помітив цього. Я закрив книгу і

знову узявся ходити туди-сюди. Нед і Консель підвелися, збираючись іти.

— Почекайте, — сказав я, бажаючи утримати їх. — Побудемо разом, поки не виберемося з цього тупика.

— Як вам буде завгодно, — відповів Консель.

Потяглися години томливого чекання. Я часто поглядав на прилади, що висіли на стіні в салоні. Судячи з манометра, "Нау-тилус" тримався увесь час на глибині трьохсот метрів; компас незмінно вказував напрямок на південь, а лаг крутився зі швидкістю двадцяти миль на годину — швидкість надмірна в такому вузькому просторі. Але капітан Немо знав, що ніяка поспішність не буде зайвою, що тепер хвилини мали значення століть.

О восьмій годині двадцять п'ять хвилин сталося друге зіткнення, цього разу удар прийшовся по кормі. Я сполотнів. Мої товариші згуртувалися коло мене. Я стиснув руку Конселя. Ми переглянулися, у думках крутилося одне й те саме питання. Лише поглядами, але більш виразно, ніж це було б словами, ми виказували напруження цієї миті.

У цю хвилину з'явився капітан. Я підійшов до нього і запитав:

— Шлях перекритий і на південь?

— Так. Крижана брила, перевернувшись, загородила останній вихід.

— Ми замкнені?

— Так.

Глава шістнадцята ЗАДУХА

Отже, угорі, унизу, зусібіч "Наутилус" оточений непроникною стіною криги! Ми стали бранцями

крижаних торосів! Канадець грюкнув по столу своїм величезним кулаком. Консель мовчав, а я дивився на капітана. Обличчя його було як і раніше непроникне. Він стояв, склавши руки на грудях. Він щось обмірковував. "Наутилус" не рухався.

Нарешті, капітан заговорив.

— Панове, — почав він, — у тім становищі, у якому опинилися ми, буває два види смерті.

Цей незбагненний чоловік мав вигляд професора математики, що доводить теорему своїм учням.

— Перший — бути розчавленими. Другий — умерти від задухи. Про можливість умерти з голоду я не говорю, адже запаси продовольства на "Наутилусі" напевно переживуть нас. Тому розглянемо тільки дві можливості — бути розплющеними або задихнутися.

— Щодо можливості задихнутися, — сказав я, — то цього, боятися немає підстав, оскільки ми маємо повітряні резервуари, наповнені свіжим повітрям.

— Правильно, — відповів капітан, — але їх вистачить тільки на два дні. Спливло уже тридцять шість годин, як ми занурені у воду, повітря в "Наутилусі" стає важким і вимагає поновлення. Протягом двох діб запас свіжого повітря буде вичерпаний.

— То що ж, капітане, давайте звільнитися раніше.

— У всякому разі, будемо намагатися це зробити, пробиваючи навколишню стіну.

— У який бік?

— Це покаже зонд. Я посаджу "Наутилус" на нижню стіну, а мої люди, одягнені в скафандри, проб'ють крижаний покрив у найменш товстій його частині.

— А чи не можна розкрити ставні в салоні?

— Тепер це безпечно. Ми не рухаємося.

Капітан Немо вийшов. Шиплячі звуки дали нам знати, що в резервуари пустили воду. "Наутилус" став тихо занурюватися — до тієї глибини, на яку занурився нижній крижаний шар, — і осів па крижане дію на глибині триста п'ятдесят метрів.

— Друзі мої, — сказав я, — становище важке, але я розраховую на вашу мужність і вашу енергію.

— Звичайно, — відповів мені канадець, — зараз не такий час, щоб я став набридати вам своїми скаргами або запитаннями. Я готовий зробити усе для загального порятунку.

— Чудово, Неде, — сказав я, простягаючи канадцю руку.

— Додам ще от що, — продовжував він, — я добре володію і киркою і гарпуном, і якщо я можу бути корисним капітану, то до його послуг.

Я провів канадця до приміщення, де люди з екіпажу "Наутилу-са" надягали на себе скафандри. Я сказав капітану про пропозицію канадця, і він її, звичайно, прийняв. Канадець швидко надягнув підводний костюм і був готовий одночасно зі своїми товаришами по роботі. Кожен мав за спиною апарат Рукейроля, з резервуарами, наповненими чистим повітрям. Це була значна, але необхідна позика з повітряних запасів "Наутилуса". Що стосується ламп Рум-корфа, то вони були непотрібні в цих водах, які світилися під променями електричного прожектора.

Як тільки Нед переодягся, я повернувся в салон, де ставні були уже відчинені, і, ставши поруч з Конселем, узявся розглядати навколишні льоди, на яких тримався "Наутилус".

Через кілька хвилин ми побачили, як дванадцятеро чоловік екіпажу вийшли на лід і серед них — Нед, добре помітний своїм високим зростом. Їх супроводжував капітан Немо.

Перш ніж довбати стіни, він розпорядився промацати їх зондами й у такий спосіб забезпечити потрібний напрямок робіт. Довгі зонди стали урізатися в бокові тунелю; але, пройшовши п'ятнадцять метрів, воші застрягли в товщі іншої стіни. Спрямувати свої зусилля проти верхнього шару було марним, оскільки він становив накопичення торосів заввишки більше чотирьохсот метрів. Капітан Немо розпорядився прозондувати нижній шар. Виявилось, що тут нас відокремлювало від води тільки десять метрів, що становили товщу цього крижаного поля. Тепер робота зводилася лише до того, щоб висікти в ньому шматок, за своєю площею рівний площі "Наутилуса". Отже, для того щоб ми могли опуститися нижче крижаного поля, необхідно було продовжати у ньому відповідної величини отвір, а для цього треба було виїняти близько шести тисяч п'ятисот кубічних метрів льоду.

Негайно ж узялися за цю роботу і продовжували її з невичерпною наполегливістю. Замість того щоб довбати лід навколо самого "Наутилуса", що дуже утруднило б роботу, капітан Немо розпорядився намітити величезну круглу канаву на відстані вісьмох метрів від лівого борту "Наутилуса". Після цього всі дванадцятеро чоловік одночасно стали свердлити канаву в декількох місцях по її периметру. Незабаром в хід пішли кайла, могутньо проникаючи в компактну масу льоду і відколюючи великі брили. У силу меншої питомої ваги ці брили ніби злітали під верхнє склепіння тунелю, унаслідок чого він почав товщати згори настільки ж, наскільки ставав тонший знизу. Але це не мало значення, оскільки нижній шар робився такою ж мірою тонший.

Після двох годин напруженої роботи Нед знесилився і повернувся до салопу. Його разом з товаришами по роботі замінили свіжі працівники; до них приєдналися ми з Конселем. Нами керував помічник капітана. Вода мені видалася особливо холодною, але невдовзі я зігрівся, працюючи киркою. Рухи мої були цілком вільні, хоча здійснювалися при зовнішньому тиску в тридцять атмосфер. Попрацювавши дві години і повернувшись до салону, щоб перекусити і трохи відпочити, я відчув велику різницю між потоком чистого повітря, що надходив до мене з апарата Рукей-роля, і атмосферою в "Наутилусі", де вже скупчився вуглекислий газ. Протягом двох діб повітря не поновлювалося, і його життєдайні якості значно знизилися. А тим часом за дванадцять годин роботи ми зняли з наміченої поверхні шар тільки в один метр товщиною, інакше кажучи, близько шестисот кубічних метрів криги. Припустимо, що кожні дванадцять годин буде виконуватися така ж робота, — тоді знадобиться ще чотири дні і п'ять ночей, щоб довести справу до бажаного кінця.

— Чотири дні і п'ять ночей! — сказав я своїм товаришам. — А запас повітря в резервуарах тільки на два дні.

— Не рахуючи того, — додав Нед Ленд, — що "коли ми вийдемо з цієї проклятої в'язниці, ми ще залишимося ув'язненні під торосами без усякого зв'язку з зовнішнім середовищем.

Міркування правильне. Хто міг сказати заздалегідь, скільки тоді знадобиться часу для нашого звільнення? Чи не задихнемося ми раніше, ніж "Наутилус" зможе вибратися па поверхню моря? Чи не призначено йому з усім його вмістом бути похованим у цій крижаній могилі? Небезпека здавалася грізною. Але усі дивилися просто їй в очі, і усі вирішили виконувати свій обов'язок до кінця.

Як я і припускав, за піч удалося зняти ще один метр із дна величезної виїмки. Але коли наступного ранку, улізши у свій скафандр, я походив у цій щільній рідині, що мала температуру шість-сім градусів нижче нуля(1), я помітив, що боковини тунелю почали поступово зближуватися. Шари води, більш віддалені від виїмки, починали замерзати. На порозі цієї нової і безпосередньої небезпеки що станеться з нашими надіями на порятунок? Як перешкодити перетворенню рідкого середовища у тверде, що грозило розчавити, як скельце, стінки "Наутилуса"?

(1) Такої температури у воді бути не може. (Прим, ред.)

Я вже не став говорити про цю нову небезпеку своїм товаришам. Навіщо було випробовувати людей і, може, позбавити їх тієї енергії, яку виявляли вони в каторжній роботі для загального порятунку? Але, повернувшись на борт, я негайно повідомив капітану Немо про це важливе ускладнення.

— Знаю, — відповів він своїм спокійним тоном, що не мінявся ні за будь-яких обставин, хоча б найстрашніших. — Так, це ще одна небезпека, але я не бачу засобів усунути її. Єдина можливість для нашого порятунку — це діяти швидше. Нам треба дійти першими. От і все.

Дійти першими! Я вже мав би звикнути до його манери розмовляти! У цей день я довбав кілька годин киркою з великою завзятістю. Ця робота підтримувала в мені бадьорість. До того ж працювати — це значило виходити з "Наутилуса", дихати чистим повітрям, узятим з резервуарів корабля; це значило розстатися з ядучою і шкідливою атмосферою в "Наутилусі".

До вечора був виїнятий ще один метр по периметру усієї виїмки. Коли я повернувся на борт, я ледве не

задихнувся від вуглекислого газу, яким було насичене повітря в "Наутилусі". Ах, чому в нашій розпорядженні немає хімічного засобу поглинути цей ядучий газ! Самого кисню не бракувало. Він знаходився, і у великій кількості, у всій навколишній воді, і, виділений за допомогою наших могутніх батарей, він міг відновити життєдайні властивості атмосфери в "Наутилусі". Я про це думав, але виходу нема, оскільки вуглекислий газ виділявся нашим власним диханням і заповнював собою весь корабель. Щоб поглинати цей газ, треба було наповнити посудини їдким калієм і безперервно їх трясти. Але цієї речовини не було на кораблі, а замінити її не можна нічим.

У цей вечір капітан Немо довелося відкрити крани з резервуарів і впустити кілька струменів чистого повітря усередину "Наутилуса". Без цього ми, мабуть, не прокинулися б зовсім.

Наступного дня, 26 березня, я вийшов працювати і узявся за п'ятий метр. Боковини і нижня частина торосів стали помітно товщі. Було очевидно, що вони з'єднуються раніше, ніж "Наутилус" звільниться. На якусь хвилину відчай охопив мене. Кирка ледь не випала з моїх рук. Який сенс довбати лід, якщо мені випадає задихнутися або бути розплющеним цією крижаною стіною, зазнати смерті, якої ще не видумали навіть найжорстокіші дикуни? Мені здавалося, що я знаходжуся в роззявленій пащі якогось чудовиська, готового стиснути свої страшні щелепи.

У цю хвилину капітан Немо, що працював разом з нами, пройшов повз мене. Я торкнув його за руку і показав на стіни нашої в'язниці. Стіна з правого борту була на відстані не більше чотирьох метрів від корпусу "Наутилуса".

Капітан зрозумів мене і зробив мені знак іти за ним. Ми повернулися на борт. Знявши свій скафандр, я слідом за капітаном пройшов у салон.

— Пане Аронаксе, — сказав він, — треба піти на героїчний засіб, інакше ця вода, перетворюючись у тверде тіло, охопить нас як цемент.

— То як же бути? — запитав я.

— Ах, якби мій "Наутилус" був такий міцний, щоб витримати цей тиск і залишитися цілим!

— Що ж тоді? — запитав я, не уловивши думки капітана.

— Хіба ви не розумієте, що тоді б заледеніння води нам тільки допомогло? Хіба ви не бачите, що саме перетворення цієї води в лід розірвало б крижані поля, які нас оточують, так само як воно рве найтвердішу породу каміння? Хіба вам незрозуміло, що воно етапе засобом нашого порятунку, а не засобом нашого знищення?

— Можливо, капітане. Але яка б не була велика сила опору "Наутилуса", він не витримає такого страшного тиску і розплющиться в лист заліза.

— Знаю. Отже, ми повинні сподіватися не на допомогу природи, а на самих себе. Треба перешкодити замерзанню води. Треба затримати цей процес. Зближуються не тільки боковини, але попереду і позаду "Наутилуса" залишилося не більше десяти футів води. Заледеніння охоплює пас з усіх боків.

— Наскільки вистачить запасу повітря у резервуарах "Наутилуса"?

Капітан глянув прямо мені в очі і сказав:

— Післязавтра резервуари будуть порожні.

Мене кинуло в холодний піт. Але, власне кажучи, на що я сподівався? 22 березня "Наутилус" занурився у води біля полюса. Ніші у пас 26 березня. Протягом п'яти діб ми жили за рахунок загіасу повітря в резервуарах "Наутилуса". Той запас придатного повітря, що ще залишився, необхідно було зберегти для працівників. Усі ці обставини запам'яталися мені так яскраво, що в ту хвилину, як я записую їх, мимовільний жах охоплює мою душу, і мені усе ще здається, що моїм легеням бракує повітря.

А тим часом капітан Немо щось обмірковував, мовчки і не рухаючись з місця. Судячи з виразу його обличчя, якась думка майнула в його голові. Але, мабуть, він її відкинув. Хитнувши головою, він сам собі заперечив. Нарешті, одне слово вирвалося з його вуст.

— Окріп! — прошепотів Немо.

— Окріп? — здивувався я.

— Так. Ми замкнені в просторі, порівняно обмеженому. Якщо насоси "Наутилуса" будуть увесь час викидати струмені гарячої води, хіба температура навколишнього середовища не підніметься і не затримає процес заledenіння?

— Треба спробувати, — рішуче відповів я.

— Давайте пробувати, пане професоре.

Зовнішній термометр показував сім градусів нижче нуля. Капітан Немо провів мене у відділення камбуза, де діяли об'ємисті дистиляційні апарати для добування питної води шляхом випарювання, їх накачали водою, і все тепло від електричних батарей спрямували в змійовики, занурені у воду. Через кілька хвилин вода нагрілася до ста градусів. Її переключили в насоси, а на її місце надійшла свіжа вода. Тепло від електричних батарей було таке

велике, що холодна вода, просто з моря, пройшовши крізь апарати, надходила в насоси вже у вигляді окропу.

Через три години після накачування окропу зовнішній термометр показував шість градусів нижче нуля. Це вже був виграш в один градус. Ще через дві години термометр показував уже чотири.

— Ми переможемо, — сказав я капітану після того, як переконався в успіху вжитих заходів і сам дав кілька корисних порад.

— І я так думаю, — відповів капітан. — Нас не розчавить. Залишається одна небезпека — задихнутися.

За ніч температура води піднялася до одного градуса нижче нуля. Накачування гарячої води вже не могло підняти температуру вище. Але оскільки заledenіння морської води відбувається при температурі мінус два градуси, я, нарешті, заспокоївся — небезпека замерзання води відпала.

Наступного дня, 27 березня, було вийнято шість метрів льоду. Залишилося вирубати ще чотири метри. На це потрібно ще сорок вісім годин роботи. Отже, поновлювати повітря в "Наутилусі" було неможливо. За цей день наше становище ставало усе гірше.

Нестерпна тяжкість у тілі гнітила мене. До третьої години ночі почуття туги досягло граничної сили. Від постійних позіхань зводило щелепи. Легені судомно шукали свіжого струменя, необхідного для нашого дихання, а повітря усе більше розріджувалося. Я відчував абсолютне заціпеніння. У знеможі я ліг плазом, майже без свідомості.

Мій милий Копсель, зазнаючи тих же нестерпних мук, страждаючи так само, усе-таки не полишав

мене. Він брав мене за руку, підбадьорював, і я розчув, як він шепотів собі:

— Ах, якби я міг перестати дихати, щоб залишити більше повітря для пана професора!

Сльози наверталися мені на очі, коли я чув цей шепіт.

Але якщо становище усіх, що перебували усередині корабля, стало нестерпним, то з якою радістю, з якою поспішністю надягали ми скафандри, щоб іти працювати в нашу чергу. Бадьоро стукали кирки по крижаному панциру. Утомлювалися плечі, обдиралися руки, але що значила утома, що значили садна! Життєдайне повітря вливалось в наші легені! Ми дихали! Дихали! І все-таки жодна людина не продовжувала своєї роботи під водою більше призначеного терміну. Як тільки закінчувався термін роботи, кожен передавав свій резервуар товаришам, щоб влити в них життя. Капітан сам подавав цьому приклад і перший підкорявся суворій дисципліні. Надходив визначений час, і капітан, віддавши свій апарат іншому, повертався в отруєну атмосферу корабля, завжди спокійний, ніякої розслабленості, ніяких скарг.

За цей день звична робота велася з особливою напругою. З усієї поверхні залишилося вийняти лише два метри. Тільки два метри відокремлювали пас від моря, вільного від льоду. Але резервуари з повітрям були майже порожні. Ту дещицю, що лишилася, необхідно було зберегти для людей, котрі працювали. Жодного атома для "Наутилуса"!

Коли я повернувся на борт, я вже зовсім задихався. Яка ніч! Я цього не в змозі описати. Таких страждань описати не можна! Наступного ранку стало гранично важко дихати. До головного болю приєдналися дурманні марення, від яких я був схожий на п'яного.

Мої товариші зазнавали таких же страждань. Кілька людей з екіпажу вже хрипіли.

Сьогодні, на шостий день нашого полону, капітан Немо, вважаючи, що кирки і ломи є засобом занадто повільним, вирішив проломити крижаний шар, який ще відокремлював нас від водяної поверхні моря, іншим способом. Він незмінно зберігав і свою незворушність і свою енергію, моральною силою він долав фізичні страждання. Він думав, комбінував і діяв.

За його наказом корабель підняли з крижаного шару, полегшивши його і змінивши цим центр його ваги. Коли "Наутилус" сплив, його підтягли канатами з таким розрахунком, щоб він став точно над величезною виїмкою, зробленою по контуру його ватерлінії. Як тільки резервуари вщерть наповнилися водою, "Наутилус" опустився і вклинився в прорубану виїмку. На цей момент весь екіпаж ввійшов до корабля і замкнув подвійні двері зовнішнього сполучення. "Наутилус" лежав на крижаному шарі завтовшки з метр, продірявленому скрізь зондами.

У той же час крани резервуарів були відкриті до межі, і в них линули сто кубічних метрів води, збільшивши вагу "Наутилуса" на сто тисяч кілограмів.

Ми чекали, перетворившись у слух, забувши навіть свої страждання. Зроблена була остання спроба порятунку.

Незважаючи на шум у голові, я незабаром почув якесь потріскування під корпусом "Наутилуса". Відбувався зсув поверхні шару. Нарешті, лід тріснув з дивним звуком, схожим на розрив аркуша паперу, і "Наутилус" почав опускатися.

— Пройшли! — шепнув мені на вухо Коисель.

Я був не в змозі відповісти; я тільки схопив його руку і мимовільним, конвульсивним рухом її стиснув.

"Наутилус", під дією своєї величезної ваги, став урізатися у воду, як ядро, інакше кажучи, став падати наче в порожнечу. Тут же всю електричну енергію переключили на насоси, щоб викачувати воду з резервуарів. Через кілька хвилин падіння загальмувалося. А незабаром манометр показав уже висхідний рух судна. Гвинт запрацював з такою швидкістю, що залізний корпус весь тремтів аж до заклепок, і ми помчали на північ.

Але скільки ж часу триватиме наше плавання під торосами, поки ми не досягнемо вільного простору океану? Ще день? Але я до того не доживу.

Напівлежачи на дивані в бібліотеці, я задихався. Лице моє зробилося ліловим, губи синіли, наставав повний функціональний розлад. Відчуття часу зникло. М'язи втратили здатність скорочуватися. Не можу сказати, скільки годин тривав такий стан. Я тільки усвідомлював, що це початок агонії. Я розумів, що вмираю...

Раптом я отямився. Кілька ковтків чистого повітря проникли в мої легені. Невже ми спливи па поверхню моря? Невже ми пройшли тороси?

Та ні! Це мої милі друзі, Нед і Консель, пожертвували собою, щоб врятувати мене, віддавши мені кілька ковтків повітря, що залишилися в одному з апаратів! Замість того щоб вдихнути самим, вони їх зберегли для мене і, самі задихаючись, уливали крапля по краплі в мене життя. Я хотів відіпхнути апарат, але вони схопили мене за руки, і протягом кількох хвилин я з насолодою дихав.

Я перевів погляд на годинник; він показував одинадцяту годину дня. Отже, настало 28 березня. "Наутилус" ішов зі страшною швидкістю — сорок миль за годину. Він наче угвинчувався в море.

Де ж капітан Немо? Невже він загинув? Невже разом з ним вмерли і його товариші?

Судячи з показань манометра, ми знаходилися усього в двадцяти футах від поверхні. Крижане поле незвичайної товщі відокремлювало нас від повітря землі. Хіба не можна його пробити? Можна! У всякому разі, "Наутилус" мав намір це зробити, я це відчував; він прийняв похиле положення, опустивши корму і піднявши догори бивень. Для цього досить було упустити воду в резервуари певним чином і тим порушити звичайну точку рівноваги. Потім, зробивши розгін усією міццю свого гвинта, він ринувся на крижане поле знизу, подібно до гігантського тарану. Він став довбати його помалу, то відпливаючи, то знову кидаючись на кригу, що усе більше тріщала, і, нарешті, останнім кидком "Наутилус" пробився на заледенілу поверхню моря і продавив її своєю вагою.

Скляні вікна розкрилися, можна сказати — розчахнулися, і хвилі морського повітря стали вливатися в "Наутилус".

Глава сімнадцята ВІД МИСУ ГОРН ДО АМАЗОНКИ

Як я опинився на палубі, не знаю. Може, мене переніс туди канадець. Так чи інакше, але я дихав. Я пив ковтками живлюще морське повітря. Поруч зі мною мої товариші насолоджувалися його освіжаючими подихами. Нещасним, котрі довго голодували, людям не можна накидатися на першу запропоновану їжу. Нам же, навпаки, не треба було стримувати себе, ми могли всією силою своїх легень вдихати морське

повітря, а морський бриз сам собою вливав у нас цей п'яний нектар.

— Ах, кисень, яке це благо! — у захваті говорив Консель. — Тепер, пане Ароіаксе, не бійтеся насолоджуватися ним. Тут вистачить його на всіх!

Нед Ленд не промовляв ні слова, а тільки розкривав свій рот, але так, що навіть акулі зробилося б страшно. А який у нього був могутній вдих! У легенях канадця була така "тяга", як у добре розтоплених печі.

До нас швидко поверталися сили, і, коли я огледівся, то побачив, що на палубі були тільки ми. Нікого з екіпажу. Навіть капітана Немо. Дивні моряки "Наутилуса" задовольнялися тим повітрям, що циркулювало усередині самого судна. Жоден не вийшов насолодитися свіжим повітрям.

Перші вимовлені мною слова були словами подяки двом моїм товаришам. Протягом довгих годин нашої агонії Консель і Нед підтримували в мені життя. Ніякою подякою не можна було відплатити за їхню відданість.

— Добре вже, пане професоре, нічого говорити про це! — відповів мені Нед Ленд. — У чому ж тут заслуга? Ніякої. Це проста арифметика. Ваше життя дорожче за наше. Отже, його і треба було зберегти.

— Неправильно, Неде, — відповів я. — Немає нікого вище за людину доброї і шляхетної душі, а ви — такий!

— Гаразд! Гаразд! — повторював збентежений канадець. — І ти, мій милий Конселю, ти теж дуже страждав.

— Та ні — не дуже. Якщо по правді, мені, "звичайно, трохи бракувало повітря, але, по-моєму, я до цього

пристосований. Крім того, я бачив, що пан професор неприємний, а від цього в мене пропадало бажання дихати. Як-то кажуть, у мене перехоплювало подих.

Консель, почуваючи, що заплутався в поясненнях, махнув рукою.

— Друзі мої, — відповів я, глибоко розчулений, — тепер ми навіки пов'язані один з одним, і стосовно мене ви маєте повне право...

— Яким я скористаюся, — перервав мене канадець.

— Еге! — вимовив Консель.

— Так, — продовжував Нед Ленд, — правом узяти вас із собою, коли я полишу цей клятий "Наутилус".

— Справді, — сказав Консель, — хіба ми не йдемо в гарні краї?

— Так, — відповів я, — ми йдемо до сонця, а тут сонце — це північ.

— Усе так, — зауважив канадець, — але питання в тім, прямуємо ми в Атлантичний чи у Тихий океан, інакше кажучи, у моря, часто відвідувані кораблями чи безлюдні.

На це я не міг відповісти, я сам побоювався, що капітан Немо поведе нас у той великий океан, що омиває береги Америки й Азії. Цим він завершить свою підводну кругосвітню подорож і повернеться в ті моря, де "Наутилус" буде перебувати в повній незалежності. А якщо ми повернемося в Тихий океан, далеко від населеної землі, що буде з планами Неда Ленда?

Але незабаром ми будемо точно поінформовані щодо цього. "Наутилус" йшов великим ходом. Ми швидко перетнули південне полярне коло і тримали курс на

мис Горн. 31 березня о сьомій годині вечора ми були на траверсі південного краю Америки.

На той час всі наші страждання були вже забуті. Спогад про наше ув'язнення у льодах помалу стирався з нашої пам'яті. Ми думали тільки про майбутнє. Капітан Немо не з'являвся ні на палубі, ні в салоні. Щоденні позначки на карті півкулі, що робив помічник капітана, давали мені можливість точно стежити за курсом "Наутилуса". І ввечері того ж дня з'ясувалося, на моє глибоке задоволення, що ми повертаємося на північ Атлантичним океаном.

Я повідомив канадцю і Конселью результати своїх спостережень.

— Гарна новина, — усміхнувся канадець, — але куди піде "Наутилус"?

— Цього, Неде, сказати я не можу.

— Чи не здумає капітан після Південного полюса податися па Північний, а потім повернутися в Тихий океан через горезвісну Північно-Західну протоку?

— За нього не поручишся, — відповів Консель.

— Ну й нехай, — сказав канадець, — ми дременемо від нього раніше.

— У всякому разі, — додав Консель, — капітан Немо — людина — на всі сто, і ми не пошкодуємо, що зазнайомилися з ним.

— Особливо коли ми з ним розстанемося! — в'їдливо докинув Нед Ленд.

Наступного дня, 1 квітня, близько дванадцятої, коли "Наутилус" сплив на поверхню, ми помітили на заході берег. Це була Вогненна Земля, прозвана так першими мореплавцями, які побачили на ній безліч димків, що піднімалися над хатинами тубільців.

Вогненна Земля — це скупчення островів, які розкинулися на просторі в тридцять лье в довжину і двадцять чотири у ширину, між п'ятдесят третім і п'ятдесят шостим градусом південної широти і шістдесят сьомим градусом п'ятдесятою мінutoю і сімдесят сьомим градусом п'ятнадцятою мінutoю західної довготи. Берег мені видався низьким, але удалині височіли великі гори. По-моєму, я навіть розрізнив серед них гору Сармієнто, що досягає висоти 2070 метрів над рівнем моря, — це пірамідальна брила зі сланцевих порід, із дуже гострою вершиною, яка залежно від того, закрита вона хмарами, чи ні, віщує, як повідомив мені Нед Лепд, погану або добру погоду.

— Чудовий барометр, мій друже, — помітив я.

— Так, барометр природний, він не обдурив мене жодного разу, коли я плавав по Магеллановій протоці.

У цей час пік Сармієнто чітко вималювався на тлі неба. Це віщувало гарну погоду, що і підтвердилося.

"Наутилус", занурившись у воду, наблизився до берега, але йшов уздовж нього тільки кілька миль.

Крізь стекла вікон у салоні я бачив довгі, схожі на ліани стебла гігантських представників фукусових водоростей, покритих грушоподібними бульбашками і представлених кількома видами у водах Південного полюса; їхні клейкі гладенькі стебла досягають трьохсот метрів у довжину — це справжні мотузки товщиною з великий палець, дуже міцні; їх часто використовують замість причальних канатів для невеликих суден. Інший вид трави, за назвою вельпи, з листям довжиною в чотири фути, покритим коралоподібними наростами, устеляє морське дно. Він слугував їжею і місцем скупчень для сили-силешгаї ракоподібних, молюсків, крабів,

каракатиць. Серед них бенкетували тюлені — і морські видри, поєднуючи на англійський манер рибу з зеленню.

У цих винятково щедрих глибинах "Наутилус" плив із граничною швидкістю. До вечора він уже наближався до Фолклеидських островів, і наступного ранку я вже міг бачити гірські вершини цих островів. Глибина моря була тут незначна. Я гадав, і не без підстав, що два головних острови, оточені численними дрібнішими, колись утворювали частину Магелланової землі.

Фолклендські острови були відкриті, імовірно, Джоном Деві-сом, котрий назвав їх Південними островами Девіса. Пізніше Рі-чард Хаукіпс назвав їхній Майден Айланд — островами Діви Марії. На початку XVIII століття французькі рибалки із Сен-Мало називали їх Малуїями, і, нарешті, англійці, яким тепер належать ці острови, дали їм назву Фолкленд.

Коло їхніх узбереж наші сіті захопили кілька цікавих видів водоростей і серед них фукусів, у коріннях яких заплуталися найкращі у світі черепашки. Дикі гусаки і качки десятками зліталися на узбережжя; вони цілком заслужено посіли належне місце в Кухні "Наутилуса".

Що стосується риб, то я неабияк зацікавився костистими з групи бичків. Особливо мене зацікавив один вид бичка в двадцять сантиметрів довжиною, покритий жовтими і білуватими крапками.

Я милувався численними медузами і найкрасивішими з них — хризаорами, типовими для вод Фолклендських островів. Вони мали форму то напівсферичної парасольки, зовсім гладенької з буро-червоними смужками й обрамленої дванадцятьма правильними фестонами, то форму кошика, звідки вишукано звисали широке листя і

довгі червоні гілочки. Вони плавали, загрибаючи своїми листоподібними губними щупальцями і розпускаючи за течією свою густу шевелюру з тонких крайніх щупалець. Мені так хотілося зберегти кілька зразків цих ніжних зоофітів, але вони, на жаль, швидко гинуть поза рідною стихією.

Коли останні узвишся Фолклендських островів сховалися за обрієм, "Наутилус" пірнув під воду на двадцять — двадцять п'ять метрів і плив уздовж берега Південної Америки. Капітан Немо не з'являвся.

До 3 квітня ми ще пливли уздовж берегів Патагонії, то під водами океану, то на його поверхні. Нарешті, "Наутилу" перетнув широкий лиман, утворений устям Ла-Плати, і 4 квітня опинився на траверсі Уругваю, але за п'ятдесят миль від нього у відкритому морі. Пливучи уздовж вигадливої берегової лінії Південної Америки, він увесь час тримався напрямку на північ.

Отже, відтоді, коли ми ступили на борт "Наутилуса" у Японському морі, ми подолали відстань у шістнадцять тисяч льє.

До одинадцятої ранку ми перетнули тропік Козерога коло тридцять сьомого меридіана і пройшли у відкритому морі повз мис Фріо. На превелику досаду Неда Ленда, капітану Немо, вочевидь, не подобалося сусідство цих населених берегів Бразилії, і тому він ішов із запаморочливою швидкістю. Жодна риба, жоден із найшвидкоплинніших птахів не могли встигнути за нами, і усе, що було цікавого в цій частині океану, вислизнуло з нашої уваги.

Такий швидкий хід тримався кілька днів, і ввечері 9 квітня ми побачили найбільш східну точку Південної Америки, себто мис Сент-Рок. Але "Наутилус" знову пішов в інший бік і направився в самісінькі глибини

підводної долини, що утворилася між цим мисом і гірським ланцюгом Сьєрра-Леоне на африканському березі. На широті Аптільських островів ця долина розходиться врізнобіч; на півночі ця долина закінчується величезною западиною в дев'ять тисяч метрів глибиною. Геологічний зріз у цьому місці океану до малих Антільських островів становить стрімку скелю в шість кілометрів височиною, а на широті островів Зеленого Мису височіє інша, не менш крута стіна, і тут, у морських глибинах, поміж цих двох скелястих хребтів, затонув цілий материк — Атлантида. На дні величезної морської долини здійсмається кілька гір, які надають мальовничого вигляду її підводним глибинам. Я розкажу про це, покладаючись переважно на карти в бібліотеці "Наутилуса", що накреслені, вочевидь, рукою капітана Немо і ґрунтуються на його особистих спостереженнях.

Протягом двох днів ми борознили ці пустельні глибини, користуючись нашою системою похилих рулів, завдяки яким "Наутилус*— міг рухатись навскіс на будь-яку висоту. Але 11 квітня судно раптом піднялося різко вгору, і ми побачили узбережжя величезної лагуни, утвореної дельтою Амазонки, котра виливає в море таку кількість води, що море опріснюється довкруг на багатьох миль.

Ми перетнули екватор. У двадцятьох милях на захід від нас залишилася французька Гвіана, де ми легко могли б знайти собі притулок. Але скаженів вітер, і люті хвилі не дали б досягти її на вутлому човні. Нед Ленд це розумів і не заводив балачки про втечу. Я, зі свого боку, жодним словом не натякнув на його плани, побоюючись спровокувати яку-небудь затію, що свідомо була приречена на невдачу.

Я цілком винагородив себе за цю затримку цікавою науковою працею. Останні два дні, 11 і 12 квітня, "Наутилус" не занурювався, його шлюпка привозила

чудесний улов усяких зоофітів, риб і рептилій. Деякі зоофіти були виловлені шлюпковим канатом. Здебільшого це були красиві фікталіни одного із сімейства актиній, і серед інших видів — *phycalis protexta*, що зустрічається тільки в цій частині океану; вона має вигляд коротенького циліндрика, прикрашеного поздовжніми лініями і червоними крапочками, а згори увінчаного чудесним букетиком із щупалець. Що ж до улову молюсків, то він складався з видів, які я вже спостерігав, — турителі, оливи, порфіри з чіткими перехресними лініями і з рудими цяточками, що яскраво проступають на тілесному фоні; фантастичні птероцери, схожі на скам'янілих скорпіонів; прозорі хіали, аргонавти і смачні для вжитку каракатиці, а також кілька видів кальмарів, яких давні натуралісти зараховували до літаючих риб і які слугують основною наживкою при лові тріски.

Серед риб, що живуть коло цих берегів, я зауважив кілька різних видів, яких я ще не мав нагоди спостерігати. У підкласі хрящових: вугроподібні міноги-прикка довжиною п'ятнадцять дюймів, із зеленуватою головою, фіолетовими плавцями, сіро-голубою спиною, сріблясто-бурым черевом, помережаним яскравими цятками, і з золотою облямівкою навколо очей — створіння дуже цікаве, ймовірно занесене в море течією Амазонки, оскільки переважно живе в прісних водах; потім горбкуваті скати з гострою мордою і довгим гнучким хвостом, що оснащений довгим зазубреним шипом; потім маленькі акули завдовжки з метр, покриті сірою і білуватою шкірою, — у них зуби розташовані в кілька рядів і загнуті досередини; потім риба-кажан, схожа на червонуватий рівнобедрений трикутник, у півметра довжиною, у якої грудні плавці схожі на м'ясисті лопаті, що робить їх схожими на кажанів, але їх називають і морськими єдиногогами з тієї причини, що в них біля ніздрів є роговий нарост;

нарешті, кілька видів балистів-спинорогів, боки яких покриті дрібними цяточками, виблискували яскравим золотавим полиском, і, нарешті, кап-риски світло-лілового кольору з переливчастими відтінками, як па грудях у голуба.

Свій трохи сухий, але точний опис я закінчу рядом костистих риб, яких я спостерігав: пассани з роду аптеронотів, що мають тупу морду сніжно-білого кольору, чорне тіло красивого відтінку і довгий дуже рухливий м'ясистий хвіст; одонтагнати — колючі сардини в тридцять сантиметрів довжиною, що відливають яскравим сріблястим полиском; скомбри-гари з двома анальними плавцями; контроиати-пегри чорнуватої барви, яких ловлять при світлі смолоскипів, це риби довжиною до двох метрів, з білим жирним, але щільним м'ясом, — засмажені у свіжому вигляді вони мають смак вугрів, а сушені — смак копченої сьомги; потім — світло-червоні губани, одягнені лускою тільки коло основи спинних і анальних плавців; хризоптери, у яких золотава і срібляста барва переходить у кольори рубіна і топаза; золотохвості морські карасі з дуже ніжним м'ясом, що мають здатність випускати фосфоричне сяйво, котре і видає їхню присутність у воді; жовтогарячі спари-проби з тонким язиком; горбилі з золотавими хвостами; чорнуваті рнби-хірурги, суринамські чотириокі риби-анаблепси та інші.

Утім, вираз "інші" не може утримати мене від згадки про ще одну рибу, котру буде довго пам'ятати Коисель, і не без підстав.

В один з наших неводів потрапив дуже плаский скат такої форми, що коли йому обрубати хвіст, то вийде правильний диск; вага — двадцять кілограмів, барва — знизу біла, згори червонувата з великими круглими темно-сіиими плямами в чорному обод-ку, шкіра — гладенька, задня частина закінчується

дволопатеvim плавцем. Коли його поклали на палубу, він бився, намагаючись судомними рухами перевернутися, "і завдяки цим зусиллям він ледве не зісковзнув у море, але Консель, що дорожив добутою ним здобиччю, кинувся до нього і, перш ніж я встиг утримати його, схопив ската обома руками. У ту ж мить Коисель, наполовину паралізований, упав догори ногами, крикнувши мені:

— Професоре! Професоре! Допоможіть! — Уперше бідний юнак назвав мене просто — професор.

Ми з канадцем його підняли і узялися енергійно розтирати руками, а коли цей непоправний класифікатор отямився, то тремтячим голосом забурмотів:

— Клас — хрящових, загін — хрящеперих, з нерухомими зябрами, підзагін — акулоподібних, сімейство — скатів, рід — електричний скат.

— Саме так, мій друже, це електричний скат, він-то і заподіяв тобі великої шкоди.

— О пане професоре, можете мені повірити, я помщуся цій тварині!

— Яким чином?

— Я його з'їм!

Він так і зробив у той же вечір, але тільки в порядку помсти, бо, кажучи відверто, м'ясо було тверде, як підошва.

Бідолаха Консель постраждав від найбільш небезпечного виду скатів — "кумани". У такому доброму провіднику, як вода, ця своєрідна тварина уражає риб на відстані кількох метрів, — така сила розряду його електричних органів, з яких два

основних мають площу не менше двадцяти семи квадратних футів.

Наступного дня, 12 квітня, "Наутилус" підійшов до Нідерландської Гвіани, недалеко від устя ріки Марони. Тут знаходилося кілька груп ламантинів. Ламантини, як і дюгоні та стеллерова корова, — теж морські корови і належать до загону сирен. Це красиві, мирні і лагідні тварини, довжиною шість-сім метрів, часом мають вагу до чотирьох тисяч кілограмів. Я розказав Неду Ленду і Копселю, що завбачлива природа відвела цій тварині важливу роль. Так само, як тюленим, їм доводиться пастися на підводних морських луках, і в такий спосіб вони знищують скупчення трав, що затягують устя тропічних рік.

— А чи знаєте ви, — додав я, — що відбувається відтоді, як людина майже знищила ці корисні види тварин? Тепер скупчення трав гниють і заражають повітря, а заражене повітря викликає жовту лихоманку, що є бичем цієї дивовижної країни. Отруйні гниючі рештки нагромадилися в цих морських водах жаркого поясу, і лихоманка вільно гуляє від устя Ріо де ла Плата до Фло-ридської протоки.

Якщо вірити Тусснелю, цей бич — ніщо порівняно з тими нещастями, що їх зазнають наші нащадки, коли людина винищить усіх тюленів і китів; тоді морські води будуть захоплені полчищами кальмарів, медуз, спрутів і стануть величезними вогнищами всяких інфекцій, оскільки не буде тих власників, "об'ємистих шлунків, яким сам Бог повелів борознити поверхню моря".

Проте екіпаж "Наутилуса", хоча і не ставився зі зневагою до цієї теорії, усе-таки вполював штук шість морських корів. Для кухні було справді необхідно запастися свіжим м'ясом, до того ж

чудовим, набагато кращим од яловичини і телятини. Це полювання не представляло інтересу. Морські корови давали убивати себе, не захищаючись. Кілька тисяч кілограмів їхнього м'яса, призначеного для сушіння, потрапили до комор "Наутилуса". Тутешні морські води мали таку кількість усякої "дичини", що в той же день своєрідна за своїм способом риболовля ще більше поповнила запаси

"Наутилуса". Шлюпка захопила у свої сіті деяку кількість риб, у яких голова закінчується овальною пластинкою з м'ясистими краями. Це були риби-причепи з третього сімейства м'якоперих. Їхній овальний диск складається з рухливих поперечних хрящових пластинок, а риба має здатність утворювати між ними порожнечу, що дозволяє їй присмоктуватися до предметів на зразок кровососної банки.

Ремора, що я її спостерігав у Середземному морі, належить до того ж роду. Але та, про яку мова йде тепер, — це особлива риба-причепа, яка мешкає лише у тутешніх водах. Наші моряки, виловлюючи цих риб, відразу опускали їх у чан з морською водою.

Коли лов закінчився, "Наутилус" підійшов ближче до берега. Тут кілька морських черепах дрімали на поверхні води. Захопити зненацька таку цікаву рептилію важко, — їх будить найменший шум, а міцний панцир протистоїть навіть гарпуну. Але за допомогою риб-причеп можна ловити цих черепах з повним успіхом. Дійсно, причепа — це, так би мовити, живий гачок, що ошчасливив би немудрящого рибалку.

Моряки "Наутилуса" прив'язали до хвоста цих риб кільце, досить широке, щоб не заважати їхнім рухам, а до кільця — довгу мотузку, зачаливши інший її кінець за борт човна.

Викинуті в море, риби-причепи одразу ж кинулися до свого "полювання", підпливли до черепах і присмокталися до їхніх панцирів, причому чіпкість цих риб така велика, що їх швидше розірве, ніж вони відпустять свою здобич. Потім їх підтягли до борту, а разом з ними і тих черепах, до яких вони присмокталися.

У такий спосіб піймали кількох какуан завдовжки з метр і вагою в двісті кілограмів. Їхній щит, покритий великими роговими пластинами, тонкими, прозорими, бурого кольору, з білими і жовтими цятками, становить велику цінність. Окрім того морські черепахи цінні і з їстівної точки зору, так само як і звичайні черепахи, дуже тонкі на смак.

Цим ловом закінчилося наше перебування коло берегів у районі Амазонки, і тієї ж ночі "Наутилус" вийшов у відкрите море.

Глава вісімнадцята СПРУТИ

Протягом кількох днів "Наутилус" незмінно віддалявся від американських берегів. Він явно не хотів запливати у води Мексиканської затоки або Антільських островів. Але і без цього під його кілем було цілком достатньо води, оскільки середня глибина моря в цих місцях має тисячу вісімсот метрів. Але тутешні води, всіяні островами і відвідувані пароплавами, не подобалися капітану Немо.

Шістнадцятого квітня ми познайомилися з Гваделупою і Мартінікою, але на відстані близько тридцяти миль. Їх-ні високі гірські вершини я побачив лише на одну миль. Канадець, котрий планував здійснити свій намір у Мексиканській затоці, або досягши землі, або підпливши до одного з численних суден, що робили каботажні рейси між островами, був неабияк засмучений. Наша втеча могла цілком вдатися, якби Неду Ленду удалося

заволодіти човном потай від капітана Немо. Але тепер у відкритому океані нічого було про це і думати.

Канадець, Консель і я мали з цього приводу досить довгу розмову. Уже півроку ми були бранцями на "Наутилусі". За цей час ми пройшли сімнадцять тисяч льє, і, як вважав канадець, кінця нашому плаванню не передбачалося. Він завершив розмову тим, що зажадав від мене востаннє запитати капітана Немо, чи не має він наміру тримати нас у себе до нескінченності?

Подібний крок був мені не до душі. На мій погляд, він не міг досягти мети. Від капітана "Наутилуса" нічого було чекати, а усе залежало від нас самих. Окрім того, останнім часом капітан Немо ставав усе більш похмурим, відчуженим і нетовариським. Вій явно уникав мене. Раніше він залюбки давав мені пояснення про різні підводні дивовижі; тепер він залишав мене працювати на самоті і перестав бувати в салоні.

Яка причина цієї одміни? Що сталося? Я не міг дорікнути собі ні в чому. Може, його обтяжувала наша присутність на "Наутилусі"? А разом з тим у мене не було жодної надії па те, щоб людина такої вдачі могла повернути нам свободу.

От чому я і попрохав канадця дати мені час усе обміркувати, перш ніж перейти до дії. Якби, скажімо, моє втручання не мало ніякого втішного наслідку, це могло збудити підозру в капітана, погіршити наше становище і перешкодити планам самого канадця. Додам ще й те, що посилатися в цьому питанні на здоров'я я вже ніяк не міг. Якщо не брати до уваги жорстоке випробування у торосах Південного полюса, то ми, Консель, Нед і я, ніколи ще не почувалися так добре. Здорова їжа, благодатне повітря, упорядковане життя, стала температура

унеможливллювали будь-які хвороби, і я добре розумів усі переваги подібного способу життя для людини, що відкинула без жалю спогади про землю, особливо для такого, як капітан Немо, котрий знаходився тут у себе вдома, плив, куди йому заманеться, і своїми незнаними для інших, але добре йому відомими шляхами прагнув до своєї мети. Але ж ми не порвали зв'язків з суспільством. Щодо мене, то я не хотів би понести із собою в могилу мої роботи, такі цікаві і нові! Саме тепер я мав право написати справжню книгу про море, і я хотів, щоб ця книга рано чи пізно — краще раніше! — побачила світ.

От хоча б тут, у водах Антільських островів, усього за десять метрів від поверхні, скільки цікавих створінь я міг спостерігати, дивлячись крізь відкриті вікна в салоні!

Серед інших зоофітів були і сифонофори-фізалії, відомі під назвою "військових португальських корабликів", схожих на довгасті міхурі з перламутровим полиском, що плавають, підставивши вітру свої перетинки і розпустивши по воді сині щупальця, схожі на шовкові нитки; медузи, що чарують око, вони при дотику випускають ядучу рідину, що жалить, як кропива; серед кільчастих червів-аннелід довжиною до півтора метра, які мають рожевий хобот і тисячу сімсот рухових органів, пароподій, що вигинаються у воді і виграють усіма кольорами веселки. У розряді риб — малабарські скати, величезні представники хрящових риб довжиною до десяти футів і вагою до шестисот фунтів, із трикутними грудними плавцями, горбатою спиною і з очима, розміщеними в задній частині голови.

Тут були й американські балісти, яким природа відпустила тільки чорну і білу фарбу, і довгопері бички, довгасті, м'ясисті, з жовтими плавцями і з

висунутою щелепою, макрелі завдовжки сто шістдесят сантиметрів, з короткими, гострими зубами, покриті дрібною лускою, що належать до альбакор, барбулі смугасті, від голови до хвоста оперезані золотими смужками, носилися зграйками, швидко ворушачи блискотливими плавцями. Ці ювелірні творіння природи були колись присвячені Діані й особливо цінувалися римськими вельможами, які дотримувалися приказки: "Лови їх, але не їж". Золотаві помаканти, прикрашені смарагдовими смужками, одягнені в шовк і оксамит, пропливали перед нашими очима, як багаті синьйори на картинах Веронезе; шпорце-ві спари тікали від нас, швидко працюючи грудними плавцями; клюпоїюдони, завбільшки п'ятнадцять дюймів, огортали себе флуоресцентним сяйвом; кефалі хлюскали по воді товстими м'ясистими хвостами; червоні корегонуси наче перетинали хвилі відточеними грудними плавцями, а сріблясті силени (зі ставрид), гідні своєї назви, піднімалися над гладенькою поверхнею води, сяючи білуватим світлом, як маленькі місяці.

Скільки ще нових, чудесних видів я міг би побачити, якби "Наутилус" не занурився в глибіню! Користуючись своїми похилими рулями, він поступово опустився на глибину двох-трьох тисяч метрів. Тут тваринне життя виявилось представленим тільки анкринами, морськими зірками, чарівними пентакринами з головою медузи, з маленькою чашечкою на прямому стеблі; троки, криваві кенотти і фісурели — обширний вид берегових молюсків.

Двадцятого квітня ми піднялися на тисячу п'ятсот метрів. Найбільш близькою до нас землею виявився Лукайський архіпелаг — група островів, розкиданих по поверхні океану, як купки бруківки. А в глибині вод височіли підводні круті скелі, суцільні стрімчаки

з розмитих брил, які лежали високими хребтами, між ними утворилися такі западини, що електричні промені "Наутилуса" не досягали їхнього дна. Самі скелі були вистелені густою рослинністю — гігантськими ламінаріями, нескінченно довгими фукусами: справжні шпалери з водолюбів, гідних представників титанічного світу.

Розмірковуючи про ці колосальні рослини, ми, Нед, Консель і я, природно, перейшли до гігантських морських тварин. Одні з них, мабуть, призначалися бути здобиччю інших. Але серед цих довгих пасом я помітив лише кілька членистих представників тварин із групи короткохвостих, довголапих ламбр, лілуватих крабів і кліосів, що живуть у морських водах Антільських островів.

Було близько одинадцятої години дня, коли Нед Леид звернув мою увагу на те, що серед величезних водоростей ворушилася, очевидно, якась страхітлива істота.

— Так, — сказав я, — тут багато печер, зручних для спрутів, і я анітрохи не здивуюся, якщо побачу тут цих чудовиськ.

— Які ж це чудовиська, — здивувався Консель, — прості кальмари із загону головоногих?

— Ні, — відповів я, — це великі спрути. Але наш друг Лепд, очевидно, помилився, я нічого не помітив.

— Шкода, — зауважив Консель. — Хотілося б мені зустрітися віч-на-віч з одним із цих спрутів, про яких розповідають, начебто вони здатні потягти в морську безодню цілий корабель. Цих тварин називають у нас: крак...

— "Крак" і капут! — іронічно додав канадець.

— Кракени, — закінчив говорити Консель, не звертаючи уваги на жарт свого товариша.

— А я ніколи не повірю, — сказав Нед Ленд, — що подібні тварини існують на світі!

Чому ж ні? — запитав Консель. — Ми ж повірили в нарвала пана професора?

— І помилилися.

— Звичайно, але можливо, багато хто в нього вірить і дотепер.

— Узагалі кажучи, це вірогідно, — відповів я Коиселю, — але я особисто вирішив повірити в існування таких чудовиськ тільки тоді, коли торкнуся їх власною рукою.

— Отже, пан професор не вірить в існування гігантських спрутів? — запитав мене Коисель.

— А який чорт у них повірить? — вигукнув Нед.

— Багато хто, друже мій Нед.

— Тільки не рибалки! Учені — можливо!

— Вибачте, Неде. І рибалки і учені!

— Але я-то вже, — заговорив Консель із найсерйознішим виглядом, — на власні очі бачив, як один головоногий своїми щупальцями потяг під воду велике судно.

— І ви самі це бачили? — запитав канадець.

— Так, Неде.

— На власні очі?

— На власні очі.

— Де ж, будьте ласкаві сказати?

— У Сен-Мало, — незворушно відповів Консель.

— У гавані? — глумливо уточнив канадець.

— Ні, у церкві, — відповів Консель.

— У церкві! — вигукнув Нед.

— Так, друже мій Нед. Такий спрут був зображений там на стіні.

— Здорово! Ой, не можу! — вигукнув Нед, заливаючись реготом. — Пан Консель вважає мене за дурня.

— Ні, формально він правий, — сказав я. — Я чув про цю картину, але сюжет її узятий з легенди, а ви знаєте, чого варті легенди з області природничих наук! Особливо ж коли справа стосується чудовиська, уяві немає меж. Не тільки вірили, що спрути можуть потопити корабель, але відомий Олаф Великий розповідає про спрута завбільшки з цілу милю, що схожий був не на тварину, а на острів. Розповідають навіть такий випадок: якось єпископ Нідросський здумав правити обідню па одній величезній скелі; коли обідня скінчилася, скеля попливла, а потім пірнула в море; виявилось, що це не скеля, а спрут.

— І це все? — запитав канадець.

— Ні, — відповів я. — Інший єпископ, Понтопідам Бергеїський, теж розповідає про спрута, па якому міг би провадити навчання цілий ескадрон кавалерії.

— Ну і вдатні брехати ці давні єпископи! — зауважив Нед Ленд.

— Нарешті, античні натуралісти згадують чудовиська такої величини, що в них паща — ціла

затока, а самі вони не могли б пройти в Гібралтарську протоку.

— І слава Богові! — помітив канадець.

— Але щось є суттєве у всіх цих розповідях? — запитав Консель.

— Нічого, — відповів я, — нічого, окрім того, що вони переходять межі ймовірності і перетворюються в міф або легенду. Проте для гри уяви оповідачів потрібна яка-небудь підстава або привід. Не можна заперечувати того, що серед спрутів і кальмарів трапляються екземпляри дуже великих розмірів, але, звичайно, менше, ніж китоподібні. Наші рибалки нерідко бачать спрутів довжиною більше метра вісімдесятьох сантиметрів. У музеї Трієста і Моіпелъє зберігаються кістяки спрутів завбільшки два метри. До того ж за розрахунками натуралістів така тварина, довжиною навіть тільки в шість футів, повинна мати щупальця в двадцять сім метрів довжиною. А цього вже досить, щоб вона стала страшною.

— А чи ловляться такі нині? — запитав канадець.

— Якщо і не ловляться, то моряки бачать їх часто. Один з моїх друзів, капітан Поль Бос з Гавра, не один раз запевняв мене, буцімто бачив в Індійському океані цих чудовиськ величезних розмірів. Але найбільш разючий випадок, що не допускає сумнівів в існуванні гігантських спрутів, відбувся кілька років тому назад, у тисяча вісімсот шістдесят першому році.

— Що це за випадок? — запитав Нед Ленд.

— А от який. У тисяча вісімсот шістдесят першому році на північний захід від Тенерифу, приблизно на тій же широті, на якій знаходимося зараз і ми, екіпаж розвідувального судна "Алек-тон" помітив

дивовижного кальмара, що плив на їхньому шляху. Командир Бuzі підплив до тварини й атакував його гарпунами і рушничними пострілами, але безуспішно, оскільки і гарпуни і кулі проникали крізь м'яке тіло кальмара, як крізь студенисту масу. Після кількох марних спроб екіпаж накинув мертву петлю на тіло цього молюска. Петля ковзнула по тілу до хвостових плавців і тут затяглася. Тоді спробували підтягти чудовисько на борт, але його вага була така велика, що мотузка перетерла хвіст, і кальмар, позбувшись цієї прикраси, пірнув під воду.

— Нарешті, хоч один факт, — сказав Нед Ленд.

— Факт безперечний, мій дорогий Неде, настільки, що було запропоновано назвати цей вид спрута "кальмар Бuzі".

— А яка його довжина? — запитав канадець.

— Чи не шість метрів приблизно? — запитав Консель, стоячи коло вікна і придивляючись до заглиблень у скелі.

— Абсолютно правильно, — відповів я.

— А чи не було, — продовжував Консель, — на голові його восьми щупалець, що ворушилися у воді, немов зміїний виводок?

— Вірно.

— А чи не було в нього посередині голови очей, притому великих розмірів?

— Так, Конселю.

— А чи не мали його щелепи великої подібності з дзьобом папуги? Тільки цей дзьоб величезний?

— Цілком точно, Конселю.

— Отож, якщо пан професор хоче перекопатися, — спокійно зауважив Консель, — чи не є он той кальмар — кальмар Бузі або принаймні його брат?

Я подивився на Коиселя, а Нед Ленд кинувся до вікна.

— Моторшна тварина! — крикнув Нед.

Я теж глянув у вікно і мимоволі відсахнувся. Перед моїми очима рухалося страшне чудовисько, гідне відігравати неабияку роль у тваринному епосі.

Це був кальмар колосальних розмірів, завдовжки не менше вісьмох метрів. Він плив задом наперед, з величезною швидкістю прямо па "Наутилус", дивлячись на нас сіро-зеленими нерухомими очима. Вісім рук, або, вірніше, ніг, посаджених на голові, що і забезпечило цій тварині назву головоногих, були вдвічі довші тіла й увесь час звивалися, як волосся у фурій. Чітко виднілися двісті п'ятдесят присосків, розташованих на внутрішній стороні щупалець у вигляді напівкруглих капсул. Часом присоски торкалися шибок, завмирили і присмокнувалися до них. Щелепи чудовиська, у вигляді рогового дзьоба такої ж форми, як у папуги, увесь час відкривалися і закривалися. Язик з хрящової тканини, теж наділений гострими зубами в кілька рядів, здригався, висуваючись з цієї страшної пащеки. Яка фантазія природи! Дати пташиний дзьоб молюску! Веретеноподібне тіло, роздуте посередині, становило м'ясисту масу вагою в двадцять — двадцять п'ять тисяч кілограмів. Мінливе забарвлення, що мінялося з надзвичайною швидкістю в залежності від ступеня роздратування тварини, переходило із сіро-свинцевого відтінку в червоно-бурий. IT То так дратувало молюска? Безсумнівно, присутність "Нау-тилуса", ще більшого, аніж він, а також те, що ні його щупальця-присоски, ні щелепи не могли нічого вдіяти. І все-таки яка це

потвора — подібний спрут! Яку міць уклав Творець у його рухи, яку життєву силу, давши йому трикамерне серце!

Тільки несподіваний випадок звів мене з таким кальмаром, і я не хотів упустити можливості старанно вивчити цього представника головоногих. Я переміг жах, викликаний його виглядом, взяв олівець і почав замальовувати.

— Може, це той самий, що трапився "Актеону"? — сказав Консель.

— Ні, — відповів канадець, — цей цілий, а той утратив хвіст.

— Це не доказ, — заперечив я. — Щупальця і хвіст у цих тварин здатні до відновлення, а за сім років кальмар Бузі встиг, звичайно, відростити собі і новий хвіст.

— Ну, коли не той, то однаково із таких! — відповів Нед.

Справді, коло правого вікна з'явилися ще кальмари. Я нарахував їх сім. Вони супроводжували "Наутилус". Я чув, як брязкали їхні дзьоби по залізній обшивці судна. Ми були неабияк задоволені.

Я продовжував свою роботу. Чудовиська з такою точністю трималися нашого курсу, що здавалися нерухомими, я міг би малювати їх у зменшеному вигляді прямо на шибці. До того ж ми йшли з помірною швидкістю.

Раптом "Наутилус" зупинився, і весь його остов здригнувся.

— Невже ми на щось наткнулися? — запитав я.

— У всякому разі, ми уже виплуталися, — відповів канадець, — оскільки ми стоїмо в чистій воді.

"Наутилус" стояв дійсно в чистій воді, але на одному місці. Лопаті його гвинта не працювали. Минула хвилина. У салон увійшов капітан Немо і з ним його помічник.

Я не бачив його вже кілька днів. Він здався мені похмурим. Не розмовляючи з нами, а може, не бачачи нас, він підійшов до вікна, подивився на спрутів і сказав кілька слів своєму помічнику. Помічник вийшов. Тут же створки засунулися. Стеля засвітилася.

Я підійшов до капітана.

— Цікава колекція спрутів, — сказав я розв'язним тоном аматора, що дивиться крізь кришталеве скло акваріума.

— Так, пане натуралісте, — відповів він, — і зараз ми будемо битися з ними врукопаш.

Я розгублено подивився на капітана. Я думав, що я його не зрозумів.

— Врукопаш? — уточнив я.

— Так. Гвинт зупинився. Думаю, що рогові щелепи одного з кальмарів зав'язли в його лопатях. Ця обставина заважає нам іти далі.

— Що ж ви збираєтеся робити?

— Піднятися па поверхню і перебити всю цю мерзоту.

— Це важко.

— Вірно. Електричні кулі неспроможні проти м'якої маси їхнього тіла, де вони не знаходять достатнього опору, щоб розірватися. Але ми їх атакуємо сокирами.

— І гарпуном, капітане, — додав канадець, — якщо ви не відмовляєтесь від моєї допомоги.

— Згодний, містере Ленд. ;

— Ми теж вам допоможемо, — сказав я, і разом з капітаном ми пройшли до центральних сходів.

Там уже стояли чоловік дванадцять з абордажними сокирами в руках, готові для нападу. Канадець схопив гарпун, а ми з Консе^ лем — сокири. До цього часу "Наутилус" уже вплив на поверхню. Один з моряків почав відгвинчувати гайки. Ледь вони відгвинтилися, кришка люка розчухнулася з надзвичайною силою, очевидно, притяпіута присосками якого-небудь спрута. Тут же ж довге щупальце ковзнуло, як змія, в отвір трапа, а ще двадцять звивалися зверху. Капітан Немо одним ударом сокири відітнув страшне щупальце, і воно упало донизу, звиваючись на сходинках.

Поки ми протискувалися на палубу, два інших щупальця майнули в повітрі, обплели моряка, що стояв перед капітаном Немо, і підняли його в повітря з нездоланною силою.

Капітан скрикнув і кинувся назовні. Ми кинулися за ним.

Яке видовище! Схоплений щупальцями і прилиплий до їхніх присосків, бідолаха бовтався в повітрі з примхи величезного хобота. Він задихався і хрипів, волаючи: "Допоможіть! Допоможіть!" Ці слова, вимовлені французькою мовою, мене приголомшили. На борту був мій співвітчизник, а може, і не одині Щей лемент, що надривав душу, я буду чути все моє життя! Бідолаха гинув. Хто міг би його вирвати з цих могутніх обіймів? Але капітан Немо накинувся на спрута і відрубав йому інше щупальце. Його помічник люто бився з іншими

чудовиськами, що виповзали збоку "Наутилуса". Екіпаж люто боровся з ними, пустивши в хід сокири. Канадець, Консель і я всаджували нашу зброю в м'ясисту масу спрутів. Сильний запах мускусу наповнив повітря. Усе було страхітливе!

Якусь хвилину мені здавалося, що бідолаха, оповитий хоботом, буде звільнений від могутньої дії присосків. З восьми щупалець було відрубано вже сім. Одне, що залишилося, ще звивалось у повітрі, потрясаючи своєю жертвою, як пір'їнкою. Але в ту мить, коли капітан Немо і його помічник накиннулися на спрута, він викинув струмінь чорнуватої рідини з особливого мішка коло анального отвору. Ми відразу усі посліпли. Коли ж чорна хмара розсіялася, то кальмар зник разом із моїм бідолашним співвітчизником!

З якою люттю накиннулися ми на потвор! Усі знесамовитіли! Десять чи дванадцять спрутів захопили палубу і боковини "Нау-тилуса". Ми виявилися серед обрубків змій, що звивалися в потоках крові і чорної рідини. Здавалося, ці липкі щупальця знову народжувалися, подібно до голів гідри. Нед Лепд мітив своїм гарпуном у сіро-зелені очі чудовиськ і кожним ударом виколював по оку. Але сталося так, що мій хоробрий товариш не встиг вивернутися, і щупальця однієї потвори збили його з ніг.

Не знаю, як у мене не розірвалося серце від хвилювання! Страшний дзьоб уже розчахнувся над канадцем. Я кинувся на допомогу. Але капітан Немо випередив мене. Його сокира сховалася у величезній пащі спрута; чудом врятований канадець підхопився на ноги і увігнав весь свій гарпун до трикамерного серця спрута.

— Я був зобов'язаний відплатити! — сказав канадцю капітан Немо. Замість відповіді Нед Ленд тільки поклонився.

Бій тривав чверть години. Переможені чудовиська, убиті і покалічені, нарешті, полишили бойовище і сховалися під водою.

Капітан Немо, залитий кров'ю, стояв нерухомо коло прожектора, дивлячись на море, що поглинуло його товариша, і великі сльози текли в нього з очей.

Глава дев'ятнадцята ГОЛЬФСТРІМ

Ніхто з нас не міг забути жахливу подію 20 квітня. Я описав її, переживаючи знов сильне хвилювання. Свою розповідь я перечитав сам, а потім прочитав її Конселю і канадцю. Вони зауважили, що в передачі фактів розповідь точна, але недостатньо вражаюча. Для опису такої картини треба мати перо знаменитого нашого поета, автора "Трудівників моря": Я говорив, що капітан Немо плакав, дивлячись на море. Горе його було безмежне. З часу нашого перебування на "Наутилусі" гинув уже другий його товариш. І яка смерть! Розчавлений, задушений, скалічений страшними щупальцями, перемолотий залізними щелепами, цей друг не буде спочивати серед своїх товаришів у мирних водах коралової гробниці!

Щодо мене, то серце моє розривалося від лементу розпачу, що вилетів у розпалі цієї битви з вуст того бідолахи. Нещасний француз, забувши сприйнятий діалект, знову згадав мову рідної землі і своєї матері для останнього, марного заклик! Отже, з-поміж товаришів капітана Немо, відданих йому душею і тілом, так само, як він, що втекли від спілкування з людьми, знаходився мій співвітчизник! Чи лише він один представляв Францію в цьому таємничому співтоваристві, яке складалося, очевидно, з людей різних націй?

От одна з нерозв'язних проблем, що увесь час виникали у моїй голові!

Капітан Немо повернувся до себе. Якийсь час я більше не бачив його. Але який смуток, розпач, нерішучість він мав би відчувати наодинці із самим собою, якщо судити з поведження судна, де капітан Немо був душею, адже його щиросердий стан позначався і на кораблі. "Наутилус" то йшов уперед, то повертався, він перестав триматися визначеного напрямку, плавав з волі хвиль, паче труп. Гвинт був очищений, але майже не діяв. Капітан Немо вів судно інтуїтивно. Він був не в змозі розстатися з місцем остагш"ього бою, з морем, що поглинуло його друга!

Так минуло десять днів. Нарешті, 1 травня "Наутилус" рішуче взяв колишній курс на північ, пройшовши повз Лукайські острови біля Багамської протоки. Ми пливли за течією найбільшої морської ріки зі своїми власними берегами, рибами і температурою. Я маю на увазі Гольфстрім.

Це справжня ріка, але тече вона серед Атлантичного океану. Вода в ній теж солоніша і навіть солоніша навколишнього моря. Середня глибина її три тисячі футів, а середня ширина — шістдесят миль. У деяких місцях швидкість плину досягає чотирьох кілометрів за годину. Незмінність обсягу її води значніша, ніж у всіх рік земної кулі.

Справжнє джерело Гольфстріму, дослідженого командиром Морі, або, якщо хочете, його висхідна точка, знаходиться в Гас-конській затоці. Там його води, спочатку ще слабко нагріті і світлі, починають набувати особливого свого характеру. Звідти ця течія йде на південь, уздовж берегів екваторіальної Африки, де сонячні промені жаркої зони прогрівають його води, потім перетинає Атлантичний океан, досягає мису Сент-Рок па бразильському березі, тут розгалужується, і частина

його направляється до Аитільських островів, де знову прогрівається. І от тут, начебто призначений самою природою установити рівновагу температур, Гольфстрім, змішавши тропічні води з північними, починає виконувати роль зрівнювана температур: розпечена сонцем Мексиканської затоки, течія Гольфстрім піднімається на північ до північноамериканських берегів Ньюфаундленду. Тут під дією холодного плину з протоки Девіса вона відхиляється до сходу, знову тече крізь океан уздовж одного з великих кіл земної кулі по локсодромічній лінії й коло сорок третього меридіана розділяється на два рукави, причому один, під дією північно-західного пасату, повертається до Гасконської затоки і до Азорських островів, інший же, обігрівши береги Ірландії і Норвегії, доходить до Шпіцбергена, де його температура, упавши до чотирьох градусів, усе-таки достатня, щоб утворити море, вільне від льодів.

По цій океанічній річці і плив "Наутилус". При виході з протоки Багама, шириною чотирнадцять льє і глибиною триста п'ятдесят метрів, Гольфстрім тече зі швидкістю вісім кілометрів за годину. Швидкість течії усе зменшується в міру просування на північ, і було б бажано, щоб і надалі зберігалася така рівномірність, бо, якщо швидкість і напрямок Гольфстріму коли-небудь зміняться, як це вже припускали, клімат європейських країн може зазнати таких потрясінь, наслідків яких навіть не можна передбачити.

Близько полудня я знаходився на палубі і розповідав Коиселю про особливості Гольфстріму. Скінчивши пояснення, я запропонував йому опустити руки у воду. Консель виконав моє прохання і був украй здивований, не відчувши ні тепла, ні холоду.

— Це тому, — пояснив я, — що температура Гольфстріму при його виході з Мексиканської затоки мало відрізняється від температури нашої крові.

Гольфстрім — це величезний калорифер, що дає можливість західноєвропейським берегам хизуватися вічнозеленою рослинністю. Якщо вірити обчисленням Морі, то повне використання тепла Гольфстріму дало б кількість калорій, цілком достатню, щоб перетворити маси чавуну в розплавлену ріку, завбільшки з Міссурі або Амазонку, і увесь час підтримувати її плинність.

Швидкість плину Гольфстріму досягала в цей час двох метрів двадцяти п'яти сантиметрів за секунду. Плин цей настільки відрізняється від навколишнього моря, що його ущільнені води виступають над поверхнею океану, і в такий спосіб води теплі і води холодні мають різний рівень. Води Гольфстріму, багаті на солі, яскраво-синього кольору і ясно виділяються єеред зелених хвиль океану. Лінія їхнього вододілу проходить настільки чітко, що, коли "Наутилус" на широті Каролієських островів урізався своїм бивнем у води Гольфстріму, його гвинт у цю хвилину ще розсікав води океану.

Сила плину захоплює із собою цілий світ живих істот. Звичні і для Середземного моря аргонавти плавають тут цілими зграями. Серед хрящових найбільш виразні тут скати з дуже розвинутим хвостом, що становить третину всієї довжини ската і за своєю формою становить великий ромб завдовжки в двадцять п'ять футів, потім дрібні акули величиною з метр, з великою головою, з коротким округлим рилом і з гострими зубами в кілька рядів, а їхнє тіло покрите ніби лускою.

Серед костистих риб відзначає властивих тільки цим водам губанів-перепілок; потім йдуть синагриди з райдужною оболонкою, що виблискує вогнем; горбилі-сцієпи, що володіють здатністю видавати писк, вони завдовжки з метр, із широкою пащею, усадженою дрібними зубами; центроиоти-негри, яких я вже згадував; блакитні корифени з золотавим

і сріблястим полиском; перроке, справжні веселки, своєю барвою здатні посперечатися з найкрасивішими тропічними птахами; морські собачки з трикутною головою; камбали-ромби, синюваті злускаті риби; батрахоїди з жовтою поздовжньою і поперечною смугою у вигляді букви Т; навкруги кишіли маленькі бички, всіяні коричневими цятками; потім ішли диптеродони з жовтим хвостом і срібlistою головою; представники лососевих — стрункі мугиломори з ніжним блиском, яких Ласепед присвятив свій милій подрузі життя, і, нарешті, — красива риба, американський лицар, прикрашений всіма орденами і стрічками, що часто зустрічається коло берегів північної америкаїського материка, чий народ так мало цінує й ордени і стрічки.

Скажу ще про одне явище в Гольфстрімі, а саме — про фосфоричне світіння води, що суперничало, особливо під час частих гроз, зі сяйвом нашого прожектора.

Восьмого травня ми знаходилися ще на траверсі мису Гаттера-са, на широті Північної Кароліни. Тут ширина Гольфстріму досягала сімдесяти п'яти миль, а глибина — двохсот десяти метрів. "Наутилус" плив, куди очі дивляться. На кораблі не існувало ніякої охорони. Треба зізнатися, що втеча при таких обставинах могла вдатися. Населені береги були дуже зручним притулком. Море увесь час борознили пароплави, що обслуговували рейси між Нью-Йорком або Бостоном і Мексиканською затокою, вдень і вночі між різними пунктами американського берега снували шхуни каботажного плавання. Була надія, що вони нас підберуть. Усе це було сприятливою обставиною, незважаючи на тридцять миль, що відокремлювали "Наутилус" від берегів Сполучених Штатів.

Але інша обставина, дуже прикра, зовсім виключала плани канадця. Погода стояла дуже кепська. Ми наближалися до берегів, де бурі дуже часті, до батьківщини циклонів і смерчів, народжуваних самим Гольфстрімом. Пускатися на вутлому човні в море, що розгулялося, значило йти на вірну загибель. Сам Нед Леид погоджувався з цим. Він гриз вудила, відчуваючи жорстоку тугу за батьківщиною, а єдиними ліками була втеча.

— Пане професоре, — сказав він у той же день, — настав час кінчати з цією справою. Я хочу діяти у відкрити. Ваш Немо іде від землі і взяв курс на північ. Заявляю вам, що з мене вистачить Південного полюса і до Північного я з ним не піду.

— Як бути, Неде, раз утеча нині нездійсненна?

— Я стою па своєму, треба поговорити з капітаном. Ви не захотіли з ним говорити, коли ми були у водах вашої батьківщини. Тепер ми у водах моєї батьківщини. У мене одна думка — через кілька днів "Наутилус" порівняється з Новою Шотландією, де біля Ньюфаундленду є велика бухта, а в цю бухту впадає ріка Святого Лавреитія, а ріка Святого Лаврентія — це моя ріка, на ній — рідне моє місто Квебек, і от варто лиш мені подумати про це, як уся кров прилипає мені до лица, а волосся ворухиться на голові. Знаєте, пане професоре, я вже краще кинуся в море! А тут я не залишуся! Тут я задихнуся.

Ясно, що канадець дійшов до межі свого терпіння. Його багатирська натура не могла пристосуватися до такого довгого позбавлення волі. Він змінювався з виду день при дні. З кожним днем він ставав усе похмуріший. Я відчував, як він страждав, адже туга за батьківщиною охоплювала і мене. Уже сім місяців ми нічого не знали про землю. Окрім того і відчуженість капітана Немо, і зміна його настрою, особливо після бою зі спрутами, і його безмовність

— усе це мені показало речі в іншому вигляді. Захопленість перших днів пропала. Треба бути таким фламандцем, як Консель, щоб миритися з подібним становищем у середовищі, призначеному для китоподібних і інших мешканців морських глибин.

Воістину, якби цей юнак мав не легені, а зябра, з нього вийшла б цілком вихована риба.

— Ну, то що ж, пане професоре? — запитав Нед Ленд, не одержавши від мене відповіді.

— Отже, Нед, ви хочете, щоб я запитав у капітана Немо, які його наміри щодо нас?

— Так.

— Незважаючи на те, що він уже дав їх відчувати?

— Так, я хочу установити це востаннє. Якщо бажаєте, можете говорити тільки про мене, від мого імені.

— Але я зустрічаюся з ним рідко. Мене він навіть уникає.

— Це не причина, щоб піти до нього.

— Я поговорю з ним, Неде.

— Коли? — наполегливо запитав канадець.

— Коли зустріну.

— Пане Аронаксе, ви що ж, хочете, щоб я сам пішов до нього?

— Ні, покладіться на мене. Завтра...

— Сьогодні, — сказав Нед Ленд.

— Добре. Я побачуся з ним сьогодні, — відповів я канадцю, відчуваючи, що коли він у цю справу сам втрутиться, то усе зіпсує.

Я залишився сам. Раз питання було поставлено, я вирішив покінчити з ним негайно. Я віддаю перевагу вирішеній справі перед тією, що ще чекає рішення.

Я повернувся до себе в кімнату. Звідти я почув кроки в кімнаті капітана Немо. Не можна було упускати нагоди з ним зустрітися. Я постукав до нього в двері. Відповіді не було. Я знову постукав і повернувшись до двері, відчинив їх. Двері відчинилися. Я увійшов. У кімнаті знаходився один капітан Немо. Схилювшись над столом, він не чув, як я увійшов. Зважившись не йти, поки не переговорю з ним, я підійшов до столу. Він різко підвів голову, насупив брови і сказав досить суворою тоном:

— Це ви? Що вам завгодно?

— Поговорити з вами, капітане.

— Але я зайнятий, у мене робота. Я надав вам повну свободу бути самому, невже я не можу користатися тим же?

Прийом здавався мало втішливим. Але я вирішив вислухати все, щоб сказати все до речі.

— Капітане, — холодно зауважив я, — я маю поговорити з вами про таку справу, котру не можна відкласти.

— Яку? — запитав він іронічно. — Ви зробили відкриття, що не вдалося мені? Море розкрило перед вами нові таємниці?

Ми були далекі від розуміння. Але перш ніж я устиг відповісти, капітан Немо показав мені на розкритий перед ним рукопис і переконливо сказав:

— От, пане Аронаксе, рукопис, перекладений кількома мовами. Він містить короткий підсумок моїх робіт з вивчення моря, і, коли це буде бажано

Богові, він не загине разом зі мною. Цей рукопис разом з історією мого життя буде укладено в непотопаючий апарат. Той, хто залишиться в живих останнім на "Наутилу-сі", кине апарат у море, і він попливе з волі хвиль.

Ім'я цієї людини! Його автобіографія! Отже, коли-небудь його таємниця розкриється? Але в дану хвилину його повідомлення було для мене тільки засобом, щоб підійти до суті потрібної мені справи.

— Капітане, — відповів я, — я не можу схвалити самої ідеї ваших дій. Неприпустимо, щоб плоди ваших наукових пошуків могли загинути. Але обраний вами спосіб мені здається занадто примітивним. Хто знає, куди заженуть вітри цей апарат, у які руки потрапить він? Хіба не можна придумати щось певніше? Хіба ви самі або хто-небудь з ваших...

— Ні, — різко увірвав мене капітан.

— Але тоді я та й мої товариші готові узяти ваш рукопис на збереження, і якщо ви повернете нам свободу...

— Свободу? — запитав капітан Немо, уставши з місця.

— Так, саме з цього питання я і хотів поговорити з вами. Уже сім місяців, як ми знаходимося на вашім кораблі, і от сьогодні я запитую вас, — від імені моїх товаришів і власного, чи маєте ви намір утримувати нас назавжди?

— Пане Аронаксе, — сказав капітан Немо, — сьогодні я вам відповім те саме, що відповів сім місяців тому: "Хто ступив на борт "Наутилуса", той звідси не вийде".

— Виходить, ви обертає нас у рабство?

— Називайте це як хочете.

— Але раб усюди зберігає за собою право повернути собі волю! І заради цієї мети для нього всі засоби гарні!

— А хто ж заперечує за вами це право? Хіба коли-небудь мені приходила думка зв'язувати вас клятвою?

І, схрестивши руки на грудях, капітан дивився на мене.

— Капітане, — звернувся я до нього, — ні у вас, ні в мене немає бажання повертатися до цього питання. Але раз уже ми його торкнулися, давайте доведемо до кінця. Повторюю вам, що йдеться не тільки про мене.

Для мене наукова праця — це моральна підтримка, натхнення, могутнє захоплення і пристрасть, що примушує мене забути усе. Так само, як ви, я можу жити ніким не знаний, у тіні, з примарною надією передати потомству результати своїх досліджень за допомогою гіпотетичного апарата, довіреного випадковій волі вітрів і хвиль. Одне слово, лише я здатний і захоплюватися вами і без невдоволення супроводжувати вас, граючи роль, у деякому сенсі для мене зрозумілу; але у вашому житті є й інша сторона, а вона мені уявляється огорненою складними обставинами і таємницями, до яких непричетні ми, я і мої товариші. І навіть у таких випадках, коли б наше серце і вболівало за вас, зачеплене вашою скорботою або схвильоване проявами вашого талановитого розуму і мужності, нам усе-таки довелося б затаювати в собі найменше свідчення тієї симпатії, яка виникає в нас при появі чогось красивого і доброго, незалежно від того, походить воно від друга чи від ворога. І от ця свідомість нашої повної непричетності до всього, що

вас стосується, робить наше становище неприйнятним, неможливим, навіть для мене, а що вже казати про таку людину, як Нед Ленд. Кожна людина, тільки тому, що вона людина, гідна того, щоб про неї подумати. Чи задавалися ви питанням, на що здатна любов до волі і ненависть до рабства, які плани помсти можуть вони вселити таким натурам, як наш канадець, що може він замислити і спробувати зробити?..

Я замовк. Капітан Немо встав з місця.

— До того, що може замислити і намагатися зробити Нед Ленд, мені немає діла! Не я шукав його! Не для свого задоволення я тримаю його на кораблі. Що стосується вас, пане Аронаксе, то ви належите до тих людей, що здатні розуміти все, навіть і мовчання. Більше відповісти мені нічого. Нехай перша розмова ваша на цю тему буде й останньою, тому що другого разу я вам можу і не відповісти.

Я вийшов. З цього дня наше становище стало дуже напруженим. Я розповів про розмову моїм товаришам.

— Тепер принаймні ми знаємо, — сказав Нед, — що чекати нам від цієї людини нічого. "Наутилус" підходить до Лонг-Айленду. Яка б не була погода, ми утечемо.

Однак небо ставало усе грізнішим. З'явилися провісники урагану. Повітря набуло молочно-білого відтінку. Пір'їсті хмари на обрії змінювалися купчастими. Нижче них швидко мчали темні хмари. Море починало здійматися великими довгими валами. Зникли птахи, крім буревісників. Барометр помітно падав, пока-

зуючи на сильне скупчення водяної пари у повітрі. Суміш у штормовому приладі розкладалася під дією

електрики, насиченої в атмосфері. Наближалася боротьба стихій.

Буря вибухнула 18 травня, саме в той час, коли "Наутилус" порівнявся з Лонг-Айлендом, у кількох милях від морських каналів Нью-Йорка. Я маю можливість описати цю боротьбу стихій завдяки тому, що капітану Немо, з якоїсь неоясненої примхи, захотілося помірятися силою з бурею на поверхні моря.

Дув південно-західний вітер, спочатку дуже свіжий, тобто зі швидкістю п'ятнадцяти метрів за секунду, потім до трьох годин дня швидкість його досягла двадцяти п'яти метрів за секунду. Коротше, починався шторм.

Непохитно витримуючи пориви бурхливого вітру, капітан Немо стояв на палубі. Він прив'язав себе в поясі до борту, щоб його не змили скажеш хвилі. Піднявшись на палубу і прив'язавши себе, я споглядав то бурю, то цю, ні з ким не зрівняну людину, що прийняла виклик шаленої стихії.

Великі жмути хмар неслися над самим морем, мішаючись з його бурхливими хвилями; я вже не бачив тих дрібних проміжних валів, які утворюються в провалах між високими валами, нічого, крім довгих чорних хвиль, таких компактних, що навіть їхні гребені не дробилися. Висота їх усе збільшувалася. Вони зіштовхувалися одна з одною. "Наутилус" то лягав на бік, то дибився, то моторошно бовтався в кільовій хитавиці.

До п'ятої години вибухнула злива, але вона не заспокоїла ні сили вітру, ні бушування моря. Ураган нісся зі швидкістю сорока п'яти метрів за секунду, або сорока льє за годину. Досягаючи такої сили, він руйнує будинки, зносить дахи, рве залізні ґрати і зрушує з місця двадцятичотирифунтові гармати.

Проте навіть в умовах такого урагану "Наутилус" виправдовував слова одного ученого інженера: "Немає такого добре сконструйованого судна, що не могло б протистояти морю". "Наутилус" не був скелею, що її могли б зруйнувати хвилі; він був сталевим веретеном, слухняним, рухливим, без щогл і без оснащення і тому з безкарною зухвалістю протистояв їхній люті.

Я уважно спостерігав за величезними валами. Вони доходили до п'ятнадцяти метрів заввишки і ста п'ятдесятьох — ста сімдесятьох метрів довжини, а швидкість їхнього поширення, рівна половині швидкості вітру, досягала п'ятнадцяти метрів за секунду. Чим глибшим було море, тим вищими ставали хвилі. Тут я зрозумів особливу роль хвиль, що захоплюють повітря і нагнітають його в морську глибину, вносячи в неї джерело життя у вигляді кисню. Виняткова, але вже обчислена сила їхнього тиску може доходити до трьох тисяч кілограмів на квадратний фут, коли вони обрушуються на яку-небудь поверхню. Коло Гебридських островів морські хвилі такої ж сили зрушили з місця камінь вагою у вісімдесят чотири тисячі фунтів. А під час бурі 23 грудня 1864 року такі ж вали, зруйнувавши в Японії частину міста Ієдо, кинулися на схід зі швидкістю семисот кілометрів за годину й у той же самий день розбилися об береги Північної Америки.

До ночі буря розгулялася ще більше. Так само, як під час циклону 1860 року коло островів Згоди, барометр упав до 710 міліметрів. У сутінках я помітив па обрії корабель, що ледве боровся з бурею. Він дрейфував під слабкою парою, щоб тільки триматися на хвилях. Імовірно, це був пароплав, що курсує на лінії Нью-Йорк — Ліверпуль або Гавр. Незабаром він сховався в темряві.

О десятій годині вечора небо палало. Усе навколо було пронизано блискавками. Я був не в змозі

переносити той блиск, а капітан Немо дивився широко розплющеними очима, наче вбираючи в себе саму душу бурі. Гуркіт хвиль, що розбивалися, виття вітру, гуркіт грому створювали непередавану какофонію. Вітер мчав з однієї точки обрію, до іншої; вирвавшись зі сходу, циклон, обійшовши північ, захід, південь, повертався знову на схід, наперейми напрямку циркулюючих бур на Південній півкулі.

Ну і Гольфстрім! Вій виправдав свою назву — короля бур! Він був творець усіх цих страшних циклонів, унаслідок різниці температур його плинів і шарів повітря, що лежать над його поверхнею.

До водяної зливи приєдналася злива блискавок. Водяні краплі перетворювалися у світні зблиски. Можна було подумати, що капітан Немо шукав для себе гідної смерті і хотів, щоб його убила блискавка. Серед жажливої кільової хитавиці "Наутилус" нерідко здіймав догори сталевий бивень, як вістря громовідводу, і кілька разів я бачив, як із нього летіли іскри.

Знесилившись, зовсім розбитий, я наліг на кришку люка, відкрив її і зійшов у салон. У цей час буря досягла межі своєї сили. Усередині "Наутилуса" не можна було триматися па ногах.

Близько півночі повернувся і капітан Немо. Я чув, як помалу наповнювалися резервуари, і "Наутилус" тихо опустився нижче поверхні води. Крізь відкриті вікна я бачив великих зляканих риб, що пливли, як примари, у воді, що світилася від спалахів блискавок. "Наутилус" продовжував опускатися. Я припускав, що на глибині п'ятнадцяти метрів він знайде затишок. Ні, занадто сильно розбушувалися верхні шари. Треба було шукати спокою ще нижче й опуститися в надра моря на п'ятдесят метрів.

Який панував тут мир, спокій, який затишок! Хто міг би тут сказати, що там нагорі шаленіє грізний ураган!

Глава двадцята НА 47°24' ШИРОТИ І 17°28' ДОВГОТИ

Силою бурі нас відкинуло до сходу. Зникла будь-яка надія утекти на береги штату Нью-Йорк або ріки Св. Лаврентія. Бідолаха Нед з розпачу усамітнився, як капітан Немо, але я і Консель не розставалися.

Я вже сказав, що "Наутилус" ухилився на схід. Точніше сказати — на північний схід. Протягом кількох днів, то піднімаючись па поверхню, то опускаючись в глибину, "Наутилус" блукав океаном серед туманів, яких так бояться мореплавці. Головною причиною цих туманів є танення льодів, що підтримує велику вологість у повітрі. Скільки тут гинуло кораблів, коли вони, блукаючи в прибережних водах, марно намагалися угледіти слабкі вогні на березі! Скільки нещасть заподіював цей непроникний туман! Скільки зіткнень з підводними рифами, коли шум вітру заглушав буруни. Скільки зіткнень кораблів, попри їхні сигнальні вогні, попереджувальні свистки і тривожний дзенькіт дзвонів!

От чому дію тутешніх морів має вигляд бойовиськ, де полягли всі, переможені океаном: одні судна вже затягнуті тванню, інші, новіші, недавні, що ще блищали залізними деталями і мідними кільцями при світлі прожектора "Наутилуса". Скільки їх загинуло з усім екіпажем, із натовпами емігрантів у таких місцях, позначених статистикою, як мис Рас, протоки Беліля, бухта Св. Лаврентія! А скільки жертв занесено в цей синодик по лініях морських сполучень — пароплавів Мопреальської компанії і Королівської пошти: "Сольвейг", "Ізида", "Параматта", "Угорець", "Канадець", "Англосакс",

"Гумбольдт", "Сполучені Штати" — усі ці судна затонули; "Арктик", "Ліонець" — потоплені при зіткненні; "Президент", "Пасифік", "Місто Глазго" — загинули з невідомих причин; і от серед таких похмурих останків плив "Наутилус", начебто роблячи огляд мерцям.

П'ятнадцятого травня ми опинилися коло південного краю Ньюфаундлендської мілини. Вона утворилася від морських наносів, сили-сїлеиної органічних залишків, занесених і з екватора Гольфстрімом, і з Північного полюса холодною протитечією, що проходить коло північноамериканських берегів. Тут зібралися і валуни льодовикового періоду, затягнені крижаними торосами. Тут утворилися величезні цвинтарі риби, зоофітів і молюсків, що гинули в незліченній кількості.

Глибина моря біля Ньюфаундлендської мілини незначна — усього кілька сот сажнів. Але на південь від неї дно моря відразу обривається глибокою западиною в три тисячі метрів глибиною. Гольфстрім тут розширюється. Води його розтікаються в ціле море, але зате його швидкість і температура падають.

Серед риби, зляканих приходом "Наутилуса", назву: пінагора завдовжки в один метр, з чорнуватою спиною і жовтим черевом, що дає своїм одноплемінникам поганий приклад подружньої вірності; потім великі хюпернаки, рід смарагдових мурен, чудові на смак; великоокі карраки з головою, схожою на собачу; живородні бленіїди, схожі на змії; колбневі бульботи, або чорні піскарі, величиною в двадцять сантиметрів; довгохвості макруруси зі сріблястим полиском, швидкохідні риби, що запливають далеко з північних морів.

У сіті потрапила одна риба, зухвала, смілива, дуже м'язиста, озброєна колючками на голові і шипами на плавцях, справжній скорпіон довжиною в два-три метри, заклятий ворог бленіїд, тріскових і лососевих, — це бичок північних морів, з пухирчастим тілом бурого кольору і з червоними плавцями. Матроси з "Наутилуса" не без труда заволоділи цією істотою, що завдяки особливим зябровим кришкам охороняє свої дихальні органи від засушливої дії повітря, і може якийсь час жити поза водою.

Заношу ще для пам'яті — боскієни, маленькі рибки, що подовгу супроводжують кораблі в північних морях; оксиринхи, типові для північної частини Атлантичного океану. Переходжу до тріскових риб, головним чином до тріски, що мені удалось піймати в цих обітованих водах на щедрій Ньюфаундлендській міліні.

Можна сказати, що цей вид тріски тут, на схилах морського дна, — риба гірська, бо Ньюфаундленд не що інше, як підводна гора. Коли "Наутилус" прокладав собі дорогу крізь густі фаланги цих риб, Консель не утримався від зауваження:

— Так це і є тріска! А я думав, що тріска така ж пласка, як лиманди і камбала-сіль.

— Наївний! — вигукнув я. — Тріска буває пласкою тільки в рибному магазині, де вона лежить випотрошена і розпластана. Але у воді, жива, вона такої ж веретеноподібної форми, як султанка, і своєю формою добре пристосована для тривалого плавання.

— Охоче вірю, — відповів Консель. — Їх ціла зграя! Вони кишать, як мурашник.

— Еге, друже мій, їх було б набагато більше, якби не їхні вороги. Чи знаєш ти, скільки ікринок відкладає тільки одна самка?

— Ну, гадаю, десь так тисяч п'ятсот, — сказав Консель.

— Одинадцять мільйонів, мій друже!

— Одинадцять мільйонів! Оце вже я не можу повірити, хіба що порахую сам.

— Порахуй, Конселю. Але повір мені на слово, так буде скоріше. Французи, англійці, американці, норвежці, дапчани ловлять тріску тисячами, споживають її в кількості неймовірному і невдовзі винищили б її у всіх морях, якби не її плодючість. Тільки в одній Америці й Англії п'ять тисяч кораблів і сімдесят п'ять тисяч їхнього екіпажу зайняті ловлею тріски. У середньому кожен корабель добуває сорок тисяч риб, а загалом — двадцять п'ять-мільйонів риб. Стільки ж добувається й коло берегів Норвегії.

— Добре, покладаюся на пана професора, а сам рахувати не буду, — усміхнувся Консель.

— Що?

— Одинадцять мільйонів ікринок, але дозволю собі одне зауваження.

— Яке?

— Якби з усіх ікринок виходили мальки, то для прогодування Англії, Америки і Норвегії досить було б чотирьох самок тріски.

Поки ми пливли коло дна Ньюфаундлендської мілини, я добре розглянув довгі снасті для лову тріски, на кожній снасті-двісті гачків, а кожний рибальський човен ставить такі снасті дюжинами.

Снасть опускається всередину за допомогою маленького якірця, а верхній кінець її утримується на поверхні волосінню, прикріпленою до коркового поплавця. "Наутилусу" доводилося дуже вміло маневрувати в цій підводній мережі зі снастей.

Утім, "Наутилус" недовго пробув у цих часто відвідуваних прибережних водах. Він піднявся до сорок другого градуса північної широти. Це — широта Сен-Жана па Ньюфаундленді і Хертс-Контента, де знаходиться інший кінець трансатлантичного кабеля.

Замість того щоб продовжувати свій шлях па північ, "Наутилус" попрямував на схід, начебто збирався йти уздовж телеграфного плато, на якому лежить цей кабель і де рельєф дна завдяки кількарізному зондуванню визначений з більшою точністю.

Сімнадцятого травня миль за п'ятсот від Хертс-Контента, на глибині двох тисяч восьмисот метрів, я побачив на ґрунті кабель. Копсель прийняв його за гігантську морську змію і, дотримуючись свого методу, збирався її класифікувати. Але я викрив його помилку і, щоб винагородити його за прикрість, докладно розповів йому історію про прокладення кабелю.

Перший кабель був прокладений протягом 1857 і 1858 років; але після передачі близько чотирьохсот телеграм кабель перестав діяти. У 1863 році інженери сконструювали новий кабель, довжиною три тисячі чотириста кілометрів і вагою чотири тисячі п'ятсот тонн, завантажений на корабель "Грет-Істерн". Цей захід теж провалився.

Двадцять п'ятого травня "Наутилус" занурився на три тисячі вісімсот тридцять метрів і виявився саме в тім місці, де кабель порвався і розорив підприємців. Це відбулося в шестистах тридцяти

восьми милях від Ірландії. О другій годині дня там помітили, що сполучення з Європою раптом припинилося. Електрики вирішили спочатку розрізати кабель, а вже потім виловити його; до одинадцятої вечора вони витягли ушкоджену частину кабелю, зробили нове з'єднання і зростили його з основним кабелем, після цього кабель знову занурили в море. Але кілька днів потому кабель знову порвався десь в океані, а дістати його з глибини Атлантичного океану було неможливо.

Однак американці не втратили цілковитого самовладання.

Сміливий Кірус Фільд, головний засновник підприємства, що ризикував утратити весь капітал, запропонував нову передплату. Вона негайно була покрита. Виготовили новий кабель, створивши для нього кращі умови. Пучок провідників у гумовій ізоляційній оболонці покрили запобіжним текстильним покриттям і уклали в металеву арматуру. 13 липня 1866 року "Грет-Істерн" знову вийшов у море.

Прокладка кабелю йшла благополучно. Однак справа не обійшлася без прикрощів. Розмотуючи кабель, електрики кілька разів знаходили в кабелі недавно забиті цвяхи, очевидно з метою пошкодити його серцевину. Капітан Андерсон зібрав інженерів і офіцерів корабля для обговорення цього шкідництва. Збори вивісили об'яву: якщо когось-небудь на кораблі застануть за цією справою, то винний —буде кинутий за борт без усякого суду. Відтоді шкідницькі спроби припинилися.

Двадцять третього липня "Грет-Істерн" знаходився не далі восьмисот кілометрів від Ньюфаундленду, коли була отримана телеграма з Ірландії про перемир'я, укладене між Пруссією й Австрією після битви під Садовою. А 27 липня "Грет-Істерн" побачив

крізь туман гавань Хертс-Контента. Підприємство закінчилося цілком удало, і в першій телеграмі молода Америка передала старій Європі мудрі, але рідко засвоєні свідомістю слова: "Слава у вишніх Богові, і на землі мир, у людях благовоління".

Я, зрозуміло, не сподівався побачити електричний кабель у тім стані, у якому він вийшов із заводу. Він мав вигляд довгої змії, обліпленої осколками черепашок, оброслої форманіфорами, наче кам'янистою кіркою, що охороняла його від свердління молюсками. Кабель лежав спокійно, не підвладний хвилям і під тиском, сприятливим для передачі електричної іскри, що пробігала від Європи до Америки за тридцять дві сотих секунди. Час експлуатації цього кабелю нескінченний, оскільки, за спостереженнями електриків, гумова оболонка кращає від перебування в морській воді.

Окрім того, кабель, лежачи на вдало обраному плато, ніде не опускається на таку глибину, де міг би лопнути. "Наутилус" доходив до найглибшого місця його залягання на глибині чотирьох тисяч чотирьохсот тридцяти одного метра, і навіть тут кабель не виявляв ніяких ознак напруги. Потім ми підійшли до місця, де стався нещасливий випадок у 1863 році. У цьому місці дно океану становило глибоку долину шириною в сто двадцять кілометрів, і якби в неї поставили Монблан, то все-таки його вершина не виступила б на поверхню моря. Зі сходу долина замкнена стрімкою стіною в дві тисячі метрів височиною. Ми підійшли до неї 28 травня і знаходилися усього в ста п'ятдесяти кілометрах від Ірландії.

Чи не мав часом наміру капітан Немо піднятися вище і висадитися на Британських островах? Та ні. На превеликий подив, він знову пішов на південь і повернувся в європейські води. Коли ми обходили Смарагдовий острів, я на одну мить побачив мис

Клір і маяк Фастонет, що світить тисячам кораблів, котрі виходять із Глазго або Ліверпуля.

Дуже важливе питання виникло в моїй голові. Чи зважиться "Наутилус" увійти в Ламанш?

Нед Ленд, що знову з'явився на людях відтоді, як ми йшли поблизу землі, увесь час запитував мене про це. Що я міг йому відповісти? Капітан Немо не показувався нам на очі. Він уже дав канадцю можливість глянути па береги Америки, чи не покаже він мені береги Франції?

Тим часом "Наутилус" продовжував йти на південь. 30 травня він пройшов поблизу Ландсенда й островів Сілли, що залишилися в нас праворуч. Якщо він мав намір увійти в Ламанш, йому треба було б взяти курс прямо на схід. Він цього не зробив.

Протягом усього дня 31 травня "Наутилус" описав у морі кілька кіл, що мене дуже заінтригувало. Здавалося, він розшукує якесь певне місце, що його було нелегко знайти. Опівдні капітан Немо сам став за кермо. Мені він не сказав ні слова. Вигляд у нього був похмурий як ніколи. Що могло так засмутити його? Може, близькість європейських берегів або ж спливи спогади про покинуту ним батьківщину? Що відчував він у цей час? Каяття совісті чи жаль? Ці думки довго крутилися у мене в голові, і в той же час було якесь передчуття, що в найближчому майбутньому ця таємниця капітана якось проясниться.

Наступного дня "Наутилус" маневрував усе тими ж колами. Ясно, що він шукав у цій частині океану якийсь потрібний йому пункт. Так само, як напередодні, капітан Немо вийшов визначити висоту сонця. Море було спокійне, небо чисте. На лінії обрію вимальовувалося велике парове судно. На кормі не було ніякого прапора, і я не міг визначити

його національність. За кілька хвилин до проходження сонця через меридіан капітан Немо взяв секстан і з винятковою увагою став спостерігати його показання. Повний спокій моря полегшував спостереження. Не зазнаючи ні бічної, ні кільової хитавиці, "Наутилус" стояв незрушно.

У цей час я теж був на палубі. Закінчивши своє спостереження, капітан проказав:

— Тут!

І зійшов у люк. Чи помітив він, що судно, яке з'явилося, змінило напрямок і начебто йшло па зближення з нами? Цього я не можу сказати.

Я повернувся до салону. Створки засунулися, я почув шипіння води, що наповняла резервуари. "Наутилус" почав занурюватися по вертикальній лінії. Кілька хвилин потому "Наутилус" зупинився на глибині восьмисот тридцяти трьох метрів і ліг на дно.

Світна стеля в салоні згасла, вікна знову розкрилися, і я крізь кристаль стекл побачив море, яскраво освітлене променями прожектора в радіусі півмилі. Я подивився праворуч, але побачив лише масу спокійних вод.

З лівого борту видпілася на дні моря якась велика купа, що відразу привернула на себе мою увагу. Можна було подумати, що це якісь руїни, покриті шаром білуватих черепашок, як сніговим покривом. Уважно придивившись до цієї маси, я виявив, що вона має форму корабля без щогл, що затонув носом униз. Ця смутна подія, видимо, сталася давно. Якщо ці рештки аварії корабля встигли покритися таким шаром відкладень, то він мав уже багато років пролежати на дні.

Що це за корабель? Чому "Наутилус" приплив відвідати його могилу? Чи не внаслідок аварії затонуло це судно?

Я не знав, що й подумати, як раптом поруч зі мною виник капітан Немо і неквапно повідав таке:

— Колись корабель цей мав ім'я "Марселець". Він був спущений у тисяча сімсот шістдесят другому році і ніс на собі сімдесят чотири гармати. Тринадцятого серпня тисяча сімсот сімдесят восьмого року він сміливо вступив у бій з "Престогионом". Четвертого липня тисяча сімсот сімдесят дев'ятого року він разом з ескадрою адмірала Естена сприяв узяттю Гренади. П'ятого вересня тисяча сімсот вісімдесят першого року він брав участь у битві графа де Грасса у бухті Чезапік. У тисяча сімсот дев'яносто четвертому році французька республіка змінила його назву. Шістнадцятого квітня того ж року він приєднався в Бресті до ескадри Вілларе-Жуайоз, що мала призначення охороняти транспорт пшениці, котрий йшов з Америки під командуванням адмірала Ван Стабеля. Одинадцятого і дванадцятого преріалю другого року ця ескадра зустрілася з англійським флотом. Сьогодні тринадцяте преріалю, перше червня тисяча вісімсот шістдесят восьмого року. Сімдесят чотири роки тому, день у день, на цьому самому місці, на сорок сьомому градусі двадцять четвертій минуті північної широти і сімнадцятому градусі двадцять восьмій минуті довготи, згаданий корабель вступив у героїчний бій з англійським флотом, а коли всі три його щогли були збиті, трюм наповнила вода і третина екіпажу вийшла з бою, після цього він зволів потопити себе разом із трьомастами п'ятдесятьма шістьма своїми моряками, і, прибивши до корми свій прапор, команда з вигуком: "Хай живе республіка!" — разом з кораблем зникла під водою.

— "Месник"! — вигукнув я.

— Так, "Месник"! Яке прекрасне ім'я, — прошепотів капітан Немо і замислено схрестив руки на грудях.

Глава двадцять перша ГЕКАТОМБА

Ця несподівана сцена, ця манера говорити, ця історична довідка про корабель-патріот, почата холодним тоном, потім хвилювання, з яким ця своєрідна людина промовляла останні слова, нарешті сама назва "Месник", сказана в підкресленому, ясному для мене значенні, — усе це глибоко запало в мою душу. Я не зводив очей з капітана. А він, простягаючи руки до моря, дивився палким поглядом на уславлені останки корабля. Може, мені і не випаде довідатися, хто ця людина, звідки він прийшов, куди йде, але я усе ясніше бачив, як людина в ньому проступала крізь постать ученого. Ні, не вульгарна мізантропія загнала капітана Немо з його товаришами в залізний корпус "Наутилуса", але ненависть, така величезна і піднесена, що сам час не міг її пом'якшити.

Але ця ненависть, чи була вона дією, чи шукала вона можливостей для помсти? Майбутнє мені це показало дуже швидко..

Тим часом "Наутилус" став тихо підніматися до морської поверхні; химерні форми "Месника" усе більше і більше даленіли з моїх очей. Нарешті, легка хитавиця показала, що ми уже вийшли на чисте повітря.

У цей час почувся глухий звук гарматного пострілу. Я глянув на капітана. Капітан навіть не поворухнувся.

— Капітане? — запитально глянув я на нього. Він не відповів. Я піднявся на палубу. Канадець і Консель мене уже випередили.

— Звідки цей постріл? — запитав я.

Глянувши в напрямку до поміченого корабля, я побачив, що він став наближатися і підсилив хід. Нас розділяли шість миль простору.

— Гармата, — відповів мені канадець.

— Що це за судно, Неде?

— Судячи з оснащення, з низьких щогл, б'юся об заклад, що корабель військовий, — відповідав канадець. — Нехай він іде на нас і, коли потрібно, потопить цей проклятий "Наутилус".

— Друже мій Неде, — сказав Консель, — а що він може зробити "Наутилусу"? Хіба він може атакувати його у воді? Розстріляти на дні моря?

— Скажіть, Неде, — запитав я, — можете ви визначити національність корабля?

Канадець насупив брови, зіщулив очі і кілька хвилин усією силою своєї пильності вдивлявся в корабель.

— Ні, пане професоре, не можу. Прапор не піднятий. Можу тільки сказати напевно, що корабель військовий, тому що на кінці його головної щогли майорить довгий вимпел.

Ми уже чверть години спостерігали за кораблем, що йшов на нас. Я не міг припустити, щоб він розгледів "Наутилус" на такій відстані, а ще менше, щоб він зрозумів, з якою морською машиною має справу.

Незабаром канадець повідомив мені, що це військовий корабель, з тараном і двома броньованими палубами. Густий чорний дим валив з його двох труб. Прибрані вітрила зливалися з лініями рей. На гафелі ніякого прапора. Відстань не дозволяла визначити колір вимпела, що вився тонкою стрічкою.

Він швидко йшов уперед. Якщо капітан Немо дасть йому підійти близько, то для нас з'явиться можливість на порятунок.

— Пане професоре, — сказав Нед Ленд, — якщо корабель підійде до нас на милю, я кинуся в море, і пропоную вам зробити те ж саме.

Я не відповів на пропозицію канадця і продовжував розглядати корабель, що виростав прямо на очах. Якщо він англійський, французький, американський або російський, він, безсумнівно, підбере нас, якщо ми допливемо до його борту.

— "Пане професоре, дозвольте нагадати, — сказав канадець, — що ми особисто маємо деякий досвід в плаванні, і якщо пан професор погодиться піти за своїм другом Недом, то він може покласти на мене обов'язок свого буксира.

Тільки я хотів йому відповісти, як білий димок пахнув з передньої частини корабля. Через кілька секунд морська вода, збаламучена падінням важкого тіла, обдала корму "Наутилуса". Трохи пізніше звук пострілу долинув до моїх вух.

— Як? Вони по нас стріляють! — вигукнув я.

— Молодці! — пробурмотів канадець.

— Виходить, вони не сприймають нас за потерпілих аварію корабля, що вчепилися за якийсь уламок судна!

— Не в обиду буде сказано пану... Здорово! — буркнув канадець, струшуючи із себе воду, що бризнула на нього від другого ядра. — Не в обиду буде сказано пану професору, але вони визнали вашого нарвала і гатять по нарвалу.

— Але ж вони повинні бачити, що мають справу з людьми! — вигукнув я.

— Може, тому і гатять! — відповів Нед Ленд, поглядаючи на мене.

Мене відразу осінило. Тепер вони, звичайно, знали, як ставитися до існування цього нібито чудовиська. Ще тоді, при абордажі, коли канадець поціливі наравала гарпуном, капітан Фарагут, звичайно, зрозумів, що наравал не що інше, як підвідний човен, набагато небезпечніший, аніж надприродний представник китоподібних.

Напевно, це було так, і безсумнівно, що тепер по усіх морях ганялися за цією страшною машиною руйнації.

І справді, страшне знаряддя, якщо капітан Немо, як це можна було й припускати, призначав "Наутилус" для помсти! Хіба тієї ночі в Індійському океані, коли він замкнув мас у глуху камеру, він не зробив нападу на якийсь корабель? А та людина, похована на кораловому цвинтарі, чи не стала жертвою удару, нанесеного "Наутилусом" кораблю? Авжеж, так, напевно, це було так. Якась сторона таємничого життя капітана Немо прояснилася. І хоча його особистість була не встановлена, об'єднані нації тепер ганялися не за якоюсь химерною твариною, а за людиною, що прирікала їх на свою непримиренну ненависть!

Усе це страшне минуле постало знову перед моїми очами. Замість друзів на цьому військовому кораблі, що йшов на нас, ми, можливо, знайдемо тільки безжалісних ворогів.

Тим часом ядра падали все частіше навколо нас. Деякі, вдаряючись об воду, робили рикошет і

відлітали на велику відстань. Але жодне ядро не влучило в "Наутилус".

Броньований корабель був від пас не далі трьох миль. Незважаючи на сильний обстріл, капітан Немо не з'являвся на палубі. А тим часом варто було одному конічному ядру вдарити прямо в корпус "Наутилуса", і воно стало б фатальним для його існування.

У цей час канадець мені сказав:

— Пане професоре, нам треба зробити все, щоб виплутатися з цього кепського становища. Давайте сигналізувати! Тисяча чортів! Може, там зрозуміють, що ми-то порядні люди!

І Нед Ленд вийняв носову хустку, щоб махати нею у повітрі. Але ледь він розгорнув її, як був збитий з ніг залізною рукою і, незважаючи на свою величезну силу, упав на місток.

— Негідник! — крикнув капітан. — Ти хочеш, щоб я всадив у тебе бивень "Наутилуса" раніше, ніж він вдарить у цей корабель!

Страшно було слухати капітана Немо, але ще страшніший був його вигляд. Обличчя його стало білим від спазму в серці, що, напевно, перестало битися на якусь мить. Його зіниці розширилися неймовірно. Він не говорив, а ричав. Нахилившись над канадцем, він тряс його за плечі.

Полишивши канадця, він обернувся до корабля, що сипав ядра навколо "Наутилуса", і гукнув могутнім голосом:

— Ага! Корабель проклятої влади! Ти знаєш, хто я такий! Мені не потрібні барви твого прапора, щоб знати, чий ти! Дивися! Я покажу тобі колір мого прапора!

І капітан Немо розгорнув чорний прапор, такий же, який він водрузив на Південному полюсі. У цю хвилину одне ядро вдарило по дотичній у корпус "Нау-тилуса", не пошкодивши його, рикошетувало повз капітана і щезло в морі, а капітан Немо тільки знизав плечима. Потім, звертаючись до мене, уривчасто сказав:

— Сходьте вниз, ви і ваші товариші!

— Капітане, — вигукнув я, — невже ви атакуєте цей корабель?

— Я потоплю його!

— Ви цього не зробите!

— Зроблю, — холодно відповів капітан Немо. — Не раджу вам судити мене. Доля дала вам можливість побачити те, чого ви не повинні були бачити. На мене напали. Відповідь буде страхітливою. Сходьте!

— Чий це корабель?

— А ви не знаєте? Тим краще! Принаймні його національність буде для вас таємницею. Сходьте!

Мені, канадцю і Конселю не залишалося нічого робити, як коритися. П'ятнадцять моряків "Наутилуса" оточили капітана і з виразом непримиренної ненависті дивилися на корабель, котрий усе ближче підходив до них. Відчувалося, що вони усі дихали єдиним подихом помсти.

Я сховався по трапу в той момент, коли ще одне ядро ковзнуло по "Наутилусу", і я чув, як крикнув капітан:

— Бий, скажений корабель! Витрачай даремно свої ядра! Ти не втечеш від бивня "Наутилуса"! Але ти загинеш не в цьому місці! Я не хочу, щоб твої останки змішалися з останками героїчного "Месника"!

Я пішов до себе в каюту. Капітан і його помічник залишилися на палубі. Гвинт запрацював. "Наутилус" швидко віддалився за межі дії снарядів з борту корабля. Переслідування все-таки продовжувалося, але капітан Немо вдовольнився тільки тим, що став триматися на певній відстані.

Годині о четвертій вечора, згоряючи нетерпінням і занепокоєнням, я попрямував до центральних сходів. Кришка люка була відкрита. Я насмілюся піднятися на палубу. Капітан проходжувався швидким кроком, поглядаючи на корабель, що залишився під вітром на відстані п'яти-шести миль. Капітан Немо кружляв навколо двопалубного корабля, як хижа тварина, і, заманюючи на переслідування, просувався в східному напрямку. Однак сам не нападав. Може, він ще вагався у своєму рішенні.

Я хотів заступитися ще раз. Але ледь я звернувся до капітана Немо, як він увірвав мене.

— Я сам право і суд! — сказав він. — Я пригноблений, а он мій гнобител! Він відняв у мене усе, що я любив, плекав, обожнював: батьківщину, дружину, дітей, батька і матір! А усе, що я ненавиджу, там! Мовчіть!

Я подивився востаннє на корабель, що додав пари. Потім я зійшов у салон до канадця і Конселя.

— Тікаймо! — вигукнув я.

— Чудово! — сказав Нед. — Чий це корабель?

— Не знаю; але чий би не був, його потоплять ще до ночі! У всякому разі, краще загинути разом з ним, аніж бути спільниками при відплаті, коли не знаєш, чи справедлива вона.

— Я гак само думаю, — відповів Нед. — Почекаємо ночі! Настала ніч. Повна тиша панувала на "Наутилусі". Компас показував, що курс не змінився. Я чув роботу гвинта, котрий швидким ритмічним рухом вривався у воду. "Наутилус" плив на поверхні моря, погойдуючись з боку на бік.

Мої товариші і я вирішили тікати, як тільки військовий корабель підійде настільки близько, що нас можуть почути або побачити, благо місяць, за три дні до повні, світив яскраво. Опинившись на борту військового корабля, ми якщо і не зуміємо попередити удар, який загрожує йому, то зробимо принаймні усе, що дозволять обставини. Кілька разів мені здавалося, що "Наутилус" готується до атаки. Ні, — він тільки давав супротивнику підійти ближче, а потім знову втікав. Частина ночі минула без усяких подій. Ми чекали можливості втекти. Нед Ленд хотів тут же кидатися в море. Я змусив його почекати. На мою думку, "Наутилус" хотів атакувати двопалубний корабель на поверхні моря, а тоді наша втеча стане не тільки можливою, але і легкою.

О третій годині ранку я стривожений піднявся на палубу. Капітан не сходив з неї весь цей час. Не зводячи з корабля очей, він стояв біля свого прапора, і легкий вітер маяв чорним полотнищем над головою капітана. Здавалося, його погляд, надзвичайно напружений, тримав, тяг і спрямовував цей корабель вірніше, ніж буксир! Місяць переходив меридіан. На сході показався Юпітер. У цьому мирному спокої природи небо й океан суперничали своєю безтурботністю, морська гладінь надавала нічним зіркам можливості дивитися у свою дзеркальну поверхню — у найпрекрасніше з усіх дзеркал, що коли-небудь відбивало їхній світлий образ.

І, коли я порівнював цей глибокий спокій стихій з тим почуттям злості, яке таїлося в надрах невловного "Наутилуса", все єство моє здригалось.

Військовий корабель знаходився від нас у двох милях. Він наближався, увесь час тримаючи курс на фосфоричне світло, що вказувало йому місцезнаходження "Наутилуса". Я бачив його сигнальні вогні, червоний і зелений, і білий ліхтар на великому штазі бізань-щогли. Розпливчасте відбите світло давало можливість розглянути його оснащення і визначити, що вогонь у топках доведений був до межі. Снопи іскор і розпечений шлак вилітали з його труб, розсипаючись зірочками в темному просторі.

Я пробув на палубі до шостої ранку, але капітан Немо робив вигляд, що мене не зауважує. Корабель йшов за півтори милі від нас і при перших проблісках зорі відкрив обстріл. Прийшов час, коли "Наутилус" от-от нападе па свого супротивника, а я і мої товариші назавжди розстанемося з цією людиною, яку я особисто не наважувався засуджувати.

Я збирався зійти вниз, щоб попередити моїх товаришів, а в цей час на палубу вийшов помічник капітана. Його супроводжували кілька моряків. Капітан Немо не бачив або не хотів їх бачити. Але вони самі вжили необхідних заходів, які можна було б назвати "приготуванням до бою". Їхні дії були дуже прості. Залізну огорожу навколо палуби опустили вниз. Кабіна з прожектором і рубкою керманіча теж ввійшла в корпус "Наутилуса". Тепер на поверхні довгої сталевий сигари не залишилося жодної випуклості, що могла б перешкодити її маневру.

Я повернувся в салон. "Наутилус" продовжував триматися на поверхні. Перші промені дня проникли й у верхній шар води. При певних коливаннях хвиль

скло вікон оживлялося червонуватим сяйвом ранкового сонця.

Наставав жахливий день 2 червня. О п'ятій годині лаг показав, що "Наутилус" зменшив швидкість. Я зрозумів, що він підпускав до себе супротивника. Постріли чулися набагато чіткіше. Снаряди падали навколо "Наутилуса" і з особливим шипінням урізалися у воду. — Друзі, — сказав я, — подамо один одному руки, хай нас береже Бог!

Нед Лепд був рішучий, Коисель спокійний, я нервував і ледве стримував себе. Ми перейшли в бібліотеку. Але, відчиняючи двері, що виходили до центрального трапа, я почув, як кришка люка різко опустилася.

Канадець кинувся до сходинок, але я зупинив його. Добре знайоме шипіння дало нам знати, що вода стала надходити в резервуари. Через кілька хвилин "Наутилус" опустився на кілька метрів нижче поверхні води. Я зрозумів його маневр. Тепер нам було пізно діяти. "Наутилус" полишив намір завдати удару двопалубному кораблю в його непроникну броню, а збирався це зробити нижче ватерлінії — там, де його обшивка не захищена металевю бронею.

Знову ми опинилися в полоні і були мимовільними свідками лиховісної драми, готової розігратися. Утім, ми не встигли задуматися над цим. Забравшись у мою каюту, ми тільки дивилися один на одного, не говорячи ні слова. Мій мозок впав у повне заціпеніння. Зупинилася робота думки. Я перебував у тому тяжкому моральному етапі, коли чекаєш, що от-от відбудеться страшний вибух. Я чекав, прислухався, і весь перетворився на слух.

Тим часом швидкість руху "Наутилуса" помітно зросла. Так він робив розбіг. Весь його корпус

здригався. І раптом я скрикнув: "Наутилус" завдав удару, але не такого сильного, як можна було сподіватися. Я відчув пронизливий рух сталевого бивня. Я чув брязкіт і скрегіт. "Наутилус" завдяки могутній силі свого поруху вперед пройшов крізь корпус корабля так само — легко, як голка вітрильного майстра крізь парусину.

Я був не в змозі стриматися. Як божевільний, я вилетів з кімнати і вбіг у салоп. Там стояв капітан Немо. Мовчки, похмуро і непримиренно дивився він крізь кришталеве вікно правого борта. Величезна маса тонула в океані, а уривень з нею занурювався в безодню "Наутилус", щоб не випустити з уваги жодного моменту цієї агонії. У десятих метрах від мене я побачив розстрошену корму, куди вливалася з ревиськом вода, потім гармати і запобіжні перегородки; по верхній палубі металися юрби чорних примар. Вода усе піднімалася. Нещасні видряпувалися на ванти, чіплялися за щогли, борсалися у воді. Це був людський мурашник, раптово залитий водою!

Я був паралізований, скований горем, волосся стовпужилося, очі вилазили з орбіт, подих спирало, ні голосу, ні подиху і... усе-таки я дивився! Нездоланна сила тягла мене до вікон.

Величезний корабель занурювався повільно. "Наутилус" пантрував за ним, стежачи за кожним його рухом. Раптом пролунав вибух. Стиснене повітря підірвало палуби, немов хтось підпалив порохові льохи. Поштовх води був такий потужний, що відкинув наше судно. Тепер приречений корабель став швидко йти до дна. От показалися марси, обліплені жертвами, реї, що зігнулися від людей, нагромаджених згори, і, нарешті, верхівка головної щогли. Темна маса сховалася під водою з усім своїм екіпажем мерців, утягнутим жахливим виром.

Я обернувся і подивився па капітана Немо. Цей страшний судія, справжній архангел помсти, не відривав очей від потопаючого корабля. Коли усе скінчилося, капітан Немо попростував до своєї каюти, відчинив двері і ввійшов досередини. Я проводжав його очима.

На стіні проти дверей, над портретами героїв, я побачив портрет ще молодої жінки і двох дітей. Капітан Немо кілька секунд дивився на них, простягнувши до них руки, потім упав на коліна і гірко заривав.

Глава двадцять друга ОСТАННІ СЛОВА КАПІТАНА НЕМО

Моторошне видовище скінчилося, і створки закрилися, але світло в салоні не засвітилося. Усередині підводного корабля панували безгоміння і морок. "Наутилус" ішов від місця скорботи з неймовірною швидкістю, на глибині ста метрів. Куди він йшов? На південь чи на північ? Куди тікала ця людина, здійснивши свою жакливу помсту?

Я повернувся до себе в каюту, де мовчки сиділи Консель і Нед. Я відчував відразу до капітана Немо. Скільки б він не постраждав від інших людей, він не мав права карати їх так жорстоко. Вій перетворив мене якщо не у спільника, то у свідка діянь своєї помсти! Це вже занадто!

Об одинадцятій годині дали світло. Я пройшов у салон. У ньому було порожньо. Я подивився на прилади. "Наутилус" нісся на північ зі швидкістю двадцять п'ять миль за годину то па поверхні, то на тридцять футів нижче. По позначках на карті я бачив, що ми пройшли повз Ламанш і з неймовірною швидкістю йдемо в напрямку до північних морів. Я ледве встигав ловити очима довгоносих акул, що миготіли перед вікнами, риб-молотів, морських

вовків, частих відвідувачів цих вод, великих морських орлів, хмари морських коників, схожих на шахових копей, вугрів, що вигиналися, як феєрверкові змійки, полчища крабів, що пливли навскіс, схрестивши клешні на панцирі, нарешті зграї косаток, що суперничали з "Наутилуcom" у швидкості. Але, звичайно, про спостереження, вивчення, класифікацію не могло бути мови.

Під вечір ми пройшли Атлантичним океаном двісті миль. Смеркло, і до сходу місяця море огорнув морок. Жахлива сцена розгрому увесь час воскресала в моїй уяві.

З цього дня хто міг сказати, куди нас потягне "Наутилус" у цьому басейні Північної Атлантики? Увесь час він мчав з незбагненною швидкістю! Увесь час у сутінках! Чи дійде він до шпіцбергенських кіс, до круч Нової Землі? Чи пройде по невідомих морях — по Білому і Карському, по Обській затоці, архіпелагам Ляхова, уздовж невідомих берегів Азіатського материка? Важко сказати. Не знаю, скільки сплигло часу. Час зупинився на судновому годиннику. Здавалося, день і ніч змінювали одне одного не звичайною чергою, а як у полярних країнах. Я почував себе у владі фантастичного світу, де так вільно ширяла хвора уява Едгара По. Щохвилини я був готовий побачити міфічного Гордона Піма, "цю примарігу людську постать, набагато більшу, ніж будь-який мешканець Землі, розпростерту впоперек водоспаду, що перепиняє доступ до полюса!"

Я припускаю, — може, і помилково, — що відважний біг "Наути-луса" тривав п'ятнадцять або двадцять днів, і невідомо, скільки б він продовжувався, якби не катастрофа, що увірвала цю подорож.

Про капітана Немо не було ні слуху ні духу. Про помічника капітана — не більше. Жодна людина з

екіпажу не з'являлася хоча б на мить. Майже увесь час "Наутилус" тримався під водою. Коли він піднімався на поверхню, щоб поповнити запас повітря, створки відкривалися і закривалися автоматично. Жодної позначки на карті. Я не мав уявлення, де ми знаходимося.

Додам, що канадець, утративши сили і терпіння, не з'являвся теж. Конселю не вдавалося вичавити з нього жодного слова, і він боявся, щоб канадець у нападі божевілля або під впливом нестерпної туги за батьківщиною не покінчив самогубством. Він стежив за ним, не залишаючи його на жодну хвилину.

Кожному зрозуміло, що в таких умовах наше становище стало нестерпним.

Якогось дня вранці, але якого числа, сказати важко, о першій годині дня я заснув, але сном хворобливим, важким. Коли я прокинувся, я побачив Неда, що нагнувся наді мною і пошепки сказав:

— Тікаймо!

Я підхопився.

— Коли? — запитав я.

— Цієї ж ночі. Схоже на те, що "Наутилус" залишився без нагляду. Можна сказати, що на судні усі заціпеніли. Ви будете готові?

— Так. А де ми?

— Десь поблизу землі; сьогодні я її помітив крізь туман, на відстані двадцяти миль на схід.

— Що це за земля?

— Не знаю, але яка б не була, ми там знайдемо пристанок.

— Так, Неде! Так, у цю ніч ми тікаємо, хоча б нам судилося потонути в морі.

— Море бурхливе, вітер міцний; але зробити двадцять миль на легкій посудині з "Наутилуса" мене анітрохи не лякає. Я зумію непомітно перенести в шлюпку небагато їжі і кілька пляшок з водою.

— Я буду з вами, Неде.

— А якщо мене застануть, — додав Нед, — я буду захищатися, поки мене не уб'ють.

— Ми вмеремо разом, Неде.

Я зважився на все. Канадець пішов. Я вийшов на палубу, де насилу міг утриматися па ногах, — так сильно били хвилі. Небо не віщувало нічого доброго, але оскільки у цьому густому тумані була" видна земля, треба бігти. Ми не могли гаяти ні дня, ні години.

Я повернувся в салон, побоюючись і разом з тим прагнучи зустріти капітана Немо, бажаючи і не бажаючи його бачити. Що я йому скажу? Чи зможу приховати мимовільний жах, який уселяв він мені? Ні! Краще не зустрічатися віч-на-віч! Краще забути його! А все-таки!..

Як довго тягся цей день, останній день, що я мав провести на "Наутилусі"! Я залишався сам. Нед Ленд і Коисель уникали говорити зі мною, щоб не видавати себе.

О шостій годині я сів обідати, хоча мені не хотілося їсти. Але, незважаючи на відразу, я примушував себе, щоб не ослабнути. О пів на сьому Нед увійшов до мене в каюту. Він сказав:

— До нашого відплиття ми не побачимося. О десятій годині місяця ще не буде. Ми скористаємося темрявою. Приходьте в човен. Копсель і я будемо вас чекати.

Канадець тут же вийшов, не давши мені часу відповісти.

Я захотів перевірити курс "Наутилуса" і зійшов у салон. Ми йшли па північно-північно-схід з неймовірною швидкістю па глибині п'ятдесятьох метрів.

Востаннє я подивився па чудеса природи, на чудові твори мистецтва, що тіснилися в цьому музеї, на ці незрівнянні колекції, приречені коли-небудь загинути на дні моря разом з тим, хто їх зібрав. Мені хотілося зберегти їх назавжди в моїй пам'яті. Так я провів тут цілу годину; залитий струменями світла, що лилося зі стелі, я усе ходив і милувався скарбами, що сяяли у своїх вітринах.

Потім я повернувся до себе в каюту. Там я надяг непромокальний морський костюм. Зібрав свої записки і сховав їх на собі. Сильно калатало серце. Я не міг стримати його стукоту. Моя зніяковілість, моє хвилювання не вислизнули б, звичайно, від ока капітана Немо.

Що робив він у цю хвилину? Я підійшов до дверей його каюти. Там чулися кроки. Немо був у себе. Вій не лягав спати. При кожному його русі мені усе здавалося, що вігі от-от з'явиться переді мною і запитає: "Чому ви хочете бігти?" Я лякався найменшого звуку. Уява перебільшувала мої страхи. Цей хворобливий стан настільки загострився, що я не раз питав себе: чи не краще ввійти до капітана, стати перед ним і зухвало глянути йому в обличчя?

Божевільна думка! На щастя, я втримався і, повернувшись до себе, ліг па ліжку, щоб послабити фізичне збудження. Нерви заспокоїлися, але мій розгараючий мозок працював, — у ньому швидко проносилися спогади про життя на борту "Наутилуса"; перед моїм внутрішнім зором промайнуло усе, що трапилося після мого зникнення з "Авраама Лінкольна", усі події, погані і гарні; я знову побачив: підводні полювання, протоку Торреса, береги Папуасії, мілину, коралову гробницю, Суецький канал, Саптории-ський острів, — критського ловця, бухту Віго, Атлантиду, крижаний затор, Південний полюс, крижану в'язницю, бій зі спрутами, бурю в Гольфстрімі, "Месника" і жахливе видовище корабля, потопленого разом з екіпажем! Усі ці події розгорталися перед очима, як рухається декорація на театральному заднику. І в цьому своєрідному оточенні постать капітана зростала неймовірно. Його особистість виділялася й набувала надлюдських масштабів. Вій ставав не подобою мене, а володарем вод, генієм морів!

Було пів на десяту. Заплющивши очі, я обхопив голову руками, щоб не дати їй лопнути. Мені не хотілося думати. Ще півгодини чекання! Півгодини цього кошмару, коли можна збожеволіти! І в цей час я почув неясні звуки акордів на органі, сумну гармонію начебто тужливої пісні, щирий плач душі, готової порвати земні зв'язки. Я слухав всією своєю істотою, ледь дихаючи і поринувши цілком у той музичний захват, який, бувало, заманював і капітана Немо в нетутешній світ.

Але раптом я жахнувся однієї думки. Капітан Немо вийшов зі своєї каюти. Вій був у салопі, а мені, щоб втекти, треба пройти через салон. І там я зустрінуся з ним востаннє, він мене побачить, а може, й заговорить! Він може знищити мене одним жестом, прикувати до борту одним словом!

Зараз проб'є десята година. Настав час виходити з каюти і приєднатися до моїх друзів. Не могло бути ніяких вагань, хоча б капітан Немо й стояв переді мною. Я відчинив двері дуже обережно, і все-таки мені здалося, що вони прочинилися з жахливим скрипом. Може, цей скрип був лише грою моєї уяви!

Я почав рухатися поповзом по темних проходах "Наутилуса", увесь час зупиняючись, щоб стримати серцебиття. Я добрався до кутових дверей салону і тихенько прочинив їх. Повний морок панував у салоні. Слабко звучали органні акорди. Капітан Немо сидів біля органа. Він не бачив мене. Мені здається, він не помітив би мене навіть при повному світлі, настільки він весь поринув у свій стан.

Я поповз по м'якому килимові, намагаючись ні на що не натикатися, — найменший шум міг мене видати. Знадобилося п'ять хвилин, щоб дістатися до головних дверей, що вели в бібліотеку. Я вже зібрався відчинити їх, як раптом глибоке зітхання капітана Немо прикувало мене на місці. Я зрозумів, що він устав. Мені навіть удалося, хоча і неясно, розгледіти його, бо тонкий промінь світла з освітленої бібліотеки проникав у салон. Капітан йшов у напрямку до мене, мовчки, схрестивши на грудях руки, якимось ковзаючи, а не крокуючи, наче примара. Його стиснуті груди здіймалися від ридань. І мені вчулися його слова, останні, що долинули до мого вуха:

— Боже всемогутній! Досить! Досить!

Що це? Голос совісті, лемент душі цієї людини?

У повному сум'ятті я проскочив бібліотеку, піднявся по центральному трапу і по верхньому проході дістався до човна. Я проникнув у нього крізь отвір, куди вже забралися мої товариші.

— Рушаймо! Швидше! — вигукнув я.

— Зараз! — відповів канадець.

Спочатку ми закрили отвір, пророблений у сталевій обшивці "Наутилуса", і закріпили його гайками за допомогою англійського ключа, яким запасся Нед Ленд. У такий же спосіб закрили й отвір для човна, а потім канадець став відгвинчувати гайки, які ледь з'єднували нас з "Наутилусом".

Раптом усередині почувся якийсь шум, чийсь голоси швидко, коротко перегукувалися. Що там сталося? Невже вони помітили нашу втечу? Я відчув, як Нед Ленд дав мені в руки кинджал.

— Так, — прошепотів я, — ми зуміємо вмерти!

Канадець зупинив свою роботу. У цей час до мене донеслося одне слово, повторене разів двадцять, — слово страшне, і завдяки йому мені відразу стала ясна причина хвилювання, що охопила весь "Наутилус". Його екіпажу було не до нас!

— Мальстрім! Мальстрім! — вигукнув я.

Мальстрім! Чи могло в наших і без того жахливому становищі пролунали слово ще більш жахливе, ніж це? Отже, ми опинилися в найбільш небезпечних водах Норвезького узбережжя. Невже в цю безодню затягло "Наутилус", і саме в той час, коли наш човен був уже готовий відокремитися від його залізних стін?

Давно відомо, що тут морські води, затиснуті в години припливу між Лофотенами й островами Феро, перетворюються на вировисько нездоланної сили. Там утворюється вир, з якого ще ніколи жоден корабель не міг врятуватися. З усіх точок обрію неслися дивовижні хвилі. Вони-то й утворюють цю безодню, справедливо названу "пуп Атлантичного

океану" — вир такої моці, що втягував у себе все пливуче на відстані п'ятнадцяти кілометрів. Його безодня засмоктувала не тільки кораблі, але і китів, і білих ведмедів полярних країн.

У цій безодні і опинився "Наутилус", потрапивши туди мимоволі, а може, і волею капітана Немо. "Наутилус" кружляв по спіралі, радіус якої ставав усе коротшим. Само собою зрозуміло, що і наш човен, ледве прикріплений до "Наутилуса", мчав із немислимою швидкістю. Я це відчував, занурившись у такий же хворобливий стан, як буває після довгого обертання на одному місці. Нас охопив панічний жаж, кров застигала в жилах, нервова реакція зникла, усе тіло покрилося холодним потом, як при агонії! А який шум стояв навколо вутлого нашого човна! Яке ревіння, повторене устократ луною на багато миль! Який гуркіт хвиль, що розбиваються об гострі вершини підводних скель — там, де дробляться найтвердіші тіла, де колоди перемелюються і перетворюються на потеруху!

Боже, що це було! Нас тріпало вусібіч! "Наутилус" боровся, як людська істота. Сталеві м'язи його тріщали. Часом він здіймався догори, а разом з ним і ми!

— Треба триматися і загвинтити гайки! — сказав Нед. — Поки ми прикріплені до "Наутилуса", ми можемо ще врятуватися!..

Не устиг він це доказати, як роздався тріск; гайки відлетіли, човен вирвало із ніші і жбурнуло, як камінь із праці, у прірву!

Голова моя вдарилася об залізний каркас човна з такою силою, що я знепритомнів.

Глава двадцять третя ВИСНОВОК

От і кінець моїй подорожі. Що сталося тієї ночі, як вискочив наш човен зі страшного виру, як Нед Ленд, я і Копсель врятувалися з цієї безодні? Я не можу сказати. Але коли до мене повернулася свідомість; я вже лежав у хатині рибалки з Лофотенських островів. Обоє моїх товаришів — цілі і неушкоджені — сиділи біля мене і потискували мої руки. Ми гаряче розцілювалися. У той час ми не могли і думати про повернення до Франції. Пасажирське сполучення між північною Норвегією і південною буває рідко. Доводилося чекати пароплава, що робить раз на два місяці рейс до Північного мису. І от, залишившись жити у гостинних людей, що дали нам притулок, я переглядаю розповідь про паші пригоди. Вона точна — жоден факт не пропущений, жодна дрібниця не перебільшена. Це — достовірна повість про неймовірну експедицію в надрах морської стихії, ще не доступних людині; але прогрес цивілізації перетворить їх коли-небудь на вільні шляхи, відкриті для всіх!

Питання — чи повірять мені люди? Зрештою це неважливо. Я твердо можу сказати одне, що тепер маю право говорити про ті морські глибини, де менше ніж за десять місяців я проплив двадцять тисяч льє і здійснив кругосвітню подорож, яка відкрила мені таку безліч чудес — в Індійському і Тихому океані, у Червоному і Середземному морі, в Атлантиці й у південних і в північних морях!

Однак що ж сталося з "Наутилусом"? Чи устояв він проти могутніх обіймів Мальстріму? Чи живий капітан Немо? Чи продовжує він плавати в глибинах океаду і вершити свої жахливі відплати, чи може його шлях увірвався па останній гекатомбі? Чи донесуть хвилі коли-небудь до нас той рукопис, де описана історія його життя? Чи довідаюся я, нарешті, його справжнє ім'я? Чи не видасть зниклий корабель

своєю національністю і національність самого капітана Немо?

Сподіваюся. Сподіваюся і на те, що його могутнє оснащення перемогло море навіть у найстрашнішій його безодні, і "Наутилус" уцілів там, де гинуло стільки кораблів! Якщо це так і якщо капітан Немо усе ще живе в просторі океану, як у своїй обраній батьківщині, нехай ненависть затихне в цьому запеклому серці! Нехай споглядання безлічі чудес природи загасить вогонь помсти! Нехай у ньому грізний суддя поступиться місцем мирному вченому, що буде продовжувати свої дослідження морських глибин.

Якщо доля його химерна, то і велична. А хіба я його не зрозумів? Хіба не жив я десять місяців його надприродним життям? Уже шість тисяч років тому Екклезіаст ставив таке питання: "Хто міг коли-небудь, виміряти глибини безодні?" Але дати йому відповідь із усіх людей мають право тільки двоє: капітан Немо і я.